

ÉLETEM
ÉS
MŰKÖDÉSEM
MAGYARORSZÁGON

AZ 1848. ÉS 1849. ÉVEKBEN.

IRTA
GÖRGEY ARTHUR.

(KIADTA BROCKHAUS F. A. LIPCSÉBEN 1852)

FORDITOTTA NÉMETBŐL
id. GÖRGEY ISTVÁN.

MÁSODIK KÖTET.

EGY FÜGGELÉKKEL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1911.

TARTALOM.

	Lap
<i>Első fejezet.</i> Tájékoztató 1	1
<i>Második fejezet.</i> Késleltetett előnyomulás Gödöllő felé az isaszegi ütközet után. — Herczeg Windisch-Grätz tábornagy visszavonulása a fővárosok irányában. — A VII. hadtest az isaszegi ütközet előtt és az alatt..... 5	5
<i>Harmadik fejezet.</i> Kossuth Gödöllőn 8	8
<i>Negyedik fejezet.</i> Új haditervünk. — Kivitelének kezdete: Vácznak rohammal bevétele 1849 április 10-én. — A losonczi rajtütés márczius végén. — Ennek valószínű következményei 14	14
<i>Ötödik fejezet.</i> Részletek a váci ütközetből. — Hadviseletünk folytatása Léváig a Garam mellett. — A debreczeni országgyűlés 1849 április 14-iki határozata 19	19
<i>Hatodik fejezet.</i> Átkelés a Garamon. — Damjanics győz Nagysallónál április 19-én. — Ez ütközet felőli nézeteim. — A hadművelet folytatása. — Harcz Kéméndnél április 20-án. — Komáromvár dunabalparti fölszabadítása április 22-én..... 25	25
<i>Hetedik fejezet.</i> Készülődés Komáromvár dunajobbparti fölmentéséhez. — Az ellenséges ví-árok megrohanása április 25. és 26-ika közti éjjel. — A fölmentés a jobbparton és befejezve április 26-án 31	31
<i>Nyolczadik fejezet.</i> Visszapillantás a súlyos helyzetre, melybe engem, mint a hadsereg parancsnokát, a «függetlenségi nyilatkozat» első híre juttatott. — Belőle hogyan segítettek ki az események. — A pillanatnyi helyzet és komáromi kiáltványom 41	41
<i>Kilenczedik fejezet.</i> A háború színhelye közvetlenül 1849 április 26-ika után. — Az osztrák főhadsereg elleni támadólagos hadművelet eredetileg szándékolt szakadatlan folytatása helyett Budavár megrohanása kerül előtérbe..... 50	50

Tizedik fejezet. Meghívást kapok a hadügyminiszteri állásra. — Damjanics szolgálatképtelen. — Klapka távozik a hadseregtől, hogy engem a hadügyésrségben helyettesítsen. — Változások a hadsereg körében 59

Tizennegyedik fejezet. Pöltenberg megszállja Győrt. — A hadsereg zöme Budát körülzárja. — A körülzáró vonal. — A budai erőd. — Útegeink elhelyezése. — Elhamarkodott támadás. — Ennek lefűvéása. — Levelem Hentzi tábornokhoz. — Válasza. — Klapkának egy levele, melyben azt tanácsolja, hagyjunk fel a Budavár elleni vállalattal 61

Tizenkettedik fejezet. Buda ostroma..... 69

Tizenharmadik fejezet. Buda ostromának és védelmének birálata 83

Tizennegyedik fejezet. Hadi események a felső Vágnál. — A helyzet a főhadsereg miveleti körében Buda bevétele idején. — Klapka védőleges haditerve s az én csapat-intézkedéseim közvetlenül Buda bevétele után 87

Tizenötödik fejezet. Találkozásom Klapka tábornokkal. — Következményei. — Én az országgyűlés által nekem szánt kitüntetések el nem fogadom s ennek következtében a függetlenségi nyilatkozat parlamenti ellenzőivel megegyezésre lépek 91

Tizenhatodik fejezet. Az engem egyfelől a hadsereg főparancsnokságának megtartására, másfelől a hadügyminiszteriumnak is személyes átvételére indító körülmények. — Az osztrákok elleni támadólagos haditerv. — A központi hadintéző iroda keletkezése..... 98

Tizenhetedik fejezet. Találkozásom a békepárt embereivel Debreczenben..... 102

Tizennyolczadik fejezet. Kossuth és a függetlenségi nyilatkozat. — Viszonyom Kossuthhoz április 14-ike után..... 109

Tizenkilenczedik fejezet. A kormány székhelyét, ellenvetéseim daczára, Pestre áthelyezik. — A függetlenségi nyilatkozat érvényben maradása elleni tevékenységem kezdete. — Az osztrák hadsereg új főparancsnoka Haynau báró két hadifogoly honvédtisztet kivégeztet..... 112

Huszedik fejezet. Az előző fejezetben említett kivégzések jelentősége és következményei. — A függetlenségi nyilatkozat érvényben maradása elleni tevékenységem folytatása. — Ennek

végezélja. — Sajátságos viszonyom a békepárthoz, Szemeréhez, Kossuthhoz. — Egyetmás hadügyminiszteri működésemből... 117

Huszonegyedik fejezet. A magyar főhadserég harcmezéjén történt események Buda bevételétől junius hó közepéig. — A magyar és az osztrák főhadserégek kölcsönös állása ez időben. — Az ellenség haditerve felőli sejtelmeim. — Az orosz beavatkozás számerejének és komoly kezdetének bizonytalansága. — Ezen bizonytalanság befolyása elhatározásaimra. — Offensivánk késésének okai. — Szükség esetére való hátrálási vonalaink és egyéb óvintézkedések megállapítása a várható orosz betöréssel szemben 125

Huszonkettedik fejezet. Támadó hadjáratunk az osztrákok ellen junius 16-án kezdődik és nem sikerül. — Ujabb erélyesebb támadási kísérletre junius 20-át tűzöm ki. — Klapka tábornok ellenkező tanácsa. Ő újra védelmi haditervét ajánlja, mit én el nem fogadok... 134

Huszonharmadik fejezet. A junis 20., 21. és 22-iki hadi események... 140

Huszonnegyedik fejezet. Az első hírek az orosz beavatkozás tömeges kezdődéséről. — Ezek valóknak bizonyulnak. Ennek befolyása elhatározásaimra. — A junius 26-iki miniszteri tanácsülés. — Gyórt elveszítjük junius 28-án. — Visszavonulás a Komárom előtti erődített táborba... 164

Huszonötödik fejezet. Viszályom a kormánynyal... 176

Huszonhatodik fejezet. Julius 2-ika... 183

Huszonhetedik fejezet. Az utolsó komáromi napok... 200

Huszonnyolczadik fejezet. A főhadserég egy része elhagyja Komáromot. — Visszavonulása Váczig. — Első találkozás az orosz főhadserég előőrseivel. — Ütközet Vácznál julius 15-én. — Az ebben kivívott előnyöket nem használhatom ki, mert biztos értesülés szerint az orosz főhadserég áll közvetlenül velünk szemközt; ezért arra határozom el magamat, hogy azt Miskolcz irányában megkerülöm. — Ez útirány választásának indokai. — Ez új hátrálási vonalon okvetlenül meg kell előznünk az orosz főhadseréget. — Ennek egyedüli módját, az éjjeli visszavonulást a Vác előtti felállításból, julius 16. és 17-ike közti éjjelre elrendelem. — Ennek váratlan megzavarása. — Az ellenséges megrohanás julius 17-én hajnal előtt. — Ennek daczára gróf Leiningen tábornok lehetővé teszi a hadsereg elvonulását. — Hátvédi ütközet a váczi hegyen (Naszálon)

Rétság előtt és mellette. — Visszavonulásunk folytatása július 17-én Vadkertig. — A további visszavonulás kezdete július 18-án Balassagyarmat felé 228

Huszonkilencedik fejezet. Július 18., 19. és 20-ának hadi eseményei. — Akkori hozzávetéseink az ellenség haditervéről. — Ezeknek befolyása egyes hadtesteink alkalmazására. — Menetintézkedéseink július 21-ére 248

Harminczadik fejezet. Az első orosz hadikövetek az általam vezényelt hadsereg táborában. — Ez esemény közvetlen következményei 254

Harminczegyedik fejezet. A keresztültörési hadművelet folytatása Miskolcz irányában. — Hadseregünk felvonulása a Sajó balpartján. — Ekkori helyzetünk ismertetése. — Előörsi ütközet Harásnyánál július 23-án. — Intézkedéseink 24-ére 264

Harminczkettedik fejezet. Gróf Rüdiger orosz lovassági tábornok levele. — Válaszom reá. — Ez és Nagysándor tábornok. — Fegyvercsere Sasz orosz altábornagy közt és köztem 271

Harminczharmadik fejezet. Ütközet Görömbölynél július 24-én. — Ütközet a Sajónál július 25-én. — Visszavonulásunk a Sajó mellől a Hernád balpartjára. — Elhatározásom, hogy a Hernádnál megállapodom. — Ennek indokai 276

Harmincznegyedik fejezet. Kossuth megrója az orosz hadvezérnek küldött válaszomat. — Különös okaim ezt hallgatással mellőzni. — Klapka tábornokhoz intézett levelem tulajdonképeni czélja. — A délmagyarországi helyzet kedvezőbbre fordulásának föltételei. — Kossuthnak azt tanácslom, hogy Dembinskit mozgítsa el a főparancsnokságtól. — Kossuth beleegyezik és maga akarja kezébe venni a főparancsnokságot. — Kossuthnak általa tervezett találkozása velem, elmarad 295

Harminczötödik fejezet. Az oroszok átkelése Tisza-Fürednél és hadászati helyzetünk a Hernádnál. — Új orosz hadtest jelen meg a háború színterén. — Ütközet Gesztelynél július 28-án. — A Hernádtól július 28. és 29-ike közti éjjel kezdünk visszavonulni. — Az oroszoknak Tisza-Füredtől tovább indulása felőli hírek. — Hadseregünk kettéosztása Nyiregyházán. — Menetdisposíciók a kombinált visszavonulás számára. — Ezek megmagyarázása és a mellékadoszlop vezetőjének szóló utasítás. — Ennek összeütközése az oroszokkal Debreczennél augusztus 2-án. — Főhadoszlopunk (a

zöm) helyzete amaz összeütközés alatt és közvetlenül utána. — Visszavonulásunk Nagyváradig. — A fenytéket érdemlő Nagysándor tábornok iránti látszólagos elnézésem. — A debreczeni augusztus 2-ának következményei és ezek befolyása a további dispositionokra. — Szakadatlan visszavonulásunk Nagyváradtól Aradig... 289

Harminczhatodik fejezet. Különféle körülmények, szálló hírek és események utólagos elmondása a Hernádtól Aradig való visszavonulásunk napjaiból ... 306

Harminczhetedik fejezet. A legközelebbi hadművelleti feladat és Dembinski altábornagy hátrálása Szőregről Temesvárnak. — Nagysándor tábornok Aradról Temesvárra indulóban az osztrákoktól megtámadtatván, visszavettedik Aradra. — Az utolsó miniszter tanács-ülés 1849 augusztus 10-én ... 325

Harmincznyolczadik fejezet. Az ideiglenes kormány s az alkudozások Oroszországgal. — Mely okból-végből vettem én részt azokban ... 338

Harminczkilenczedik fejezet. Utolsó együttlétem Kossuth-tal. — Gróf Guyon tábornok jelenti, hogy Dembinski tábornok hadserege Temesvárnál teljesen szétveretett. — Felszólítom Kossuthot, hogy köszönjön le. — Ő engem kinevez főparancsnokká. — Csányi rábirja Kossuthot a leköszönésre. — Kossuth utolsó szözata «A Nemzethez». — Az oroszok válasza alkudozást kezdő felszólításunkra. — Indítványozom, hogy adjuk meg magunkat föltétlenül az oroszoknak. — A haditanács határozattá emeli indítványomat 342

Negyvenedik fejezet. Menetel Aradról Világosra. — Emitteni események ... 371

Negyvenegyedik fejezet. A fegyverletétel... 383

Negyvenkettedik fejezet. A fegyverletétel után ... 387

ELSŐ FEJEZET.

(Tájékoztató).

Az isaszegi győzelemmel Magyarország, fájdalom! máris tetőpontját érte emelkedő nagyságának. Így akará Kossuth.

Az ellenség kápolnai győzelmének következménye lett: az «Egyetemes Ausztria» számára octroyált 1849 márczius 4-ikei alkotmány.

Ezen úgynevezett alkotmány már születése napján azon föltevésből indult ki, hogy Magyarország meg van már hódítva és miután Ausztria népeinek az alkotmányos üdvösséget egy provisorius örökkévalóság mulva helyezte kilátásba: az 1848. évi magyar alkotmányt a magyar királyság régibb közjogával együtt megsemmisítette, Magyarországot politikai hullának nyilvánította, hamarosan neki esett a kadavert megcsonkítani, a seboldalakat pedig előregondoskodólag bekente a «nemzetiségek egyenjogúságának» maradandó választóvizével, nehogy az amputált tagok az apocalyptice megígért alkotmányos fel-támadás napján se nőhessenek a törzsszel újra össze.

Volt azonban a provisorie megcsonkított Magyarországnak véletlenül még egynéhány katonája, kik előtt Ausztria centralistáinak ezen octroyált ítélen szülöttje nem ért többet annál az ív papirosnál, mely elhitette a bámuló világgal, hogy e korai szülés vajudása a kápolnai csata volt s eszerint Windisch-Grätz herczeg tábornagy maga is mintegy szülész minőségében segédkezett mellette.

Magyarország ezen katonái azt tartották, hogy a bécsi miniszterek agyon octroyálhatják, centralizálhatják és jog-egyenlősíthetik magokat a nélkül, hogy ezáltal akár csak egyetlen pusztának is a határszélei megváltoznának, valameddig herczeg Windisch-Grätz tábornagy azt hiszi, hogy ő

magyarországi küldetését a kápolnai győzelemmel tökéletesen befejezte s a többi kényszerű hódolati nyilatkozatok összegyűjtésével lehet elintézni.

Magyarország eme katonáit az octroyált alkotmány egy kínzó kételytől mentette meg, melybe őket a magyar forradalom tulajdonképeni «Hegirája», Kossuthnak Pestről Debreczenbe menekülése, hozta volt, az aziránti kételytől tudniillik, hogy az 1848-iki alkotmánynak határozottabb ellenségei hol keresendők: a Morván és Lajthán túl-e? vagy pedig a Tiszán túl? és hogy kikkel kellene elébb szembeszállni, vajjon *amazok* hadinépével, Windisch-Grätz herczeg hadseregével-e? vagy *emezek* vitézeivel, a lengyelekkel és republicanusokkal?

Az octroyált alkotmány egyszerre, egyfelől Windisch-Grätz herczegnek kélszínűségét hozta napfényre, melylyel ő magát és hadseregét Magyarország határain belül «alkotmányosnak» nevezte; másfelől Magyarország eme katonáinak álláspontja törvényes voltát oly kézzelfoghatólag bebizonyította, hogy ezentúl többé még azok sem kételkedtek benne, kiknek a kételkedés tanult mesterségök volt.

Most már aztán még a legközönségesebb okosságnak is eljes hiányát kellett volna a priori föltenni Kossuthról, hogy azt vélhesse az ember, hogy neki — bármi legyen is egyébkép a politikai iránya — az octroyált alkotmány kihirdetése után akár csak egy perczig is eszébe jusson, Magyarországot, már eddig is imponálóan szilárd, de most az octroyált alkotmánnyal szemben épenséggel megtámadhatatlan önvédelmi pozíciójából bele hajtani a politikai agresszióba, mely utóbbi által az oktanok tapsain kívül csakis orosz-osztrák ütlegekre, legfőlebb egy férfias nemzethez nem illő azon szerepre lehetett szert tennie, miszerint a sentimentalís Európa általi sajnálatás szomorú szerencséjében a lengyel emigrációval versengve osztozzék.

Abban az igénytelen föltevésben tehát, hogy *van* Kossuthnak annyi természetes esze, a mennyivel a mondottakat átláthatni, mi Magyarország szóban lévő katonái (kik közé, hogy magam is tartoztam, talán magától értető) a lengyeleket és hazai republicanusokat — az 1848. évi alkotmány említett *tiszántúli* ellenségeit — csupán jámbor barázdabillegetőknek néztük, a kik számára éltető elemül aligha a történe-

jem eleven folyóját, inkább csak a magyar *chronique scandaleuse* ingoványait jelölte ki a végzet.

Mi őket figyelemre is alig méltattuk és azt hittük: a mire egyedül szüksége van Magyarországnak, azt mi eltaláltuk akkor, mikor a márczius 4-ikei octroyált alkotmányra röviden és velősen a hatvani, tápióbicskei és isaszegi napokkal feleltünk.

Egyfelől azt hittük, hogy az 1848. évnek szerencsétlen bevégződése, az óvva intő váczi kiáltvány, Dembinskinek csúfos bemutatója, Bemnek koronkénti vereségei, Oroszország tetteges beavatkozási kísérlete a télen Erdélyben, Eszék várának, a Bánátnak, Bács vármegyének elvesztése, de főleg azon áldozatok nagysága, melyekbe utóbbi győzelmeink a harcztéren kerültek, Kossuthnak túlsapongó arrogantiáját az elérhető okos czélok korlátai közé szorították vissza; másfelől azt reméltük, hogy viszont éppen ezen győzelmeink az iránti bizodal-mát rendíthetlenné megszilárdították, hogy mi becsületesen el vagyunk szánva az ország jogait a végsőig megvédeni.

Továbbá azt reméltük, hogy Magyarország a maga becsületét abban helyezendi, hogy oly férfiúhoz hasonlítson, ki erejének tudatában — egyaránt távol az elbizakodástól és a gyávaságtól — egy igazságos ügy mellett, de csakis ilyen mellett sorompóba lépven, egy nemes pályadíjért küzd és lenne az bár a pajzsán való halála.

Igen, mi bizton arra számítottunk, hogy a nemzet egy szívvel lélekkel mellénk álland, kik a balsorsban meg nem tántorodtunk, a szerencsében nem szándékoztunk szédelegni.

De hiába volt minden várakozásunk, hitünk, reményünk!

Kossuth az 1848. év végére csak azért emlékezett vissza, hogy Pestről Debreczenbe menekülésének genialitását megbámulja. Az óvva intő váczi kiáltványban, Dembinski csúfos kudarczában csak annak látta megannyi kétségtelen bizony-ságát, hogy én a katonai dictatúrára törekszem. Bem vereségeiből, Eszékvár, a Bánát és Bács vármegye elvesztéséből csupán azt a könnyelmű következtetést vonta le, hogy Magyarország nincs többé sok veszteni valója, de annál többet nyerhet. Oroszország téli beavatkozási kísérletére azt hitette el magával, hogy Franciaország, Anglia, Németország, Amerika és Törökország viszont beavatkozása Magyarország mellett kimaradhatatlan. És míg ő a súlyos véráldozatokat,

melyek árán az utóbbi győzelmeket megvásároltuk, csekélyre becsülte, addig a győzelmek magok csak arra szolgáltak, hogy Kossuth elbizakodását az örületig fokozzák és — sajnos! — Kossuth örülete a hívő nemzet evangéliuma volt.

Lett volna csak egyszer is bátorsága Kossuthnak a csataterén azoknak veszélyeiben osztozni, a kiknek győzelmeit ő oly nagy önérzettel a főhadiszállásban való önnön személyes jelenléte közvetlen kisugárzásának vette: a következő hétnek vége őt — ha nem is bölcsebbnek — de talán okosabbnak találta volna.

De Kossuthnak nem volt az a bátorsága — és Magyarország, a mint mondtam, az isaszegi győzelemmel immár tetőpontját érte el a maga emelkedő nagyságának.

MÁSODIK FEJEZET.

(Késleltetett előnyomulás Gödöllő felé az isaszegi ütközet után. — Herczeg Windisch-Grätz tábornagy visszavonulása a fővárosok irányában. — A VII. hadtest az isaszegi ütközet előtt és az alatt.)

Miután az ellenség jobbszárnya Isaszegről Gödöllőre meghátrált, szükségképen a bal is kénytelen volt, még azon éjjel, mely 1849 április 6-án az isaszegi ütközetnek véget vetett, feladni a csatátért. Ezen balszárný szintén Gödöllőre vonult vissza.

Április 7-én részünkről ahhoz, hogy az ellenséget Gödöllő előtti táborában megtámadjuk, reggel a lehető legkorábban kellett volna előre nyomulnunk. De a *tartalék*-municiónak, melynek megjöveteletét az ütközet következtében a csapatoknál támadt töltényhiány helyrephótlása végett okvetlenül be kellett várni, egyre később, a minek megint az isaszegi erdőégés s azon sok időt felemészthő óvatossági rendszabályok voltak az oka, melyeket a zsarátos tűz-helyek közötti átvonulás mulhatlanul megkivánt. Tehát várakozni kellett.

E közben az a felfedezés történt, hogy a csatátérnek Isaszeghez legközelebb eső táján elég sűrűn elhintve csomószámra ott hever a sok bontatlan puskatöltény, melyet a Klapka zászlóaljai előtte való napon már a csata kezdetén kétségkívül azért hajigáltak el, hogy az üres tölténytökök felmutatása által Klapka tábornokot a küzdelem feladására rábírják. Mivel pedig Klapka a csata elején megkezdett visszavonulását Isaszegtől, főleg azzal indokolta, hogy zászlóaljainak nincs töltényök: nem lehet tagadni, hogy a már nem egészen eredeti ötlet, miszerint ama zászlóaljak töltényeiket egyszerűen elhajigálják — kivételképen Klapkával szemben — igen sikerült egy ötlet volt.

Megjött végtére a tartalék-munió is Isaszegre, de az

abból szétosztogatott gyalogsági töltnények közt most megint olyanok is találtattak, melyeknek tölteléke nagyrészt közön-séges utiporral volt vegyítve. Hogy kicsoda szerezte magának az ellenséges hadsereg irányában ezt az új fajta érdemet, én utóbb sem birtam megtudni.

Természetesen ezen homokkal vegyített töltések kiváló-gatása még inkább késleltette előrenyomulásunkat Gödöllőre és így herczeg Windisch-Grätz tábornagy a maga «strategiai okokból választott» (sic!) visszavonulását Gödöllőről a főváro-sok felé háborítlanul megkezdhette.

Hátvédje már Kerepesnél járt, mire mi az egyidejűleg Bagról és Aszódról Gödöllőre előnyomuló VII. hadtesttel az utóbbi helyen újra egyesültünk.

A VII. hadtest, ha nem csalódom, április 5-én kapta volt azt a parancsot, hogy másnap, 6-án vegye be Aszódot és biz-tosítsa magának az átkelhetést a Galgán április 7-ére s ez utóbbi napon nyomuljon támadólag Gödöllő ellen.

Április 5-én az ellenség nagy erővel Aszódról Hatvan ellen indult. Eleinte úgy látszott, hogy meg akarja támadni a VII. hadtest hatvani posztóját, de csakhamar megint vissza-vonult Aszód irányában lovasságának védelme alatt.

Ez utóbbi ellen a VII. hadtest parancsnoka * két osztály huszárt rohamra küldött s ezek veszteséggel visszaverettek.

Mindazáltal a VII. a hadtest parancsnoka másnap április 6-án a vett parancshoz híven az egész hadtesttel megragadta az offenzívát, a balszárnnyi hadosztálylyal (Pölsenberg) s a jobbszárnnyival ** Aszód felé, a középsővel (Kmeti) Bag ellen, de már mind a két helyet az ellenségtől elhagyatva találta. Ekkor küldte ő Aszódról hozzám azt a huszártisztet, a ki, a mint azt első kötetem utolsó fejezetében említettem, az isa-szegi erdőben, mikor éppen Kókáról a csatatérre útban voltam, velem szembe jött a VII. hadtestnek Aszódig és Bagig meg-történt előnyomulása felőli jelentéssel.

Ezen huszártiszt Aszódról a mi isaszegi felállításunk jobb-szárnnya felé lovaglása közben a bagi országútat keresztbe szegvén, véletlenül a Kmeti-hadosztályt ezen az úton előre

* Gáspár András tábornok. A ford.

** Kossuth Sándor alezredes. A ford.

haladni láthatta s azt hihette, hogy az egész VII. hadtest nyomul előre Gödöllő ellen. Innen a határozottság, melylyel nekem jelentette, hogy a VII. hadtest már közvetlenül Gödöllő ellen indul.

Mikor Kmeti ezredes ezen előre nyomultában megérkezett Bagra, itt meghallotta az — Aszódig el nem hallatszó — isaszegi ágyúzást és azonnal sürgősen felhívta hadtestparancsnokát, hogy a neki még csak másnapra megparancsolt támadáshoz Gödöllő ellen, most mindjárt fogjon hozzá. De hasztalan! A VII. hadtest parancsnoka abban a nézetben volt, hogy neki betűszerint a főhadiszállásból kapott dispositióhoz kell ragaszkodnia.*

Kmeti ezredes azonban nem engedte magát hadtestparancsnokának aggályai miatt attól visszatartóztatni, hogy legalább ő a maga hadosztályával induljon Gödöllő ellen. De feleútján, Besnyő zárda mellett az ellenségre akadt oly állásban, melyet hogy bevehessen, ahhoz hadosztálya elégtelen volt — és így Damjanics, Aulich és Klapka hadtesteinek a VII. nélkül kellett az isaszegi győzelmet kivívniok.

Bizonyos, hogy így Gáspár tábornoknak minden, a tüzetes írott parancson túlmenő lépéstől való irtózata következtében a VII. hadtest közreműködése nélkül megnyert isaszegi győzelemben ama három hadtestnek csak annál nagyobb az érdeme, s erkölcsi tekintetben annál nagyobb jelentőségű ezen győzelmünk maga; mindazonáltal nagy okunk volt komolyan sajnálni, hogy Gáspár tábornok Kmeti ezredesnek bölcs tanácsát nem követte, mert ezáltal nyert az ellenség időt, magát oly helyzetből még jókor kihúzni, melyben, a mint a két hadsereg április 6-án egymással szemközt állott, a küzdelem az ellenségre nézve nemcsak vereséggel, hanem igen valószínűleg catastrophával végződött volna.

Miután a mint már említettem, április 7-én az Isaszeg felől előre nyomuló három hadtest Gödöllő helységben a VII. hadtesttel egyesült, ez utóbbinak lovassága bizatott meg a fővárosok felé hátráló ellenség üldözésével. De ennek eredménye nem volt kielégítő és az ellenség hátvédjével váltott néhány lövés után megszakadt.

---

* Betűszerint, abban az értelemben, hogy annál többet tenni nem szabad! A fordító.

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth Gödöllőn.

Néhány órával a hadsereg bevonulása után Kossuth is Gödöllőre érkezett kíséretével. Úgy látszott hogy a hadsereg kivívott sikereivel meg van elégedve és sokat és szépen beszélt a nemzet hálájáról.

Kis idő vártatva én velem lakószobájában négyszemközt kívánt beszélni. Ez alkalommal avatott be legelőször politikájának fő irányába.

Most itt az ideje, mondá, a márczius 4-kei alkotmányra, teszem, Magyarországnak Ausztriától való elszakadására felelni.

Elmondta, hogy a nemzet hosszú tűrése immár kimerült ; neki, ha a szabadságra méltó akar lenni, nem csak nem lehet tűrnie, a mit az octroyált alkotmány ő róla határozott : hanem teljes visszatörést is kell gyakorolnia. Európa népei a magyar nemzet szilardságát, értékét az *«ezen alkotmányra»* adandó felelete szerint fogják megítélni. Rokonszenvők pedig ezen megítéléstől fog függni (sic). Hiszen Anglia, Franciaország, Olaszország, Törökország, sőt egész Németország — magának Ausztriának örökös tartományait sem véve ki — csak arra várnak, hogy Magyarország független államnak nyilatkoztassa ki magát : hogy erre legott minket tettelegesen segítségökben annál bizonyosabban részesítsenek, minél tartózkodóbbak voltak vele eddig. A sanyargatott, leigázott lengyel testvér nemzet rögtön követni fogja a magyarok példáját s ezekkel egyesülten az Ausztria és Oroszország politikája által érdekeiben oly sokszorosan sértett Portában hatalmas véd- és dacz-szövetségest fognak nyerni. Magyarország szabadságával együtt elvész Európa szabadsága is. Magyarország győzelmét

pedig a gyűlölt uralkodó kormányzási elv ellen ugyanannyi győzelmes fölkelés fogja követni, a hány leigázott népe van Európának.

«Győzelmünk bizonyos (körülbelül így folytatá), de mi sokkal többet tehetünk, mint csupán magunkért küzdeni: nekünk mind azoknak szabadulásáért is kell küzdenünk és győznünk, a kik nekünk kívánják a győzelmet. Ámde a tettet a szó, győzelmünket győzelmi kiáltásunk kell hogy megelőzze, hirdetvén előre minden leigázott népnek az őket is megváltó győzelmünknek immár közel voltát, hogy ébren legyenek és talpra állni készek, nehogy a kedvező pillanatot megint gyáván átaludván, újra időt engedjenek közös ellenségeinknek, összeszedni magokat és új erőre kapni. Hallgatnunk nem szabad, miután az octroyált alkotmány létünket tagadta. Hallgatásunk ennek félig való beismerése lenne és minden győzelmeink meddők lennének! Tehát nyilatkoznunk kell! S ez a nyilatkozat, a minőnek én szeretném, a nemzet önérzetét fokozná; az országgyűlésen belül és kívül elhatározatlanul tétova széthúzó pártok mögött egyszerre lerombolná a hidat; a külön pártérdekeket az egy legfőbb és legközelebbi cél miatt háttérbe szorítaná és így megkönnyitené, siettetné kétségtelen győzelmünket.»

— «Előtte nem egészen ilyen egyszerű és világos a dolog (körülbelül ezt feleltem Kossuthnak). Szerintem nem a szó fogja szabaddá tenni hazánkat, egyedül a tett viheti azt végbe. És ezen tett megkönnyítésére Magyarországon kívül egyetlen egy kar sem fog közreműködni. Sőt ellenkezőleg! egész hadseregek fognak talpra kelni, nehogy az megtörténjék. De tegyük fel, hogy Magyarország egy magára is elég erős ahhoz, hogy most Ausztriától elszakadjon: kérdem, nem lesz-e akkor mégis gyöngébb, semhogy magát, mint független állam fönn is tarthassa olyan szomszédságban, a melyben Törökország a maga sokkal kedvezőbb viszonylagos helyzete daczára merőben kegyelmi existenciává süllyedt alá? Az imént többször megvertük az ellenséget, ezt nem lehet tagadni, de ez nekünk csak a végsőig való megerőltetéssel sikerült. A mi erre képessé tett, az a tudat volt, hogy *igazságos ügyért küzdünk*. *Ellenben Magyarország elszakadása Ausztriától nem lenne többé igazságos ügy* s az érte való küzdés többé nem a tör-

vény mellett, hanem már a törvény ellen való küzdelem lenne, nem önvédelmi harcz többé, hanem az egész monarchia fönmaradása ellen intézett támadás. És midőn általa számtalan meggyökeredzett régi érdeket és rokonszenvet sértünk; midőn általa a régi ezredeket, hadseregünk magvát esküszegővé tesszük és erkölcsileg megrendítjük: minden uj nap egyre gyöngébbeknek fog találni minket, míg ugyanakkor ellenségeinknek minden szomszédos államban egy-egy uj szövetsége támad — ellenünk, *az európai egyensúly megzavarói ellen.* — Hogy nekünk az octroyált alkotmányt nem szabad eltűnünk! Teljesen igaz! De hát szöllen eltűrés-e az, a mit eddig is tetünk? Lehetett-e a márczius 4-iki octroyált alkotmányra csattanósabb feleletet adnunk az azótai nyertes csatánál? Ahhoz nem szólhatok. hogy Európa népeinek mire van szükségök; de hogy Magyarország népeinek a legkisebb győzelem is a harctéren több hasznót és becsületet szerez a legfönnhéjazóbb nyilatkozatnál, az tisztán áll előttem. És én ujra mondom, hogy a bécsi miniszterek agyrémeire a koronás V. Ferdinánd király s az általa szentesített alkotmány mellett megnyert csaták a legjobb felelet.»

Kossuth kételkedően azt kérdezte, vajjon igazán hiszem-e, hogy a régi ezredek valaha komolyan V. Ferdinándra és az 1848. évi alkotmányra gondoltak?

— «Hát ugyan kire és mire másra gondolhattak volna — mondám — mikor közvetlenül a fővárosokból kivonulásunk után az én váczki kiáltványom volt az egyedüli eszköz, melylyel őket, kik önként az ellenséges táborba átmenni készek voltak, meg birtam menteni Magyarországnak, mely eddigi győzelmeit most főleg nekik köszöni? Hát mi más volt a legbensőbb magva annak a demonstratióknak, melylyel hadtestem Kassán az én tudtom és hozzájárulásom nélkül Dembinszky altábornagy ellen föl akart lépni, hanemha az attól való aggodalom, hogy bennem azt a parancsnokot elveszítik, a ki a zászlóesküjüket tiszteletben tartja? Én ezen csapatokkal rossz és jó sorsban osztottam. Ösmerem érzületöket. És ha V. Ferdinánd király most itt állna előttünk: a legkisebb meggondolás nélkül fölszólítanám, hogy fegyvertelenül és védtelenül kövessen a táboron végig, fogadni hódolatát; mert bizonyos vagyok benne, hogy azt senki meg nem tagadja tőle.»

Kossuth az ő politikai eszméi iránti csekély lelkesedésemet, a mint látszott, nem nagyon épületesnek találván, a beszélgelést rögtön abban hagyta és azontúl Magyarországnak Ausztriától való elszakadását előttem többé egy szóval sem említette.

Hogy a többi tábornokkal közölte-e Kossuth s ha igen, hol, mikor és mily eredménnyel közölte ezt az eszméjét, előttem ma is titok.

Egy másik tárgy, mely Gödöllőn Kossuth közt és köztem szóba jött, oly rendszabályok megvitatása volt, melyek által a mi hadifogságba esett tisztjeink számára emberiebb bánásmódot lehetne biztosítani az ellenség részéről. Híre járt ugyanis, hogy az osztrák táborban a hadifogoly magyarokkal általában, de különösen tisztjeinkkel példátlanul embertelen módon bánnak: hogy semmibe sem véve, mintha megsemmisítettek volna, az osztrák részről hivatalosan úzott mindazon cselszövényeket, melyeknek következtében kerültek a magyar alkotmányra fölesküdtő csapatok abba a kényszerű helyzetbe, hogy korábbi bajtársaik ellen harcoljanak, úgy bánnak velök, mint fölségárulókkal. Már előbb Debreczenben, a Honvédelmi Bizottmány előtt is megfordult e kérdés, minek folytán a magyar hadügyministertől az osztrák hadsereg főparancsnokához intézett átirat érkezett főhadiszállásunkba a végből, hogy az elnök elébe terjesztetvén s általa jóváhagyatván, az ellenség előőrseinek adassék át.

Már most ezen átirat oly alázatos hangon volt megírva, mely után ítélve herczeg Windisch-Grätz altábornagy csakugyan maga is elhihette volna, a mit emlékezetes hadi bulletinjei a világgal iparkodtak elhíttetni, hogy t. i. április 2. 4. és 6. napjain ő teljesen tönkre vert bennünket.

Ezt az átiratot elvetettük s helyébe magam fogalmaztam egyet az osztrák invasionalis hadsereg főparancsnokához, melyben egyebek közt neki azt ígértem, hogy mindegyik hadifogoly magyar katonatisztnek kivégzésére részünkről három hadifogoly osztrák tiszt kivégzésével szándékozunk felelni.

Ezen nyilatkozat, miután Kossuth azt jóváhagyta, több példányban az ellenséges őrsök útján czimére el is küldetett.

A harmadik s azon pillanatban legégetőbb kérdés, melyet

Gödöllőn Kossuthtal megtárgyaltam, az volt, hogy mi legyen most hadműveleteink legközelebbi célja.

Kossuth úgy vélekedett, hogy most Gödöllőről a legkurtaább vonalon egyenesen neki menjünk a fővárosoknak és vegyük be rohammal. Nagyon nehezen lehetett vele megértetni, hogy ez nem megy. Szerinte valamennyi győzelmünknek mind addig nincs meg az igazi jelentőségök, a míg a fővárosok az ellenség birtokában vannak; csak ezeknek visszafoglalása győzheti meg az országot igazán szabadítási munkánk sikeres voltáról; csakis ez élesztheti, szilárdíthatja meg tartósan a nemzet bizalmát; ezt pedig azért kell mindenekelőtt szemmel tartani, mert mihelyt a nemzet aziránti reménye fogyni kezdene, hogy hadműveleteink hamar fognak kedvező eredményt elérni, ezen reménynyel együtt a küzdelem folytatásához szükséges segédforrásaink is mind elapadnának.

De ámbár mindez nagyrészt tagadhatatlan igaz volt, mégis csak Komáromot kellett — a fővárosok helyett — legközelebbi célpontul választanunk még azon veszélyre is, hogy a nemzet a miatt, mert a fővárosok visszafoglalása halasztást kénytelen szenvedni, elébbeni ernyedtségébe vissza talál esni.

Iparkodtam tehát meggyőzni az elnököt, mikép mindazok, kik a fővárosok visszanyerését többre becsülik Komáromvár fölmentésénél, nagy tévedésben vannak és hogy kívánságuknak engedni részünkről nagyon nagy hiba lenne, mellőzve is azt, hogy a fővárosok visszafoglalása végett a Duna *balpartja felől* indítandó katonai akciónak igen valószínű eredményei által az illető türelmetlen hazafiak kívánsága szerfelett szomorú és azonkívül fogyatékos kielégítést fogna nyerni! Azért szomorúat, mivel azalatt a védtelen Pest városát minmagunk az ostromolt városok minden sanyarúságainak tennők ki. És azért fogyatékos, mivel az ellenséget Buda várából a hová minden bizonynyal befészkel magát, Pest felől kiűzni merő lehetetlenség.

Ugyanakkor szükségesnek találtam az elnököt arra is különösen figyelmeztetni, hogy a hadsereg ezután végzendő mozgulatai sajátosságánál fogva ezentul már nem oly könnyű lesz, mint eddig, az ő személye számára a hadsereg közelében egészen biztos tartózkodási helyet találni, — hanemha stratégiai feladataink zavartalan megoldása rovására!

Mindezeket Kossuth hosszabb vitatkozások után végre megérteni látszott és azontul nem csak felhagyott a Komáromvár felszabadítására irányuló legközelebbi hadműveleteinkbe való beavatkozással, hanem arra is határozta el magát, hogy visszatér Gödöllőről Debreczenbe, a hová azután, ha nem csalódom, április 10-én el is utazott.

De bármily komolyan meghányta-vetette légyen is Kossuth ezen útja közben azt a kérdést, hogy Magyarországnak most elsősorban mire van szüksége, két dolog minden bizonynyal kikerülte a figyelmét:

1. hogy Magyarországnak, ha igazai birtokában meg akar maradni, elég dolga akadt már azzal is, hogy magát egyelőre az octroyált alkotmány és ennek veleszületett galandférgé, a provisorium áldásaitól mentse meg;

2. hogy Magyarország, ha Ausztriától elszakadni vágyik, egy félkegyelműhöz hasonlít, a ki a fejétől és karjaitól szeretne megszabadulni, hogy annál könnyebb szerrel járhasa a világot.

NEGYEDIK FEJEZET.

(Új haditervünk. — Kivitelének kezdete : Vácznak rohammal bevétele 1849 április 10-én. — A losonczy rajtűtés márczius végén. — Ennek valószínű következményei.)

Nem emlékezem, hogy a magyar táborban Kossuthon és Dembinskin kívül még valaki találkozott volna komoly ember, ki azzal a gondolattal foglalkozott volna, hogy a fővárosokat a Duna balpartjáról kiinduló valóságos támadással lehessen visszafoglalni. De ha mindazáltal herczeg Windisch-Grätz tábornagy vagy ennek ideiglenes helyettese ezt tette fel rólunk, ez nekünk kapóra jött; mert mikor egyelőre csupán Komáromvár fölmentését vettük szemügyre, nagyon érthetőleg azon kellett lénünk, hogy az ellenséggel egyenesen elhitessük, hogy egyeben sem jár az eszünk, mint azon melegében visszavinni Pestet.

A (velem együtt ideiglenes) vezérkari főnök ezen értelemben a következő hadműveleti tervet készítette:

«A VII. hadtest (Gáspár) a Fót-Dunakeszi vonalt szállja meg s itt a fővárosok és Vác közti egyenes közlekedést mind a Dunán, mind ennek balpartján rögtön megszakítja.

«A II. hadtest (Aulich) megtoldva egy csekély, eddig önálló hadoszloppal,* mely azalatt, míg a főhadsereg a gyönyösi úton Gödöllő felé nyomult előre, a tiszai átkelő pontok biztosítására Szolnoknál és Czibakházánál hátramaradt és onnan csak a tápióbicskei nap után vett parancs szerint nyomult utánunk a szolnok-pesti vasútvonal mentén megszállja a kerepesi országutat, a keresztúri utat s a szolnoki vasútvonalt.

«Mind a két hadtest (VII. és II.) a maga állodásából szakadatlanul tüntetőleg fenyegeti Pestet.»

* Asboth Lajos ezredes vezényelte. A fordító.

«Eközben a III. hadtest (Damjanics) és az I. (Klapka) Gödöllőről a legrövidebb úton Vácra törnek, ezt a várost, ha ellenség tartja, beveszik és szakadatlanul tovább menetelnek Rétság, Nagy-Oroszin és Ipolyságon át Lévára.»

«Mihelyt a két utóbb említett hadtest Vácot bevette, ezeket a VII. hadtestnek két szárnyi hadosztálya Dunakesziből indulva nyomon követi, míg a középső hadosztálya (Kmeti) ezután egymaga folytatja a tüntetéseket Pest ellen s ez által elleplezi a többi hadosztály elvonulását.

«Miután a III. és az I. hadtestek s a VII-iknek említett két hadosztálya Vácra a megjelölt úton tova elvonultak, a II. hadtest (Aulich) a tüntető támadások feladatában a maga eddigi vonalán túl a Kmeti-hadosztályét is átveszi, mely utóbbi legott Vácra megyen és ezt megszállja.»

«A Vácson túl Lévára útban lévő főhadzseregnek, a Garam folyón való átkelés és Komáromvár felszabadítása lesz a további feladata.»

A Rákoson Pest előtt összevont ellenséges főhadzsereg parancsnokáról annyi kezdeményi tétlenséget, a mennyit az utólag nagy meglepetésünkre valóban kifejtett, előre föl nem tehattünk. Arra kellett elkészülve lennünk, hogy ez végre is megunván ezeket az egyre ismétlődő tüntetéseket, melyekkel őt napról-napra mulattatni Aulich utasítást kapott, elébb utóbb a védelemből a támadásba fog átmenni, hogy ezzel ezt az alkalmatlan ellenfelét egyszer mindenkorra lerázza nyakáról. Ennek pedig előrelátható következménye csak az lehetett, hogy az ellenség a Léván át Komáromnak tartó zömünknek a Tisza mögötti kormánylyal s hadi raktárainkkal való minden összeköttetési vonalait megszakítással fenyegeti.

Ezen összeköttetési vonalaink legbecsesebbje a gyöngyösi országút volt.

Azon nagy előnyök daczára, miket ennek rövid és jól járható minősége nekünk nyújtott, tisztán állt előttünk, mily könnyen beállhat az eset, hogy ezen kényelmes gyöngyösi országút igénybevételeéről, a folyamatban lévő hadművelet alatt le kellend mondanunk. *Helyette ez esetben azt az utat választottuk, mely Miskolczról Putnokon, Losonczen, Balassa-Gyarmaton és Ipolyságon át vezet Lévára.*

Mind a két közlekedési vonalt lehetőleg biztosítani volt a

Kmeti-hadosztálynak Váczon egyelőre a fő feladata. Neki ezenkívül az összeköttetést kellett fönntartania hadseregünk Garam-melléki zöme és Pest előtti II. hadtestünk között és szükség esetében az utóbbinak tartalékul szolgálnia.

Szilárdul el voltam határozva Komárom fölmentését habozás nélkül végrehajtani, még azon veszély dacára is, hogy azalatt az ellenség fő hadserege a Rákoson elszigetelt II. hadtestünk (Aulich) ellen az offensívát találja megragadni.

Magától értetik, hogy e föltett esetben Aulich nem tehet egyebet, mint a túlerővel szemben minden talpalatnyi tért körömszakadtig védve, az excentrikus visszavonulást Tisza-Füred, Szolnok és Czibakháza felé kezdeni meg és legrosszabb esetben a Tisza átkelési pontjainak megszállására szorítkozni, melyeket a tavaszi áradások idején könnyen meg lehetett védeni.

Egyébiránt, hogy az ellenséges főhadseregnek Aulichot komolyan megtámadó és utána hadműveleteink bázisát fenyegető előnyomulása *tartós* folyamatú legyen: ez már csak azért is kevésbbé valószínűnek s aggasztónak látszott, mert Kossuth mielőtt Gödöllőről Debreczenbe visszautazott, engem határozottan arról biztosított, hogy Bem tábornok az általa időközben teljesen visszahódított Erdélyből már útban van Baja felé, a hol is minden bizonynyal már április közepén legalább is 16,000 emberével átkelvén a Dunán és legott északnak Győr felé fordulván, seregének a mi hadseregünkkel egyesülése után az egész hadsereg fölötti főparancsnokságot fogja Vetter helyett átvenni.

Ezen bizonyosságg ezenkívül azt az alapos aggályunkat is tetemesen enyhítette, hogy a Pest előtt összevont osztrák főerő vezére, mihelyt a legelső erélyes támadással Aulichnak gyöngeségéről meg győződik: ezen körülményből a mi igazi szándékainkat kitalálván, legott Pest-Budáról Esztergomon s az emitteni hídon át főseregünknek elibe fog kerülni. Ez esetben is tudniillik Bem azáltal, hogy az ellenség háta mögött megjelen, a mi garamvölgyi főhadoszlopunknak is szabad utat kell hogy nyisson.

Annál nyugodtabban fogtunk tehát hozzá Gödöllőről kiindulva, már április 8-án a fönt vázolt haditerv kiviteléhez.

Időközben egy Váczról Gödöllőre küldött ellenséges futár került hatalmunkba. A nála talált sürgönyökből megtudtuk, hogy

jól gyanítottuk: Vác az ellenségtől meg van szállva, még pedig régi ösmerőseink, a Götz és Jablonowski-féle császári dandároktól.

Április 10-én este Gödöllőn Damjanics tábornoktól egy parancsörtsztje útján azt a jelentést vettem, hogy a III. hadtest Vácot aznap délelőtt a nevezett két császári dandár macacs védekezése daczára rohammal bevette

A jelen följegyzések I. kötete 36. fejezetében elbeszéltem, hogy márczius hó második felében Miskolczról egy kisebb száguldó csapatot a VII. hadtestből északi irányban, egyelőre a Götz és Jablonowski-féle császári dandárok által Kassán és Eperjesen őrségül hátrahagyott felföldi tót népfölkelés ellen indítottam útnak. Ezt később Komárom felé irányítottam. És hogy a császári fővezér Vácnak bevételéből sem jött rá, hogy nekünk mi a haditervünk: ez csak úgy volt megmagyarázható, ha föltesszük, hogy ezt a csekély száguldó csapatunkat az ellenséges táborban egy nagyobb hadtestnek nézték. Valószínűvé teszik ezt a következő előzmények.

Almássy császári ezredes ugyanis, -hihetőleg éppen ezen száguldó csapatunk megsemmisítése végett, egy e célra több mint elégséges haderő élén kiküldetvén, márczius vége felé Losoncra ért. Itt aztán éppen ezen különítmény csapatunk fényes délből meglepte és rajtaütött, csapatjainak egy részét foglyul ejtette, hadipénztárát* elvette s öneki magának minden újabb offenzívától örökre elvette a kedvét.

Már most biztosra vehetjük, hogy az ezen baleset felőli szolgálati jelentés ezt a mi szerény száguldó csapatunkat — mely a mint az előzményekből már tudva van, mindössze is néhány száz gyalog honvéden kívül 32 huszárból és két ágyúból állt — egy egész hadtestté fujta fel s ezáltal a Pest előtt összevont osztrák főhadserg parancsnokában azt a föltevést keltette, hogy ez a mi (képzelti) hadtestünk volt az, mely a Losonctól a Duna felé menekülő Almássy-féle hadoszlopot nyomon követvén, hirtelen Vác előtt termett, a Götz és Jablonowski-féle dandárokat onnan elzavarta s azután a Rákosnak fordulván, most bizonyosan ott a magyar fő haderővel

* És katonai zenekarát. A fordító.

egyesült a Pest előtti osztrák felállítás elleni támadási kísérletek sikeresebb folytatása végett.

Különben a losonczi rajtütés erkölcsi hatása, úgy látszik, már Gödöllő elleni hadműveletünk idejében is befolyással volt herczeg Windisch-Grätz tábornagy csapatdispositióira. Legalább azt a körülményt is, hogy az akkor már legalább is 36 órával korábban előrelátható isaszegi csata napján Csórich császári altábornagy osztrák hadteste még mindig Váczon állt, csak az a föltevés magyarázhatja meg, hogy VII. hadtestünknek eme száguldó csapatját, mely Almássy császári ezredest Losonczon csúfá tette, ez utóbbi csak az első rémület nagyító szemüvegén keresztül nézte és számerejét legalább is húszszorosan túlbecsülte, mely túlbecslésnek aztán csak természetes folyamán az lett, hogy a herczeg a Csórich-hadtestet gyors menetben a Vác—losonczi útra küldte.

ÖTÖDIK FEJEZET.

(Részletek a váci ütközetből. — Hadmíveltünk folytatása Léváig a Garam mellett. — A debreczeni országgyűlés 1849. évi április 14-iki határozata.)

A jelentésre, hogy Damjanics az ellenséges Götz és Jablonowski-féle dandárokat Váczból kiverte, még azon április 10-ikéről 11-ikére forduló éjjel ez utóbbi városba helyeztem át főhadiszállásomat.

Csak itt értesültem az ütközet következő részleteiről.

Midőn Damjanics a III. hadtesttel Vácz előtt megjelent s azt látta, hogy az ellenség komolyan védelemhez készül: a helyzetet és alkalmat arra nézve is kedvezőnek vélte, hogy az ellenséget itt egészen tönkre lehet tenni, vagy éppen elfogni.

Ekkor meghagyta Klapkának, hogy az I. hadtesttel, mely a III-ikat sarkon követte, a várost keleti oldalán a Naszál hegy aljában, a hullámos terep által eltakartan, megkerülje és az ellenségnek egyetlen hátrálási vonalát, a vácz-verőczei utat szállja meg, miközben a III. hadtest az ellenséget arcban mindaddig leköti, míg ama megkerülés bevégeződött.

Az ezen tervet helyeslő Klapka mindjárt hozzá is készült elvállalt feladatához, de csak akkor ért oda az ellenség hátrálási vonalának súlypontjára, mikor a városból visszavonuló ellenség már túl járt ezen a veszélyes ponton.

Már most Klapka Damjanicsot, az ő elhirtelenkedését, Damjanics meg viszont Klapkának késedelmességét okolta az ellenségnek teljes tönkretételére számot tartó terv felsülése miatt. A kibekítő közepes föltevésnek, hogy az ellenség még jókor Klapka szándékát kileste, ellentmondani látszott az a makacs ellentállás, melyet az ellenség Damjanicscsal szemben

nemcsak a Váczi előtti síkon, de bent a városban is kifejtett, a hol tért csak lépésről-lépésre engedett.

A nevezett két hadtestparancsnok közt legelőször már a tápióbicskei ütközet alkalmából keletkezett, az isaszegi nap óta észrevehetőleg fokozódott feszültség a váczi nap következtében valóban aggasztó jeleket öltött.

Különben Damjanics tábornokot ezen a napon Klapka tábornokon kívül a III. hadtest lovassági parancsnoka, Nagysándor ezredes és a néhány száz főre menő lengyel legio is, magokra haragították, — Nagysándor azáltal, hogy az ütközet közben kapott előnyomulási parancsot hasonló módon, mint hatodnapja Tápió-Bicskénél, tökéletlenül hajtotta végre; a lengyel legio pedig a következő tény miatt:

A Váczi déli szélén lévő hidat a szélső házakig hátraszorított osztrák gyalogság keményen védelmezte. E hidat rohammal kellett bevenni. Ugyanaz a honvéd törzstiszt,* a ki magát április 4-én mint a 3-ik honvéd zászlóalj parancsnoka a Tápió hídjának elvétele alkalmával oly dicsőségesen kitüntette volt, most a közelálló lengyel legiót tüzelte a rohamra azzal a szándékkal, hogy ő megy elül annak zászlójával: de a lengyel zászlótartó megtagadta tőle a zászlót s az egész legio a rohamot.

Ezt a hidat aztán a 3-ik és a 9-ik honvéd zászlóaljak egyes részei vették el az ellenségtől, ugyanazzal a tökéletes vitézséggel, mint április 4-én a Tápióhidat; s ez alkalommal az említett hős törzstisztünk alól, ki a zászlóval kezében megint elül járt, kilőtték a második lovat.

Az ellenség a híd elvesztése után nem bírta többé a város déli bejáratait megtartani, a 3-ik és a 9-ik zászlóalj elébb a város belsejébe szorította vissza, mígnem az utoljára innen is kitakarodott.

Erre a III. hadtest zászlóaljai gyülekezvén, azon rendben, a mint a városba behatoltak, egyetlen menetoszloppá sorakoztak. De a lengyel legio, mely a rohamot a hídra megtagadta s az ütközet további folyamában is csak a 3-ik és 9-ik honvédzászlóaljak után nyomult volt a város belsejébe, most a sorakozás alkalmával a mene toszlopnak legelejére tolakodott

* Földváry Károly.

ezen fogás által magának azt a szint adandó, mintha őt illelné meg a nap dicsősége.

Sok bajomba került egyfelől a Damjanics tábornok s az ő két huszárezrede tisztjei közt támadt neheztelésnek — a kik Damjanics ellenében Nagysándor mellett fogtak pártot, másfelől a lengyel legio meg az említett két honvédszászlóalj közti komoly surlódásnak véget vetni.

Az ellenségnek az április 10-kei ütközetben szenvedett veszteségei közt ott volt Götz császári tábornok is. Ez halálos sebben hatalmunkba esett és másnap meg is halt.

Haditervünk értelmében Vácznak rohammal bevétele után hadseregünk zöme — a III. s az I. hadtest, valamint a VII-iknek kétharmada, fönnakadás nélkül tovább menetelt Lévára; a Kmeti-hadosztály pedig Dunakesziből Vácra rendeltetett s ennek helyébe a II. hadtest (Aulich) Dunakeszit is meg szállta.

Egyrészt az északi irányban előrenyomuló zömünk bal-szárnyának, másrészt a Vácot megszálló Kmeti-hadosztálynak a felső Duna tájáról jöhető ellenséges vállalkozások elleni fedezése végett egy a VII. hadtestből vett négy huszárszázadból és két ágyúból alakított újabb száguldó csapatot* a Duna mentén fölfelé a Garam torkolatához irányítottam.

Azalatt, míg hadseregünk zöme Lévához közeledett, értésünkre esett, hogy az a másik, sokszor emlegetett régibb száguldó csapatunk (melyet a Losonczon Almássy császári ezredes hadoszlopa ellen kitűnően végzett haditénye után oda-utasítottam, hogy az északi Bányavárosok és Turócz vármegye felé portyázzon), azóta visszafordult Eperjes vidékére és ott egy Debreczenből vett közvetlen parancs következtében kénytelen volt Dembinski altábornagy rendelkezésére bocsátkozni, a kit Kossuth újra reactivált és egy Kassán összeállított hadtest vezérletével bízott meg.

Minthogy az északi Bányavárosok vidékét az ellenség tartotta megszállva és ezáltal a mi hadzömünk Lévától Komárom felé menetelés közben hátul veszélyeztetve lenni látszott: az ellenségnek a Bányavárosokból leendő kiűzése végett április 16-án egy újabb száguldó különítményt bocsátottam út-

* Horváth János, 9. huszárezredbeli alezredes alatt. A fordító.

nak s ezt testvérbátyám, Görgey Armin honvéd őrnagy önálló vezénye alá helyeztem, neki azt adván utasításul, hogy egyelőre Selmeczbányát vegye célba.

Ezen különítmények szétküldése s a hadjárat alatt szenvedett veszteségek következtében hadseregünk zöme már alig 25,000 embert számlált. Ezzel már április 15-én a Garamhoz értünk, még pedig az I. hadtest Léva színvonalán Szece mellett, a III. hadtest főlebb Ó-Barsnál, s a VII. hadtest két hadosztálya alább Zsemlélnél szállt táborba. Mind a három ponton hidat kellett vernünk.

De az ellenségnek volt rá gondja, hogy minden a hídveréshez alkalmas anyagot eltávolítson vagy megsemmisítsen, a mi neki legnagyobbbrészt sikerült is; a velünk vitt hevenyészett bak-hídszerkezet pedig, az egyetlen, melylyel bírtunk, az épp most rendkívül megáradt folyónak alig ért a közepéig.

A fönt említett három áthidalási pont közül az óbarsi látszott a hídverésnek leginkább kedvezni; azonkívül az ide-disponált III. hadtestet szándékoztam elsőnek menetni át a tulsó, a jobbpartra, oly végből, hogy ez ott a Garam mentén lefelé húzódván, a lejobb Szece és Kálna közt az I. hadtest részéről, és Zsemlélnél a VII. hadtest két hadosztálya részéről végbeviendő folyamátkelést, netaláni ellenséges támadások ellen fődözzze.

Ezért nemcsak az említett saját bak-hídszerkezetünket, de a környéken rekvirált egyéb hozzávaló anyagok legelső szállítmányait is az óbarsi áthidalással megbízott magyar utász törzstisztnék¹ bocsátottuk rendelkezésére.

De ez nem bírt a feladattal; és így minden kedvezés daczára, melyben ezen óbarsi hídverő pont részesült részemről, mégis a Szece és Kálna közti híd volt az első, mely elkészült, jöllehet ez is csak az április 18-ikára virradó éjjel.

Április 17-én lévai főhadiszállásomba egy futár² érkezett meg Debreczenből, s hozta hírül, hogy az országgyűlés elfogadta Kossuth indítványát, mely szerint feleletül az 1849. évi márczius 4-iki octroyált alkotmányra, mondja ki, hogy a Habsburg-Lothringeni uralkodóház a magyar királyi-székhöz való örök-

¹ Szodtfried alezredes. A fordító.

² Bogdánovics Vilibald. A fordító.

lési jogát elvesztette, — jelentse ki Magyarország jövőendőbeli államformáját nyílt kérdésnek s egyelőre nevezzen ki ideiglenes kormányt.

Jóllehet a nevezett uralkodócsaládnak azon magatartása következtében, melylyel a horvát bán báró Jellacsics által eleinte saját szakállára kezdett polgárháborúban Magyarország ellen fogott pártot, egy ilyféle országgyűlési határozat saját nemzeti érzésemmel tökéletesen megegyezett: az mégis, a mint ezt az elnöknek már Gödöllőn óva intve fejtegettem, meg nem állhatott sem a legközönségesebb állambölcsesség, de még az okos magyar honszeretet ítélőszéke előtt sem; a mi régi ezredeink és kivált hadseregünk régi tisztjeinek dynastikus érzülete pedig ezt a határozatot még kevésbbé igazolta, holott általa éppen órájuk hárult a feladat, annak nemcsak Magyarországon belül, hanem azon kívül is érvényt szerezni!

Ellenkezett ezen országgyűlési határozat azonkívül Kossuthnak előttem márczius első napjaiban Tiszafüreden kijelentett azon meggyőződésével, hogy most mindenkinek, a ki őszintén gondol a haza javával, legszentebb kötelessége nem tenni semmi olyat, a minek következményei a nemzetet pártokra szakgathatnák s ezáltal csak a mindnyájunk közös ellenségének erejét fokoznák. De még kiáltóbb ellentétben állt ama határozat azzal, a mit Kossuth nekem ugyanazon helyen és időben az országgyűlés többségének gyáva meghódolási készségéről elbeszélt, s a minek valószínűsége mellett utóbb tanuskodni látszott az osztrák tábornagyhoz címzett fogalmazvány alázatos hangja, melyet az ellenség hatalmába esett hadifogoly magyarok ügyében Debreczenből Kossuthnak utána küldtek aláírás és továbbküldés végett.

Mikor ugyancsak Gödöllőn Kossuth, a részéről Ausztria ellen tervezett agresszív lépéseket czélszerűségi tekintetből megtámadó ellenvetéseimre anélkül, hogy azokat megczáfolta volna, elhallgatott: én azt hittem, hogy felhagyott azzal a hevenyészett ötletével, hogy az osztrák octroyált «alkotmányra» önvédelmi harczunk még erőlesebb folytatásánál még egyéb valamivel is kellene felelnünk.

Mindezen ellenmondásokkal szemben kételkednem kellett, ha nem is mindannak igaz voltában, mit a futár élőlőszóval újságolt, de legalább az állítólagos országgyűlési határozat vál-

tozhatatlanságában. És ezért a Debreczenbe visszatérő futárral csak annyit izentem a kormány és országgyűlés urainak élőszóval: szűnjenek meg már egyszer a balsorsban gyáváknak lenni, a jószerencsében pedig elbízni magokat.

Egyfelől az általános felháborodás, mely amaz országgyűlési határozat hírére főhadiszállásom tisztjei közt támadt, másfelől a váci proklamációból folyó következetesség most a kormány és országgyűlés elleni erélyes föllépést követelt volna tőlem: de ez már annál fogva is teljes lehetetlen volt, egyrészt mivel engem a hadsereg zömével együtt több mint 30 mérföldnyi távolság választott el Debreczentől és mert másrészt most éppen a legfontosabb hadászati feladatunk, Komáromvár felszabadítása végrehajtásában jártunk.

Meg kellett tehát nyugodnom a megmásíthatatlanban és inkább azon törnöm most az eszemet, hogyan akadályozzam meg annak a végzetes politikai ténynek legveszedelmesebb következményét: a hadsereg rögtöni felbomlását.

Itt azonban — megvallom őszintén — elállt az eszem! És sohasem bírtam volna a visszavonás szellemén győzedelmeskedni, ha a legnagyobb szükség pillanatában az események nem jönnek segítségemre.

HATODIK FEJEZET.

(Átkelés a Garamon. — Damjanics győz Nagysallónál április 19-én. — Ezen ütközet felőli nézeteim. — A hadművelet folytatása. — Harcz Kéméndnél április 20-ikán. — Komáromvár dunabalparti fölszabadítása április 22-ikén.)

A Garam folyónak megparancsolt három áthidalása közül április 18-ikán még csak a középső (a jobbparti Kálna s a balparti Szecse közt) bizonyúlt használhatónak. Az alsó, Zsemlélnél még csak 19-ikére ígérkezett elkészülni, míg a felső hídverés Óbarsnál, úgy látszott, még el fog húzódni napokig.

Még az ellenség velünk szemközt a jobbparton nem mutatkozott; de sokáig már el nem maradhatott és ha hamarabb jelen meg, mintsem a folyamon legalább is csapatjaink negyed-részevel átkelhetünk, akkor minket ebben könnyűszerrel sikeresen megakadályozhat, minthogy az általunk megszállt egész folyamszakasz hosszában, kivált a középső és alsó átkelési pontokon, a jobbpart volt az uralkodó.

Ezért a Szecse és Kálna közti elkészült hidat még 18-ikán haladék nélkül felhasználtuk, hogy azon át nemcsak az I. hadtesttel (Klapka), hanem az Ó-Bars mellől időközben Szecsére leküldött III. hadtesttel (Damjanics) is a *jobbpartot* siessünk *lefoglalni*. A mi megtörténvén, ez utóbbi hadtest legott a folyam mentén le Nagysalló felé nyomult a Zsemlélnél készülő híd munkáinak biztosítása végett, melyen másnap a VII. hadtest kétharmadrésze volt átkelendő. Klapka hadtestének ezalatt a nyitrai országút s a surányi kocsitűz figyelése jutott feladatúl.

Április 19-ikén már korán reggel délnyugati irányból egyszerre sűrű ágyúzás hallatszott a Garam jobbpartjáról át Lé-vára. Ez a nagysallói csatának volt a kezdete.

A kiadott intézkedés szerint a III. hadtestnek ezen a napon, az I. hadtest által jobbfelől kísérve, a legrövidebb úton Komárom felé kellett folytatnia útját; a VII. hadtest két hadosztályának pedig Zsemlérnél a Garamon átkelni s azután az esztergomi országúton, ha nem csalódom, Damásdig előre nyomulnia, hogy a III. hadtestet egy, esetleg azon irányból baloldala ellen történhető ellenséges vállalkozás ellen óvja; a főhadiszállás a Nagysallótól északi irányban fekvő valamely faluban helyezkedett volna el.

Most az ágyúdörgésben jelentkező összeütközés az egész előnyomulást függőben tartotta, miután az ellenség számereje felől semmiféle jelentést nem vettünk és így a következményeket előre nem láthattuk. Ily körülmények közt célszerűbbnek látszott, hogy a főhadiszállás várja be Léván a megindult ütközet hovádóltét.

Magam is Léván maradtam, jóllehet az első ágyúlövések hallatára éppen Zsemlérre akartam lovagolni, hogy ott a hídverés befejezését s a VII. hadtest kétharmadának átkelését előmozdítsam, midőn az első ágyúlövések fordítást tettek e szándékomon.

Én ugyanis személyesen részt akartam venni az ütközet vezetésében, de csak akkor, ha az határozottan rossz fordulatot talál venni s éppen azért, hogy *ez esetben* kéznél legyek, nem volt szabad a főhadiszállást elhagynom, mivelhogy a lévai régi vár romjáról jobban lehetett a csata folyamát közvetlenül szemmel kíséreni, mint hozzá közelebb eső akármely más pontról.

Minden lehető zavar kikerülése végett, mely abból támadhatna, hogy engem a Garam jobbpartján az ottani kijelölt faluban fognak keresni, néhány parancsörtsztemet odarendeltem azzal az utasítással, hogy az odaérkező jelentéseket menten továbbítsák hozzám Lévára. Zsemlérre küldött más parancsörtsztemeim az ottani hídverés előrehaladásáról tartoztak engem rövid időközökben folyvást értesíteni.

Végre a Kálnára vivő hidat a főhadiszálláshoz tartozó csapatok egy erős osztagával őriztettem a végből, hogy ha a csatát vivő hadtesteink közül szökevények vetődnének ide a balpartra átmenekülő szándékkal, ezeket feltartóztassa és rendbe szedje.

De ezen a napon nekünk nem voltak szökevényeink; ellenben annál többje volt az ellenségnek ebből a fajtából.

Ezt azonban minden intézkedéseim daczára, melyeket a végett tettem, hogy a leggyorsabban értesüljek, miként folynak a dolgok úgy a csatatéren, mint a zsemléri hidverésnél, csak későn, április 19-ikéről 20-ikára forduló éjjel tudtam meg Damjanics tábornok írott jelentéséből, hogy megverte az ellenséget.

Egyidejűleg egy szállítmány súlyosan sebesült is érkezett meg a csatatérről Lévára; és minthogy ezek a VII. hadtesttől valók voltak, ezen körülményből tudtam meg azt is, hogy a zsemléri híd is a használhatóságig elkészült, a mi nekem módot nyújtott a kálnainál sokkal kurtább úton sietni utána a hadsereg zömének.

Lévát rögtön odahagyván, még azon éjjel Zsemlérre értem, de a nagy sötétség miatt csak 20-ikán reggel birtam a Damjanics és Klapka hadtesteit, melyek az ellenség üldözése közben már Csekén túl, Komárom felé jártak, utólélni.

Minden várakozásom ellenére Damjanicsot megint nagy haragban találtam Klapka és saját lovassága parancsnokai ellen.

Klapkát azzal vádolta, hogy mindjárt a csata elején megint egyszer nyakrafőre retirálni akart; az utóbbiakat azzal, hogy nem lehetett őket semmi hatásos attackra rábírní és hogy egyáltalán az egész ütközet alatt ők semmit sem végeztek.

Mások vallomásainak részleteiből az sült ki — a menyire még emlékezni bírok — hogy Damjanicsnak lovassági parancsnokai a vádra igazán teljes mértékben rászolgáltak; Klapka ellenben ezúttal kevésbé. Eleinte ugyan Klapka is, azt állítván, hogy számban túlnyomó ellenséggel akadt dolga, ismételten segítséget kért és sürgetett a III. hadtesttől, de miután Damjanicstól rögtön megkapta a mit kért, azontúl szilárdan kitartott és lényegesen hozzájárult a nap győzelméhez, melynek dicsősége egyébiránt kétségkívül elsősorban Damjanics tábornokot illeti meg, már csak annál fogva is, mivel ő, mint helyettesem a csatatéren, Klapkának eleinte kétes magatartása daczára rendületlen maradt.

Az 1849 április 19-ikei nagysallói ütközet két egymás elleni offenzívának volt — az ellenségre nézve váratlan —

eredménye; tudniillik egyfelől a mi folyam-on-átkelési mívelésünké, melyet Szece és Kálna közt már előtte való napon az I. és III. hadtesttel bevégeztünk; és az ellenség részéről éppen ezen átkelésünk megakadályozása végett ugyanakkor — tehát mindenesetre elkésve — nyugat és dél felől (amott a Nyitra folyó völgyéből, emitt a Garamnak a Dunába való torkolata felől) ellenünk indított concentricus támadásé.

A VII. hadtestből t. i. a zsemléri hid kései elkészülte miatt csupán a lovasság egy része Pöltenberg személyes vezetése alatt — és ez is már csak az ütközetnek utolsó mozzanataiban — vehetett részt abban; s ezért zömünknek csupán kétharmadával találkozott össze az osztrák parancsnok a Garam jobbpartján. Hogy erre sem volt elkészülve, a következő két tény bizonyítja:

1. egyik az, hogy a császári csapatok, miután egyszer tágitani kezdtek, rendetlenül a legkülönbözőbb irányokban nyugat felé menekültek;

2. dél felől pedig a Garam mentén fölfelé húzódozó ellenséges tömegek már csak jóval ama vad futás kezdődése után tűntek föl szélső balszárnyunkkal, Pöltenberggel szemben, a ki viszont a Garam mentén lefelé vonulván, amazokat jobbról megkerülte és azután hasonlóképen nyugati irányban futni kényszerítette.

E tények elseje arra a föltevésre jogosít, hogy a minden csata előtt minden eshetőségre óvatosságból kitűzetni szokott határozott *hátrálási vonal* a császári csapatoknak nem volt tudtúl adva. Ezt a mulasztást pedig egy *várt* összezapás előtt csak az a hadvezér szokta esetleg szándékosan elkövetni, a ki már szinte nem bir önmagával a csupa merő diadalérzettől. S *ezt* az erkölcsi állapotot a Magyarországon működő osztrák hadvezérekről a szolnoki, hatvani, tápió-bicskei, isaszegi és váci napok után is föltenni mégis csak egy kissé erős dolog lenne.

Ezen első ténnyel egyezőleg az a másik tény is arra vall, hogy az ellenséges hadvezér április 18-ikán azt hitte, hogy a mi hadzömünk legnagyobb része még csak a Garam tulsó partján közeledhetik; hogy következésképen ő április 19-ikén egy eldöntő összeütközésre éppen nem volt elkészülve. Ellenkező esetben kétségkívül mindenekelőtt arra lett volna gondja, hogy csapatai kellő időben legyenek a harczmezőn.

A két főntebb megállapított tény eszerint nyilván arra a következtetésre jogosít fel minket, hogy április 19-ikén a két magyar hadtest (III. Damjanics és I. Klapka), ekkor összesen 16,000 ember, az osztrákokat teljesen *meglepte*; mert ha a *meglepetést* tagadnók, akkor az e napon felsült osztrák támadásra nem lehetne egyebet mondani annál, hogy minden kritikán aluli annak mind alapeszméje, mind kivitele.

Április 20-ikán Damjanics és Klapka folytatólag Komárom irányában Jászfaluig nyomultak előre; a VII. hadtest két hadosztálya pedig a Garam mentén lefelé a Dunához vonulván, Kéméndnél összeakadt egy erős ellenséges hadoszloppal, ezt tüstént megtámadta és arra kényszerítette, hogy az esztergomi hídon át a Duna balpartjára meneküljön.

Ez utóbbi harcban részünkről amaz — említettem — még Vácztól az alsó Garamhoz irányított különítményünk (Horváth János alezredes) is közreműködött azáltal, hogy a Garam mentén a jobbparton hátráló ellenséget, egy színvonalban vele, a balparton lépésről-lépésre kísérve, két ágyújából a folyón keresztül szakadatlanul lövette.

Ezután ennek a különítménynek az volt a rendeltetése, hogy a Garamon átkelven, visszacsatlakozzék a VII. hadtesthez. De az áthidalás Kéméndnél nem jöhetett létre s ezért a szóbanforgó különítmény kénytelen volt a Garam balpartján Zsemlelérig fölvonulni, a hol átment a jobbpartra.

Az előttevaló napon Nagy-Sallónál megvert ellenségből április 20-ikán már csak egyes szétugrasztott tömbökre akadunk a Nyitra vizén innen, kik ráunván a cél és irány nélküli bolyongásra, hadifogságba estek.

Tömeges ellentállástól nem kellett többé tartanunk egészen Komáromig.

De minél jobban közeledünk Komáromhoz, annál nagyobb mértékben *van és lesz* a Léván át a Tiszántúllal való nélkülözhetetlen összeköttetési vonalunk — és lesznek a rajta utánunk küldendő szállítmányok — lehető ellenséges vállalatoknak, északnyugat vagy délkelet felől kitéve! Ezeknek tehát délkelet elleni fődözését egyelőre, addig míg Vácztól a Duna mentén föl Párkányra rendelt Kmeti-hadosztály emide megérkezhetik, a VII. hadtest többi két hadosztályára bízom, melyek a kéméendi kis ütközet után Kőbölkútra meneteltek; az

északkelet elleni földözés végett ama Kéméndről Zsemlérré fölkerült s az ottani hídon átkelt különítményünk (Horváth János alezredes) Verebély elfoglalására utasított; végre Lévával való közlekedésünknek északnyugat elleni tüsténti biztosítása végett még április 21-ére virradó éjjel négy század huszár indult Jászfaluból Verebélyre.

Gróf Guyon tábornok, a mióta a komáromi vár parancsnokává kineveztetett, több ízben hasztalan próbált az ellenséges ostromzárvonalon keresztül észrevétlenül az erődbe lopódzni és mindannyiszor visszatért hadzömünk táborába. Jászfaluban végre rászánta magát eddigi kísérleteinek most erőszakkal való megismétlésére és ehhez tölem egy század huszárt kért. Ezzel ő április 21-ikén a zárvonalon keresztül vágatott a várba s a már nagyon lehangolt várőrséget meglepte a közelgő fölmentés éltető hírével.

Április 22-én a fölmentés a *Dunabaltarton* be volt fejezve. Damjanics és Klapka hadtestei Komárom várának Vág-hidfő-erődjében szálltak táborba.

HETEDIK FEJEZET.

(Készülődés Komáromvár dunajobbparti fölmentéséhez. — Az ellenséges ví-árok megrohanása április 25. és 26-ika közti éjjel. — A fölmentés a jobbparton is bevégezve április 26-ikán.

A komáromi erőd köztudomásra a Duna balpartján fekszik és csak egyik előművével, az úgynevezett «dunai erőd-dél» vagy «Duna-hidfővel» terjed a jobbpatra át.

Szerencsére az őrség, melynek állhatossága az ostromzár alatt általában a legnagyobb elismerésre érdemes, ezt a legbecsesebb előművet az ismételt erős bombáztatás dacára megtartotta s ezáltal biztosította számunkra annak a lehetőségét, hogy ezen elővár s a fő-erőd közt hidat vessünk a Duna hátára és Komáromot a jobbparton is a legrövidebb idő alatt felszabadítsuk.

Készült volt ugyanazon a helyen egy hajóhíd több héttel ezelőtt: de az ellenség jobbparti ágyútelepei azt néhány nap alatt elsüllyesztették.

Ennek ismétlését elkerülendők, most *tömör* úszó alapokhoz, t. i. a Vág folyón leúsztatott tutajokba kötött fenyő-szál-fákhoz folyamodtunk a hajóhíd helyébe, azaz: tutajhíddal próbáltunk szerencsét.

Számbavéve egyfelől az ellenség tűztelepeinek a hidverés megakadályozására irányzott erélyes törekvését, másfelől azt a körülményt, hogy a Komárom várában és városában általános uralkodott előítélet következtében, miszerint a Dunának fenyőszál-fákkal áthidalása kivitethetlen, csakugyan nem is volt hozzá előkészítve a számunkra semmi: nagyon meg lehettünk elégedve, hogy már negyedik napon hadzömünknek a vár külműveibe bevonulta után hozzáfoghattunk az ellenség dunajobbparti ostromzár-hada elleni támadáshoz.

Ennek az ellenség viárkai *éjjeli* megrohanásával kellett kezdődnie.

A tulajdonképeni Komáromvár, vagyis annak belső erődje, meg ennek nyugati előművei, — az úgynevezett Nádorvonal — közt fekszik Komárom városa, déli házsorával kevés lépésnyire közel a Dunához.

A várossal egyenest átellenben a jobbparton, tehát a Duna-hídfőtől nyugatra, Uj-Szőny falu feküdt, ekkor az ostrom következtében annak már csak üszkös, kormos romjai. Ettől odább nyugatra, dunamentén fölfelé, a folyam jobbpartja oly magaslatra emelkedik, mely a túlparti előmű (a Nádorvonal) fölött, sőt még az erősség fő bástyája fölött is uralkodik, ám-bár az utóbi fölött már csak a legöblösebb ágyúnak legmeszszibb lőtávólában.* Ezen uralkodó pont a német «Sandberg» s a magyar «Monostor» név alatt ismeretes.

A magyar kormány 1848 ősszel az akkor még virágzó Uj-Szőny helységet nyugat, dél és délkelet felől földművekkel vétette körül, melyek a Monostortól a Duna-hídfő-erődig terjedő tágas ívben sorakoztak. Az ezen ív s a Duna közti tág terület erődített tábor gyanánt volt szolgálendő. De Windisch-Grätz herczeg győzelmes betörése idejében az ország még nélkülözte a hadsereget, mely ezen erődített tábornak hasznát vegye és Komárom várának sem volt annyi az őrsége, hogy azt az óriási védvonalt megszállva tartani és megvédelmezni bírta volna.

Igy aztán az ostromló ez elhagyott földműveket kardcsapás nélkül elfoglalhatta és részben saját céljaira fordíthatta. Viárkait a buda-győri országút hosszában ásatta meg, mely az erődített tábort a dunaparttal párhuzamban szeli át; legveszélyesebb tűztelepeit a Monostoron és a Duna-hídfő-erődtől délre helyezte el. *Ez utóbbi két pontnak* szólt tehát mindenekelőtt a megrohanás, melylyel a Komáromvár teljes fölmentését célzó támadásunkat megkezdjük.

Április 25. és 26-ika közti éjjel legelőször 4000 ember, a Damjanics és Klapka hadtesteinek legjavából összeválogatott gyalogság, lépte át Knezics ezredes vezérlete alatt, az éppen csak imént elkészült tutajhidat. E hadoszlop egyik fele a

* T. i. az 1849-iki tüzérség horderejét értve. A fordító.

Duna-hídfő-erődtől keletre fekvő Ó-Szőny mezővárost választotta célpontjául, a másik fele a Duna-hídfőtől délre eső ellenséges ágyútelepet.

Mind a két pont április 26-án hajnalhasadtával hatalmunkban volt, az ekkor már csak négy 24-fontos és két 18-fontos ostromágyúból álló fegyverzetével és ennek körülbelől 200 embert számláló fedezetével együtt. Ezek megadták magokat és letették a fegyvert.

Ugyanazon éjjel messze fönt a Nádorvonalon túl két gyalogzászlóalj a várőrségből kompokon kelt át a Dunán, egyidejűleg a Knézics vállalatával erős csatártűz által a Monostort megtámadandók. Ezzel mi az ellenség figyelmét ezen pontra akartuk lekötni, hogy a Duna-hídfő-erődtől délre fekvő osztrák tűztelep elleni szuronytámadás annál biztosabban sikerüljön. De a várbeli két zászlóalj parancsnoka nem felelt meg föladatainak s a Monostor elleni csatár-támadás elmaradt. Ennek daczára Ó-Szőny s a déli tűztelep megrohanása, a mint említettem, tökéletesen sikerült.

Ennek a sikernek első hírére Damjanics és Klapka hadtestei, melyek Knézics győzelméig a balparton készenlétben álltak, megkezdték átvonulásukat a tutajhidon át a Duna jobbpartjára.

Két vagy három nappal elébb a Váczról Párkányba rendelt Kmeti-hadosztály felérkezvén Párkányba, a VII. hadtestnek Kőbölküton hagyott többi hadosztálya — ekkor már Pöltenberg ezredes ideiglenes parancsnoksága alatt* — parancsot kapott, hogy haladék nélkül Damjanics és Klapka hadtesteihez csatlakozzék: midőn váratlanul kémeink azt jelentették, hogy az ellenség Szeredről Érsekújvár felé előre nyomul, mely körülmény miatt Pöltenberget, Lévával való közlekedési vonalunk biztosítása végett, Perbetére és Bajcsra kellett diszponálni, a mi annál szükségesebb volt, mivel *ezen az összeköttetési vonalon már napok óta új szállítmány municziót várunk*, mely a folytonos csatákban egyre fogyó készletünket helyrepótlendő volt.

* A VII. hadtest eddigi parancsnoka, Gáspár Andor tábornok, ki a nagysallói napon még a hadtestet vezényelte, az április 14-iki határozat hírére beadta lemondását. A fordító.

Ámde amaz éjjeli megrohanás sikerülése után viszont annak a sürgős szüksége került előtérbe, hogy a lehető leg-rövidebb idő alatt minél több hadierőt vessünk át a jobbpartra. És így, azalatt míg Damjanics és Klapka hadtesteinek átkelése tartott, egy futár Perbetére vágatott azzal a parancssal, hogy Pöltenberg rögtön siessen csapataival Komáromba és kövesse tüstént ama két hadtestet a Duna jobbpartjára.

Időközben Knézics csapatjainak az a fele, mely a Duna-hídfő-vártól délre fekvő osztrák ágyútelepet bevette, menten jobbra, nyugat felé, a Monostor irányában sorjában következő többi földművek ellen fordult s azokat az első nekirohanásra sorjában bevette. De az alig 2000 honvédből álló gyalog-hadoszlopnak ez elszigetelt előrenyomulása most már *ezt* magát tette ki az ellenséges ostrom-had visszatorlásának a legveszedelmesebb mértékben, még mielőtt a mi hadzömünk legelső csapatjai a dunajobbpartra átkelhettek.

A tutajhidat, szerkezetének minden szilárdsága mellett is, csak sok időt igénylő óvatossággal volt szabad használni. Ezenfölül a hid torkolata és azon pont között, hol ama 2000 emberünk az ellenségnek mind a három fegyvernemével szemben egyenetlen harcban állott, a terepen keresztül oly akadály húzódozott, melyen lovasságunk és tűzérsgünk nem bírt átugratni: az osztrák *víárok* tudniillik. Ennek közönkénti betemetése újabb tetemes időveszteséggel járt és így azon percztől fogva, mikor az ellenség azokat az elszigetelt gyalogcsapatjainkat ágyúztatni kezdte, már egy óránál több idő telt el, mire a legelső ütegünket Damjanics hadtestéből lehetséges volt a harcba vinnünk.

A csatának ezután következő szakaszában Klapka a mi balszárnyunkon Ó-Szőny és Mócsa felé, Damjanics a középen Pusztá-Csém és Pusztá-Herkály irányában vezényeltek; míg magam az Ács irányában bontakozó jobbszárnyunk vezetését vettem át.

Az éjjeli roham csapatjai s az osztrák ostromzárhad közti küzdelem Damjanics, vagyis hadközépünk szakmányaiba esett. Legelőször tehát oda irányítottuk az érkező csapatokat, a mint egymásután a hidról a jobbpartot érték. De ezekkel nem volt szabad kizárólag a centrum erősbitésére szoritzoznunk, mivel ez (centrumunk) amúgyis — tekintve egyfelől a vele szemben

már együvé vont ellenséges túlerőt, másfelől a hidról kitorolás lassúságát — még sokáig marad a visszaveretés veszélyének kitéve és ha ez minden erősítés daczára megtörténik, akkor a hídfő-váron kívüli egyetlen jobbparti (új) támpontunkat elveszítjük, még mielőtt egy újabbat elhódítottunk volna.

Egy ilyen újabb támpontra, még pedig ránk nézve a legbecsesebbre, a Monostor elhódításával lehetett szert tennünk. Ez épp ekkor az ellenség részéről elhanyagoltnak látszott s ezért én annak kivívását azalatt, míg a centrumunk még helytáll, leletségesnek tartottam *abban a föltevésben*, hogy ama várórségbeli két gyalogzászlóalj, kiknek a Knézics éjjeli rohama megkönnyítése végett a Monostort zajos csatár-tüzeléssel megtámadniok kellett volna, de a kik ezt meg nem tették, legalább most már, több órával később, mint meg volt parancsolva, a kirendelt helyen kikötöttek.

Ezért én a tutajhid torkolatától a hadközépünk felé folyamatban lévő csapatmenetet egy időre megszakítván, belőle fél ágyúüteget és fedezetül fél század huszárt — csupán ennyit — a Monostor felé irányítottam. Ezek, mire odaértek, a Monostort az ellenségtől üresnek találták, ámbár a várbeli két honvédzászlóalj még ekkor sem volt látható sehol!

Siettem a Monostornak ezen rejtélyszámba menő, látszólag önkéntes kiürítése tényét a leglelkiismeretesebben hasznunkra fordítani. A magammal hozott $\frac{1}{2}$ ágyúüteg a gyöngé huszár-fedezettel (ekkor összes hadierőnk a jobbszárnynon) rögtön előre nyomult a Monostoron túl az országút mentén Ács felé.

Ezen előrerugtatásnak magától érthető célja az volt, hogy a még mindég túlerővel hadközépünket szorongató ellenség csapatjainak egy részét attól eltérítsem. Hogy ez sikerült-e és mennyire sikerült: a centrumunkat jobbszárnunktól elválasztó nagyon nagy távolság miatt szemmel ki nem vehettem. Csak azt láttam, hogy fél üteget, elszigetelt előrenyomulása közben egyszerre baloldalt és szemben túlnyomó ellenséges tömbök fenyegetik és hogy az, a centrumunktól való elvágtatás és megsemmisülés veszélyében forog, ha nem sikerül rögtön gyalogságot vetni a közte s a Monostor közt (emehhez legközelebb) fekvő földsánczokba.

Ezeket tehát hamar két Klapka-féle honvédzászlóaljjal

szállattam meg, melyek éppen kapóra most érkeztek a tutaj-hídról a jobbpartra. Klapka a balszárnyon épp e pillanatban kevésbbé volt fenyegetve.

A messzi előrehaladt fél ágyúütegem ezalatt visszahúzódott a Monostor felé. Erre lehetett legalább következtetni azon határozottságból, melylyel az osztrák balszárny, eddigi semleges magatartásából kilépven, most egyszerre támadásba ment át, hogy a Monostor birtokát elvitassa tőlünk.

Az előzményekből már tudva van, hogy itt a Monostor nevezete alatt a Dunajobbpart leguralkodóbb pontját Uj-Szőnyön fölül, egyszersmind az erősített tábornak nyugati támpontját értjük. E ponttól nyugatra, vagyis a Duna mentén fölfelé a terep hullámosan süllyed és körülbelül két ágyúlövésnyi¹ távolságban csupán szőlővel és gyér gyümölcsfákkal van beültetve. A hol ezeknek vége, ott közvetlenül kezdődik az erdő, melynek csak «Ácsi erdő» nevét tudom és mely a Duna mentén fölfelé a Czonczó patakig terjed. A szőlők tövében legkeskenyebb ez az erdőség; azontúl egyre szélesebb lesz. De 3—4 ágyúlövésnyi távolban a Monostortól egy nagyobb erdőrészlet, körülbelül egy-két ágyúlövésnyire déli irányban, Pusztá-Herkály felé húzódik. Ezt az erdőrészletet déli vége közelében a győri országút szeli át. Ugyanezen erdőrészlet keleti széle meg az erősített tábor közt a terep nyílt és szabad; és szintúgy a nyugati erdőszél meg a Czonczó patak közti terep is az.² Ez utóbbin túl, annak balpartján fekszik Ács. A győri országút e falun visz keresztül.

Nemcsak az említett déli erdőrészlet, hanem az ezzel összefüggő egész imént leírt erdő a Dunapartig s a monostori gyümölcsös- és szőlőskertekig («a Medgyfaerdőig») az ellenség hatalmában voltak s ezáltal az ő hátrálási vonala teljesen biztosítva volt. Ha ezt komolyan veszélyeztetni akartuk: az ellenséget nyilván előbb az ácsi erdőben, legalább annak déli

¹ Ágyúlövésnyi távolság alatt, a mikor az öböl szám nincs melléje kitéve, ezen följegyzések során mindig az a távolság értendő, melyre a csatában a hatfontos üteget szoktuk legtöbbnyire alkalmazni. E távolság rendszerint 800 és 1000 lépés közt ingadozik. A szerző.

² Akkor, 1849-ben így volt. Most más a táj képe. Az akkori erdőt kivágták. Az újon ültetettnek más alakja van. A Czonczót kiszárították, a mint a vasuti kocsí ablakából láthattam. A fordító.

végén is túl, vissza kellett szorítanunk. Első kísérletem, hogy egy $\frac{1}{2}$ ágyúüteggel az ácsi országúton — az ezt szegélyező ácsi erdővel nem törődve — előtörjek, eszerint csakis ráíjesztésképen, mulékony hatású lehetett. Különben az említett határozott támadás, melybe az ellenség balszárnya most rögtön átment, csakhamar meggyőzött arról, hogy ellenfelem iménti meglepetése, melynek a Monostor feladását valószínűleg köszönhattuk, annyira elmúlt, hogy ezentúl nem lehet többé holmi ráíjesztéssel neki imponálni.

Azalatt míg az ácsi országúton a Monostorig visszavonuló $\frac{1}{2}$ ütegünket az ellenség balszárnyi tüzésége és lovassága a dunaparti erdőnek felénk néző vége színvonaláig nyomon szorította, addig emez erdőrészből egy gyalogsági csatárraj tört elő a monostori szőlőkertek irányában, melyeket ekkor részünkről csupán két század gyalogság a 17. honvédzászlóaljból tartott megszállva. Ez elegendő volt ugyan ezen szőlők megvédelmezésére, de elégtelen egy sikeres ellentámadáshoz, mely pedig szándékomban állt. Ezért oda még két századot küldtem előre ugyanazon zászlóaljból (t. i. egyikéből azon Klapka-féle két honvéd-zászlóaljnak, melyeket a még mindig elő nem került két várbeli zászlóalj helyébe rendelttem volt a Monostor elfoglalására).

Ezt az ellentámadásomat a meghátráló $\frac{1}{2}$ ütegünket a nyílt terepen nyomon követő ellenséges tüzer-osztag nagyon megnehezítette. De az mégis sikerült és nemsokára a 17. honvédzászlóalj említett négy százada befészkelte magát a dunaparti erdőrészletbe magába.

Ugyanekkor érkezett meg balszárnnyunktól az 1. számú («Császá» nevű) huszárezred, egy $\frac{1}{2}$ üteggel ide jobbszárnnyunk erősítésére a Monostor közelébe. És végre valahára az a sokat emlegetett és sokáig lappangott várőrségbeli két zászlóalj is előkerült. A rendelkezésemre álló erő tehát most 4 gyalogzászlóaljból, 8 század huszárból és 8 ágyúból állt. Ezekkel, azt hittem, most a támadást az ellenfél balszárnya ellen mind az erdőben, mind az ettől délre terülő szabad síkon annál sikeresebben folytathatom, minthogy időközben Damjanics is az ellenségnek hadközépünk elleni ismételt támadásait már erélyesen visszautasította és ennek következtében a Monostorhoz közel fekvő földvárakat nem kellett többé megszállva tartani.

Támadásom fő céljául azt a fönt körülírt erdőrészt választottam, mely a dunaparti erdőrészlétől délnek Pusztá-Herkály irányában az országúton túl is elnyúlik. Ezt az erdőszakaszt mind a két végénél, t. i. a déli csúcsánál a várbeli két zászlóaljjal, s az északi bázisánál ott hol a dunaparti erdővel érintkezik, a 17. honvédzászlóaljjal egyszerre szándékoztam megragadni, míg a másik Klapka-féle honvédzászlóalj tartalék gyanánt marad fönn rendelkezésemre. Előbb azonban a szabad síkon, az országút nyergében fejlődött ellenséges tűzérseget és lovasságot kellett végképen visszaterelnem.

Ez utóbbi feladatomban megoldása közben a szóban forgó erdőszakaszt máris ágyúlövésnyire megközelítettem, midőn Damjanics jelentése ért utól, körülbelül így tartalmú:

«Az ellenség erősbitést kapott. Nagysándor a lovasság zömével visszavetve. Klapka a Dunahídfő-vár felé hátrál. Ha jobbszárnyunk még tovább előre nyomul: én többé nem fődözhetem a balfelöli megkerületetés ellen a nélkül, hogy tulajdon bal oldalékomat kitegyem veszélynek.»

E hírre félbe kellett szakítanom előre nyomulásomat, sőt a tartalék gyalogzászlóaljat is rögtön visszarendeltem a Monostorra, hogy ott egyelőre a legközelebb eső földsánczokat újra megszállja.

Damjanicsnak pedig azt írtam, hogy túlerőnek is csak lépésről-lépésre engedjen, úgy mint én; legrosszabb esetben a keze ügyében fekvő földműveket tartsa minden áron.

E közben az ellenség balszárnya velem szemközt szintén erősbülni látszott; mert a részéről már félbenhagyott küzdelmet hirtelen újra fölvette, míg az én nyolcz ágyúm közül hat darab ekkor, rövid felelgetés után, *lőszerekhiány* miatt elnémult. *Az új municzióért hátraküldött töltegykocsik pedig mind üresen tértek hozzá vissza.* Csak két ágyúm maradt még harczképes rövid időre! És ezeknek tevékenységét fenn kellett tartanom arra a lehető esetre, ha az ellenség netalán most erősebben mint eddig, a Monostor visszahódítását szándékoznék megkísérteni.

Én tehát mind a nyolcz ágyúmat kivontam az ütközetből és visszaküldtem azokat a Monostorhoz. Az 1. sz. huszárezred parancsnoka ezt az intézkedésemet az általános visszavonulás óhajtott jelének véván, ugyancsak sietett még az ágyúknál is

hamarabb a Monostorhoz érni. A várbeli két zászlóalj nagy kedvet mutatott követni a huszárok példáját, de ennek én, még elég jókor vevén észre, elejét vehettem. Előbb a két zászlóaljjal arczmenetet végeztettem az ellenséges ágyútűzben előre; s azután megállapodva, arra kényszerítettem őket, hogy azon helyben az ágyútűzet állják. Ezen fitogtatott halálmegvetés látványa által azt akartam elérni, hogy ha az ellenségnek netalán a monostori pozíciónk visszahódítása jár eszében: eleve kételkedjék rohamának sikerében. Ezen helytállás kieröltetése különben nem kis bajomba került a vár mellvédeihez szokott két zászlóaljjal, de még inkább a mindkettőt vezénylő törzstiszttel szemben és végre is az sült ki, hogy az egész kísérletem (passzív ellentállás által imponálni az ellenségnek) egészen fölösleges volt, mert az ellenségnek, újabb támadása nagy hevességének daczára, semmiféle komoly offensiva nem járt az eszébe. Ellenkező esetben, ha például erősített táborunk visszahódítása állt volna szándékában: neki okvetlenül egyidejűleg az erdőben és a dunapart hosszában előre kellett volna nyomulnia a Monostor felé. Ezt pedig nem tette.

Mihelyt effelől kétségtelenül meggyőződtem, legott a két zászlóaljat, melyek máris tetemes veszteséget szenvedtek, fölmentém kinos helyzetükből és megengedtem nekik, hogy az ellenség ágyúgolyóinak hatásköréből lassanként visszahúzódjának.

Ez által jobbszárnyunk legelülső harcSORa egy színvonalba igazodott a hadközépünkkel Damjanics alatt, a ki Nagysándor megfutamodása és Klapka kezdetbeni visszavonulása következtében beszüntette ugyan előrenyomulását, de a már elhódított területet állhatatosan megvédelmezte és megtartotta.

Azzal pedig, hogy kénytelenek voltunk felhagyni a további támadással, a nap küzdelme délután már az első órákban véget ért. Mondatlan fegyvernyugvás állt be.

Az ellenség beérvén azzal, hogy őt tovább nem szorítjuk, a maga részéről is végkép felhagyott minden újabb támadással az erősített táborunk előtti posztióink ellen, míg Damjanics és Klapka hadtestei hasonlóképen *a már általánosán tapasztalt töltényhiány* miatt ugyanilyen tétlenségre voltak kárhoztatva. A VII. hadtestnek Perbetéről ide siető és lőszer-

készlettel még meglehetősen ellátott kétharmada pedig a Perbece és Komárom közti nagy távolság miatt csak sötét este érkezett a fő-erődön és tutajhídon keresztül a Duna jobb-partjára, a mikor az ellenség már jó ideje elvonult a csataterőről.

Mindazáltal mienk maradt a nap győzelme, mert mi az ellenségtől az erősített táborunkon kívül az ő ostromló várát, egy tűztelepének összes ágyúit, tetemes készlet árkoló eszközét és ágyúgolyóját, sőt az egész sátoztáborát is elhódítottuk, Komárom várát pedig teljesen felszabadítottuk, míg az ellenség, távol attól, hogy mindezt elvitassa tőlünk, megelégedett a csataterőről Győrön át Mosonyig folytatott visszavonulása fedezésével, a mihez neki szörnyű mód kapóra jött a nap munkájában osztozott Damjanics- és Klapka-féle hadtesteknek *az ágyú-municzió fogyatéka által okozott harczképtelen állapota* és Pöltenberg késő megérkezése a harczterre.

Komáromvár teljes fölmentésével a Gödöllőn az isaszegi csata után vezérkarunk főnöke által készített haditervünk végrehajtása kielégítő módon be volt fejezve, a mit főleg *Damjanics* tábornok állhatatosságának, melyet a nagysallói csatában kifejtett, valamint annak a csodálatraméltó kitartásnak és ritka remeklésnek köszönhattunk, melylyel *Aulich* tábornok a Pest előtt összevont osztrák főhadssereget mindaddig ott lekötöni és valódi hadászati szándékaink felől elámítani tudta, míg végre ezeknek késő felismerése már csak arra szolgált, hogy elcsodálkozó ellenfeleink a nagysallói szégyenletes kudarcznak menjenek elébe.

NYOLCZADIK FEJEZET.

(Visszapillantás a súlyos helyzetre, melybe engem mint a hadsereg parancsnokát a «függetlenségi nyilatkozat» első híre juttatott. — Belőle hogyan segítettek ki az események. — A pillanatnyi helyzet és komáromi kiáltványom.)

Mikor 1849. ápril 17-én a három nappal elébb kelt országgyűlési határozat híre főhadiszállásomra eljutott és ekkor felőle a környezetemben véletlenül jelenlévő tisztek mind legott a legőszintébb felháborodással nyilatkoztak; mikor másnap mások, különösen számos tiszt a VII. hadtestből, váczi proclamatióm befejező kijelentésének 2. pontjára emlékeztetett s egyenesen annak teljesítésére felszólított és nekem előre bejelentette, hogy az egész VII. hadtest készül ugyanezt a legközelebbi alkalommal szolgálati úton is megtenni, míg másrészt Damjanics és Klapka hadtesteiben az új törvény kevésbé ellenszenves hangulattal látszott találkozni: akkor komolyan attól kellett tartanom, hogy a hadsereg közel áll a feloszláshoz.

A pillanat sajátságos conjuncturái (lásd ezen kötet 5. fejezetét) arra az elhatározásra ösztönöztek, hogy legvégső esetben — ha tudniillik a VII. hadtest komolyan megkövetelné tőlem, hogy váczi proclamatióm értelmében az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat ellen határozottan állást foglaljak — a hadsereg törzstisztjeit és azonkívül valamennyi csapattest alattas tisztikarának választott képviselőit tanácskozó gyűlésbe hívjam össze s a mit a többség határozni fog, azt az egész hadsereg által követendő compromissum gyanánt adjam ki parancsban.

Veszélyes lépés! kivált mikor minden órán az ellenséggel kell összeakadnunk. — Vitatkozás közben nekihevülnek a szenvedélyek; lehetetlen hogy ez alkalommal az egyik felekezet

élesen rá ne világítson a függetlenségi nyilatkozat vészhozó következményeire és lehetetlen hogy ennek fejtegetése ne legyen lohasztó hatással magára a harczy kedvre; és megszolván a nézetek mellette és ellene az április 14-iki új törvénynek — akármit határozzon is a többség, a leszavazottak ezentúl meggyőződésök ellen, kényszerítve, fél kedvvel és fél erélylyel fognak résztvenni a küzdelemben... mindezeket én jól meggondoltam és átláttam; és mikor ezen kétségbeesett mentő kísérletnél egyéb, jobb, okosabb mentőeszme nem jutott eszembe: akkor be kellett vallanom magamnak, hogy most ez útvessztőből önerőmnön kiigazodni nem bírok!

Azon fejezetem végén, a hol itt legelőször említetik az április 14-ike, én elébe vágván a jelen följegyzések időrendi egymásutánjának, már előre érintettem, hogy az események segítettek ki e kétségbeejtő helyzetemből. Úgy is volt valóban.

A VII. hadtest hadosztályai épp e pillanatban véletlenül nem voltak együtt és a nagysallói győzelem *előtt* nem tudtak az április 14-ike ellen szándékba vett tüntetés iránt végleges megegyezésre jutni. Nagysalló *után* pedig hadműveleteink megint a támadólagos fejlődésnek oly magas színvonalára emelkedtek, a hol a megoldandó feladat a katonának minden testi és szellemi tevékenységét fölemésztí. És mialatt ezen hadműveleteink gyümölcsei: az ellenség veresége április 19-én; a kéméndi harczytérről a Dunán át a jobbpartra meghátrálása 20-án; Komáromvárnak részleges fölszabadítása 22-én; a teljes fölmentés 26-án és végre az osztrák hadsereg általános visszavonulása az ország határa felé — azokat is a kik az április 14-ét *ellenezték*, és azokat is, kik azt *nem* ellenezték, ugyanazon nagy elégtétel érzetével töltötték el: ezalatt *amazokat*, ugyanezen sikereink azzal a gondolattal barátkoztatták meg, hogy elébb az 1848. évi alkotmány *külső ellenségeit* hányjuk ki végkép az országból, hogy *azután* annál könnyebben végezzünk annak *belső* ellenségeivel és ezáltal állítsuk helyre azt az alkotmányt, melynek megsemmisítése volt az a pont, hol az akkori Magyarországgal szemben a politikai végletek összehatalálkoztak.

Ám ez utóbbi gondolat, és az a bizalom és remény, hogy *ezt* meg fogjuk valósíthatni — utolsó győzelmeink daczára, melyek e reményt élesztették, a *katona* elfogulatlan szeme

előtt, melylyel a legközelebb multat, a jelent s a jövőt komolyan vizsgálja — merő ábránd színében tűnt föl!

Nem lehet tagadni: az utóbbi négy hét alatt a magyar fegyverek oly rendkívüli dolgot vittek végbe, hogy ha ezt valaki előre megjósolta volna: ezen jóslat Kossuthnak lehangzatosabb kiáltványaival is kiállta volna a versenyt. De ha az egymással szemben álló két hadsereg különböző számerejét tekintve elgondoltam, hogy mennyivel vagyunk mi a gyöngébb fél: akkor meg kellett győződnöm, hogy ezen eddig elért sikereink a magyar csapatok erő kifejtési képességének immár a netovábbja, melynél többet Magyarország a maga hadseregétől, akkori katonai kiképzetése fokán már nem igen várhat.

Azok után a miket saját szemeimmel a csatában láttam és megtapasztaltam, be kellett vallanom magamnak, hogy *nem egyedül és nem mindég* csak a «fiatal hadsereg» *nagyobb vitézsége* fűzte a győzelmet a mi zászlóinkhoz; sőt, bármennyire berzenkedjék is ellene önszeretetünk, — be kellett ismernünk, hogy a magyar nemzet hálájának tekintélyes része, végső okfejtésben herczeg Windisch-Grätz tábornagyot és báró Jellacsics horvát bánt illeti meg az imént leírt áprilisi hadjáratnak ránk nézve szerencsés befejezéséért.

Véres diadalokat arattunk. Ezt semmiféle körmönfont hadi büllentinekkel nem lehetett elvitatni tőlünk: de ezen győzelmeink legtöbbjének babérja mindég csak hadseregünknek egy kis részét, többnyire csak ugyanazt az egyet illette meg. Benne a fiatal eredeti honvéd katonák kitünőek voltak ugyan, de mégis csak kisebb számban voltak mint a régiek, az úgynevezett seregredek — egykori alkatrészei, a velünk szemben harczoló hadseregnek. Hadierőnknek ezt a részét, a többiek nagy részének kétes megbízhatósága miatt sohasem lehetett kimélni; minden ütközetben ezt érte a legtöbb veszteség; a legtöbb azon áldozatok közül, melyekkel minden sikerünket a harcztéren meg kellett vásárolnunk, mindannyiszor a legjobb — a helyre pótolhatatlan — csapatjaink soraiból esett.

S a többi csapatok a hadjárat folytában még távol sem gyarapodtak annyit fegyelemben, vitézségben, hogy ezzel erkölcsileg pótolnák számbeli veszteségeinket. A szigorú hadi fegyelem, melyet a régi tisztek segélyével a téli hadjárat alatt a «Feldunai», jelenleg VII. számú hadtest soraiban meggyöke-

reztetni nem minden siker nélkül fáradoztam, a többi hadtestek parancsnokainál — Aulichot kivéve — kevés visszhangra talált. Hogy tábornok társaimat fogamatosan a magaméhoz hasonló fáradozásra rá szorítsam, ahhoz nekem, mint csupán a kinevezett főparancsnok Vetter altábornagy *ideiglenes helyettesének*, nem volt eléggé szilárd hatalmam.

A fiatal reményteljes hadsereg legnagyobb részét még mindég nem lehetett egynél több napokra előre és közvetlenül fejenként *élelmiszerral ellátni*; ezért nem lehetett a vert ellenséget szakadatlanul tartósan üldözőbe venni s a győzelmet tökéletesen kizsákmányolni; *ilyen* üldözés nélkül pedig nem lehet az ellenfelet végkép tönkre tenni; s *enélkül* megint lehetetlen az olyan háborút, minő a Magyarország és Ausztria közötti, a mely kivált április 14-ike után, éppen csak az egyik vagy a másik haderőnek teljes tönkretételével végződhetik — hamar és szerencsésen befejezni.

A legtöbb hadtest azonkívül csakúgy hemzsegett a tisztí, altisztí és markotányos szekerektől — nem is említve a csapatok mindennapi élelmezését szállító nélkülözhetetleneket. Ezen lerázhatatlan «Szekérvár» már *előrenyomuláskor* is, mikor ezt hirtelen és gyorsan kellett eszközölni, igen alkalmatlan módon aggatott; de mikor ellenség és váratlan körülmények egy rögtönzött *oldal*-mozdulatot tettek szükségessé: ez nehezen megoldható feladattá vált miatta; és mikor, a mint kell is, az ütközeti dispositióban arra gondolt a hadvezér, hogy rossz fordulat esetén a visszavonulás szüksége talál bekövetkezni: akkor ennek már pusztá gondolatára is égnek állt az ember haja szála.

Hogy tehát, csapatjaink nagy többségének illetén fegyelmi tökéletlensége mellett, a győzelmet *állandóan* a háromszinű zászlóhoz fűzhessük, ahhoz az kellett volna, hogy *vagy* oly nagyszerű mérvben *szaporítsuk a hadsereget*, hogy belőle a haza minden fenyegetett pontján emberszámra túlnyomó fegyveres erőt, hozzáértő vezetők alatt állíthassunk szembe az ellenséggel; vagy pedig az ellenségnél számra, fegyelemre és kitarásra (egészben véve) gyöngébb magyar hadierő *vezetőinek* kellett volna állandóan egyre-másra oly mértékben túl tenniök az ellenséges hadvezéreken talentum és hadiszerencse tekintetében, a mint ez eddigelé tényleg megtörtént.

Ez alternatívák elsejének megfelelni teljes lehetetlen volt. Az ország készségesen szolgáltatta ugyan az új zászlóaljak alakításához szükséges ujonczokat: de a mi ezen nyers anyagnak a modern hadviselés kívánalmai szerinti felszereléséhez és idomításához kellett — az mind hiányzott — elfogyott. S az ötlet, hogy a hadsereget kaszás néppel, vagy éppen amazokkal lehessen a szükséges számig szaporítani; ez talán a maga helyén lehet egy a nemzet legyőzhetetlenségét demonstráló hangzatos polemiában, de a tapasztalt katona, ha számot tart fegyvertársai becsülésére, gúnymosoly nélkül nem veheti ajkára.

A felállított második alternatíva meg éppen jámbor óhaj-tásnak marad.

A hadi történelem említ ugyan lángeszű hadvezéreket, a kik csapatjaik számbeli kisebbsége daczára zászlójukhoz fűzték a diadalt. De seholsem találunk oly szabatos méreteket és formulákat a hadi történelemben, melyeknek alkalmazásával (nem is említve a hadi szerencsét) előre kilhetne számítani: elébb valamely egyéniségnek hadászati genialitását és aztán a viszonylagos csapat-hiánynak azt a maximumát, melyet egy bizonyos adag hadvezéri lángész még kiegyenlíthet. Sőt, tegyük fel, hogy az ilyen méretek és formulák a hadi történelemben meg lennének adva, mi pedig azzal a képességgel birtunk volna, hogy azokkal helyesen élhessünk: akkor csapatvezéreink megválogatásában nem egy sajnálatos (megesett) tévedést ugyan kikerülhattünk volna, de annak a kedvező aránynak állandósítása, melyben *eddig* a mi hadtesteink vezetői az osztrák hadvezért hadi szerencse vagy tehetség dolgában fölülmulni látszottak, már ezután mégsem függött volna tőlünk, miután az osztrák fővezérlet immár herczeg Windisch-Grätz tábornagy kezéből átment báró Welden tábornagy kezébe. Mert ámbár ez utóbbinak hirneve, a hogyan ezt tudniillik akkor táborunkba eljutott, inkább az író, mintsem a hadvezért illette: mégis az a fordulat, mely az 1848. évi deczemberi situatióból az 1849. évi áprilisi situatioig végbe ment, legalább arról meggyőzött minket, hogy a visszahívott herczegnél ránk nézve még *kedvezőbb* ellenfél már alig jöhet az osztrák hadsereg élére — *olyan* kedvezőnek odarendelése pedig nem valószínű.

Ugy látszott tehát, hogy helyzetünk az osztrák fővezényletben történt változás után, utóbbi győzelmeink daczára rosszabbra fordult, mint volt annak előtte — nem is említve a függetlenségi határozat kimaradhatlan végzetes következményeit!

Ha azután még ezeket is elgondoltam; ha elgondoltam a nagy valószínűséget, hogy rövid időn az ellenséges haderők ellenünk az elfulladás túlsúlyig megfognak sokasodni: akkor bizony át kellett látnom, hogy az már ezentúl tulajdonképen mindegy reánk nézve, herczeg Windisch-Grätz tábornagy áll-e az ellenséges haderőknek élén, vagy más akárki. Azon vészjósló beszédek után miket az április 26-án foglyul ejtett osztrák katonáktól széltire hallottunk, az osztrák fővezényletben történt változás egészen jelentéktelen másodrendű körülmény színvalóra süllyedt le — Magyarország *létkérdésére* nézve.

Azon hadifoglyaink tudniillik azt beszélték, hogy tisztjeik a folytonos visszavonulás felett azzal a biztatással vigasztalták őket, miszerint már útban van az orosz hadsereg, és az osztrák most csak azért vonul vissza, hogy amannak a magyar határon való betörését mindenekelőtt bevárja.

Optimistáink ezeket a beszédeket mint szándékosan terjesztett álhireket, kinevelték. Sőt azok, megvallom, magamat is váratlanul értek, mert azt tettem föl az osztrák kormányról, hogy ez, ha már egyszer az osztrák monarchia megmentése rendkívüli áldozatot látszik követelni, könnyebben fogja magát Olaszország kiürítésére rászánni, mintsem idegen segélyért folyamodjék. Ám azért hogy váratlan volt a mit a foglyok beszéltek, még azért az nem volt hihetetlen mind azok előtt, a kik eléggé elfogulatlanok valának meggondolni azt, hogy az osztrák tisztok már csak tulajdon hadseregek jó hírnevének éltéséből is átalották volna megszontyolodott legénységeket egy idegen hadsereg segítsége közeledésével vigasztalni, hogyha magok is nem kapták volna ugyanazt a vigasztalást tábornokaiktól, valamint ezek a miniszterektől Bécsben.

Tovább egy perczig sem kételkedtem benne, hogy az orosz czár Magyarországhoz be fog avatkozni.

A mi optimistáink erre megint azzal a reménynyel kecsegtették magokat, hogy ez esetben rögtön Anglia, Franciaország, Szárdinia, Éjszak-Amerika, egész Németország, Török-

ország stb. hadat üzennének az orosz császárnak. De ha e nézet április 14-ike *előtt* birt volna is talán némi valószínűséggel: ezen nap *után*, annak a nézetnek hirtelen elterjedése nekem csak arról szolgált sajnálatos tanubizonyosságul, hogy a politikai szédelgés ragálya mennyire lábra kapott már hazámban! Különben pedig az oly ügynek védője előtt, mely egy harmadiknak beavatkozása következtében bukik el, vajmi közömbös lehet az, hogy ezen harmadiknak beavatkozási jogosultságát utólag egy negyedik vagy ötödik tagadja-e vagy sem.

Az orosz beavatkozást és vele a haza végveszedelmének kísértetét földézni — ahhoz értettek a debreczeni április 14-iki törvényhozók: de a felidézettet vissza parancsolni, ahhoz hiányzott az uraknál a kellő varázsigé, s *ezt* pótolni — valamennyi optimisticus jóslásukkal sem voltak képesek: sem pedig azokat a látongó sebeket eltüntetni, melyekből hazámat *el*-vérzeni láttam. És nem bírták vérmes jóslásaikkal elvakítani a nyílt szemet melynek el nem fogult nézése előtt annak a gondolatnak kivihetősége is, hogy az ország törvényes alkotmányát külső és belső ellenségei daczára megmenthessük, most már széjjel foszlott, mint egy álomkép.

Hiszen a tényeket, melyek elgondolása e szomorú eredményhez vezetett, a legutolsó katonánk is láthatta, Azok közönségesen tudva voltak. Belőlük minden gondolkodó ember elébb-utóbb ugyanarra *a megismerésre* juthatott, melylyel szemben az én hitem, hogy Magyarországot az octroyált osztrák alkotmány áldásaitól meg lehessen menteni, már összeomlott. Nem kellett ahhoz valami rendkívüli éles elme — csupán fej, a mely nem szédül, szem, mely nem káprázik.

És eszerint az eddigi *hit* a haza megmenthetésében, ez egyedüli erő, mely a hadsereget még összetartotta, az egyedüli kapocs, mely az alkotmányos régi katonákat az április 14-iki nyilatkozat törvényhozói ellen föllázadt érzések daczára, ugyan-ezen nyilatkozat helyeslőivel, az osztrák octroyált alkotmány hadserege elleni küzdelemben még egyesítette, de mely hit ama *megismeréssel* szemben sokáig meg nem állhatott: e hit, mondom vajmi megbizhatatlan kapocs volt, a magyar hadseregnek politikai nézetben meghasonlott részei között! Ugyanazon csapatok, kiket ma az Ausztria elleni küzdelem még egyesített, már holnap egymás ellen fordíthatják fegyvereiket.

A magyar hadsereg legveszélyesebb ellensége már *nem szemben* állt vele, hanem ott ólálkodott tulajdon soraiban: *a visszavonás szelleme*, melyet az április 14-ike keltett életre! Ideig-óráig még féken tartotta ezt — de végképen el nem ölhette — egy másik nem kevésbé veszedelmes belső ellenség: *az elbizakodottság szelleme*!

E két rossz szellem közül *amannak* túl járni az eszén (mert, hogy nyíltan sikerüljön azt legyőzőnöm, ahhoz nem hittem hogy elég hatalommal birjak) *emezt* pedig egy csapással megsemmisíteni: *ezt* láttam én most legelső, legfőbb feladatnak, ha a háborút Ausztria ellen komolyan tovább folytatni akarom — a mit pedig az április 14-ike daczára komolyan akartam.

Ennek a feladatnak megoldását a következő proclamatióval kísérlettem meg, melynek magyar eredeti fogalmazványa még véletlenül megvan nálam. Közlöm azt¹ itt német fordításban.²

«Komárom, április 29. 1849.

«Bajtársaim!

Alig egy hónapja, hogy a Tisza mögött álltunk, kétes pillantásokat vetvén még kétesb jövőnkbe.

Ki hitte volna akkor, hogy egy hónap múlva már túl leszünk a Dunán és szép hazánk nagyobb része fölmentve egy esküszegő rút dynastiának rabigája alól.

Legbátrabbjaink sem mertek volna ennyit bizton remélni.

De a hazaszeretetet szent ihlete áthatott benneteket: és az ellenség milliónyi armádiának nézte — bátorságtokat.

Ti győztetek, — győztetek hétszer egymásután; és győznetek kell ezentúl is.

Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!

Eldöntő volt minden csata melyet eddig vívtunk: még eldöntőbb lesz, valamennyit ezentúl vívandunk.

Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!

Tinektek jutott a szerencse, életetek feláldozásával megadni e szép honnak ősi önállását, nemzetiségét, szabadságát, örök fennlétét. Ez legszebb, legszentebb feladatotok.

Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!

¹ «Itt» azaz: a német eredeti munkában.

² Az itteni magyar szöveg nem visszafordítás. Azt a szerzőtől kapott eredeti magyar fogalmazvány után közlöm. A fordító.

Sokan vannak köztünk kik már kivívottnak hiszik hazánk óhajtott jövődjét; de ne ámitsátok magatokat, mert ezen harcz nem Magyarország és Ausztria közti harcz egyedül, — ez európai harcz leend, a természet adta legszentebb népjog harcza a bitor zsarnokság ellen. És győzni fog a nép, győznie kell mindenütt.

De ezen győzelemnek ti alig lehettek élvezői, ha bajnokai lenni hiven akartok; és bajnokai csak akkor lehettek, ha mártirjai lenni ezen legszebb-legdicsőbb győzelemnek — elhatározott szándékotok.

Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!

S minthogy élő hitem, hogy köztetek alig van. ki egy gyáva életet jobban szeretne a dicső halálnál s a ki velem egyformán ne érezné hogy oly nemzetet, melynek fiai hasonlóak a szolnoki, hatvani, bicskei, isaszegi, váci, nagysarlói és komáromi hősökhez, rabbá tenni többé nem lehet: még a legborzasztóbb ágyútűzben is csak azon egy jelszavam marad hozzátok:

«Előre! bajtársaim! mindig előre!»

«Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!»

Görgei Arthur.*

A dynastia elleni kifakadás, melyet szándékosan az imént lefolyt hadjárat szerencsés befejezésére vetett visszapillantással kötöttem össze, arra volt számítva, hogy általa a régi katonáknak az április 14-ike elleni elvi ellenszenvét megingassam és hogy a köztök s a hadseregnek a függetlenségi nyilatkozattal rokonszenvező többi része közt közvetítőül szolgáljon.

A főhadsereg régi katonái közti népszerűségemnek köszönhettem, hogy ezen magában véve eléggé merész kísérletnek csakugyan megvolt az a hatása, hogy az ezen categoriába tartozó tisztek közül azok, a kik a további fegyveres küzdelemben való részvételüket amaz új törvénynek még hallgatólagos elismerésével sem tartották semmikép sem megférőnek, legalább minden izgalmat keltő feltűnés kikerülésével hagyták ide az activ hadsereg sorait, míg a többiek a hallgatag elismerést semmi elismerésnek tekintvén, megnyugodtak abban, hogy az az április 14-iki nyilatkozat a hadsereg nevében semilyen hivatalos hódolatban nem részesült.

* Nyoma'ott Komáromban a tábori sajtóval. A ford.

KILENCZEDIK FEJEZET.

(A háború színhelye közvetlenül 1849 április 26-ika után. — Az osztrák főhadssereg elleni támadólagos hadművelet eredetileg szándékolt szakadatlan folytatása helyett Budavár megrohanása kerül előtérbe.)

A Duna *balpartján* — a Csallóköz kivételével — az osztrák hadak visszavonulóban voltak a Vág jobbpartja felé, részint szorongatva, részint csupán nyomon követve a Turócz völgyében Görgey Armin különítmény-csapatjától, a Léva-nyitrai országút mentén pedig a VII. hadtestből még Komoromvár fölmentése előtt Horváth János ezredes alatt Verebélyre elindított száguldó csapatjától. A Csallóközben a várat ez oldalán körülzárolt osztrák had, Pozsony felé visszavonultában, a várórség közül utána eresztett hadoszlopnak engedte át a tért egy-két napi járó távolságra.

A Duna *jobbpartján* az osztrák főhadssereg, miután már április 23. és 24-én Pest városból kivonult, Budavárában Hentzi tábornok vezénylete alatt néhány zászlóalj gyalogságot őrség gyanánt hátrahagyván, két részre oszlott és két ellenkező irányban kezdte meg visszavonulását az ország belsejéből annak határszélei felé. A kisebbik része báró Jellacsics horvát bán hadteste. a Duna mentén vonult le a Dráva irányában; míg a nagyobbik rész (beleértve azt a hadosztályt is, melyet április 20-án Kéménd táján a Garam folyónál Pöltenberg ezredes vert meg s az esztergomi hajóhídon át a Duna jobbpartjára visszavonulni kényszerített) a legrövidebb vonalon az ú. n. mészáros-úton hátrálván, miután menetközben az április 26-iki komáromi ütközet véletlenül feltartóztatta, másnap a fölszedett ostromzár-haddal együtt folytatta visszavonulását Bécs felé.

A mi részünkön Aulich tábornok azonnal Pest városába bevonulása után a fővárosokon alul hidat veretett a

Dunán, és ezzel a budavári őrhadsereg a bán hadteste közti összeköttetési vonalt haladéktalanul hatalmába kerítette. Kmeti ezredes helyreállítván az Esztergom és Párkány közti hajóhidat, rajta hadosztályával átkelt Esztergomba a jobbpartra; míg a VII. hadtestnek többi kétharmada Pöltenberg ezredes alatt az április 26-iki ütközet után a Komárom előtti erődített táborban Damjanics és Klapka hadtesteivel egyesült.

Itt április 27-én arra szorítkoztunk, hogy miután az ellenség Győr irányában elvonult, a győri országúthoz s a mészárosúthoz közel fekvő helységeket erős vezényekkel megszállassuk és járőrök által az ellenség visszavonulását figyelve kísértessük.

Miután a beérkező jelentésekből meggyőződünk, hogy visszatörésre az ellenség nem gondol és hogy az osztrák foglyok igazat szóltak, mikor azt beszéltek, hogy az oroszok betöréséig az osztrák hadsereg a védelemre szándékozik szorítkozni: részünkről kétségkívül hadászatiilag véve a legjobb lett volna Budavár őrségével, valamint a déli irányban elvonuló Jellacsics hadtestével keveset gondolva, főhadseregünket összevonni s az *új hadjáratot* haladék nélkül az ellenség fő hátrálási vonalán, Győrön át Bécs ellen megkezdeni.

Ámde a Damjanics és Klapka-féle két hadtest tüzérsége az utolsó ütközetben, április 26-án *kilőtte csaknem utolsó töltését* és a fogyatékot pótolandó *municziós szállítmányok*, melyeket a Tiszántúlról vártunk, érthetetlen módon *kimaradtak!* A VII. hadtest két hadosztályának tüzérsége Pöltenberg alatt itt a komáromi erődített táborban, valamint a harmadik hadosztályáé Kmeti alatt Esztergomban és ha nem csalódom, a II. hadtesté is (Aulich) a fővárosoknál, még harczképes volt ugyan, de ezek is már csak egy vagy legfőlebb két komoly csatnap számára.

Egyfelől bizonyos volt az, hogy minden előre való lépésünkkel az ellenséget koncentráltabbnak, ellentállását erősebbnek, visszavágásait veszélyesebbeknek fogjuk találni. Másrészt a hadseregünk tüzérségi parancsnokához* szolgálati úton beérkezett jelentések szerint a *várt municziós szállítmányok* minket régen utolérhettek volna és minden pillanatban meg-

* Pszotta Móríczt tüzérezredes. A fordító.

jöhetnek. Ezeket tehát mulhatlanul elébb be kellett várunk, mielőtt a legközelebb fekvő gondolat kiviteléhez, az osztrák főhadereg elleni támadólagos hadműveletünk szakadatlan folytatásához újra hozzáfognánk. Ezen kényszerű késedelem alatt pedig a debreczeni április 14-iki rögtönzés által fölkellett, kiválóan politikai természetű gondok, valamint az a körülmény, hogy hadászati tanácsadóim Klapka tábornok megvezérkarom főnöke * a megválasztandó legközelebbi hadi célpont felől egészen ellenkező nézeten valának, az egyszer már megállapított eszmének egyelőre elejtését vonta maga után.

A vezérkari főnök — támaszkodva, a nagy valószínűségre, hogy ezek a váratlanul megakadt municzió-szállítmányok már a legközelebbi napokban mégis csak megint rendbe kell hogy jöjjenek, megmaradt az eredeti indítványa mellett, miszerint az offensívát a győri úton hátráló osztrák fő-hadzóm ellen kell folytatnunk, egyidejűleg a komáromi várhad egy részének a Csallóközben Pozsony irányában végzendő előnyomulásával.

Klapka tábornok ellenben Budavár bevételének sürgős elsőbbsége mellett kardoskodott. Rámutatott, mikép a budai vár, a meddig az ellenség megszállva tartja, éppen amaz indítványozott offensiva ideje alatt, éppen a legnagyobb fontosságú közlekedést a Dunán át, a pesti lánczhidat, elzárja előlünk. Ezen közlekedési pont azért bir ránk nézve a legnagyobb fontossággal (mondá), mert a legrövidebb vonalon köti össze a Duna jobbpartján operáló hadseregünket a tiszántúli hadszertárainkkal és mint állandó és szilárd átkelési pont a Duna két partja között, *amolyan zavart okozó befolyásoknak* (mint most a várt munitio késese) legkevésbbé van kitéve.

Klapka tábornok rámutatott továbbá arra, hogy a budavári osztrák őrség Közép-Magyarország úthálózatának fő góczpontján a közbiztonságot állandóan veszélyezteti és a Dunán a hajóközlekedést az északi s a déli vidékek között teljesen megakadályozza. Az úthálózat góczpontját lehet ugyan ideiglen valamely más, a vár közvetlen hatáskörén kívül eső pontra áthelyezni s az erődnek *szoros ostromzárral* körülkerítése által — tehát annyi katonai erőnk odarendelése által — tel-

* Baver József ezredes. A fordító.

jesen is biztosítani, a mennyi erő elegendő arra, hogy az ellenséges várórhadnak minden kirohanását megghiúsítsa; de a míg annyi sereget, a mennyit a *szoros-zár* okvetlenül megkíván, mi a Győr elleni offensiva biztos sikere érdekében emitt sehogysem nélkülözhetünk: addig amott a szoros ostromzárral mégis csupán fél eredményt fognánk elérni, mert a Dunán az alatt is a közlekedés a legérzékenyebb pontján meg lenne szakítva. Ezt csakis egy, a budai vár elestét célzó határozott vállalat állíthatja helyre.

Ajánlja továbbá sürgetőleg ezt a vállalatot az a biztos kijelentés, hogy egyrészt Budavár fegyverzetének, másrészt a benne felhalmozott mindennemű hadikészleteknek, a mi pedig az országra nézve fő-fő fontossággal bír, jutunk birtokába. De a legsürgetőbbben ajánlja az a lelkesítő hatalmas föllendülés a küzdelemnek újabb erőfeszítéssel leendő folytatására, melyet Budavárnak, ennek a történelmi palladiumunknak visszahódítása meg fog adni az egész nemzetnek.

Vége azt állította Klapka, hogy a Budavár elleni vállalat a *hadsereg kívánsága*; és ha azonfölül számbavesszük, mikép egyrészt a vár őrségének erkölcsi állapotáról érkező jelentések után ítélve, szinte bizonyosra vehetjük, hogy ha imponáló hadierővel jelenünk meg Budavár előtt, ezt az *első megrohanásra*, talán éppen kardesapás nélkül is bevehetjük; ha másrészt számbavesszük annak valószínűségét, hogy Budavár hirtelen elestének híre a rémületet az osztrák táborban még fokozni fogja, ez pedig mennyire meg fogja könnyíteni a nyomban rá osztatlan erővel újra felveendő offensivát a visszavonult fő ellenség ellen: akkor át kell látni, hogy a jelen pillanatban a magyar hadseregnek legelső hadi feladata Budavár bevétele.

Klapkának ezen indítványa karöltve járt Kossuthnak hozzám intézett utasításaival, melyek hasonlóképen mindenekelőtt Budavár visszahódítását sürgették. Szerinte:

Abban is egyezett Klapka tábornok Kossuthal, hogy a budai várőrség lehangoltsága felőli híreknek ő is hitelt adott, nem olyan föltétlenül ugyan, mint Kossuth, a kinek nézete szerint már néhány zászlóaljnak Anlich hadtestéből a pesti Dunaparttól a budaira átlépése is a vár feladását fogná maga után vonni, de annyira mégis bizott Klapka is ama hírek alaposságában, hogy elhitte, mikép, "ha *imponáló* hadsereggel

rohanjuk meg a várat, az őrség a rendszeres ostromműveletet be nem fogja várni.

Én részemről mindezen, az ellenfélnek kicsinylését lehellő hírek megbízható voltában a leghatározottabban kételkedtem. Ugyanannak a nemzeti elbizakodásnak érzett ezeken is a szimatja, mely az április 14-iki határozatot szülte és csakhamar — nagy meglepetésemre — a «fiatal hadsereg» sorai-ban is erős viszhangra talált. S ha én mégis annak valószínű-ségét nem tagadtam, hogy a várat rendszeres ostromművelet nélkül is kézrekeríthetjük: ennek egyedüli oka az volt, hogy sokkal erősebben kételkedtem *abban*, hogy azt a várat, melyet mi alig négy hónapja, herczeg Windisch-Grätz tábor-nagy győztes hadserége előli hátrálásunk alkalmával, mint elismerten tarthatatlan pontot, kardcsapás nélkül odahagytunk, egynéhány ideiglenes erősítési építkezés által lehetséges volt volna, tarthatóvá átalakítani.

Azonban sem Budavár bevételének részemről is, ámbár eltérő okokból, Klapkával egyezően (és tévesen) föltételezett könnyű volta, sem Klapkának többi érvei, melyekkel indít-ványát támogatta, sem Kossuth sürgető utasításai ugyan-azon cél felé, melyet Klapka a legelébbvaló gyanánt ajánlott, sem végre *az a végzetes bizonytalanság*, a melynek én sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítottam, mint vezérkarom főnöke, *hogy t. i. fog-e a táborunk számára való tűzérési pót municzió-szállítmányok* rendes folytonosságában uralkodó zavar olyan hamar megintt rendbe jönni? mindez összevéve sem volt magában elegendő engem arra bírni, hogy a vezérkari főnök hadászati eszméje előtt a Klapkáénak adjak elsőbbséget.

Az indokok, melyek azonfölül rábirtak, hogy az ellenséges fő hadsereg elleni támadólagos hadműveletek *szakadatlan* folytatásának eszméjét most elejtsem, — a mint ezt már említettem — kiválóan politikai természetűek valának.

Meg voltam győződve, hogy ha a győri vonalon folytatni indítványozott hadműveleteink még oly szerencsésen találnak is sikerülni: a magyar hadseregnek *azon részeit, melyek az április 14-iki törvénytől egyet nem értettek, lehetetlen lesz rábírni, hogy az ország határán túl is folytassák* azokat; Magyarországnak a Dunához legközelebb eső nyugati határ-

széle pedig *katonailag* oly jelentéktelen természetű, hogy én azt a megfogható *hadászati gondolatot*, mely ez esetben ama hadműveletek alapját képezze, sehogy sem birtam fedezni.

Elmondott személyes meggyőződése azután arra a gondolatra vezetett, hogy a szóban forgó hadműveleteknek, ha azok alatt nekünk kedvez a hadiszerencse, legalább *politikai* befejezést adjak azáltal, hogy a Lajthához érve, a győztes magyar hadsereg nevében egyfelől az osztrák kormányt, másfelől a magyar országgyűlést felhívjam, hogy *az 1848-iki magyar alkotmány alapján való kiegyezés útját* tegyék elibe a boldogtalan polgárháború elkeseredett folytatásának.

Ezen lépés sikerének valószínűségét magamban a következő elmélgedésekből vontam le.

Az olmützi octroyált osztrák alkotmány, mely a magyar királyságnak — és a debreczeni országgyűlés határozata, mely az ausztriai császárságnak jövőjét tagadja, mind a kettő annyiban egy és ugyanazon színvonalon állt, a mennyiben mind a kettő *kül-segítség nélkül gyakorlatilag kivihetetlen volt*.

Mind Olmützben, mind Debreczenben *nagy szót* mondtak ki az illetők, a nélkül, hogy előbb éretten meggondolták volna, vajjon telik-e rá a tulajdon erőből, hogy a kimondott szót a *tett igazollhassa*, habár csakis az ököljog értelmében.

A végzet úgy akarta, hogy az olmützi szókimondók, kik e részben a debreczenieknek jó példával elől jártak, most azon az úton is megelőzzék a debreczenieket, mely mind a két ellenfél a megszégyenítő kiábrándulás felé vezeti.

Az osztrák foglyainktól hallott hírek után ítélve, úgy látszott, hogy az áprilisi táborozás eredménye, midőn az osztrák minisztereket az eddigi működésök által Ausztria nyakára hozott veszély nagyságáról felvilágosította, most őket egyszersmind abba kergeti belé, a mi Ausztria megmentésének szerintem a legutolsó eszköze: hogy tudniillik Oroszországhoz folyamodjanak segélyért.

Az volt tehát most a kérdés: mi árt nagyobb mértékben az osztrák kormánynak: az-e, ha lemond az octroyált alkotmány életbeléptetéséről? vagy pedig az, ha az orosz segítség szárnyai alá menekülése által bevallja önerejének elégtelenségét?

Az ausztriai monarchia *heterogén* alkotrészeiből egy *homogén* államot akartak megalkotni a «nemzetiségek egyenjogúsításának» inkább elválasztani, semmint egyesíteni alkalmas garantiája alatt! Az állambölcsesség felőli egyszerű fölfogásom szerint az osztrák kormánynak, mihelyt meggyőződött, hogy ezen kísérlet külsegély nélkül kivihetetlen, inkább egészen föl kellene hagynia ezzel a reménytelen kísérlettel és visszatérnie Ausztriának Magyarországhoz való *azon* államjogi viszonyához, a mint azt az 1848. évben módosult magyar alkotmány megállapította.

Megtehetette ezt az osztrák kormány, ha a magyar országgyűlés is egy független Magyarország megteremtésének külsegély nélkül még sokkal reménytelenebb kísérletével felhagy. Megtehetette az osztrák kormány bátran, a nélkül, hogy ezzel a maga tekintélyének *befelé* nagyobbát ártson, mint a mennyit neki máris ártott az által, hogy az olmützi alkotmány kikiáltásának (bizonyosság rá az áprilisi táborozás eredménye) képtelen volt nyomatékot adni; és mint a mennyit tekintélyének a Magyarország elleni orosz segítség elfogadása által most *kifelé* is ártani késznek látszott.

Az osztrák kormány az olmützi octroit megint bizvást félrelökhette anélkül, hogy ezáltal a dynastia iránti kegyeletet is jobban megrendítse, mint a mennyire azt Magyarország szentesített alkotmányának fegyveres felforgatása által megrendítette.

És ha képesek az osztrák miniszterek annyira megembe-relni magokat, hogy a (mindig föltéve) győzelmesen a Lajtháig előrenyomuló magyar hadsereg békéltető kezdeményezése által megindított kiegyezéshez, az 1848-iki magyar alkotmány alapján, kezet nyujtsanak a magyar országgyűlés felé: megtehetik vala ezt azon biztos kilátással, hogy a kiegyezés — némely, a magyar alkotmányon a monarchia központi hatalma javára eszközlendő módosításokkal — meg is lesz; mert azon esetre, ha az ilyen kiegyezés a debreczeni országgyűlésnek hajthatatlanságán szenvedhetett volna hajótörést: szilárdan el voltam szánva az utóbbival szemben a végletekig menni.

Távol van tőlem itt az imént kifejtett békéltető eszmém *akkori kivihetősége* mellett érvelni akarni, szemben azon ténnyel, hogy az osztrák kormány még ma is, több mint két

esztendővel * Magyarország utolsó tetteleges ellentállásának az oroszok segítségével történt megbénítása után, a proclamált freies einiges constitutionelles Österreichnek azon (Magyarországon kívüli) részeiben sem véli az épp annyira kényelmes, mint nem-alkotmányos provisoriumot, a vele járó ostromállapotokkal együtt nélkülözhetni, a mely részekben a magyarhoz hasonló ellentállás soh'sem történt.

Egyszerűen arra szorítkozom, hogy az egykori kiegyezési eszmém kivitelének opportunitása felőli elmélkedéseimet közöljem, melyeket az a törekvésem támasztott bennem, hogy az olmützi octroyált alkotmány s a debreczeni április 14-ike (az alkotmányos Magyarországnak ezen Scyllája és Charybdise) közt keressem azt az utat, mely hazám megmentéséhez vezethet.

Ezen *vezéreszmém* ismerete nélkülözhetetlen azon napokbeli tevékenységem helyes megítéléséhez.

A nehézségeket, mikkel ezen békéltető eszme kiviteli kísérlete járt, a hozzá szükséges lépések precarius, sőt merész volta felől én magamat akkor sem állattam.

De kérдем: hazámnak az akkori végzetes dilemmából való kiszabadítására irányzott *melyik, milyen* komoly kísérlet járt volna kevesebb nehézséggel és kockázattal? melyik lett volna kevésbbé precarius és kevésbbé merész?

Pedig hogy *merjek az említett irányban valamely* komoly kísérletet tenni: arra hatalommal ösztönzött az a mély meggyőződés, hogy az ilyen kísérlet nemcsak inkább válik javára a magyar nemzetnek, hanem történelmi jellemének is jobban felel meg, mint akár az olmützi octroyálás előtti meghunyászkodás, akár az elbizakodott ragaszkodás az április 14-iki debreczeni ballépéshez.

Midőn tehát én a két hadászati indítvány közül a Klapkái mellé álltam, tévém ezt abból a meggyőződésből, hogy kiegyezési gondolatom sikerülésének sokkal több a valószínűsége, ha Budavára elébb már a birtokunkban van, mint akkor, ha a látszólag magát Bécsset is fenyegető hadműveleteink győztesen előrehaladnak ugyan, de azalatt Budavára állandóan az ellenség hatalmában marad.

Egyszer el lévén tőkélve Buda kivívására indulni; mentül

* Ezt szerző 1851-ben írta. 1852-ben jelent meg a könyve. A fordító.

kiváncosabb volt, hogy e várat *gyorsan* ejtsük hatalmunkba, és másrészt minél kevésbbé bizakodtam a várórség szélrtire híresztelt csüggeleg lelki állapotára: annál inkább kellett Klapka javaslatának *azt* a részét is magamévá tennem, hogy imponáló nagy erővel induljak Budavára ellen.

Ámbár akkor azt hittem, hogy pusztán gyalogsági támadásokkal szemben sem tarthatja magát a vár sokáig, ha ezeket sűrűen vetágyú-tüzeléssel támogatjuk (mely utóbbihoz a szükséges municzió kivételkép Komáromvár készleteiből volt kölcsön vehető) mégis a várórség készéről kifejtendő erélyes ellentállás valószínűségével is számoltam; de ezt azáltal véltem reménytelenné tehetni, hogy minden ponton tömeges túlerőt állítok vele szembe.

Azt reméltem tehát, hogy az ügyis már a fővárosok közelében álló II. (Aulich) hadtesten kívül még az I. (Klapka) s a III. (Damjanics) hadtestek és a VII-iknek Kmeti-hadosztálya induljanak Buda ellen, míg Győr ellen csak a VII. hadtestnek Pöltenberg alatti két hadosztálya nyomuljon előre, és ezen hadoszloppal egyenlő színvonalat tartva a Csallóközben a komáromi várhad egy része kísérje e mozgulatot.

Ezen intézkedést Klapka tábornok föltétlenül helyeselte; ellenben vezérkarom főnöke csak azon kikötéssel, hogy a Buda elleni operatiót, ha egyszer megkezdtük, *akkor is* állhatatosan folytassuk *a vár bevételeig*, ha ennek könnyűsere felőli feltevésünkben csalatkoztunk volna! nehogy e miatti abbanahagyása által kapkodást okozzunk hadmiveleteinkben, a minek multhatatlanul a hadsereg szellemének elernyedése s az ellenség győzelme lennének a következményei.

Báró Jellacsics horvát bánnak Budáról déli irányban levonult hadtestére eme tanácskozásainkban -- azok után miket Kossuth Gödöllőn velünk az Erdélyből a Bánátba szólított Bem tábornok egyidejűleges mozgulatairól közlött volt -- csak annyiban voltunk figyelemmel, amennyiben föl kellett tennünk, hogy Bem tábornok, a kinek Kossuth biztatásai szerint április hó második felében 16,000 emberrel már Bajánál a Dunán átkelnie kellett volna, ha már *attól* megkészt is, hogy bennünket Kossuth biztatása szerint Komáromvár fölmentésében segítsen, legalább *arra nézve* most elég jókor fog átkelni a Dunán, hogy a levonuló horvát bánt oldalba foghassa.

TIZEDIK FEJEZET.

(Meghívást kapok a hadügyminiszteri állásra. — Damjanics szolgálatképtelen. — Klapka távozik a hadseregtől, hogy engem a hadügyér-ségben helyettesítsen. — Változások a hadsereg körében.)

A debreczeni országgyűlés április 14-ki határozata következtében egy *kormányzó-elnök*, melléje rendelt minisztériummal vette át Magyarország kormányát.

A kormányzó-elnök Kossuth Lajos volt. Ez engem a hadügyi miniszteri tárczával kínált meg. Ebbeli meghívó levelét én még a legközelebbi hadművelleti tanácskozásaink előtt kaptam kézhez, melyeket előző fejezetemben leírtam.

Az ajánlat annyiból kapóra jött nekem, a mennyiben elfogadása módot ígért, a honvédelemre nézve sok tekintetben szörnyű káros eddigi hadügyminiszteri élheteretlenségnek valahára véget vethetni.

De hogy személyesen vehessem át a tárczát: a hadsereget el kellett volna hagynom; erre pedig valameddig ama vezéreszmémhez ragaszkodtam, mely miatt Klapkának Buda bevételét legelső katonai feladatul tűző indítványát magamévá tettem — nem is gondolhattam.

Damjanics és Klapka tábornokok (ánbár más okból, mert még nem értem rá őket ama vezéreszmémbe beavatni) szintén azon nézetten valának, hogy nekem a hadseregnél kell maradnom. A rendkívüli népszerűségnél fogva, melylyel a hadsereg soraiban bírok — mondák ők — távozásom a fővezérlettől a csapatokat annyira el fogná kedvetleníteni, hogy ennek hadműveleteink jó előmenetele látná kárát.

De a hadügyi minisztériumot eddigi erélytelen és iránytalan sülyedtségéből haladék nélkül kiragadni s az erre kínáló alkalmat üstökön fogni, szintén elismert parancsoló szükség volt és így Damjanics tábornok ajánlkozott, hogy a hadügyi tárcza vezetését helyettem ideiglenesen elvállalja.

Aulichon kívül Damjanics volt ezidőszerint a magyar főhadsseregnek az ellenség előtt legmegbízhatóbb tábornoka. Ideiglenes távozásában a hadsereget súlyos, jóllehet csak ideig-óráig való veszteség érte.

Nem is egyeztem volna belé ezen eligazodásba, ha nem lettem volna meggyőződve, hogy Magyarország önvédelmi harcának ki nem kerülhető a gyászos bukása, ha a honvédelemnek tulajdonképeni rákfenéje, az egyes önálló csapatvezérek önkénykedése, valamint a tisztí kinevezések és előléptetések körül uralkodó protectio ezentúl is úgy, mint eddig, gyöngeségből vagy belátás hiányából, magában a hadügyminisztériumban leli melegágyát és hogy Damjanics az az ember, a ki ezt a rákfenét gyorsan és gyökeresen kiirtani képes.

Ezért igazán pótolhatatlan volt az a váratlan veszteség, mely nem csupán a hadsereget, hanem Magyarország ügyét általában érte, mikor Damjanics tábornok a Komáromból Debreczenbe elutazására kitűzött nap előestéjén, kocsiról való szerencsétlen ugrás alkalmával lábát zúzta össze s ezáltal mindenkorra szolgálatképtelenné vált!

E végzetes balesemény után Klapka tábornok ajánlkozott ugyan, hogy ő helyettesít a hadügyminisztérium közvetlen vezetésében; de nem is tekintve azt, hogy Klapkát, kinek tanácsára nagy súlyt fektetni megszoktam, a hadseregnél csak nehezen nélkülözém, sokkal lágyabb lelkületű embernek is tudtam, semhogy az őt Debreczenben váró herculesi feladatnak meg bírjon felelni. Hanémhát nem maradt más választásom, ha elejét akartam venni annak a veszélynek, hogy a hadügyminisztérium még a Mészáros tábornokénál is megbízhatatlanabb vezetés alá találjon kerülni.

Klapka tábornok eszerint a hadseregtől Debreczenbe távozott. Helyette Nagysándor József ezredes vette át az I. hadtest vezérlelét. A III. hadtest parancsnokságát Knézich ezredesre bízam.

Mind a két ezredes ez alkalomból tábornokká lön előléptetve.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

(Pöltenberg megszállja Győrt. — A hadsereg zöme Budát körülzárja. — A körülzáró vonal. — A budai erőd. — Ütegeink elhelyezése. — Elhamarkodott támadás. — Ennek lefűvése. — Levelem Hentzi tábornokhoz. — Válasza. — Klapkának egy levele, melyben azt tanácsolja, hagyjunk fel a Budavár elleni vállalattal.)

A Tiszántúlról bizton várt lőszerküldemények hirtelen kimaradása minket április 26-án, Komáromvár tökéletes fölmentése napján abba a sajátságos helyzetbe juttatott, hogy a napnak végleges eredményeinél fogva kétségtelenül részünkre *győzelmes* ütközetet *védekező* magatartással kellett befejeznünk.

Ugyanabból az okból azt a folyamatban lévő támadólagos hadjáratunkat, melynek, az igaz, egyelőre csak Komáromvár fölmentése volt a kitűzött célja — az ellenség elkotródása daczára, *másnap sem lehetett* egész erővel folytatnunk. Az pedig, hogy az ellenséget csupán Pöltenbergnek két hadosztályával, vagyis az április 26-án este a komáromi erődített táborunkban egyesült hadierőnknek a tüzérmuniczióból még ki nem fogyott *harmadrészával* vegyük rögtön üldözőbe, jó sikert nem ígért; mert az ellenség hadzöme, mely aznap velünk szemben állt, a komáromi csataterőről a legjobb rendben, *önként* kezdte meg visszavonulását Győr felé; tehát, ámbár meghátrált, éppen nem volt oly állapotban, hogy ne lett volna képes egy, részünkről aránylag kevés erővel ellene intézett üldözést véres fővel visszaverni.

De mi több, a tüzérmuniczióink hiányát pótlandó szállítmányok ez érthetetlen késése a dolog természete szerint több napig *várakozóban* és kínos bizonytalanságban tartogatott minket, és *függőben* elhatározásainkat; miből az lett, hogy Pöltenberg a maga két hadosztályával csak május 1-jén vonult be az ellenségtől ekkor már kiűritett Győr városába,

hadseregünk többi részei pedig csak május 4-én délelőtt zárolták körül Budavárát a következő félkörvonalon:

Aulich a II. hadtesttel Budán alul a székesfejérvári út mentén, a vár golyói ellen a Gellérthegy által védve, szállt táborba és az erőd szoros elzárását a Dunától fogva közel a Mészáros-útig szolgáltatta.

A II. hadtest térszakaszához csatlakozott Nagysándor az I. hadtesttel, mely a Karóhegy* mögött bontakozott s a szoros zárt a Kis-Svábhegyig ő eszközölte.

Ettől kezdve, Budavártól északra, közel a felső Dunaparton fekvő «Vizi» külvárosig Knézich folytatta azt a III. hadtesttel, mely a kovácsii úton jövet, a Krisztina-külvárosig nyomult előre.

Végre az ostromzárvonal meghosszabbítása és bevégzése a felső Dunapartig Kmeti hadosztályának jutott szakmányúl, mely is Ó-Buda déli végén, ott, hol a Viziváros északi végével érintkezik, ütötte fel táborát.

A várnak főbástyája a Duna jobbpartján emelkedő, északról déli irányban elnyúló dombot (várhegyet) koronázta, hozzá-símulván ennek a tulajdonképeni Buda (bel) városával beépített főnnsíkja széleire; és nagyjában nézve voltaképp csak négy oldalt mutatott: két hosszút, megközelítően párhuzamosat a Duna folyásával, és két aránytalanul rövidet, mely utóbbiak (a Duna folyását tekintve) a két hosszú oldalnak felső és alsó végeit összekötötték s ezáltal az erődnek belső területét kifelé tökéletesen elrekesztették.

A hosszú oldalak egyike, a melyik a Dunára, vagy, a mi egyre megy, Pestre néz, alakjának főjelleget tekintve, egy helyen tompa beugró szegületet s azonkívül különböző távközökben sokszorosan töredezett egyetlen, feltűnően szabálytalan védfalat képezett.

Ezen oldal beugró szegletének tompa csúcsában állt akkor a vár négy főbejáratai egyike, a Vízi-kapu.

Körülbelül ezen pontnak alatta, közvetlenül a folyam part-

* Ez annak a történelmi régi neve a török időből; mivel a törökök a magyarokat itt húzták *karóba*. Még 1849-ben «Spieszberg»-nek hívta Budának akkor még túlnyomólag németajkú lakossága. Azóta mind a két nyelven régi neve feledésbe ment, mert újabban «Nápoly» nevet adott neki a főváros. A fordító.

ján volt egy vízfelnyomó gépház, mely dunavízzel látta el a várat és a benne fekvő várost.

Ezen — a fővédfalon kívül a Víziváros déli végén fekvő és ezért akár északról, akár délről a dunapart mentén lehetséges támadásainkkal szemben magában védtelen — víznyomómű biztosítására az osztrákok, még mikor mind a két fővárost megszállva tartották, többrendbeli «palánk»-ból* és gyalogsági védelemnek előkészített falakból és házakból összeszerkesztett gátrendszert készítettek, mely egyfelől a fővárfalhoz támaszkodott, másfelől a Dunáig nyúlt le s a vízművön és a budai lánczhídfőn kívül még egy, annak irányában vastag gerendákból összerótt gátházat is bekerített és kifelé elzárt. Ezen gátház s a lánczhidnak járhatlanná tétele (azáltal, hogy a keresztpallincsokat az osztrákok nagyjából főlészelték), tévék azonfölül a pesti vagyis *balpart* felőli hozzáférközést is lehetetlenné. A szóban forgó lenti hevenyészett parti erődítmény a lánczhidon alul-fölül jóval rövidebb volt a fönti várfal hosszánál.

A Vízivárosnak a vízműhöz legközelebb fekvő része, közvetlenül a pestfelőli várfal északi fele alatt terült; s az ezen keresztül a vízműhöz, tehát az ezt védő lenti erődítményhez vezető utcáit a pestfelőli várfal magasan uralkodó főbástyájának ágyúgolyói egész hosszában végigsöpörhették — el a lenti osztrák védőrség fejei fölött.

Ezeket a helyi viszonyokat azonban már csak az ostrom alatt volt alkalmunk kitapasztalni; még pedig nagy árán!

Ennyit a pestfelőli vagyis keleti várfalról, csupán emlékezetből, minthogy Budavárnak alaprajza — akkori állapotáról, nincs kezemnél.

A hegyek felőli vagyis nyugati várfal déli szakaszával szemben feküdt a Karóhegy; északi szakaszával szemben a Kis-Svábhegy.

Főbástyája itt egyetlen, csupán két ponton, t. i. északi végpontján, meg a hossza közepénél valamivel déliebb ponton kiugró köröndök (rondellák) által megerősített egyenes védvonalat mutatott.

* Ez a palissadnak régi történelmi magyar neve, melyet kár új szóval kicserélni. A fordító.

E köröndbástyák egyike, a mondott védvonal közepétől délre eső «Fejérvári-kapu rondellája» játszotta az ostrom idejében a legnevezetesebb szerepet.

Ez ugyanis a vár nyugati védfalát két nem-egyenlő fele-részre osztotta, melyek közül a déli volt a kurtább, az északi a hosszabb. A déli felerésznek főbástyája az északihoz képest egy kevéssé a vár belseje felé hátrahajlónak tetszett; azonkívül abban is különbözött az északitól, hogy a Fejérvári-kapukörönd közelében az egyszerű bástyafalból átváltozott fokoza-tossá, míg az északi csupán egyszerű egyenes védfalból állt egészen végig.

A fejérvári köröndön át vezetett be a várba, ennek négy fő bejárása közül a *második*: a «Fejérvári-kapu». De ez be volt zárva és eltorlaszolva.

A rövid vároldalak közül a *déli* (a védelemnek kiválóan kedvező kombinációja a terep-adta helyi támpontoknak) a királyi «palotáról» elnevezett kapujával a Gellérthegyre nézett; az északi ellenben, oldatlódózhatásra is elkészített egyenes védvonal, (hasonló a nyugati hosszúhoz) az úgynevezett Bécsi-kapuvál, annak a dombsornak feküdt átellenében, a mely közt meg a Duna közt fekszenek a Viziváros, Újlak és Ó-Buda.

E dombsornak mintegy utolsó nyúlványa maga az a halom, melyen Budavára fekszik. Közbul egy elválasztó völgy húzódik, melyen végig a «Bécsi külváros» terül el a Viziváros északi szélétől a «Krisztinaváros» északi széléig.

A vár belterülte, a két hosszú oldal falának megfelelően — igen keskeny szélességéhez képest aránytalanul hosszú kiterjedésű — mely annál fogva, mivel a nyugati hosszú fal csaknem egyenes irányú, ellenben a Duna felőli keleti a Vízi-kapunál beugró szegeletet képezett, emitt feltűnő keskenyre szorult össze. Éppen ezen szorulónál feküdt, a mint már említettem, a dunai oldalon a nyitva maradt Vízi-kapu s ezen át a főközlekedés a vár meg a dunaparti erődítmények által védett északkeleti várhegylejtő közt; a tulsó, a fejérvári oldalon pedig a hasonló körönd és kapu.

Valamint ez utóbbi által a nyugati vároldal, ugyanúgy a várnak belterülete is, az említett szoruló által két egyenlőtlen felerészre volt osztva: egy déli kurtábbra s egy északi hosszabbra. A déliben feküdt, a város kisebb részén kívül, a ki-

rályi várpalota, a hozzátartozó várkerttel, melyet egy magas, erős, az egyenes hatásos lövések ellen mindenütt házak által födött fal — a vár délkeleti részének ezen legkülső védvonalá — kerített körül.

A várkert, az ettől nyugati irányban közvetlenül mellette feküdt *«palotai» várkapu* s az ehhez csatlakozott főbástyának egy része a II. hadtestnek (Aulich) jutott támadási célpontúl; a *fejérvári* vároldál déli szakasza a hasonló nevű körönddel, az I. hadtestnek (Nagysándor); az ugyanez oldalnak északi végén kiugró szög s a tőle bekonyuló északi kurta úgynevezett *«Bécsi-bástya»* a *«Bécsi-kapuvál»* a III. hadtestnek (Knézics); és végre a dunaparti erődtítmény által védett *víz-felnyomómű* a Kmeti-hadosztálynak jutott célul.

A II. hadtest zárköri szakaszában, a Gellérthegy tetejének északi szélén, mindjárt a körülzárás kezdetén egy tizenkétfontos ágyúút foglalt állást a vár ellen; hasonlóképen egy másik tizenkétfontos üteg a Kis-Svábhegyen, s a VII. hadtestnek két megszorított vetágyú-ütege a bécsi-kapu-oldallal szemközt emelkedő dombháton. A kis-svábhegyi üteg, valamint a két vetágyúút a III. hadtest zárköri szakaszába estek.

Nekem nem volt szándékom előbb támadni meg a várat, mielőtt annak őrségét a feladásra felszólítanám. Megesett azonban ellenemre, hogy vetágyúim parancsnoka túlbuzgóságból megindította az általános lövetést. még mielőtt a vár fölkérése megtörténhetett.

Én ezt az elhamarkodott támadást rögtön megszüntettem, már a mennyire a nagy távolság engedte, mely kivált a Gellértheget meg a Krisztinaváros északi végén tanyát ütött főhadiszállás között létezett. Így történt, hogy a várparancsnok Hentzi tábornok személyéhez intézett, a várat felkérő leveletem egy magunkkal vitt hadifogoly osztrák tiszt útján csak a tüzelés beszüntetése után küldtem fel a várba.

Ezen levelem eredetijének oly másolata, melynek hiteles szövegéről erkölcsileg meg lehetnék győződve, nincsen birtokomban. Ezért tartalmából itt csak annyit közölhetek, a mennyi megmaradt belőle biztos emlékezetemben.

Megvolt benne:

az értesítés, hogy Budavárát körülzártuk,

azon nézetem kifejezése, hogy a várat ellenünk sokáig tartani nem lehet;

a felszólítás a vár feladására tisztességes hadifogság ellenében (a tisztek karddal, a legénység fegyver nélkül);

az ígéret, hogy a hadifoglyok emberséges bánásmódban fognak részesülni még akkor is, ha az őrség a végletekig találja ugyan tartani a várat, de megkiméli a lánczhídat és Pest várost, a honnan megtámadtatni nem fog; — ellenben ezen föltétel megszegése esetére becsületszavam lekötése, hogy a vár bevétele után az egész őrséget kardra hányatom;

azon szállongó hír alapján, miszerint Hentzi tábornok született magyar, — az ő honfiúi érzelmeire való hivatkozás és végre

az a magyarázat, hogy ezen levelem megvívójéül azért választok egy hadifogoly osztrák tisztet, mert az osztrák táborban hadiköveiteinket le szokták tartóztatni.

Emlékezem továbbá, hogy ugyanezen levelemben a hadikövet személyes szabadságának megsértését, valamint Pest város bombáztatását s a lánczhíd elrontásának kísérletét megannyi alávaló cselekedetnek bélyegeztam.

Ezen cselekedetek erkölcsi értéke felől ugyanaz a nézetem még ma is. Ellenben azt az állításomat, hogy hadiköveiteink foglyúl letartóztatása *általános* szokás volt az osztrák hadseregben, itt utólag vissza kell hogy vonjam. Voltakép nekem csupán egy ilyen esetről van közvetlen tudomásom, arról, melyet I. kötetem 17. fejezetében említettem. Akkori állításom azonban, az akkori pillanatot tekintve, mégis annyiban indokoltnak látszik, a mennyiben én ezen *egy* eset által óvatossá téve, nem tudtam magamat soha többé arra rávenni, hogy magyar tisztet küldjek hadikövetségben az osztrák táborba; oly esetek pedig, a mikor ezt más magyar csapatvezérek megkoczkáztatták s az osztrákok mégis velünk szemben tiszteletben tartották azt a népjogi szokást, mely a hadikövet személye sérthetetlenségét biztosítja: oly esetekről én már csak a Hentzi tábornokhoz írt levelem kelte *utáni* időben értesültem.

Hentzi tábornok válasza levelemre sajátságosan elütött azoktól a budai őrség példátlan ijedtsége felől közszájon forgó népmeséktől, melyek alapján Kossuth, még mielőtt a várat

körülbaboroltuk, alig győzte Aulichnak azt a néhány gyalogzászlóalját várni, mely átkelvén a Dunán, az őrségnek az állítólag óhajtvá várt okot az önmegadásra szolgáltatassa s a melyek alapján kardoskodott Klapka olyan buzgón a mellett, hogy mindenekelőtt és *hamar* Budának kell nekimenni.

Válaszában Hentzi tábornok azt a gondolatot, hogy ő a rábizott helyet ellentállás nélkül feladja, gúnynyal visszaütasította; kijelentette, hogy Buda *valóban tartható hely*, jóllehet a mi nyakrafőre való visszavonulásunk az év elején az ellenkezőjét látszott bizonyítani; felszólított engem tüzelésem tüsténti beszüntetésére, ha azt akarom, hogy ő Pestet kímélje; egyébiránt Pestet — tevé hozzá — mégis kénytelen lövetni, még pedig azonnal, minthogy onnan épp az imént ágyútűzzel megtámadták.* Ezután helyreigazítja azt a téves hiedelmemet, hogy neki Magyarország a hazája, — és végezetül kijelenti, hogy a helyet utolsó emberig tartani fogja, a mint azt becsület és kötelesség parancsolják.

Időközben Klapka tábornok Komáromból Debreczenbe utaztában néhány napot Pesten töltvén, itt részint tulajdon

* Hentzi tábornok állítása, hogy Pestről ellene ágyútámadást intéztek, nem volt igaz. Állításának és Pest bombáztatásának, melyhez tényleg már május 4-én délután hozzáfogott, igazolása végett másnap egy falragasznak szánt nyomtatvány járt kézzől-kézre, melyben Hentzi tábornok még a pesti golyók egyikének hatását is leírja. «A budai lánczhídoszlopnak a pesti part felé néző két szöglete közül az alsón (körülbelül így szólt; emlékezetemre, ama nyomtatvány) ágyúgolyótól találva, megsérült.» — A sérülés maga, a mint a vár bevétele után személyesen meggyőződtem, igaz volt. Mindazáltal a következtetés, hogy amaz ágyúgolyó a *pesti* partról röpült oda, épp oly valótlan, a mint az egész állítás egy Pestről történt tüzértámadásról, nem igaz. Ilyen meg nem történhetett, miután én éppen azért, nehogy Pest városát a bombáztatásnak kitegyem, Aulich tábornoknak még a vár körülzárása előtt azt a parancsot küldtem, hogy a vár ellen a pesti partról való minden támadást, avagy csak tüntetést is szigorúan megtiltson, sőt itt még csak egyetlen ágyú mutatkozni se merjen a vártüzéség egész horderőkörében; az utólag e részben elrendelt nyomozás eredménye pedig kimutatta, hogy ezen parancsom szigorúan meg is tartott. Így a mondott budai pillér sérülése csakis a gellérthegyi tizenkétfontos ütegtől származhatott. Emlékeztetek rá, hogy a várat fölkérés előtt meg nem támadó szándékomat vetágyúim parancsnokának elhamarkodása meg hiúsította; hogy az ő tüzelését a kissvábhegyi és gellérthegyi tizenkétfontos ütegek azonnal követték és hogy a tüzet beszüntető parancsomat a főhadiszállástól távolabb cső gellérthegyi üteg a többinél csak később kaphatván meg, már hosszabb ideig tüzelt volt, még mielőtt Hentzi tábornok a levelemre felelt. Szerző megjegyzése.

szemlélete, részint az erődség állapota s az őrség szelleme felől nyert értesülés nyomán most arra a meggyőződésre tett szert, hogy Buda bevétele mégsem olyan hamar talál sikerülni, mint a hogy ő ezt komáromi hadi tanácskozáink alkalmával a vezérkar főnökével és velem megértetni iparkodott.

Ezen kiábrándulása arra birta, hogy engem Budavár meghozásáról írásban lebeszéljen. Levele, a melyben ezt tévé, ha jól emlékezem, május 1-jéről vagy 2-áról szólt és kelte után ítélve, azzal a számítással iratott, hogy még Budára menet közben jusson a kezembe, míg másrészt Klapkának kézhez juttatási intézkedése egyenest az ellenkező szándékára vallott, mert én Klapkának e levelét már csak akkor kaptam kézhez, mikor Hentzi tábornokot a vár feladására már igen categorice felszólítottam és erre tőle éppen oly categorice elutasító feleletet kaptam volt.

Ama felszólítás és ezen felelet után pedig Buda alól elkotródunk, még mielőtt a legvégsőt is a vár bevételeire megkísérlettük volna, ellenkezett affelőli nézetemmel, a mit fegyvertisztességnak hívnak.

Különben pedig a fegyvereink tisztessége iránti tekintet, mint e pillanatban Buda ostromlása mellett közvetlenül döntő indokot, még mindazok a politikai tekintetek is támogatták, melyek engem egyáltalán arra birtak, hogy mikor Komáromban az ezután legelső helyre tűzendő katonai feladatról folyt a vita, én a Klapka indítványát elibe tegyem a vezérkarunk főnöke javaslatának. (Lásd ezen kötet 9. fejezetét.)

Ha azon tervezett kísérletem számára, hogy a (föltéve) győzelmesen a Lajtháig előrenyomuló magyar hadsereg nevében egyfelől Ausztria kormányát, másfelől Magyarország nemzeti gyűlését a békés kiegyezkedésre szólítom fel, már Komáromban is Budavár *gyors* elestétől vártam kedvező esélyeket: most Hentzi tábornok kemény válasza után még annál inkább kellett annak múlhatatlan szükséges voltáról meggyőződve lennem, hogy Budavárát akár gyorsan, akár nem gyorsan, de mindenesetre *előbb* hatalmunkba ejtsük, mielőtt arra csak gondolhatnánk is, hogy ama kiegyeztető tervemmel, a Lajthának nekiinduló offenzíva legszerencsésebb lefolyása esetében bár, siker reményével merjek kísérletet tenni.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

(Buda ostroma.)

Hentzi tábornok nem túlzott, azt állítván válasziratában, hogy a fővárosoknak osztrák kézre jutása óta, tartható erős hely vált Budából. Hogy ez mennyire igaz volt és az ellenkező föltevésünk mennyire el volt hamarkodva: arról csakhamar volt alkalmam meggyőződni.

Mialatt az említett hadifogoly osztrák tiszt Hentzihez írt levelemmel a városban járt, a Vizivárosban azalatt a Kmeti-hadosztály már ott állt készségsben, várva a parancsot a dunaparti erődítmény megrohanására.

A hadikövet visszatért Hentzi tábornok válasziratával és kevés percczel rá szélküldetett a támadási parancs a Kmeti-hadosztályhoz s a Gellérthegyen, a Kis-Svábhegyen s a bécsi-kapu-bástya oldalával szemközi Kálváriahegyen álló ütegekhez.

Kmeti, mint minden alkalommal, úgy most is erélyesen támadott — közvetve támogatva a nevezett ütegeink részéről a várórség megfélemlítését célzó tüzelése által.

A dunavizet felnyomó gépházát védő parti erődítmény ellen intézett támadásának ama vízmű elrontása volt a célja.

Budavárának tudtomra nem voltak sem kutai, sem vízfogó cziszternái.

Ezt a hiányt hajdantól fogva két vízvezeték pótolta. Az egyiket, mely egy nagy-svábhegyi forrásból látta el jó ivóvízzel a várat, máris elromboltuk. Ha nekünk ugyanez a másikkal is sikerül, a dunai vízművel: akkor a várnak végkép fogytán van a vize és akkor nézetem szerint a vár alig néhány napig tarthatja magát.

De a Kmeti-hadosztály rohama nem sikerült! s oly érzékeny volt az ez alkalommal szenvedett veszteségünk, hogy az ilyen elszigetelt vállalat ismétlésétől mindenkorra elvette kedvünket.

És ütegeink tüzelését is már ez első nap folyamában mérsékelnünk kellett és vele csupán a várbeli egyes ágyú-lövések viszonzására szorítkoztunk, *mert még egyre tartott az a rejtélyes akadály*, mely az egyre fogyó munitiónk hiányát pótló tiszántúli szállítmányok rendes folyamát már oly huzamos ideig megakasztotta!

Nagyon élénken megmaradt emlékezetemben az a tény, hogy csak Buda ostromának későbbi folyamában sikerült végre a főhadserég tüzérségi parancsnokának,¹ a számunkra való, elkészett tábori tüzér-munitio-szállítmányokkal együtt a késedelem *okának* is nyomára jönni!

Ugyanis mindjárt azután, hogy Vác városát (április 10.) elfoglaltuk s az ellenség előlünk onnan visszavonult: a Tiszán túl az a *hír* kerekedett, hogy már a fővárosok is hatalmunkban vannak s ennél fogva *legközelebb* a Szolnok és Pest közti vasúton is *megindul* a közlekedés!

A főhadserégünk után küldendő lőszerszállítmányok intézésével Kossuthtól személyesen megbízott egyén aztán ama hír által rávétette magát arra, hogy ezen szállítmányokat ne többé — mint eddigelé — Miskolczon és Ipolyságon át, se a gyöngyösi országútra irányítsa utánunk, hanem Szolnokra küldje, úgy okoskodván, hogy a vasút felhasználásával sokkal gyorsabban fognak azok rendeltetésök helyére megérkezni. De, hogy az előttünk ismeretes eddigi szállítási útvonalnak ezen önkényes megmásításáról egyszersmind a főtábor tüzér-parancsnokságát értesítse: *az* már annak az intéző embernek nem jutott eszébe! És így azok a lőszerszállítmányok, melyeket tüzérségünk parancsnoka, miután azokat a komáromi erődített táborban több napig hiába vártuk, minden útvonalakon nyomoztatott, csak amaz *egyen*, a közlekedésnek még meg nem nyitott szolnok-pesti vasút mentén, természetesen, nem: azok ott heverték előbb Szolnokon a vasúti közlekedésnek április végén vagy május elején történ megnyitáig és azután Pesten is még huzamos időig, a nélkül, hogy épp a kiket illelt, tudtak volna róla!²

¹ Pszotta Móricz ezredesnek. A fordító.

² Ezt is az április 14-kének köszönhette a honvédelem, mert a fő köteletségét Kossuth miatta hanyagolta el épp azon napokban! A ford.

Így most is e miatt kellett a Kmeti-hadosztály rohamát támogató ütegeinknek egy első rövid heves tüzelés után hirtelen megnémulni. S ezen csaknem egy egész hétig tartó tétlenségök annyira biztonságba ringatta az ellenséget, hogy ez egész idő alatt semmit sem tett olyat, miből azt sejthettük volna, hogy mozgolódásunkat, melylyel igen komoly támadási kísérlethez készültünk, figyelmére méltatja. Holott éppen azokat a készülődéseinket lehetett legkevésbé rejtegetnünk előle, melyek tisztán elárulták, hogy a bástyafalnak egy részébe rést lőni szándékozunk.

Kmeti rohama *előtt* a várfalak megmászásának lábtók segítségével megejtendő kísérlete volt részünkről szándékba véve. De a dunaparti erődítmények elleni roham balsikere után most abban állapodtam meg a vezérkar fejével, hogy inkább várunk vele addig, míg majd azt össze lehet egyeztetni a tört-rés felhasználásával, vagy pedig meggyőződünk arról, hogy meglévő eszközeinkkel rést törtetni egyáltalában nem lehet.

Megállapodtunk pedig ebben azért, mert úgy láttuk, hogy a fehérvári bástyafal déli felével és kivált ennek azon rövid szakaszával szemben, mely a fehérvári köröndtől déli irányban ugyanazon várfal *lepcsőzetes* szakaszáig terjed — szemközt emelkedő «Karóhegy»¹ meglehetősen kedvező alakú arra, hogy rajta réstörő gátonyt építhessünk.

A vár belseje ugyanis a megjelölt tájon — valamint teritéje legtöbb pontján szintén — csupán egyszerű, ámbár hatalmas körfallal volt kerítve.

Mindazáltal a réstörő gátony megépítésére alkalmas eme pontnak rendkívüli távolságán kívül még azért is felettébb kétértelműnek látszott vállalatunk sikerülése, mert a tervbe vett gátony fölfegyverzéséhez nekünk csupán négy darab 24-fontos, meg egy 18-fontos várágyú állt rendelkezésünkre.² De már ekkor én ama roppant veszteség mély benyomása alatt, melyet a Kmeti-hadosztály a dunai vízművet védő parti erődítmény

¹ Ma Naphegy a neve. A fordító.

² T. i. ugyanaz az öt *sérületlen* ágyú, melyet Komárommal szemben április 26-án az ellenséges ví-árok megrohanása alkalmával az ostromló osztrák hadtesttől foglaltunk el. A hatodik — egy 18-fontos — akkor már beszegezett állapotban esett birtokunkba. A szerző.

megrohanása és visszaveretése alkalmával szenvedett, Budavár ellentállási képességét oly telemesre becsültem, hogy a *csupán* lábtók segítségével megkísérlendő megmászás kedvező eredményét még kétesebbnek tartottam.

És ezért minden további tétovázás nélkül erélyesen hozzáfogtunk a Karóhegyen a réstörő üteg telepítéséhez; és hogy ennek első kapavágásától az első réstörő lövés elsüléséig egy heti időnél is több múlt: ennek sem nem az ellenség, a ki, mint már említettem, ezen telepítési munkák meggátlására vagy késleltetésére édes-keveset tőn, sem pedig az a körülmény, hogy a gátönyépítéshez szükséges minden anyagot és eszközt nekünk még elébb rekvirálnunk kellett, sem végre munkaközben esett egynémely balfogásunk nem volt oka, hanem egyedül és kizárólag az akkori komáromi várnagy, gróf Guyon tábornok — szűkkeblűsége.

Ő ugyanis eleinte még az említett öt darab ostromágyú kiszolgáltatását is *megtagadta* s engem azzal vádolt be a kormányzónál, hogy a rábizott erősséget védelmi eszközeiből kifosztani szándékozom.

Szerencsére Kossuth meggyőződése Buda bevételének szükséges voltáról az enyimmel találkozott (ámbár, a mint utóbb felismerni véltem, különböző okból) és így Guyon tábornok végre is kénytelen volt megengedni, hogy a legsürgetőbb szükségleteinket ostrom-hadíszer dolgában Komáromvár készleteiből fedezzük. Tette ezt akkor is oly fanyalgósan, hogy az elvégre *elkészült* réstörő gátönyunk *főlfegyverzését* még néhány nappal késleltette!

Én Guyon tábornok ezen ellenszegülését előre látván, óvatosságból első ízben szándékosan csak amaz *általunk nyílt csatában az ellenségtől elhódított* ágyúk kiszolgáltatását követeltem, mivel ezek nem is Komáromvár szertárához tartoztak, következésképen Guyon egyáltalán semminemű *igaz* okát nem adhatta a kiadás megtagadásának.

Ezen óvatossággal azért éltem, mert akkor még nem voltam abban bizonyos, hogy Kossuth a *rendszeres ostromnak* is fog-e *következetes* folytatása mellett nyilatkozni. De mikor Guyonnak végre is mutakozó *engedekenysegeből* meggyőződtem, hogy Kossuth ez egyszer határozottan mellettem, vagyis helyesebben mondvá, Budavár elleni *tartamosabb* vállalatom

elősegítése mellett fogott pártot, akkor én legott kissé főlebb fokoztam követelésemet Guyon irányában és a réstörő tűztelep említett lövegein fölül még négy darab — úgy hiszem 30-fontos — vető taraczk kiszolgáltatását is kértem tőle. Azonban ez utóbbiakat már csak az ostrom végső napjaiban kaptam meg.

A réstörő ütegünkön kívül, tőle jobbra és közel hozzá, egyidejűleg egy *leszerelő** tűztelep is készült, legfőlebb tizenhat ágyú számára; ide azonban már csak hatfontos tábori lövegeinket állíthattuk be, mivel 12-fontos ütegünk nem volt több annál a kettőnél, melyek közül az egyik a Gellérthegyre, másika a Kis-Svábhegyre kellett.

Ezen, tényleg nem valami nagyszerű ostromi munkálatainkkal szemben az ellenség elégnék tartotta a fejevári köröndöt rakni meg ágyúkkal s azonkívül négy darabot a legöregebb fajtából, ha jól emlékszem, 24-fontosakat a fehérvári körönd meg az északi várszegen lévő körönd közti bástyafalra felvoncsolni s minden külön mellvéd nélkül oda felállítani és azokból koronkint munkásainkat háborgatni.

De ennek ránk nézve nem volt nagyobb hatása annál, hogy az eme lövések irányában a Karóhegytől nyugatra táborozó I. (Nagysándor) hadtestet onnan hátrább helyeztük a Gellérthegy nyugoti nyúlványa által a vár tüze ellen fedett tájra, a Mészáros-út felé.

Hasonlóképen kellett főhadiszállásomat is, még pedig ezt már a vár körülrázása első napján mindjárt, az északnyugati várszeg köröndjének tüze elől a Krisztina-külvárosból kijebb helyezni. Előbb a Zugliget elejére, utóbb a Nagy-Svábhegyre telepedtem véle.

Gátonyépítkezésünk egész ideje alatt ágyúink működése az ellenség lövéseinek éppen csak a legszükségesebb viszonzására szorítkozott. Ezzel azt akartuk, hogy egyrészt munitio-

* Ezen leszerelő tűztelep voltaképen úgyszólván akarattunk ellenére készült. Eredetileg réstörő telepnek készült az. Befejezése előtt azonban kitűnt, hogy helyzete, valamint az egész építkezés a réstörő-telep céljának meg nem felel. Az új réstörő-telep építését azután — több-napi idővesztéssel — tőle balra kezdtük el: amaz ellenben, — jobbkéz-iránt több lövegállással meghosszabbítva — utóbb mint leszerelő tűztelep jött használatba. A szerző.

készletünket, mely egyébiránt időközben valamelyest szaporodott, lehetőleg kiméljük s a réstörő telepnek majdani erőyes megvédésére tartogassuk, másrészt pedig az ellenséget a maga feltűnő hanyagságában még megbiztassuk, a melylyel az általunk fenyegetett fehérvári bástyavonalnak, kétségkívül az ő leggyöngébb oldalának, védelmét intézte.

Az ostromzár kilenczedik vagy tizedik napján (szabatosan nem emlékszem) kezdődött réstörő ütegünk működése.

Az első réslövés elsütése egyszersmind jelül szolgált mind a többi ütegünknek arra, hogy a neki szemközt lévő várfal ellen egész erővel megkezdjék a tüzelést. Tüzetesen pedig: taraczkütegeink a Kálváriahegyről a várnak bécsi homlokfalát, tizenkétfontos két ütegünk a fehérvári bástyafalon fedetlenül felállított négy 24-fontosat és végre a réstörő teleptől jobbra fölhányt leszerelő tűztelepünk hatfontosai a fejevári körönd lövegeit vették célba.

A váratlanul heves tüzéségi támadás a várvédőnek hatalmasan imponálni látszott; mert ugyancsak sietett szemünk láttára a maga négy darab 24-fontosát a bástyáról el s a vár belsejébe a szélső házsor mögé vonszoltatni; réstörő telepünket pedig egészen napestig csaknem teljesen háborítlanul folytatni engedte romboló munkáját. Lehet az is, hogy azt hitte: ekkora távolságból nem árthat az neki!

Egyébiránt bármint állt legyen a dolog, azok a tetemes távolság daczára éppen nem jelentéktelen csorbák, melyeket réstörő telepünk már működése első napján estélig a vár falában szakított, mindenesetre rászolgáltak, hogy a védelmezőt serényebb munkásságra serkentsék; és csakugyan már másnap reggel ama négy darab 24-fontosa, ezúttal már harányok által a mi 12-fontosaink lövései ellen földve, megint ott álltak a bástyán; ennek több pontján azonkívül egy árokhányás kezdeménye látszott, mely megkezdett árok kétségkívül a hiányzó földöt alagútat volt pótlendő; és a résponthoz közel szintén éjjel megkezdett és nappal serényen folytatott földmunkálatok arra vallottak, hogy ott az eselleg támadó rést a vár belsejétől elszigetelő szelvényfele készül.

És réstörő telepünk serény és hatásos munkáját sem nézte többé ezen s a rá következő napokon a védő olyan tetlenül, mint az első napon, hanem egyszerre háromfelől is,

úgy mint: déli irányban fekvő egyik pontról, továbbá a fehérvári köröndről s az említett új harányok felől, hármas keresztűzbe vétette azt, s a vár belsejéből bombákat hullatott rá.

Mindezek daczára a rés, ha nem csalódom, már másnap — réselő telepünk működése harmadik napján — este annyira bevált, hogy immár meg is járhatónak látszott.

Ezen egész idő alatt Hentzi tábornok rajta volt, hogy kifejezett fenyegetését hajmeresztő módon megvalósítsa. Pest városát ugyanis, valamint körülzáratása első napján, szintúgy több következő napokon, növekedő dühvel bombáztatta s az az elhamarkodásom is, mely szerint az általános rohamot már a május 17-ikére vagy 18-ikára virradó éjjelek valamelyikére parancsoltam meg a nélkül, hogy elébb a rés járhatóságáról *alaposan* meggyőződtem volna, leginkább ezen semmi által nem menthető bombáztatás miatti felháborodásomból eredt.

Kiadott intézkedéseim ezen éjjeli roham czélpontjai gyanánt kitűzték: a II. hadtest részére a várkertet s a palotai várkaput; az I. hadtest részére a rést és ennek romhalmazát; a III. hadtest részére az északi köröndöt és környékét a bécsi és fehérvári oldalakat összekötő várszögig; végre a Kmeti-hadosztály részére a dunai vízmű előtti parti erődítményt.

A támadás kevéssel éjfél után kezdődött, minden ponton sikertelen maradt és még hajnal előtt beszünttetett.

Az I. hadtest rohamoszlopai a rés felső párkányánál egy kihajló meredek és még töretlen faldarab miatt akadtak meg, melyen lábtók nélkül nem lehetett keresztülhatolni. Ezt ugyanis az alatta fekvő még laza romhalmaz teteje, mielőtt a támadók lába alatt összesülyedne, eltakarta volt szemünk elől és mint-hogy a helyzetet eddig még csak szemmel vizsgálhattuk: a résnek ezt a tökéletlenségét elébb észre sem vehettük. A III. hadtest falmászási kísérletét a rendelkezésünkre állt lábtók elégtelen hossza tette eredménytelenné. Ellenben a II. hadtest támadása, a hol az elébbi hiány nem forgott fönn, a várórság azon részének vitézségén mult, mely a várkertet és környékét védelmezte. A Kmeti-hadosztály végre a dunaparti erődítményt meg sem közelíthette, oly sűrűen szórta oda az ellenség a mindenféle fajta lövedéket a várfal pestfelőli oldaláról és pásztázta végig az oda vezető utcákat.

Ezen rohamunk után az ellenség védelmi tevékenysége, melyet a mi réstörő telepünk hatékony tüzelése riasztott fel korábbi lanyhaságából — most még nagyobb fokra fejlődött, mint ennekelőtte. Erélyesen folytatta földmunkálatait mind a fejevári kapu, meg az északi várszeg köröndjei közti vonalon, mind a rés mögött; s erélylyel fogott hozzá a palotai várkapu környékének megerősítéséhez, a hol is nagy sietséggel nekiesett az e tájon fekvő némely építmények közül azokat, melyek a mi II. hadtestünk iménti támadásának kedvezni látszottak, tövig lerombolni, másokat pedig jövőre a védelem igényeihez képest előre elkészíteni.

Annál több ok ránk nézve, hogy iménti elhamarkodásom keserű gyümölcsén, az első általános roham balsikerén okulva, a valóban a végletig elszántnak látszó ellenséggel szemben magunk is minden lehelőt előre elkövessünk, nehogy a legközelebb ismétlendő erőfeszítésünk megint sikertelen maradjon.

Minthogy a III. hadtest iménti kísérletében, a bécsi s a fejevári bástyákat összekötő északi várszeg táján mászni meg a falat, a nekitámasztott lábtók rövideknek bizonyultak: nehogy ez ismétlődjék, jövőre egyrészt hosszabb lábtókról gondoskodtunk, másrészt az említett várszögi körönd tája helyett, hol csaknem legmagasabb a fala, a bécsi kapu környékét tűztük ki a III. hadtest részére támadás tárgyául.

Minthogy a rés még nem volt járható a multi roham alkalmával: ezért mindjárt utána a réstörő-telepnek szakadatlanul folytatnia kellett a maga romboló munkáját és hogy jövőre az I. hadtest egész biztosan behatolhasson a résen, azt is lábtókkal láttuk el azon többi hadtest példájára, melyeknek falat kellett másznia.

Az első roham alkalmával az I. hadtest az utat a réshez különféle, nagyrészt magas és szilárd kerítések, úgymint kőfalak, vasrácsok, palánkok s több eféle által elrekesztve találta, melyeket akkor mindenekelőtt nagy erő- és idővesztéssel útjából el kellett hárítania s ekkor az ily erős munkától elváhatatlan zaj-zörejből az ellenség előre megtudta szándékunkat, még mielőtt a roham-oszlop a rés aljához ért; így aztán a megtámadott védő helyett maga a támadó részesült meglepetésben, mert *amaz* kezdte meg elsőnek a harczot, még mi-

előtt emez őt megtámadhatta volna ; még el sem kezdődött a tulajdonképeni roham : az I. hadtest sorai máris ki voltak merülve s az időnek előtte felriasztott ellenség szapora lövéseitől megrendülve. Ezért jövőre minden még létező akadályokat a rés aljához vezető útból előre el kellett távolítanunk, mielőtt az új rohamhoz hozzáfognánk.

Eddig a szolgálaton kívüli osztrák csapatokat a vár belsejében, lövéseink csak kivételesen háborgatták, miért is azok — egyaránt bővében pihenő időnek s élelemnek — jó kedvvel és bátran állhatták az ostromot. Tehát a jövő rohamig előre, a mennyire lehet, puhítani kellett őket. És miután időközben a Komáromvárától kölcsönként négy bombahányó taraczkot végre is megkaptuk és részint a Gellérthegyen, részint a bécsi külvárosban telepítettük : a legbiztosabban úgy véltünk czélt érni, ha ezentúl a vár belsejét oly sűrűn, a mint csak készleteink szűke engedi, bombázzuk s azonkívül tábori vetágyú-ütegeinkből és 12-fontos ütegeinkből is egyre lövöldözzük és jelesül azokat az épületeket, melyek kémjeink jelentése szerint az ellenségnek raktárul és laktanyául szolgáltak, felgyújtjuk.

Mindezeket az előrebecsátott részleteket egybevonva : az első roham alkalmával az őrség nem lehetett meglepetve általa. Pedig minél kevésbbé jár meglepetéssel együtt valamely támadás, annál kétesebb a sikere, egyébképen egyenlő körülmények közt. Ezért főleg még arról is kellett gondoskodnunk, hogy valamiképen a meglepetés előnyét is biztosítsuk a jövő rohamnak.

E végből mindjárt első éjjel a balul kiütött első roham után, mihelyt ráncsötétedett, a várnak (a ránc nézve hozzáférhetetlen pesti oldal kivételével) egész körfala hosszában zajos ál-támadásokat rendeztünk, ezeket éjféltutáni két óráig szakadatlanul folytattuk, ekkor azonban mind a puskatüzet, mind az ágyúzást egészen beszüntettük s ez utóbbit csak már fényes nappal kezdtük újra. Ezen ál-támadásnak a következő két vagy három éjszakán történt ismétlése által egyrészt meg akartuk abban akadályozni az ellenséget, nehogy a rést s az ahhoz való hozzáférhetést nekünk éjjel megint járhatatlanná tehesse, másrészt ahhoz akartuk őt hozzászoktatni, hogy az éjféltutáni két órát annak a bizonyos időpontnak tartsa,

a melytől fogva mindaddig, a míg megint le nem száll az éj, újabb támadástól nem kell tartania.

Ezen ál-támadások utolsó ismétlése az 1849. évi május 20-áról 21-ére forduló éjszakán ment végbe.

Ekkor is éjfélutáni két óra elkövetésével megszűnt a mi honvédeink hetvenkedő csatározása: ugyanekkor azonban nesz-telenül a valódi rohamhoz kezdtünk készülni.

A sötét éj leple alatt észrevétlen közeledtek rohamoszlopaink, ki-ki a számára kijelölt támadási ponthoz — némán a jeladást várva.

Pontban reggeli három órakor dördült el egyszerre valamennyi ütegeink sortüze. Aztán minden ágyúnk megint elhallgatott. Ez volt a jeladás az általános rohamra.

Az éjnek még egyideig tartó homályában nekem eleinte lehetetlen volt tisztán kivennem, ami a *rés* körül történik — a főhadiszállásnak ezen ponttal szemben eléggé kedvező fekvése daczára. De a fejevári körönd egyes ágyú- és puskalövéseinek fel-felvillanása, az ugyanezen körönd irányából a közeli rés felé röpített kézigránatok kurta fényvei és a részünkről a tulajdonképeni rohamoszlopok mögött fejlődött sűrű csatárláncznak a roham megkönnyítése végett a várvédők ellen irányzott szapora puskalövései azt sejtették egyelőre, hogy a mieink már a résnek törmelékhalmozát tapodják.

Csakhamar azután a derengő hajnalban kivehettük már az egyes tömegeket is, a mint ismételve a résnek fölfelé haladtak, de a fejevári körönd tüzetől mindig újra visszatántorodtak. Mindazáltal egyesek közülök csaknem minden egyes rohamkísérlet alkalmával elérték a bástya fokát. De a jövő pillanatban ezeket sem láttuk többé sehol... Biztosan a védők ott leterítették őket...

Minél tovább néztük ezeket a hasztalan erőlködéseket, annál inkább meggyőződünk, hogy alsó csatárlánczunk sűrű puskatüze nem lesz elegendő, a rés legmakacsabb védőinek, a fejevári körönd őrségének oly hatásos elriasztására, hogy a roham sikerüljön. Itt a tűzéségnek kellett segítségül jönni.

De a főhadiszállás s a karóhegyi tűztelepek közti távolság miatt az odaküldött parancs terjesztéséig kínos perczek multak és azalatt tisztán észlelhettük, hogy az egyre folytatott roha-

mok esetről-esetre szemlátomást lankadó erővel ismétlődtek és mindannyiszor eredmény nélkül.

A mint azonban említett ütegeink öreg munkája megint elkezdődött, csapatjaink ernyedésnek indult erélye is rögtön újra éledezni látszott. A következő roham, észrevehetőleg fokozott erélylyel végrehajtva, már az egy csoportban támadók nagyobb felét juttatta fel a bástyafokra. Ezeknek ekkor a fejevári körönd félig hátul, félig balkézt esett; ők jobbra fordultak és csakhar eltűntek szemünk elől néhány ott a rés-fő közelében álló, féligmeddig kiépültnak látszó háznak még mindig csak homályosan kivehető falai között.

Rajtunk, a kik néztük, kínos elfogódás érzete vett erőt: mi lesz ezeknek a maroknyi derék fiúknak a sorsa?!

Egy második rohamkísérlet csaknem épp oly kedvező és rejtélyes kimenetellel — s utána egy harmadik — követte rövid időközökben az elsőt. Azután egyszerre érthetetlen szünet állt be. A rés azontúl néptelen maradt, pedig a kiket honvédeink közül eddig a vár fokára fölvergődni láttunk, hozzávetőleges becslés szerint alig lehettek többen egy fél zászlóaljnál.

Egészen az a színe volt a pillanatnyi helyzetnek, mintha a küzdelmet éppen mikor a támadókra nézve kedvező kifejlődést kezdett venni, ezek gyáván abbahagyták volna. Aggódva vizsgáltuk a rés körül még most is csak homályosan kidomborodó tárgyakat, keresve azt a különös körülményt, mely ezt az újabb balfordulatot okozhatta.

A fejevári köröndről kiinduló ágyútűz a mi réstörő és leszerelő ütegünk működése következtében inkább gyérült, semmint növekedett, ámbár még meglehetősen folyvást tartott. De ezen kívül a rés közelében senkit sem láttunk a vár őrségéből; csupán egy a réstől délre eső meglehetősen távol ponton, véltünk egy éppen most a végett gyülekező osztrák csapatot észrevenni, hogy a rés irányában újra előrenyomuljon és ennek látszólag elhagyatott környékét újra elfoglalja. Hanem jóllehet már huzamos időig szemmel tartottuk őket: azt, hogy a rés irányában tért nyernének, nem vehettük észre. Eleinte ezt jó jelnek vettük arra magyarázván, hogy azok a honvédeink, a kik legelsőben hatoltak a résen át s a bástya tetejébe, még nincsenek legyőzve és *ők* nem engedik, hogy ama

gyülekező ellenséges csapat a rés felé előre törjön. De a bástya egész vonalán a résig még eddig egyetlen puskalövés sem esett; a szuronyviadal véelmét pedig megczáfolta a szóban forgó csapat mozdulatlansága.

A terjedő nappali világosság végtére megfejtett minden talányt. Amaz osztag ott a várfal tetejében egy *honvéd* zászlóaljnak *háromszínű* lobogója körül sorakozott! Állt az részint azon hőseinkből, kik az imént mint elsők mászták meg a rést és emitt támpontra találtak; részint olyan felmászókból, a kik a rés helyett jobb szerették a bástya említett *lépcsőzetes* szakaszának fokról-fokra lábtókat támasztva, jutni fel a falra.

De ezen lábtókkal való falmászás — a fejevári körönd ágyútüze által szintén, jóllehet a nagyobb távolság miatt kevésbé, mint a résen fölfelé kapaszkodás, megnehezítve s azonfölül a bástya legfelső fokánál már csupán egyetlen lábtóra szorítkozva — csak nagyon gyéren juttatott új szaporodást a bástyán gyülekező honvéd zászlóaljnak. Attól tartottam, hogy ez a derék honvédesapat emitt a várőrség kétségbeesett támadásai alatt el fog vérzeni, ha amott az escalade a bécsi kapu táján és odalent a dunaparti vízmű-erődítvény elleni roham éppen most abban talál hagyatni. Már teljesen kinappalodott: és még sem érkezett jelentés onnan, hogy azok sikerültek. Ezért hamar két parancsőrtsztem vágatva megvitte a III. hadtestnek s a Kmeti-hadosztálynak az I. hadtest sikerét tudató s a magok támadásainak minden áron való folytatását szigorúan meghagyó parancsomat.

Azonban csakhamar fölöslegesnek bizonyult e serkentés, e parancs! A két tisztt alig feleútját járhatta meg (a főhadiszállástól) a bécsi külvárosnak, midőn már a III. hadtest falmászó honvédeinek legelsőit a bécsi kapu-bástyán az északnyugati várszeg köröndje felé előre törni, ellenben a horvátokat, kik ezt a pontot védelmezték, a vár belsejébe meghátrálni láttuk.

Nemsokára ezután már a fejevári bástyán azon haráncsanczok egyikéről, melyeket az őrség a mi réstörő tűztelepünk ellen fölállított négy 24-fontosai megóvására egy éj alatt megépített, egy rögtönzött *fehér zászló* lengett: a megadás jele.

E fehér zászló lengedezése azonban egy cseppet sem tartóztatta a fejevári köröndnek védőit abban, hogy nagyon kelemellen lövöldözésüket I. hadtestünk azon vitézei ellen, kik amodább a *lépcsőzetes* várfalra lábtókon másztak főlebb fokról-fokra — a mennyire lenti csatáraink és karóhegyi ütegeink viszont-tüzelése csak engedte — a legserényebben folytassák: és magától értetődik, hogy a meddig ez így tartott, addig nekünk nem volt szabad a megadás jelét figyelembe vennünk; még pedig annyival kevésbbé, mivel az, hogy *kicsoda* volt ama zászló feltűzője, figyelmünket kikerülte. Hiszen a névtelen «kegyelmet kérő» egy békesóvár budai polgár is lehetett, a kinek háza véletlenül a fejevári körönddel és a mi réstörő telepünkkel egy vonalba esvén, golyóinktól rongálódott.

Kis idő múlva azonban egy ember az őrségből hirtelen odalépven a földhányáshoz, kezébe ragadta a fehér zászlót és támolygó léptekkel a fehérvári köröndre vitte.

Ide érvén, a mellvédre tűzte.

Néhányan a körönd védői közül kaptak az alkalmon és felhagytak a lövöldözéssel.

A nagyobb része folytatta tovább a tüzelést.

Azonkívül néhány percczel későbben egy tiszt jelent meg a köröndön, a mellvédhez közeledett, letépte róla a megadás jelvényét és a földre dobta.

De alig hogy a tiszt ismét eltávozott, a zászló megint ott lengett fönt a mellvéden.

És most már a megadás gondolatja a védők többségén látszott erőt venni; mert már csak egyes lövések estek onnan egyszer-másszor...

Ezek is végre letették a fegyvert.

Ágyúink és csatáraink megszűntek tüzelni és mialatt az utóbbiak lábtókon a fejevári körönd tetejébe is fölhágtak, addig az I. hadtest zászlóaljainak nagyobb része a bástyán a réstől délre eső gyülekező helyről már a város belsejébe tört be és elkezdődött az utolsó elkeseredett utcai viadal. Ezt azonban eltakarta szemünk elől a fejevári bástyafal hosszában épült házak sora: csak az ellenséges *ágyútűznek* füstjét láttuk a háztetőkön fölül égne gomolyogni.

Csaknem ugyanakkor, túl a váron, egy rendkívül nagy kiterjedésű lőporfüst-felhő emelkedett főlebb-főlebb... Ez a

lánczidnak volt szánva! De az aknának, melynek a híd óriási lánczait szétszakítania kellett volna, czélszerűtlen előkészítése meghiúsította az esztelen szándékot.

Félórával későbbben kezemben volt Nagysándor tábornok jelentése, hogy az erőd az őrséggel együtt — Hentzi tábornok halálos sebben — teljesen a hatalmunkban van.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

(Buda ostromának es védelmének birálata.)

Május hava 4-kének déli órájában zároltuk körül Budát és még csak május 21-én korán reggel ejtettük az erődöt hatalmunkba, e szerint csaknem 17 napot fordítottunk annak meghódítására.

Az ellenséges várórség állhatatosságán kívül a váratlanul szükségessé vált *rendszeres* ostromi munkálatok előkészületeinek hiánya, ezen munkálatok végrehajtása közben ejtett hibáink, az ostromhoz megkivántató vártüzérség dolgában való fogyatékosságunk és mindezek tetejébe a komáromi várparancsnok Guyon grófnak, hogy a legenyhébb kifejezéssel éljek, idétlen akadékoskodása valának fő okai ennek a ránk nézve igen jelentékeny idővesztéségnek.

Nem lehet tagadni, hogy a budai erődnek a Hentzi tábornok által velünk szemben követett védelmi módszer mellett legfőlebb nyolcz nap alatt hatalmunkban kellett volna lennie, ha én azon előre elfogadott föltevés helyett, hogy Budát csupán gyalogsággal és tábori vetágyuk támadásaival is be lehet venni, az ostromtüzérségi parkot Komáromból mindjárt magammal hozom és — ha a tűztelepeink megépítéséhez szükséges requisitiókat előre megindítatom és ezen tűztelep-építéshez — ugyanannyi erély mellett — alaposabb szakismerettel fogok vala hozzá. Mert a módszer, mely szerint Hentzi tábornok Buda védelmét intézte, azon a sajátságos képzelődésen látszott alapulni, mintha egy körültáborolt erős helynek mentül további tarthatósága nem annyira az ostromi munkálatok szakadatlan akadályozásától, mint inkább azon pusztítások nagyságától függne, melyeket a várvédő valamely, a támadólagos körön kívül fekvő ponton viszen véghez.

A helyett, hogy minden áron a mi tűztelepeink megépítését akadályozta volna meg, mely nélkül mi egyedül a lábtóval való falmászásra lettünk volna utalva, a melynek sikerülése pedig az őrség vitézségével szemben vajmi bizonytalan lett volna: Hentzi tábornok azokat a kolossalis eszközöket, melyekkel a várat fölkérő levelemre adott válaszában teljes joggal eldicsekedett, kizárólag Pest város rombolására fordította.

Míg mi az ő szeme láttára a Karóhegyen szembetűnő járatlansággal sánczoltunk és a Pest városát lövöldöző öreg ágyúinak fele is elegendő lett volna, réstörő tűztelepünk elkészülését megakadályozni, addig Hentzi tábornok mindenekelőtt a kongó üres magyar képviselőház lerombolását viselte szíven és mellesleg néhány tuczat magánházat — véletlenül csupa feketesárga belül pesti polgár tulajdonát — lőtte és gyújtogatta hamuvá és rommá, mignem végre az időközben elkészült réstörő tűztelepünk ágyúi torkából feléje dörgő «memento mori!» elrontotta neki ezt a kannibáli magánmulatságát.

Csak most, a mikor már sebes volt a lába, látszott Hentzi tábornok észrevenni, hogy tulajdonképpen hol szorult a kapczája.

Most aztán persze látjuk őt elkövetni mindent, hogy azokat a mellvédeinket, melyeknek keletkezését semmibe sem vette, utólag elsöpörje, ágyúinkat, melyeknek behelyezését meggátolni meg sem kísérlette, utólag elnémitsa. Látjuk őt mindazokhoz a védelmi építkezésekhez, a miket mindjárt az ostromzár legelső napján kellett volna elkezdenie, most utólag meglepő erélylyel hozzáfogni és azokat ernyedetlenül folytatni.

De mind ez óriási erőfeszítésnek csak az volt az eredménye, a mi minden «utólagos» munkának szokott lenni. Későn jártak! Azokat a napokat, a mikor idején lett volna amaz erőfeszítéseket megtenni, Hentzi tábornok úgy vélekedett, hogy egyedül és kizárólag Pest bombázásának kell azokat szentelnie.

És miután ezek a napok elmúltak, azaz a mi 24-fontosaink már munkához láttak, akkor már sem ő a réstörést többé meg nem akadályozhatta, sem az őrség legvitézebb ellentáma-

dásai többé az erőd elestét föl nem bírták tartóztatni — a mi fogyalékos eszközeinkkel s az ostrommunkálatokban való járatlanságunkkal szemben időelőttit.

Buda imént vázlatosan leírt védelmének, minden vitézsége daczára, a csakis politikai fanatizmusból magyarázható, egyébiránt épp oly dőre, mint utálatra méltó rombolási düh volt a halálos nyavalyája.

Pest bombáztatását, ismétlem, semminemű álláspontról sem lehet igazolni. Nem a politikaiból, mert a mint mondtam, a pesti háztulajdonosok nem voltak sem Kossuth-imádók, sem radicalisok. És épp oly kevéssé a katonáiból, mert (minden már elmondottakat mellőzve) ama bombázások még csak mint repressáliák sem feleltek meg a célnak. Mint ilyenek, arra kellett volna hogy rábirjanak bennünket, hogy rögtön hagyjunk fel az ostromzárral és szedjük a sátorfát.

Ez pedig be nem következett. És hogy így lesz, azt az ellenség (még akkor is, ha az én vár-fölkérő levelem categoricus hangjára mitsem adott) a mint a specificus osztrák ügy Magyarországon akkor állott, némi józan meggondolás után, épp oly könnyen előre láthatta, mint azt a veszedelmes elkeseredést, melynek Pest város eme pusztítása következtében ennek okozói ellen sorainkban támadnia kellett.

Én mindezeket előre megfontolván, Hentzi tábornoktól azon ígéretem ellenében, hogy a Duna balpartjáról megtámadtatni nem fog, Pest városának s a lánczhidnak kimelését követeltem. Egyszersmind neki és csapatainak az esetre is, ha a végletig tartják magokat s a várat, emberséges bánásmódot biztosítottam, ha csak a mondott két tárgy, melyek ártalmatlanok az őrségre nézve, bántatlan marad tőlük.

Pest ismételt bombáztatása azután világosan azt mutatta, hogy az illetők az emberies bánásra nem szorultak. És én menten az ostromló had valamennyi csapatjához azt a *határozott tilalmat* menesztettem, hogy nem szabad hajlékot adni az őrségnek. Parancsnokának foglyul ejtésére pedig külön díjat tűztem, mert ő rajta példát akartam statuálni, intésül mind azoknak, kiket jövőben bántani talál a viszketeg, a háború iszonyainak szükség és cél nélküli szaporítására.

Hentzi tábornok halálra sebesülten esett hatalmamba, — a haldoklóval leszámolt már egy *felsőbb* hatalom.

Az őrség sem hányatott kardra.

Ezt köszönje meg utólag azoknak a honvédtiszteknek, a kik azóta részint a vesztőhelyen adták ki lelköket, részint Ausztria állambörtöneiben emésztődnek.

Nemeslelkű ellenségei emlékét tartsa tiszteletben!

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

(Hadi események a felső Vágnál. — A helyzet a főhadereg műveleti körében Buda bevétele idején. — Klapka védőleges haditerve s az én csapat-intézkedéseim közvetlenül Buda bevétele után.)

A mint az előzményekből tudva van, 1849. évi április hó közepe táján, azalatt, míg hadseregünk zöme Vácra Léva felé mozdult, egy század gyalogságból, 1 huszárszázadból és 2 hatfontos ágyúból összealkotva, a végből lőn Görgey Armin honvédőrnagy vezérlete alatt a felső-magyarországi bányavárosok kerületébe különküldve, hogy ezt az osztrák helyőrségektől megszabadítsa s ezáltal zömünket Komárom felé továbbvonulása közben hátul fődözze.

Április 18-án Görgey Armin őrnagy azzal fogott feladatának megoldásához, hogy Selmeczbányát rohammal bevette. Az ez alkalommal foglyul esett osztrák katonák a bányavárosok vidékén széthelyezett ellenséges hadoszlopot 10 század gyalogságból és 2 ágyúból állónak mondták.

Ezeknek parancsnoka, Trenk őrnagy, a mondott napon csapatjai egy részével Beszterczebányán állott.

Selmeczbányai csapatjának elűzése hírére Trenk minden további ellentállás nélkül azonnal elvonult a bányavárosok vidékéről és az északról határos Túrócz vármegyében Szent-Mártonban vonta össze hadoszlopát.

Erre Görgey Armin őrnagy a legrövidebb úton Körömczbányának, utána nyomult Szent-Márton ellen. Mind az osztrák, mind a magyar részről egyidejűleg elindított kémszemlék összeütközést idéztek elő április 22-ike és 23-ika közti éjjel Pribócznál. Itt is a magyar előcsapat maradt a győztes és erre Trenk őrnagy a sztrecesnyi szoroson keresztül és a Vágon át az e folyó jobb partján fekvő Varinig hátrált meg.

Ugyanez időben a felföldi tót népfölkelés foltjai Liptó

vármegyét barangolták be. Ezek márczius második felében elzavartatván Eperjesről azon másik száguldó csapatunk által, melyet Miskolczról az akkor önállóan működő VII. hadtest küldött volt ki ellenük,* (ugyanaz a különítménycsapat ez, mely utóbb Losonczon rajtütött Almássy osztrák ezredesre) — most kétségkívül Alsó-Kubinon, Párniczán, Terhován át egyesülni akart Trenk őrnagygyal Varinnál. De egy század Görgey Armin csapatjából útjokat bevágta, Alsó-Kubinnál megtámadta őket, 160 embert közülök foglyul ejtett, a többit pedig Tverdosinnál megszalasztotta. A foglyokat a micink lefegyverezték és aztán hazaeresztették.

A mely úton Trenk őrnagy a tót felkelő fegyveres pajtásait egyesülésre várta, azon most Görgey Armin őrnagy siegett Varin felé, Trenkkel találkozni. Május 1-én támadta meg Varint. Trenket itt megverte és május 2-án Budetinig s innen tovább Radolyáig üldözte a jablunkai úton.

Mielőtt még amazt újból utólérhette volna: magát Görgey Armin az a hír érte utól, hogy Vogel császári altábornagy 6000—7000 emberrel és 18 ágyúval a Szepességből betört Liptóba.

E hír következtében Trenk őrnagynak további üldözését félben kellett hagyni és május 4-én Görgey Armin őrnagy a maga különítményével már Liptó-Szent-Miklóson foglalt állást, részint hogy Vogel altábornagy menetét a mennyire lehet feltartóztassa, részint hogy végső esetben a Rózsahegyről Besztercebányára vivő utat ellene fedezze.

Előtte azért látszott szükségesnek, hogy az utóbb említett ellenségnek a Vág völgyében nyugat felé való előnyomulását telhetőleg késleltesse, mert föltette, mint egészen természetesen, hogy Dembinski altábornagy, kit, a mint tudva van, kevéssel a fővezérségtől történt elmozdittatása után megint egy Eperjesen és Kassán összegyűjtött hadtest élére állítottak s a ki a Szepességet még Vogel-betörése előtt foglalta volt el, az utóbbit most üldözőbe veszi. Pedig hát Dembinski felől ez a föltevés éppen nem volt természetes. Tudtomra Dembinski mindenkor csakis hátrafelé operált, valahányszor maga előtt érezte az ellenséget. S így tön itt is. A helyett, hogy Vogel altábor-

* Beniczky Lajos őrnagy alatt. A fordító.

nagyot üldözőbe vette volna, Dembinski eltorlaszolta magát Sárosban a Szepesség ellen, miközben Vogel altábornagy ez utóbbi vármegyét ellenkező irányban oda hagyta, minden bizonynyal a végett, hogy a legrövidebb vonalon az osztrák főhadserég balszárnyát a Vág folyásának közepe táján elérje.

De ezen legkurtább vonal a bányavárosokon vitt keresztül és Görgey Armin különítménycsapatja, mely a Vág hídjait Liptó-Szent-Miklós és Rózsahegy közt szétrombolta s az utóbbi városnál kezdődő útszorost megszállva tartotta, elégséges volt Vogel altábornagyot arra bírni, hogy Liptó-Szent-Miklóstól jobbra fordulván, igen nehezen járható bércei utakon a Vág és Árva folyók közti vízvászláton hágjon át s az alsókubini országhúton keresse — Varinon, Zsolnán és Trencsénen át — a maga hadászati feladata megoldását; miközben a mi szálguldo csapatunk őt baloldalt kísértén, a bányavárosok vidékét folytonosan fődözte.

Időközben felismertük a nagy aránytalanságot, mely a fedezendő vidék nagy kiterjedése s a fedezéssel megbizott szárnyaló csapatunk csekély számereje közt fönnforgott és ennek gyarapítására a budai táborból 6 század gyalogságot, $\frac{1}{2}$ század huszárt és 2 háromfontos ágyút indítottunk útnak.

Mikorra ezen erősítés oda érkezett rendeltetési helyére: Vogel altábornagy már befejezte egyesülését az osztrák főhadseréggel.

Helyette az utóbbinak szélső balszárnyát képezni ezentúl, úgy látszott, Barkó császári tábornok önálló dandárának lön feladatává, mely dandár Sziléziából a jablunkai szoroson át tört be legújabbban Magyarországra és Zsolnának tartott.

Buda elestének időpontja körül Görgey Armin őrnagy megerősített szárnyaló csapatja éppen hozzákészült a Barkódandár elleni támadáshoz, míg VII. hadtestünknek ama legújabbban Horváth János huszárezredes alatt elkülönített szálguldo csapatja, melyet közvetlenül Komáromvár főlészabadítása előtt Verebélyre utasítottam, ezen ponttól főlebb Nyitraírg nyomult előre, hogy a Vág folyásának középrésze körül széthelyezett ellenséges haderőket foglalkoztassa s ezáltal Görgey Armin őrnagy vállalatait a Barkódandár ellen elősegítse.

Pöltenberg tábornok a VII. hadtestnek nála lévő két hadosztályával május eleje óta — az osztrákoktól csak alig is

háborgatva — Győrött és környékén állott; és vele egy színvonalon a komáromi őrségnek egy része a Csallóközben.

Kossuthnak korábbi (április elején Gödöllőn kifejezett) ígéretei, miszerint Bem altábornagy Bajánál már április második felében 16,000 emberrel átkelend a Dunán, be nem váltak. Bem még májusban sem közeledett idebb Temesvárnál és így báró Jellasics horvát bán háborítlanul jutott le a Drávához.

Míg én az osztrák főhadserg elleni offenzívát közvetlenül Buda bevétele után szándékoztam újra folyamatba tenni: az alatt helyettesem a hadügyminiszteriumban, Klapka tábornok Debreczenben, oly haditervet készített, melynek az a hadművelleti eszme képezte alapját, hogy a — most már az ideiglenes kormány által is valószínűnek tartott — orosz beavatkozó hadsereg betörését egyelőre figyelőleg be kell várni; * melleleg pedig az a szándék, hogy valamennyi, a Királyhágón innen és túl harczoló hadierők parancsnokai a hadügyminiszterium ellenőrzésének legyen alárendelve.

Ez utóbbi szándéknak — nem ama hadművelleti alapeszmének — köszönhető, hogy én ezen tervet nem vetettem el azonnal, hanem csak utólag, és tényleg annak hadművelleti alapeszméjét oly csapatdispozíciók kiadása által desavouáltam, melyeknek az volt a rendeltetésük, hogy az osztrák főhadserg elleni offenzívát még az orosz hadsereg betörése előtt meg lehessen nyitni.

Közvetlenül Buda bevétele után ugyanis az I., II. és III. hadtesteket a budai táborból Esztergomon át a Duna balpartjára a Vág alsó folyásához rendeltem; ellenben csupán a Kmeti-hadosztályt Székesfejerváron át a Balaton meg a Fertő tavak közti vidékre küldtem.

---

* Görgey Arthur 1852-ben nem tudta azt, hogy ezen debreczeni haditervnek és különösen általános *védőleges* hadművelleti alapeszméjének Kossuth Lajos volt az értelmi szerzője és sugallója. Erről ő csak 1870-ben értesült Makray Aladárnak ezen évben Pesten Heckenastnál megjelent ezen művéből: «Kossuth L. levelei Bem altábornaghoz 1849.»

A fordító.

TIZENOTÖDIK FEJEZET.

(Találkozásom Klapka tábornokkal. — Következményei. — Én az országgyűlés által nekem szánt kitüntetések el nem fogadom s ennek következtében a függetlenségi nyilatkozat parlamenti ellenzőivel megegyezésre lépek.)

Azalatt, míg Budavárát vívtuk, röviddel a nem sikerült első általános roham előtt — Klapka tábornok néhány napra oda hagyván Debreczent, váratlanul itt termett nálam a nagy Svábhegyen, részint a végett hogy az ostrom előhaladásáról személyesen meggyőződjék, részint, hogy közölje velem a legfontosabbat mindazokból, a miket ő hadügyminiszteri tevékenységének rövid ideje alatt már eddig is tapasztalt, olyan viszonyok tekintetében, melyekről nekünk a hadseregnél sejtelmünk sem volt. Voltak pedig ezek: az ország legfontosabb hadi készleteinek és segédforrásainak az ezután szükséges fokozottabb erő kifejtéshez való viszonylása, — a hadügyminiszterium viszonya Kossuthoz, — a Kossuthé az országgyűléshez.

Az ország segélyforrásait Klapka tábornok elégteleneknek állította ahhoz képest, hogy a háborút csak egy fél esztendőig is erélyesen folytathassuk. Mellőzve a pénzügyi nyomorúságot, mely úgy sem volt titok a hadsereg előtt, különösen kiemelte Klapka, hogy a lőpor- és salétromkészletek még csak a hatalmunkban lévő erődségek teljes tökéletes ellátására sem elegendők; a fegyvergyárak pedig csupán kis részét szolgáltatják annak, a mit ezeknek szállítási képessége felől a kormány széltére hirdetett.

Klapka tábornok ez alkalommal nyíltan azt a lesújtó meggyőződését fejezte ki előttem, hogy Magyarország megmentése egyáltalában *csak a külföld segítségével lehetséges*, ez pedig valószínűleg csak is akkor várható, ha az osztrákok és

oroszk egyesült támadásainak (az utóbbiak beavatkozásában Klapka épp oly kevésbé kételkedett, mint magam) az év késő őszeig birunk ellentállni; mivelhogy az őszi időjárásnak az ország legnagyobb részében uralkodó sajátságai az ellenséges hadseregek hadműveleteiben szükségképen szünetet idézván elő, ez az ellentállásnak a jövő tavaszig folytatását megkönnyíténé, ezzel pedig a kellő időt biztosítaná számunkra, hogy ázalatt a külföldet a Magyarország ügye melletti pártfogásra rá lehessen birni.

Az olyan sikeres ellentállásnak azonban — így folytatá Klapka — a minőt ezen conjecturák megkívánnak, fő föltétele mindenekelőtt: az összes, eddig egymástól elszigetelten harczoló magyar hadaknak ezutáni *egységes intézése*. Ezt belátva, ő mint helyettesem a hadügyminiszterium vezetésében, eddigi tevékenységét főleg ezen nélkülözhetetlen egységes intézésre irányozta.

De éppen itt ő csaknem legyőzhetetlen nehézségekbe ütközött.

Ezek részint abban állnak, hogy önálló csapatparancsnokaink hozzá szoktak hadműveleteikben a legkisebb tekintettel sem lenni az *egészre*, — a hadügyminiszterium rendeleteit pedig éppen semmibe se venni; részint Kossuthnak azon szokásában, hogy a hadügyminiszter tudta nélkül folyvást oly egyoldalú közvetlen befolyást gyakorol néhány önálló hadtestparancsnok műveleteire, mely ügyünknek a harcztéren való előmenetelére leglőbbnyire kártékony; a mi aztán ezeket a hadtestparancsnokokat egyenesen csökönnyössé teszi a hadügyminiszter elleni engedetlenségben.

Általában Kossuthról ez alkalommal Klapka nem valami kedvezően nyilatkozott. Élénk megbotránkozás hangján rosszalta egyebek közt a kormányzónak s a vele egyetérő férfiaknak azt a kifejezett szándékát, hogy a bánáti és bácsmegyei ráczokat és szerbeket gyökerestül ki kell irtani s az ekkor néptelenné váló vidékeket egyszerűen honvéd zászlóaljakkal betelepíteni.

Végre az április 14-iki új törvény és kivált ennek keletkezési története felett már éppen minden irgalom nélkül pálcát tört. Ezen törvény igazi szerzőit nem a legkiméletelesebb kifejezésekkel olyanoknak jellemezte, mint a kik magok még

soha semmi áldozatot nem hoztak a haza javára s a kiknek alig van valami veszteni valójuk. Mig ellenben a minden tekintetben legjelesebb hazafiak (így erősíté Klapka) oly férfiak, kik eddig az ország megmentése ügyének anyagilag a legtöbbet áldoztak s ezek közt az országgyűlési képviselőknek igen tetemes része, az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatnak határozottan ellenségei.

Már 2—3 héttel Klapkának ezen budai látogatása előtt Komáromban (még mielőtt ezt a várat teljesen a Duna jobb partján is felszabadítottuk) vettem én az akkori kormánybiztos (utóbbi közlekedési miniszter) Csányi Lászlótól bizalmas magánlevelet, melyben Csányi kijelenti, hogy ő Magyarországnak Ausztriától való elszakadásában csak azóta bir megnyugodni, mióta őt Kossuth arról levélben biztosította, hogy én azt tökéletesen helyeslem.

Minthogy lehetetlen, hogy Kossuth — a mikor Csányi Lászlónak ily értelemben irt — akkor már elfelejtette volna, mily határozottan rosszaltam én Gödöllőn az isaszegi csata után velem közlött abbeli szándékát, hogy Ausztria ellen politikailag aggressziv lépést készül tenni; és minthogy következőképen azt, hogy én a később elsütött április 14-iki országgyűlési határozatot helyeselni fogom, még csak *gyanítani* is magát feljogosítottnak sehogysem érezhette: nagyon érthető, hogy már Csányi levele maga is nekem elegendő okot adott gyanúpörrel élnem azon eszközök és módok ethikai *tisztasága* ellen, melyek segítségével az április 14-iki határozat létre jöhetett.

Most Klapkának főntebb elmondott közlései egy nagyszámú tekintélyes országgyűlési párt létezéséről, mely ámbár nem értett egyet az április 14-iki határozattal, azt mégis megszavazta, a bennem Csányi levele által fölkeltett gyanút megerősítették; mig viszont azon személyes tapasztalati meggyőződésből származott föltétlen bizalomnál fogva, melylyel Csányinak szigorú becsületessége és igazmondása iránt viseltem, Klapkának *ama* közlései megbízhatósága *eme* levél által szilárd támaszt nyert.

Ezek következtében én, mikor Klapka előttem, beszélgetésünk további folyamában az új függetlenségi törvény rosszalói és a hadsereg közti kölcsönös közeledésnek útját egyengetni

felajánlkozott, ezt tökéletesen helyeseltem és hálás elismeréssel értesültem további közléseiből arról, hogy Klapka, debreczeni rövid tartózkodása alatt, az ilyen közeledéshez, máris maga megragadta az iniciatívát s az említett pártnak — az úgynevezett «békepártnak» — legkiválóbb egyéniségeit nemcsak az én személyes rokonszenvem felől (írántuk, az április 14-ike ellenzői iránt), hanem általában az egész fő-hadsereg rokonszenvéről is biztosította. Sőt én Klapkát ekkor egyenesen és sürgetve fel is szólítottam, hogy megkezdett tevékenységét ebben az irányban, mihelyt Debreczenbe visszatér, azonnal folytassa, miután ő nekem előzőleg ama békepártnak egyfelől az április 14-iki határozat iránti ellenszenve, és másfelől mégis tétlleges hozzájárulása közti *ellenmondást* azon leleplezés által megfejtette, hogy a békepárthoz tartozó országgyűlési képviselőket a függetlenségi indítvány ellenzésében részint Kossuth azon állítása rendítette meg, hogy az Ausztriától való elszakadást *a hadsereg* kívánja és attól lehet tartani, hogy, ha az országgyűlés még sokáig késik vele, a hadsereg fogja azt kikiáltani; részint megrendítette őket a Kossuth és ügynökei által fanatizált debreczeni lakosság terrorizáló magatartása.

Én, a míg mind ezen tények előtttem ismeretlenek valának, az április 14-iki határozatot olybá vettem, mint az összes országgyűlésnek, ámbár meggondolatlan vagy csalódásokból eredt, mindazáltal *szabad* elhatározását. És mivel egy ilyen természetű határozatot azzal, a mit nekem Kossuth 1849. márczius elején Tisza-Füreden *ugyanezen* országgyűlésnek a herczeg Windisch-Grätz tábornagy előtti föltétlen meghódolásra kész szelleméről beszélt, semmikép sem birtam összeegyeztetni egy ellenkező rögtönös impulsus föltevése nélkül: azért eddig azt kellett hinnem, hogy *a felháborodás*, mely az összes népképviselőket az olmtüzi államcsiny miatt elfogta, oly mélyreható lehetett, hogy ez — talán a hadsereg áprilisi hadjáratának meglepően szerencsés előhaladása által fölkeltett nemzeti elbizakodással együtt — elegendő volt, megteremteni az április 14-iki határozatot.

De a meddig ezen hiedelmem tartott a nemzeti akarat jellegét el nem tagadhattam ettől a határozattól — minden esztelensége daczára. És bármennyire vészthozónak tartottam is a maga

következményeiben, jobban Magyarországra mintsem Ausztriára nézve, a szóban forgó határozatot: a benső ellenséges álláspont melyet meggyőződésből annak irányában elfoglaltam, s a gondolat, hogy e részben az országgyűlés képében mintegy az egész nemzet áll énvelem szemközt, nagyon megkeserített.

Csak Klapkának eme határozat *keletkezési módja* felőli közlései következtében (a legelső közlések, miket e tárgyban általában vettem) kezdém ellenséges álláspontomat annak ellenében, azon mérvben tűrhetőbbnek érezni, melyben rajtam egyre inkább erőt vett a meggyőződés, hogy az április 14-ike *korántsem a nemzet által kívánt*, hanem csupán annak nyakába varrt csinálmánya az egy Kossuth Lajosnak.

A Budavár alatt eltelt tizenhét nap által szenvedett idővesztésünk, — a fájdalom! nagyon is alapos föltevés, hogy azalatt az osztrákok az áprilisi hadjárat csapásait nagyrészt kiheverték s azonkívül magyarországi főhadserőket minden egyebütt nélkülözhető csapatjaik ide vonásával tetemesen megszoríthatták, — Klapka felvilágosító adatai a magunk legszükségesebb hadikészletei elégtelenségéről — mindezek az én eszmémnek: még az orosz beavatkozás tetteles kezdete előtt mind a két kormányt, Lajthán innen, Lajthán túl, az 1848-iki szentesített magyar alkotmány alapján megkötendő kiegyezésre kényszeríteni — minden bizonynyal nem kedveztek.

De mert a Magyarország állami függetlensége melletti tettekreksz rokonszenvnek Európaszerte létezésében erősen kételkedtem: csakis amaz eszmém keresztülvitele komoly megkísértésében kellett felismernem azt az egyedüli szálát, melynek bordereje *talán* még megéri a fáradságot, hogy a hullámok közt elmerülő a maga utolsó ereje görcsös megfeszítésével belé kapaszkodjék.

És ha én az új országos törvény elleni erőszakos ellenszegülés gondolatától akkor sem rettentem vissza, mikor azt kellett hinnem, hogy ily föllépésem esetén ellenem lesz az egész nemzet: talán nem kell bővebben a következetességet indokolnom, melylyel ama gondolathoz azután is ragaszkodtam, mikor Klapka adatai csakhamar igazaknak bizonyultak, hogy létez az országban egy nagyszámú párt, mely az elismerten legönzetlenebb hazafiak többségét foglalja magában és politikailag énvelem egyet érez.

Kevés nappal ugyanis Buda bevétele után az országgyűlésnek küldöttsége érkezett meg Debreczenből Pestre, hogy engem az országgyűlés és a kormány nevében, a haza szolgálatában szerzett érdemeimért, a mint mondták — a katonai érdemrend elsőosztályú keresztjével s az altábornagyi ranggal jutalmazzon meg.

Nem fért a lelkemhez, attól a párttól fogadni el jutalmakat, melyről meg voltam győződve, hogy politikai tevékenysége a nemzetre vészthozó.

De, hogy a visszautasítás igazi jelentőségét, a mennyire lehet, eltitkoljam: az országgyűlési küldöttséget előre értesítettem föltett szándékomról, és ezt részint a katonai érdemrend alapszabályaival indokoltam, melyek szerint ezen kitüntetésnek elsőosztályú keresztje engem meg sem illet, részint azzal, hogy az altábornagyi méltóság Szemere Bertalan miniszterelnök republicanus programjával meg nem egyeztethető.

Ennek következtében minden hivatalos érintkezés, köztem és a küldöttség közt elmaradt. E helyett a küldöttség két vezetője* *magánlátogatással* tisztelt meg engem, mely alkalommal ezen férfiakban meglepetésemre az április 14-iki ténynek két határozott ellenesével ismerkedtem meg.

Ők valószínűleg az említett kitüntetések elfogadásától való vonakodásom által mind azt, a mit nekik Klapka Debreczenben az április 14-iki határozat feletti rosszalásomról elmondott, bebizonyítva látván, nekibátorodtak, hogy hozzám bizalommal közeledjenek.

Tartózkodás nélkül fejezték ki azon való örömüket, hogy én a nekem szánt kitüntetések visszautasítása által a kormányt meghazudtoltam. A mit előbb Klapka nekem azon cselvényekről beszélt, melyekkel Kossuth az április 14-iki határozatot kierőszakolta, ők mind helybenhagyták és kiegészítették; és óva intettek, nehogy a hadügyi tárczát átvegyem vagyis jobban mondva, egyenesen sürgetve felszólítottak, hogy *ne távozzak el a hadseregtől*. Csak a meddig tényleg a hadsereg élén állok, mondák, csak addig számíthatok annak engedelmességére, föltétlen bizalmára; csak addig esik szavam

* Bernát Zsigmond, a főrendiház tagja és Kazinczy Gábor alsóházi képviselő. A fordító.

egesz súlylyal a közvélemény mérlegébe. — csak addig marad az még a nemzetnek azon nagy része előtt is mérvadó, melyet személyes ellenségeimnek sikerült ellenem hangolni. Ezt az április 14-iki párt vezérferfia, a kormány tagjai, éppen oly jól tudják, mint a milyen jól ismerik a veszélyt, mely politikájokat fenyegeti, ha én ellene nyilatkozom. Ezért vonakodik a kormány a hadsereg fővezerségét *végrelegesen* rám ruházni. Ezért szeretne engem a háború szinteréről eltávolítani: és csupán azért, hogy eltávolításom a hadsereg előtt indokoltnak tessenék, kinált meg a hadügyi tárczával.

Erre én az országgyűlési küldöttség két vezetőjét megnyugtattam azzal a kijelentéssel, hogy engem annélkül is egyéb körülmények kényszerítnek rá, hogy a fővezényletet továbbra is megtartsam.

Hogy elébb el voltam szánva, annak idejében fegyveres erővel kényszeríteni az országgyűlést, hogy vonja vissza az április 14-iki határozatot: erről nem szóltam az uraknak, mivel ezen szándék kivitele gondolatát abban a pillanatban elejtettem, melyben egy tekintélyes, velem egyetértő országgyűlési párt fölfedezése következtében azt remélhettem, hogy ugyanazt a célt, mely elébb csak a szurony segítségével látszott elérhetőnek, az alkotmányos formák megtartásával el lehet érni.

De még az útról-módról, melyen az utóbbi meg lenne kísérlendő, sem esett szó köztünk ezen magánlátogatás alkalmával, melyet az országgyűlési küldöttség vezetői nálam tettek. Én ugyanis már ekkor tudtam azt, hogy a legközelebbi napokban Debreczenbe fogok menni; és jobb szerettem bevárni a majd ott kínálkozó alkalmat, mindjárt számosabb békepárti képviselő előtt mondhatni el nézeteimet Magyarország pillanatnyi valódi helyzetéről.

TIZENHATODIK FEJEZET.

(Az engem egyfelől a hadsereg főparancsnokságának megtartására, másfelől a hadügyminiszteriumnak is személyes átvételére indító körülmények. — Az osztrákok elleni támadólagos haditerv. — A központi hadintéző iroda keletkezése.)

Aulich tábornok, közvetlenül Budavár bevétele után, egy makacs belső baja következtében nyugalomba helyezését kérte.

Damjanics tábornok — szétzúzott lábával — kínos körágyon feküdt.

A hadseregnek valamennyi többi oszlopai — az egy Klapkát kivéve — még sokkal kevésbé voltak mint önálló csapatvezérlők kipróbálva, semhogy a fővezényletet egyikre is megnyugvással rá lehetett volna bízni. Klapka tábornokot pedig azon föltett szándékomnál fogva, hogy az osztrákokat mentül nagyobb erővel újra megtámadjuk, még mielőtt az oroszok bennünket ebben meggátolhatnának, nem óhajtottam a hadsereg élén látni, miután az általa készített s a debreczeni miniszteri tanács által helyeselt egyetemes haditervben oly határozottan a *védelmi* magatartás mellett foglalt állást.

Ily körülmények közt kénytelen voltam a hadsereg élén megmaradni.

De másfelől ösmervén a hadügyminiszteriumnak nagy befolyását a hadseregnek mind erőkifejtési képességére, mind politikai érzületére, szintoly erősen meg voltam győződve annak is multhatatlan szükséges voltáról, hogy véget kell vetni valahára annak az iránynak, melyben Kossuth és környezete a hadügyminiszteriumnak ezt a természetes befolyását eddig kizsákmányolták. Klapka tábornok pedig nagy sajnálatomra azon rövid idő alatt, melyet mint helyettesem Debreczenben töltött, máris teljesen beigazolta azt az aggodalma-

mat, hogy ő kedélyének puhasága miatt aligha lesz képes ezen erős feladatnak megfelelni.

Egyik napon ugyanis a kormányzó egyik nővérének «országos főápolónővé» kineveztetése s azonfelül egy, Klapka tábornok által sajátkezüleg aláírt hadügyéri rendelet lepett meg, mely az országban létező valamennyi kórházi hatóságot minden szolgálati vonatkozásaikban a nevezett «országos főápolónő» kormányának rendelte alája.

A szépnek a betegápolásra való képességét ugyan még senki sem vonta kétségbe, de beteget ápolni, meg egy országnak, nevezetesen pedig egy hadseregnek háborúban «betegápolási összes ügyét» szervezni és kormányozni mégis csak különböző két dolog. Ez nem lehetett titok Klapka tábornok előtt, de hiányzott benne, a mint már jeleztem, az a kellő erkölcsi erő, melylyel egy hölgy közigazgatási kíváncsiságának, a mely semmikép sem volt helyén, a szépem irányában tartozó tisztelettel ugyan, de férfias szilárdsággal ellentállhatott volna.

Ennek következtében a hadügyi minisztérium most kevés napok alatt többet veszített önállóságából, mint előbb Mézsaáros tábornok alatt hónapokon át. Igazán menthetetlen mulasztás lett volna azt tovább is oly kezekre bízni, melyek ime éppenséggel tág kaput tártak a kormányzó és mindkét nembeli környezete azon feltűnő szenvedélyének, melylyel a a legfontosabb hadügyi dolgokba épp annyi értetlenséggel, mint magas fokú önbizalommal szerettek belékontárkodni. Ezt, úgy látszott, Klapka maga is érezte, mert csakhamar Budavár eleste után kijelentette előttem, hogy mint hadügyminiszter sehogysen találja magát kellő helyén és visszavágyik a hadsereghez.

Ámde abban a pillanatban egyetlenegy személyiség sem állt rendelkezésre olyan, a kire a hadügyminiszterségben való képviselésemet nagyobb megnyugvással rábízhattam volna, mint Klapka tábornokra és így nekem egyelőre a hadügyi tárczát is személyesen át kellett vennem, legalább a meddig egy megbízható ember nem akad, a ki engem annak felsőbb vezetésében helyettesíthessen.

Ezért június elején leutaztam Debreczenbe. Mert a mint a dolgok a harc mezéjén álltak, emitt jelenlétem a legközelebbi néhány napig nem látszott okvetlenül szükségesnek.

A főhadserég, mint mondám, Damjanics és Aulich tábornokokban legjobb vezetőit veszítette és Buda bevétele után a szó szoros értelmében elárvult. Én legalább azt tartottam róla.

Sem Klapkának nem közönséges hadvezéri adománya, sem a magam erőfeszítése nem látszottak nekem elégségeseknek kipótolni azt a súlyos veszteséget, melyet a hadsereg a nevezett két férfiú kidőlésével szenvedett.

A hadtestek új parancsnokainak pedig, Nagysándor és Knézics tábornokoknak, Pöltenberg ezredesnek, valamint Aulich tábornok utódjának a II. hadtest vezetésében, Asbóth ezredesnek, még eddig nem volt alkalmuk kimutatni önállóságukat az ellenséggel szemben, akár válságos pillanatokban a csatatéren, miként Damjanics Isaszegnél és Nagy-Sallónál, akár hasonló, épp annyira nyaktörő mint döntőleg fontos feladatok megoldása alkalmával, mint Aulich Pest előtt az áprilisi hadjárat alatt.

És nem volt semmi ok föltenni azt, hogy az osztrákok elleni új támadólagos hadjárat, melyre én részemről a Klapka védőleges haditerve daczára el valék határozva, kevésbé gazdag lesz hasonló veszélyteljes pillanatokban és helyzetekben, mint volt az áprilisi hadjárat.

Ezért választanom kellett a kettő közül: *vagy* a hadseregnek személyes vezetésem alatt *egyetlen* hadművelati vonalon összevont zömével indítani meg a hadjáratot és a kifejlődő későbbi fázisoknak vaktában, csupa ki nem próbált hadtestparancsnokokkal menni neki, *vagy* pedig felosztani a hadsereg zömét és egyes önálló hadtestekkel, több hadművelati vonalon kísérteni meg a hadjárat megnyitását a végből, hogy az új hadtestparancsnokok közül azok, kik Damjanicsot és Aulichot pótolni képesek, a hadjáratnak mindjárt elején kitünjenek.

A vezérkar főnökével egyetértve, ez utóbbit választottam.

Ehhez képest megállapítottam, hogy az osztrákok elleni offenzívánk — a mint alább látni fogjuk — az önállóan működő I., II. és III. hadtestek által az ellenségnek vágmelléki állása ellen intézendő támadással kezdődjék és csak miután nevezett hadtesteink a Vág folyón szerencsésen átkeltek, menjen végbe ezeknek viszontgyesülése az én személyes vezetésem alatt.

A VII. hadtestnek Pöltenberg és Kmeti ezredesek alatt eközben a Duna jobbpartján tüntetőleg kell vala viselkednie.

Nekem főparancsnoki minőségemben, ezen támadólagos hadműveleteink első fejlődő fázisában, természetesen, feladatom az ezek közti szükséges egység felügyelésére és biztosítására szorítkozott.

Ennek megoldását vezérkarom főnökére bízam.

E kisegítő rendszabály egy «mozgó központi had-intéző iroda» szervezéséhez vezetett, mint megvalósítási kísérletéhez azon kettős szándékomnak, hogy egységet teremtsék valamennyi hazai hadak művelei között és hogy annak a káros befolyásnak véget vessek, melyet Kossuthék hadászati képzelődései ama hadműveletek menetére gyakoroltak.

Ugyanezen kisegítő rendszabály aztán nekem lehetővé tette, hogy személyes tevékenységemet néhány napon át kizárólag a hadügyminiszteri teendők eligazításának szentelhessem anélkül, hogy e miatt a főhadserg hadműveleti körében esendő mulasztástól kelljen tartanom. Mert egyfelől minden valószínűséggel föl lehetett tenni, hogy az osztrákoknak, a tavaszi hadjáratban vallott kudarczaik után aligha támad kedvök támadólag lépni fel ellenünk, mielőtt az oroszok tömegesen betörték volna az országba; másrészt magunknak, hogy a támadáshoz az ellenségnek vágmelléki posztója ellen hozzáfoghassunk, még előbb ennek előcsapatjait át kellett szorítanunk a Vág balpartjáról a jobbpartra, azután pedig, mivel a tábori híd-készülékeknek nagy híjával voltunk, mindazokat a sok időt igénylő előkészületeket kellett megtenni, melyek az ellenségnek szemeláttára végbemenendő folyam-átkelést lehetővé tegyék. Számításom szerint mind a két feladat megoldásával emitt alig volt lehetséges hamarabb készülni el, mint a mikorra magam onnan Debreczenből ide visszatérni szándékoztam. Az esetre pedig, ha ezen több napi távollétem alatt a harcztéren valamely váratlan esemény talál történni, a vezérkar főnöke fel volt hatalmazva a rögtön szükségesnek mulatkozó intézkedést saját belátása szerint megtenni s az egyes hadtesteknek kiadni; és valamennyi hadtest, hadosztály és hadoszlop parancsnokainak meghagytam, hogy a vezérkar és egyszersmind a mozgó központi hadintéző iroda — főnökének szolgálati aláírását a magamé gyanánt fogadják.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

(Falálkozásom a békepárt embereivel Debreczenben.)

Reményem nem csalt, hogy Debreczenben lesz alkalmam a békepárt több tagja előtt kifejtteni nézeteimet úgy a függetlenségi nyilatkozat következményei, mint azon rendszabályok felől, melyekben mindnyájunknak, a kik Magyarországnak Ausztriától való elszakadásával, akár elvben, akár csak következményei miatt is, egyet nem értettünk, haladék nélkül meg kell állapodnunk, hogy az ország 1848-iki alkotmányának újra érvényt szerezzünk.

Alig megérkezvén Debreczenbe, az országgyűlés ama két tagjának egyikétől, a kik néhány nappal előbb Budán a hadügyi tárcza átvételétől óvtak volt, sürgős meghívást kaptam, hogy jelenjek meg az ő elvtársai közül többekkel való bizalmas találkozára.

Ez a találkozó mindjárt első estve Debreczenbe megérkezésem után tényleg meg is történt.

Az említett képviselő egy 15–20, eddig többnyire előttem ismeretlen személyiség gyülekezetébe vezetett be. Olyan, a kivel már elébb volt érintkezésem, mások közt Mészáros altábornagy is jelen volt.

A jelenlévők nagyobb része mindenekelőtt arról kívánt felvilágosítást tőlem, hogy mennyiben igaz az a legelőször Klapka tábornok által Debreczenbe hozott hír, hogy a főhadserег soraiban *túlnyomó* az ellenszenv a függetlenségi nyilatkozat ellen?

Már most szorosán véve ez a hír abban az időben, mikor azt Klapka (úgy május elején) először Debreczenbe hozta, annyiból még tarthatatlan volt, a mennyiben a függetlenségi nyilatkozat miatti elégedetlenség akkor még nem az *egyete-*

mes főhadsseregben, hanem még csak annak kisebb részében, a VII. hadtestben volt észrevehetőleg a túlnyomó.

De azóta, jelesül a Budavár ostroma miatti kelletlen szünet alatt, az egykori osztrák tisztek (a függetlenségi nyilatkozatnak ezen természetes ellenségei) a többi hadtestekben is ráérttek oly sikeres propagandát csinálni, hogy én azt a — május elején mindenestre anticipált — közlését Klapkának, miszerint a függetlenségi nyilatkozat *elleni* érzület *túlnyomó a főhadsseregben* — a leghatározottabban igazollhattam, a nélkül, hogy az igazságtól legkevésbé is eltérjek.

Ugyanazzal a határozottsággal kijelentettem, hogy nem igaz a Kossuth állítása, hogy az április 14-iki államcsínyt a hadsereg kívánta.

Ezt én nemcsak azon tény alapján mertem kimondani, mert mikor Kossuth Gödöllőn először tudatta, hogy az olmützi octroyált alkotmányra egy politikai demonstrációval szeretne felelni, én komolyan intettem, ne tegye! Ki mertem azt mondani még azon jól megindokolt föltevésém alapján is, hogy Kossuth egy ilyes tüntetés opportunítását érintő kérdezősködésére az akkor Gödöllőn jelen volt hadtestparancsnokok egyikétől sem kapott olyan feleletet, mely feljogosította volna föltenni a hadseregről, hogy ez Magyarországnak Ausztriától való elszakadását óhajtja, sőt egyenesen követeli.

Damjanicstól *nem*, mert ennek április 20-ikán (a nagysallói ütközet utáni napon) jelenlétemben ejtett eme szavai: «szeretné tudni, meddig is futottak volna azok a debreczeni függetlenek, ha előttevaló napon nem mi győzünk, hanem az osztrákok!» — ezek a szavak nem valami barátságos érzületre vallottak az április 14-ikével szemben.

Klapkától *nem*, mert hiszen ez, a mint épp az imént újra értesültem, több képviselőnek az április 14-ike miatt komolyan szemrehányást tett és mi több, e szemrehányásait a függetlenségi nyilatkozat ellen a hadseregben meglévő ellenszenvnek igen erősen kiszínezett ellenmondásával indokolta.

Végre *sem* Aulichtól, *sem* a VII. hadtest akkori parancsnokától* szintén *nem*, mivel Kossuth már fölöslegesnek is tarthatta magának körülbelül ugyanazt a feleletet, melyet tőlem

* Gáspár Andor tábornoktól. A ford.

kapott, még kétszer újra elmondadni. Ez a két tábornok ugyanis, mikor még a «Feldunai hadtest» élén álltam, alattam szolgált és Kassán élénk részt vett amaz ismeretes, ott Dembinski ellen, és mellettem történt demonstrációban. Ezeket az előzményeket Kossuth bizonyosan tudta és igen valószínű, hogy ezen két hadtestparancsnok ítéletére a Magyarországra rátukmált olmtüzi osztrák alkotmány, valamint az 1848. évi magyar alkotmány ellen *egyaránt ellenséges* tüntetési viselkedégének opportunítása felől — már nem is volt kíváncsi.

Itt azt lehetne ellenvetni, hogy Kossuth az isaszegi csata után Gödöllőn egybegyűlt hadseregnek az ő személyes politikája iránt viseltető rokonszenvéről az egyes *hadtestek soraiban*, nem pedig a vezénylő tábornokoknál szerzett magának meggyőződést.

És valóban igen hihetőnek látszik, hogy Kossuthnak, ha Gödöllőn elegendő ideje van hozzá, épp úgy sikerült volna a csapatokat valamely, az április 14-ikéhez hasonló eszme melletti zajos éljenzésekre feltüzelni, mint a hogy neki egy ízben a parendorfi táborban sikerült, Mógának a Lajta támadólagos átlépésétől teljesen idegenkedő hadseregét a homlokegyenest ellenkező érzelmekbe belészónokolni. Sőt az elnöknek ismételve kifejezett óhajtása, hogy a külön hadtesteket kint a táborban bizalmas látogatásával fölkeresse, világosan elárulja tényleges készülődését a Parendorfban annyira czélt ért tábori szónoklatok megismétléséhez.

Azonban az jutott-e eszébe, hogy a parendorfi tábor nemzetőrei és önkéntesei helyett Gödöllőn oly hallgatóság várja, a mely már puskaport szagolt? és ennek elgondolása keltett-e szerény kételyt benne szónoklatának az *ilyen* hallgatóság előtti biztos sikerében? vagy hogy, a mi sokkal valószínűbb, az én ellenhatásomtól tartott? elég az hozzá: a bizalmas tábori látogatások annyiban maradtak és Kossuth mindössze is arra szorítkozott, hogy a III. hadtestet Vác felé elvonultában (április 8. vagy 9. napján) maga előtt elléptesse.

Igaz, hogy ez alkalommal a távozó csapatok soraiból az a lelkesült kiáltás harsogott feléje: «Éljen Kossuth, a haza megmentője!» De éppen ennek a kiáltásnak is, ha jól meggondoljuk, inkább visszariasztania kellett volna Kossuthot az

akkor kétségkívül már előkészített április 14-iki államcsíny kivitelétől s inkább arra kellett volna őt rábírnia, hogy a maga személyes politikáját áldozza fel a haza megmentésének!

Mindezen részletekből mindazáltal a békepárt említett férfaival Debreczenben történt találkozásom alkalmával alig került egy is szóba. A gyülekezet bizalmat mutatott irántam. Úgy látszott: egyszerű állításomnak, hogy Kossuth az országgyűlést mystifikálta, az urak föltétlenül hitelt adtak; bizonyítékot nem kívántak tőlem.

En azután azt tanácsoltam nekik, hogy az április 14-iki törvényt haladék nélkül el kell törölni, hogy ezzel Magyarországot az orosz betöréstől és következképpen a biztos végveszedelemtől megóvjuk: de rá feleletül azt a kétségbejítő újdonságot közölték velem, hogy az országgyűlés immár el van napolva és csak július elején fog újra összeülni Pesten!

Egyesek a jelenlévők közül ama közlést oly, talán akaratlanul odavetett megjegyzésekkel kísérték, melyekből azt véltem kivehetni, mintha a békepártnak nem lenne ellenére, ha a függetlenségi határozat eltörlése időközben a hadsereg részéről indulna ki.

En magam az országgyűlés április 14-iki határozatának egy martialis államcsíny általi megsemmisítése gondolatát önállóan oly időben forgattam eszemben, a mikor minden conjuncturák ezen gondolat valóításának kedvezni, részére a jó eredményt biztosítani látszottak. Azon napokban volt ez, mint már tudva van, közvetlenül Komáromvár teljes fölszabadítása után és mielőtt hadseregünk zöme Buda ellen indult. Az osztrák hadsereg akkor éppen teljes visszavonulóban volt s a valószínűség tagadhatatlan, hogy a budai várórség rögtönös legyőzése után a háromszínű zászlónak a feketesárga fölötti diadalát kiterjeszthetjük a Lajtáig. Az *áprilisi* hadjárat szerencsés kimenetelének én, mint a főhadsereg parancsnoka, már ekkor oly tekintélyt köszönhettem, melynek súlya elég nagynak látszott arra, hogy az országban létező minden, az enyémmel ellenkező politikai nézet mérlegserpenyőjét megakassza. Egy a magyar nyugati határig kiterjesztett szintoly szerencsés *májusi* hadjárat után számíthattam rá, hogy az egész április 14-iki pártot ezen egyszerű kiáltványnyal: «A füg-

getlenségi nyilatkozat érvénytelen! Éljen az 1848-iki alkotmány!» hajléktalanná teszem — *ha* a főhadssereg mellém áll.

Mindenkinek saját ítéletére bízom, ítélje meg: a főhadssereg mellém állt volna-e vagy sem?

Részemről talán elég annak kijelentése, hogy szilárdan el voltam szánva a mondott kedvező conjuncturák között saját felelősségemre megtenni a merész kísérletet a függetlenségi nyilatkozat megsemmisítésére.

Ehhez azonban főhadsseregünk diadalmas előhatolását a Lajtháig multhatatlan előfeltételnek néztem.

A főhadsseregnek ugyanis, nézetem szerint, azért volt szüksége harci dicsőségének ily újabb gyarapítására, hogy ennek fényköre a jelzett kiáltványnak oly fogadtatást biztosítson az országban, mely mindjárt első csírájában elfojtsa a lehetőséget annak, hogy bárki is ellene s a függetlenségi nyilatkozat mellett fegyveres ellentállást merészellen megkísérteni. De az idővesztés, melybe Budának váratlanul szükségessé vált *rendszeres ostromlása* került; a hitelt érdemlő hírek az osztrák főhadsseregnek időközben tetemesen megszaporodott ereje, valamint az orosz hadsereg fenyegető közeledése felől; Aulich tábornok kényszerű lelépése a harcz színhelyéről; Klapkának kifejezett odahajlása a defensívához: mindezen mozzanatok ama «multhatatlan előfeltétel» bekövetkezését nagyon kétségessé tették, míg másfelől a békepárt fölfedezése s a tőle nyert felvilágosítás az április 14-iki határozat mimódon történt keletkezéséről utóbb azzal a reménynyel biztattak, hogy ezt a parlamentaris formák épségben tartásával is lehet érvénytelenné tenni.

Ezért a *katonai államcsíny* gondolatát, mint képtelent, *megint elejtettem*.

Azonban *a békepárttal egyetértve: ez elejtett* gondolatnak újra fölvétele éppen nem látszott képtelennek; sőt most már az egyedül opportunusnak látszott, miután az országgyűlés váratlan elnapolása által a függetlenségi nyilatkozathoz *parlamentaris úton hozzáférhetés* oly időre volt elodázva, melyben az oroszok régen bent lehetnek az országban!

Csupán azt kívántam, hogy a békepárt, mielőtt ezen gondolat fogamatbavételébe beléegyezne, előbb annak az időközben jóval kedvezőtlenebbé változott conjuncturák közt előre-

látható minden lehető consequentiáival higgadtan vessen számot.

Ezért azok az imént említett futólagos megjegyzések, miket a jelenlévő békepárti férfiak közül néhányan beszélgetés közben ejtettek előttem és melyekből azt lehetett kivenni, hogy a függetlenségi nyilatkozatnak egy katonai ellenforradalom általi megszüntetése a békepártnak nem lenne ellenére, engem arra indítottak, hogy ezt a lépést minden, e pillanatban valószínű következményeivel együtt világosan szóvá tegyem.

De alig hogy ezt fejtegetni kezdtem: máris az egész gyülekezet azon élénk felkiáltással vágott a szavamba: «Nem kell katonai forradalom! Nem kell karduralom!» . . .

Ez volt a békepárt férfiival való találkozásmnak a *nemleges* eredménye. Valamely *positiv eredményt hiába vártam tőle.*

Tele biztató reménnyel léptem a gyülekezetbe: csalódva távoztam.

Azt hittem, hogy a békepártot, noha Kossuthnak egy merész cselfogása által viasszaszorítva, mégis még mindig újabb küzdelemre készen s egy kétségbeesett visszavágásra elszántnak fogom találni. Találtam végképen letörtnek — e pillanatban teljesen harczképtelennek s a mint látszott, még a küzdelem későbbi megújítására is minden szilárd elhatározás, minden határozott terv nélkül valónak. Velem legalább sem ezt, sem azt nem közöltek az urak. Lehet, hogy ezt tenni csak túlságos óvatosságból tartózkodtak. Én azonban ezt a tartózkodást arra magyaráztam, hogy a békepárt általában gyöngébbnek érzi magát, semhogy ellenfeleivel, az április 14-iki párttal akár a parlamentben, akár azon kívül siker reményével összetűzni merjen.

És ezek után nem lehetett többé kételkednem, hogy *mely* irányban kelljen ezentúl az új közjogi állapot megmaradása elleni szándékosan ellenséges tevékenységet kifejtenem.

Az országgyűlés kebelén belül a békepártot új erők bevasztása által erősíteni kellett. E végből a főhadsseregben szolgáló és parlamenti míveltséggel bíró tiszteket, kiknek politikai gondolkodásában meg lehetett bízni, sürgetőleg felszólítottam, iparkodjanak egész erélylyel a megürült képviselői állásokra magokat megválasztatni.

Parlamenten kívül azon kellettennem, hogy az április 14-ikének pártját legerősebb támaszaitól megfoszszam. Ezek: a főhadseregtől elkülönítve működő hazai hadierők parancsnokai valának: Bem, Perczel Móricz és Dembinski tábornokok s ezenkívül a komáromi várnagy, Guyon gróf.

Ezeket helyeikről el kellett mozdítani s a megüresedő vezényeket oly férfiakra kellett bízni, a kiktől annak idején a függetlenségi nyilatkozat melletti fegyveres ellenszegüléstől tartani nem kellett.

De ez utóbbi feladatnak csak mint valóságos hadügy-miniszter bírtam megfelelni. S ezen meggyőződésemtől végképen legyőzette velem az erkölcsi undort, melyet egy törvényre leendő meghiteltetésem ellen éreztem, melynek eltörlését Magyarország igazságos ügyének megmentése végett még a legjobb esetben is okvetlenül szükségesnek láttam.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

(Kossuth és a függetlenségi nyilatkozat. — Viszonyom Kossuthhoz április 14. után.)

Kossuthnak (lásd I. kötet, 34. fej.) Magyarország szabadsága állandósági föltételei felőli nézetei között s az április 14-iki államcsíny között a családi hasonlatosság félreismerhetlen.

Ő ama nézeteit velem már 1849 márczius első napjaiban közölte, tehát oly időben, a mikor az olmützi oktroyált alkotmány hire még hozzánk el nem juthatott.

Ezen ténynyel szemben tarthatatlan a föltevés, mintha neki az «*olmützi* államcsínyre» volt volna szüksége ahhoz, hogy a «*debreczeni*» megcsinálja.

Mondhatta ő ez utóbbit *kénytelen* demonstrációnak az elébbi ellen: részemről mégis meg voltam győződve, hogy mikor az olmützi oktroyált alkotmány világra született, akkor a függetlenségi nyilatkozat embryóját Kossuth már igen előrehaladott, csakis Dembinski szerencsétlen hadvezéri fellépése miatt ideig-óráig megakadt fejlődési állapotában viselte szíve alatt. E meggyőződése nem változhatott. Mert Kossuthnak Tiszafüreden (az említett márczius-elei napokban, közvetlenül Dembinski eltávolítása után) előttem tett nyilatkozata, mely szerint szükségképen szabaddá kell tenni Lengyelországot, hogy Magyarország az maradjon és Európa azzá legyen, sokkal meglepőbb benyomást hagyott hátra emlékezetemben, sem-hogy azt el bírtam volna felejtetni.

Alkalmat e nyilatkozatára akkor az a törekvésem szolgáltatott, hogy Kossuthnak lelkére kössem: el ne térjen a ránk kényszerített önvédelmi harc törvényes alapjától!

Mint félre nem érthető előjelei Kossuth politikai irányának ezen nézetei elégségesek lehettek volna, engem már akkor

vele szemben a leghatározottabb ellenzékbe bele hajtani, de azok csakhamar egy jelentéktelen magán véleménynyilvánítás színvonalára látszottak visszahúzódni, mikor Kossuth közvetlenül rá oda nyilatkozott, hogy szerinte most mindenkinek, a ki őszintén gondol a hazával, legszentebb kötelessége, kerülni minden olyas lépést, melynek következményei csak a mindnyájunk közös ellenségének erejét gyarapíthatnák.

Ezen kijelentése altatta el azt az aggodalmamat, hogy Kossuth magát politikai magánnézetei által a főnnálló magyar alkotmány elleni ellenséges lépésre engedhetné csábíttatni.

De Kossuth ez utóbbi kijelentése nem volt őszinte. Nem egyéb volt amaz ösmeretes fogások és eszközök egyikénél, melyekkel ő minden kölcsönös közeledést a hadsereg s a békepárt közt meggátolni s utóbb a maga államcsinyjét megcsinálni tudta, mely eszközök sűrű használata Kossuthnak taktikáját politikai ellenfeleivel szemben oly feltűnőleg jellemezte.

Az április 14-iki államcsiny, sajnos, későn ébresztett rá, hogy a hol eddig bíztam, ott a legnagyobb bizalmatlanság volt volna szükséges.

Egyszersmind ez államcsinynek eredményét oly kézzelfogható veszedelmesnek ösmertem fel Magyarország igaz ügyére nézve, hogy azt az embert, a ki felidézte, okvetlen *vagy* meggondolatlan elhamarkodással, *vagy* pedig túlnyomólag személyes czélok felé törekvő határtalan nagyravágyással voltam kénytelen vádolni magamban.

Az elhamarkodás vádját már az imént érintett körülmény is megczáfolta, miszerint Kossuth ezen államcsiny alapgondolatával már hat héttel április 14-ike előtt foglalkozott; nem is említve az ennek czélszerűségéről velem Gödöllőn, egy héttel április 14-ike előtt folytatott beszélgetést, valamint azokat az indokokat, melyekre támaszkodván, én őt akkor komolyan óvva intettem minden ilyes lépés elkövetésétől.

A *másik* vádat ellenben még ezután kell megczáfolni. Tudtomra eddig az megczáfolva nincs.

Ezekből, úgy hiszem, önként következik a lényeges különbség Kossuthhoz való személyes viszonyomnak április 14-ike előtti, s az ezen nap utáni természete közt.

Ezen «megismerés napja» előtt bizalomteljesen alárendeltem volt akaratomat Kossuth befolyásának.

Kossuth taktikája, melylyel eddig a békepárt ellen és ellenem élt, kényszerített vele szemben ugyanezen taktikával élni.

Hogy a kormányba beléptem: ez volt a legelső alkalmazása eme taktikának.

Hogy Kossuth nekem nem hisz, abban nem lehetett kétkednem.

Hiszen ez lélektani szükségesség, hogy *ne* bizzunk abban az emberben, a kinek bizalmával magunk visszaéltünk.

De a felőlem gyanított viszontcsapásnak, melytől tartott, *indokait* ő félreismerte.

Föltette rólam, hogy csupán személyes vetélkedésből ellenkezem az ő politikájával; s e föltevése volt legerősebb véd- és dacszövegségesem ő ellené.

Kétségtelenül azt hitte, hogy elkövetett államesinyje által csupán személyes hiúságom (a vácsi kiáltvány szerzőjéé) van megbántva.

Egyszersmind azt hitte, hogy hadügyminiszterre kineveztetésemben feltalálta a hegesztő írt e sajtó sebére; és miután a hadügyi tárczát tényleg elfogadtam, hitte azt, hogy a képzelt seb immár teljesen begyógyulóban van s én a függetlenségi nyilatkozattal ki vagyok békülve.

Hogy ezen hiedelmét Kossuth hogyan egyeztette össze, hogyan nem, a Budavár bevétele után nekem szánt kitüntetések visszautasításával? nem tudom. De hogy ő ennek daczára az említett tévedésben el volt fogulva, azon egyszerű oknál fogva nem lehet kétségbe vonni, mert a hadügyminiszteri hatalomkörnek az ő politikájára nézve veszedelmes egyesítését személyemben a főhadserég fővezérletével azon pillanatig tűrte, melyben magam szükségesnek láttam őt kiragadni e tévedéséből.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

(A kormány székhelyét ellenvetéseim daczára áthelyezik Pestre. — A függelenségi nyilatkozat érvényben maradása elleni tevékenységem kezdete. — Az osztrák hadsereg új főparancsnoka, Haynau báró két fogoly honvédtisztet kivégeztet.)

Közvetlenül Komáromvár fölmentése után Kossuthnak azt hoztam javaslatba: tegye át a kormány székhelyét ebbe az erődbe. Erre Kossuth azt felelte: a kormány ki nem teheti magát az ellenség általi körülzáratás eshetőségének; biztosítania kell magának a lehetőséget, hogy az ellenség által még meg nem szállt országrészekre közvetlen befolyást gyakorolhasson.

Mikor Debreczenbe jöttem Budavár bevétele után, megtudván, hogy a kormány székhelyét Pestre akarják áthelyezni, hiába fáradoztam megértetni Kossuthal, mikép minden körülmény az ellenkezőt tanácsolja, mikép most, hogy Buda várfalai ledöntetnek, a kormány a fővárosokban csakúgy ki lenne téve az ellenség általi veszélynek, mint akár Debreczenben.

Erre Kossuth főleg azon okból mondta a kormánynak Pestre áthelyezését szükségesnek, mert a néphagyomány szerint a ki a fővárosokban székel, csak az uralkodik igazán az országon és mikor a télen a kormány a Tisza mögé menekült, akkor a Pest és Debreczen közötti vonal lakossága nagyon feltűnően érezte vele, hogy a hagyományos székhelylyel együtt a hódolatához való jogot is föladta. Most a kormány diadalútja Debreczentől vissza a fővárosokba hadd ragadja arra a hódolatra a lakosságot, melyet a kormánytól akkor megtagadott. A magyar ember szereti a pompát és csak a hol ezt lát, hisz a hatalomban. Ő (Kossuth) útközben mindenütt a kivívott győzelem tudatában szólni fog a néphez és azt az Ausztriától való függetlenség melletti újabb dicsőséges küzdelemre fogja

lelkésíteni. Egyébiránt, jegyzé meg végül, valamennyi miniszterium már csomagolt is, sőt nagyobb része útban van már. Az országgyűlés elnapoltatott és ki van mondva, hogy július elején Pesten ülend megint össze. Mindezen intézkedések hirtelen megváltoztatása minket, a győzőket, a nép szemében új menekülés gyanújába keverne, a közhangulatot leforrázná, sőt csakhamar rémületet és zavart támasztana az országban. Ő mindezek következményeiért nem veszi magára a felelőséget . . .

És tényleg a miniszteriumok — a hadügyi is — már költözködőben voltak a fővárosok felé, mikor Debreczenbe értem és ez a körülmény egymaga is meggyőzött, mikép hasztalan küzdenék tovább Kossuthnak hő vágya ellen, hogy ünnepélyesen bevonulhasson Pestre.

Egyszersmind önkéntelenül arra a gondolatra jöttem, hogy talán Buda bevételét is csak ezen hő vágya kielégítése kedvéért kívánta olyan nagyon, annyira, hogy még Guyon ellen is mellettem foglalt állást, csakhogy ezen erős pontnak rendszeres ostromlása lehetővé váljék.

Föltett szándékom, hogy Bem, Perczel és Dembinski tábornokokat a hadseregtől elmozdítsam — ha Kossuthot magam ellen gyanakodóvá tenni nem akartam — csak az ő személyes beleegyezésével és közrehatásával látszott kivihetőnek. Hogy ezt részemre biztosítsam, mindenekelőtt meg kellett győzőm Kossuthot annak múlhatatlan szükséges voltáról, hogy ezen seregvezéreket vissza kell hajtani a hadügyminiszterium tekintélye alá.

Kossuth nézeteimet helyeselni látszott, ezeknek folyamánaitól mindazáltal mindenképen vonakodott; hogy csupán irántam való bizalmatlanságból-e, vagy pedig a nevezett személyek iránti gyöngédségből? nem lehetett határozottan megállapítani. Valószínűleg mind a két okra vezethetők vissza mindazok a nehézségek, miket ezen tábornokok — kivált Bem — erélyes megfékezése ellen gördített.

Ő ugyan maga is felpanaszolta az utóbbinak pénzpazarlását, az ország közigazgatásába való illetéktelen beavatkozásait, a só árának önkényű leszállítását Székelyföldön, oláh falvaknak az elűzött régi lakosság helyébe erőszakkal odatelepített magyar paraszt családokkal való benépesítését, mely

intézkedések az országgyűlés előleges felhatalmazása nélkül még neki magának sem állnak jogában és melyeknek bitorlása eléggé Bemnek hajlamára vallanak: a fejedelmet játszani Erdélyben. Mindezek daczára Kossuth odanyilatkozott, hogy Bessel szemben minden erélyes föllépéstől tartózkodni kell, mert Bem kijelentette, hogy abban a pillanatban leköszön az erdélyi hadsereg fővezérségéről, melyben valamely intézkedést a kormány dezavualni találja; ő pedig (Kossuth) Bemnek helyén megmaradását Erdély megtartására most még nélkülözhetlennek tartja.

Átláttam, hogy Kossuthnak Bem felőli felfogásával szemben nyílt összeütközésbe juthatok amazzal, ha az emez ellen alkalmazandó szigorú rendszabályok mellett következetesen megmaradok. Itt engednem kellett, hogy Kossuthot annál biztosabban a Perczel és Dembinski irányában tervezett lépéseknek megnyerjem. Megigértém tehát Kossuthnak, hogy mindazon szolgálati ügyek eligazítását, melyekben a hadügyminiszterium és Bem közt összekoczczanás veszélyétől tarthatni, ezentúl is egyedül őneki engedem át; és beértem egyelőre azzal, hogy Kossuthnak szándékát megghiúsíthattam, miszerint Bem altábornagyot az erdélyi hadseregen kívül még a Bánátban és Bács megyében külön-külön hadakozó Vécsey és Perczel tábornokok seregei fölött is fővezérré kinevezze.

Hogy ezt a szándékát Kossuthnak megghiúsíthattam a nélkül, hogy indokaimat kitalálta volna, sőt úgy, hogy még lekötelezettnek is érezte magát irányomban érte, a következő körülmények fejtik meg:

Vetter altábornagy, a főhadseregnek még mindég okmányilag kinevezett főparancsnoka, a mint az előzményekből tudva van, közvetlenül az áprilisi hadjárat kezdete előtt súlyosan megbetegedett, de még e hadjárat folyama alatt, úgy április közepe táján, annyira helyreálltnak érezte az egészségét, hogy a főhadsereg vezetését újra átvehesse. Ebbeli szándékát közölte is Kossuthal. Ez azonban attól tartván, hogy a fővezérségben való hirtelen változás ártani talál a hadjárat szerencsés lefolyásának, mindenfélét elkövetett, csak hogy Vetter elutazását a főhadsereghez Budavár bevételeig hátráltassa. Az ostrom ideje alatt Vetter mégis megjelent a főhadsereg körében, de jogát mint főparancsnok legott nem vette igénybe,

hanem fölváltva hol Pesten, hol Gödöllőn tartózkodott, a mint nekem újságolták. Csak Buda eleste után találkoztunk és egyeztünk meg egymás közt előszóval. Ő kijelentette nekem, hogy miután a főhadssereg már hozzászólt engem tekinteni főparancsnokának, ő ugyan most már ezt az őt megillető állást nem szándékozik visszakövetelni, de viszont tőlem mint a leendő hadügyminisztertől kárpótlást kíván a Kossuth csel-szövényei által, mikkel ez az ő visszahelyezését megakadályozta, nyilvános becsületében szenvedett kárért; kárpótlást azáltal, hogy őt rangjának megfelelő valamely más állásra nevezem ki.

Vetternek ezt a kívánságát nemcsak méltányosnak találtam, hanem egyszersmind magam kaptam az alkalmon, Kossuth szorultságát, melyet Vetterrel szemben maga okozott magának, céljaimra felhasználni, módot nyújtván neki, melyen a mellőztetése miatt neheztelő tábornokot a bács-bánáti főparancsnokká kinevezése által kiengesztelje.

Kossuth szíves örömet írt alá Vetter kinevezését. Javaslatom tulajdonképeni horderejéről nem látszott sejtelemmel birni. Ellenkezőleg, úgy tetszett, még le is kötelezve érzi magát irányomban a kezére adott jó alkalomért, hogy a Vetteren elkövetett méltatlanságot jóvá tehesse.

Ez elintézett ügygyel egyidejűleg erélyesen megsürgettem Perczel és Dembinski tábornokok szigorú alárendelését parancsaim alá. Tekintve mind a kettőnek erős ellenszenvét bármely felettes katonai tekintély elismerése ellen; hozzá még az éppen nem barátságos személyes érzelmeket, melyekkel mindketten irányomban viseltettek, biztosra vehettem, hogy a tervezett rendszabály következetes keresztülvitele rövid idő alatt a helyeiken való megmaradást rájuk nézve elviselhetlenné fogja tenni. Azonban mind a kettőben több volt a szívósság, mint föltettem felőlök. El kellett mozdítani őket. Szerencsére a kormányzó nem tartotta azt felőlük, hogy olyan nélkülözhetetlenek, mint Bem.

Guyont a komáromi várparancsnokságtól elmozdítani sokkal kevesebb nehézséggel járt. A véletlen úgy akarta, hogy erre az állásra, de összekötve három hadtest fölötti főparancsnoksággal, Klapka vágyott; ezt az ügyét ő személyesen kijárta és egészen arravalónak is látszott, míg ellenben Guyonnak

csaknem példabeszéddé vált fogyatékosága a katonai ismeretek dolgában, tragikomikus ellentétet képezett egy nagy erősség parancsnokának kötelességeivel. Így aztán mintegy magától folyt, hogy Guyon gróf Komárom várparancsnokságától elmozdított és ez Klapka tábornokra bízott. Guyon pedig az éppen akkor szervezkedőben lévő *tartalékhadtest* parancsnokává neveztetett ki.

A Komárom várparancsnokságában történt változás ellen nem volt Kossuthnak semmi kifogása, de annál hevesebben kelt ki Guyonnak a tartalékban alkalmaztatása ellen. Megbocsáthatlan hibának mondta a vitéz, az oroszlánszívű tábornokot a tartaléknál hagyni meg, holott a hadsereg legelső harczvonalában az ő helye; megbocsáthatatlannak, oly erőket, minő Guyon, épp akkor hevertetni parlagon, mikor a haza veszélye háromakkorára látszik nőni, mint eddig.

Mindazáltal Guyon, a kormányzó április 14-iki politikai hitvallásának buzgó imádója, a tartaléknál maradt. Különben az ellenkező politikai nézet esetében sem került volna ki Guyon a tartaléktól, mivel lelkiismeret elleni dolognak tartotta egy tábornokot, kinek, a mint a tapasztalás bebizonyította, igenis helyén volt a szíve, de a feje nem volt a helyén, ellenség előtti önálló vezénylettel ruházni fel.

Míg az imént vázolt módon a hadsereget április 14-ikének előttem tudvalévő és véleményem szerint nem megvetendő párthíveitől megfosztani iparkodtam, azalatt egy, a hadsereget, sőt az egész nemzetet mélyen megrázó esemény híre lepett meg bennünket.

Báró Welden tábornagynak az osztrák hadsereg főparancsnokságában utódja báró Haynau tábornagya a maga munkakezdését ez új hatáskörében néhány kivégzéssel adta tudtunkra . . . Az áldozatok közt két hadifogoly magyar honvédtiszt is volt: báró Mednyánszky László és Gruber Fülöp.

HUSZADIK FEJEZET.

(Az előző fejezetben említett kivégzések jelentősége és következményei. — A függetlenségi nyilatkozat érvényben maradása elleni tevékenységem folytatása. — Ennek végczélja. — Sajátságos viszonyom a békepárthoz, Szemeréhez, Kossuthhoz. — Egyet-mást hadügyminiszteri működésemből.)

Báró Mednyánszky László és Gruber Fülöp a vágmelléki Lipótvár őrségéhez tartoztak. Ezen erőd 1849. évi február elején az azt ostromló ellenséges altábornagy Simunich előtt, rövid ágyúzatás után kaput tárt. A mint nekem utólag jelentették, egyedül Mednyánszky és Gruber szavaztak a várfeladás ellen. Ezért aztán ketten az osztrák hadifogságban sokkal keményebb elbánásban részesültek, mint többi társaik. Egy osztrák haditörvényszék halálra ítélte őket.

Ez még akkor történt, mikor Windisch-Grätz herceg volt az osztrák főparancsnok Magyarországon. Azonban sem ő, sem közvetlen utódja, Welden báró azt az ítéletet végre nem hajtatta.

Haynau báró hajtatta csak végre! Mednyánszkyt és Grubert hadifogságuk *ötödik hónapjában* akasztatta Pozsonyban, miután a közben lefolyt hosszú idő alatt az ellenök hozott halálos ítéletnek kegyelem útján több évi várfogságra történt megváltoztatása sok oldalról tény gyanánt hirdetve, főleg a végrehajtásnak hosszas halogatása következtében — általános hiteltre talált volt.

Ezen kivégzéseket az ítéletekben okúl adott cselekedet egy-magában sehogysem volt elegendő annak megokolására, szemben azzal a számos esettel, a melyekben karddal kézben foglyúl esett magyar tisztek, kik az elébb osztrák tisztek voltak, kegyelemben részesültek. Megérteni ezeket a kivégzéseket egyáltalában csak úgy lehetett, ha vagy azt tette fel az ember,

hogy báró Haynau kiváló előszeretettel viseltetik az ilyen eljárások iránt, hogy tehát amaz akasztások közvetlenül az ő személyiségével függnek össze és más főparancsnok alatt meg nem történtek volna; vagy pedig ha az április 14-iki országgyűlési határozatért való visszatörlésnek tekintjük azokat. Az utóbbi esetben Mednyánszkyt és Grubert nyilván annak daczára, hogy már február elején kerültek fogságba, mégis *ama* férfiak bűntársai gyanánt végezték volna ki, a mely férfiak *teljes tíz héttel később* száműzték az osztrák cs. kir. uralkodóházat a magyar birodalom területéről.

Az elkeseredés Ausztria ellen ezen kivégzések hírére a forrpontra emelkedett.

Én, a mint az előzőkből tudva van, még április 14-ike előtt Windisch-Grätz herczeghez intézett levelemben azt a fenyegetést fejeztem volt ki, hogy minden *egy* kivégzett hadifogoly magyar tisztért *három* osztrák tiszt fog áldozatul esni.

Már most Kossuth a nemzet nevében és Klapka a hadsereg nevében követelték tőlem, hogy szavamnak álljak.

Ha ezt megteszem, akkor le kell mondanom minden azt célzó törekvésről, hogy a függetlenségi nyilatkozat eltörlése s az Ausztriával való kiegyezkedés kísérlete által elébe vágjak az orosz betörésnek. De ahhoz, hogy ezen törekvéssel felhagyjak, hiányzott minden erkölcsi indokom, a mióta arról meggyőződtem, hogy a függetlenségi nyilatkozatnak nincsen több köze a magyar nemzeti akarathoz, mint teszem Kossuth valamely magán kedvtelésének a magyar nemzet jólétéhez.

Ezért ama fenyegetés megvalósítását megtagadtam és a jelzett irányban való munkásságomat folytattam és pedig még azután is, mikor az 1848-iki alkotmányhoz való talán tetemes áldozatokkal is járó visszatérés eszméje, szemben a Haynau legelső föllépése miatti általános elkeseredéssel valamint a magyart legyőzhetetlennek hirdető, talán szintoly általánosan elterjedett elbizakodással szemben, már csak igen gyöngé pártolásra számíthatott.

A mennyire csak valódi céljaim elárulása nélkül lehetett, folyvást sürgettem Dembinski és Perczel eltávolítását a tevékeny hadseregtől, Bem korlátozását erdélyi seregére.

Az április 14-iki párttal egyet nem értő olyan tisztjeit a hadseregnek, a kik parlamenti képzettséggel bírtak, folyvást

biztattam, hogy magokat országgyűlési képviselőkké megválasztatni iparkodjanak.

És állhatatosan ragaszkodtam az osztrák hadsereg ellen mielőbb megkezdendő offensívához. Mert azt akartam, hogy a függetlenségi határozat eltörlése ne a Kossuth ámtó befolyása alatt legfőbb fokra hágott nemzeti elbizakodáson erőt vevő *félelem* születtjének látszatával bírjon, hanem a férfias szabad elhatározás és cselekedet bélyegét viselje homlokán. Az országgyűlés ne a saját bőre féltéséből csináljon visszat, hanem felismervén az éppen általa a nemzet élete ellen felidézett veszélyeket és el azt a köteleességét, hogy az ország megmentésére meg kell tennie minden lehető kísérletet, most éppen azt a maga alkotta határozatot, melyben talán legjobban tetszelgett magának, nyilatkoztassa ki annak, a mi már születése percében valóban volt: *a nemzet valódi érdekével összeférhetlennnek*; azután hátráljon önként egy lépéssel vissza a helyreállított 1848. évi alkotmány határain belül is — és bármennyire nehezen essék, egy erős önelszánás erkölcsi méltóságával nyújtson éppen az általános diadalérzet pillanatában és a köz-elbizakodás daczára, kezét a bécsi kormány felé a békés kiegyezkedésre; mindenekfelett pedig az ekképen a jog és méltányosság terére visszavitt nemzet ügyét tegye az esetre is *a maga személyes ügyévé*, ha a bécsi kormány válasza ekkor is olyan talál lenni, mely minket a végső élethalálharcra kényszerít.

Ahhoz, hogy az országgyűlés *regi* többségét annyi lelki-erővel bíróniak tartsam, a mennyi ahhoz kellett, hogy önön szabad elhatározásából teljesítse, a mit tőle vártam, valóban meg kellett volna tagadnom 1849. évbéli összes szomorú tapasztalásomat; de én a békepártba és azon intézkedésekbe vetettem reményemet, melyek által a békepártot a győzelemre segíthetni véltem.

Némelyek ez intézkedéseim közül (az április 14-iki párt-hoz tartozó csapatvezérek lehető eltávolítása, az országgyűlési békepártiak szaporítása, az új offensiva előkészületei) már folyamatban valának, mikor Mednyanszky és Gruber honvédtisztek kivégeztetése s az ennek hírére országszerte támadt mély elkeseredés az osztrák kormány ellen, minden tervemet és törekvésemet egyszerre meghiusítani látszott!

A többi tervezett intézkedések fogamatba vételét csak azon időben tartottam majdan idejénvalónak, mikor az országgyűlés megint összeül. Csak akkor szándékoztam az április 14-ike pártja elleni tervemmel nyíltan előtérbe lépni és nyíltan vallani magamat a békepárt hívének. Csak akkor reméltem nem eredmény nélkül jelenthetni ki a hadsereg nevében az országgyűlésnek, hogy a hadsereg ezentúl is épp oly lelkiismeretesen mint eddig, teljesíteni fogja kötelességét és a nemzet törvényes jogait élethalálharczban meg fogja védeni, de arra, hogy azon függetlenségi nyilatkozat mellett helytálljon, melyet az illetők csalárdul állítottak a hadsereg követelésének, arra semmi hivatást nem érez magában.

Igy történt hogy hadügyminiszteri hivatalviselésem ideje alatt terveimet a békepárt előtt is eltitkoltam. Így történt, hogy Kossuth és Szemere, külön-külön mindenik, jó acquisitió-nak tartott engem; amaz az ő április 14-iki politikája számára; köztársasága számára meg emez.

Ez utóbbi azt a megjegyzésemet, melylyel az altábornagyi rangot visszautasítottam, hogy t. i. tudomra köztársaságokban ez a katonai méltóság nem járja, hihetőleg részemről republikánus hitvallásnak vette. Innen magyarázom azt is, hogyan történhetett, hogy engem, a nélkül, hogy utána jártam volna, megválasztottak országgyűlési képviselőnek, még pedig oly választókerületben,* a hol Szemerének neve igen nagyon, az enyém ellenben éppen nem volt népszerű. És csakugyan utóbb Szemere elég világosan értésemre is adta, hogy ezt a meglepetést csakis az ő közbenjárásának köszönhetem.

Szemere általában, miután a minisztériumba beléptem, azon mesterkedett, hogyan nyerhessen meg engem a vele való személyes szövetségnek — *Kossuth ellen*.

De én sehogysen akartam elérteni a dolgot.

És ugyanígy viselkedtem Kossuthal szemben is, valameddig a Királyhágón innen és túl harcokban álló összes magyar hadak feletti főparancsnoki állás utáni vágya előttem még csak bátorítalan célzásokban nyilatkozott.

Kossuth végre szükségesnek látta, hogy érthetőbben szóljon. Szólt is és én egyelőre odázva biztattam . . .

* A dédesi, Borsod vármegyében. A fordító.

Talán ezért szólított fel a kormányzó röviddel rá: hozzak neki' mielőbb magam helyett új fővezér-jelöltet javaslatba a főhadserég számára, minthogy magam az egyik állásomnak is, a hadügyminiszterinek, csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel bírok megfelelni. Az utóbbi tényt nem lehetett tagadni: de én a kellő emberre, azaz olyanra, a ki *Kossuthnak kellő* lett volna, sehogysem bírtam rátalálni. Klapkát hoztam javaslatba, a kiről (a mint a jövő fejezetben látni fogjuk) azt hittem, hogy sikerült megnyernem az offenzívának. Kossuth ellene nyilatkozott. Jobb választást ennél én ekkor nem tudtam.

Most aztán viszont azt kívánta a kormányzó, hogy egész tevékenységemet egyedül a hadműveletek vezetésére fordítsam, a hadügyminiszterium vezetésében pedig képviseltessem magamat. Kaptam a felszólításon és helyettesem a hadügyminisztériumban * főnnakadás nélkül megerősítetett.

Még ezt megelőzőleg én az egy-egy hadtest teljes létszámát 10 gyalogzászlóaljból, 10 század huszárból és 5 üteg tüzérségből, összesen 8000 gyalogosból, 2000 lovashból és 40 ágyúból állónak állapítottam meg.

Minden hadtest három hadosztályra oszlott: két gyaloghadosztályra, melyek mindegyike öt zászlóaljból s egy gyalogütegből állt; és egy lovassági hadosztályra, mely a hadtest összes huszárságát foglalta magában és egy lovassági üteget.

Egy 12-fontos ágyúüteg és egy lovassági üteg képezték a tartalék tüzérséget, melyről a csatában egyedül a főparancsnok rendelkezett.

A hadosztály volt az *egyén* a hadi működésben. A hadosztályból olykor kiszakított tetemesebb különítmények «hadoszlop, száguldó vagy portyázó csapat» ideiglenes elnevezést kaptak.

Két vagy több hadtest *egy* főparancsnok alatt egyesítve, egy hadsereget képezett.

Ez intézkedésből folyt a Kmeti-hadosztálynak végleges elválasztása a VII. hadtesttől, melyhez eddig tartozott. Az utóbbi azután eddigi állományának azon kétharmad részéből, melyeket Pöltenberg vezényelt, az új mintára alakult meg. Az eddigi «Kmeti-hadosztály» pedig már előre egy hadtest kere-

* Szabó Imre honvédezered. A fordító.

tét és beoszlását kapta azzal a szándékkal, hogy utóbb ki fog egészíttetni hadtesti létszámra. Pöltenberg és Kmeti tábornokok lettek.*

Azalatt, míg a kormányügyek intézésében személyesen résztvettem. Csányi László közlekedési miniszter azt indítványozta a kormány tanácsülésében, hogy a hazaárulási bűntények megbüntetése végett alakított rögtönítelő «vésztörvényszékek» gyakori káros tevékenységének véget kell vetni egy általános amnesztia kimondása által. Ezen közbocsánatba azok a hazaárulás vádjá alatt álló honpolgárok is be voltak foglalandók, kik külföldre menekültek, valamint azok is, kik az ellenség soraiban ellenünk szolgáltak, ha bizonyos határidőn belül az ország visszafoglalt részeibe visszatérnek.

A kérdés alapos meghányása nélkül előre megígértem Csányinak, hogy indítványa mellett fogok szavazni. De a kormány első összes ülésében nem kerülén rá a sor, ráértem az indítványba hozott közbocsánat minden következményeit érett fontolóra venni: és ekkor az amnesztia *ellen* szavaztam és csupán a vésztörvényszékek feloszlata mellett.

Azért szavaztam pedig az amnesztia *ellen*, mert a kormánynak nem állt hatalmában, a hirdetendő közkegyelmi ténynek föltétlenül érvényt is szerezni. A megamnesztiált személyek hazatértek volna és ekkor az talál történni, hogy a legelső népcsoportosulás, melyet csak az imént, talán ugyanezen kormánynak valamely küldöncze lázított fel a «honárulók» ellen (szeretetreméltó guerilláinkról nem is szólva), a hirdetett közkegyelem dacára hivatást érez vala magában, a bizvást hazatérőkkel a lincsbíráskodás szabályai szerint sommásan végezni.

Csányi indítványa megbukott

* De nem egyszerre! Kmeti a maga előléptetését tábornokká csak 1849 július 2-án Székesfehérvárott kapta, Kossuthnak gyorsfutári sürgönyében, még pedig jutalmul azért, hogy elszakadt Görgey Arthurtól, Komáromtól, az itteni főhadseregtől és levonult Kossuth kívánsága szerint Paksra s az alvidékre (lásd báró Üchtritz-Fuga Emil ezredes emlékiratát id. Görgey István munkájában: «1848-ból és 1849-ből stb.» Budapest, Franklin, 1888. II. köt. 655. lap). Ezt a részletet szerző 1852. évben nem tudta, vagy elfelejtette. A fordító.

Ámbár erősen föltettem volt magamban, hogy az április 14-iki határozat ellen bennem forrongó ellenséges indulatot az országgyűlésnek Pesten leendő új megnyitásáig magamba fojtom: mégis egy alkalommal időnekelőtte erőt vett rajtam a bennem egyre fokozódó indignatio azon utak és módok felett, melyeken Kossuth ezt a «törvényt» hazám előrelátható kész veszedelmére életbe léptette.

Ugyanis közvetlenül, mielőtt az osztrák főhadsereg elleni utolsó offenzívánk elkezdődött volna, azokat az akadályokat, melyek annak elindítását úgyis már oly sokáig késleltették, még az is tetézte, hogy a hadsereg szükségletei fedezésére nélkülözhetetlen pénzküldemények napról-napra érezhetőbben el-elmaradoztak.

Erre türelmemnek fonala szakadt. A kormányzóhoz írt egyik hivatalos levelemben rávilágítván a hadsereg nagy pénz-szüksége és ennek mostoha kielégítése közti nagy aránytalanságra, a függetlenségi nyilatkozatot érdeme szerint egy nem igen megtisztelő melléknévvel találtam illetni.

Azt akartam, hogy e levellem tartalma az egybeülő minisztertanácsnak tudomására jusson és föltévéen előre Kossuthról mind a szándékot, mind a képességet arra, hogy e levelet mellőzze, vagy hatását egyébkép paralizálja, e levellem másodpéldányát egyenesen a pénzügyminiszternek * küldtem meg. És volt rá gondom, hogy azt a tanácsulást, melyben levellem napirendre kerül, el ne mulasztssam.

Kossuth levelemet vévén, a mint előre láttam, szerette volna nem közölni a minisztertanácsal. Hogy másolata már a pénzügyminiszter kezében van, Kossuth még nem tudta, mikor engem közvetlenül a megtartandó kormányülés megnyitása előtt az ennek tanácstermétől csak egy előszoba által elválasztott magánlakásába szólított.

Itt aztán a függetlenségi nyilatkozatot levelemben rosszaló kifejezés miatt kérdőre vont. Erre én a kifejezett rosszalást azzal indokoltam, hogy a függetlenségi nyilatkozatot sem a nemzet, sem képviselői nem követelték, a legeslegkevésbbé pedig az a hadsereg, a melynek költött kívánságára való hivatkozással hozatott az indítványba.

* Duschek. A fordító.

Ez állításomat megczáfolandó, Kossuth azokra az írott hódolati nyilatkozatokra hivatkozott, melyek április 14-ike óta hozzá az ország minden visszaszerzett részeiből beérkeztek. Erre én Kossuthot viszont kértem, fejtené hát meg nekem, hogy mi jogosítja fel őt most *ezeknek* nagyobb súlyt és komoly tartalmat tulajdonítani, mint *azoknak* a hódolati nyilatkozatoknak, melyeket néhány hónappal előbb Windisch-Grätz herczeg szedetett be özönnel az országnak ugyanazonrészeiből?

Kossuth adósom maradt e megfejtéssel.

Azt az állításomat, hogy *a hadsereg nem* kívánta a függetlenség kimondását, Kossuth ekkor négy szemközt egyetlen szóval sem merte tagadni. Ellenben elkövetett mindent a végre, hogy engem ama kellemetlen hivatalos irat visszavételére és megsemmisítésére rábírjon. Gondoljam meg, mondá, hogy a fönálló országos törvény ellen hivatalosan intézett támadásom a miniszterium lételeét támadja meg és több effélét. Csak miután megtudta tőlem, hogy azon levelem másolatát a pénzügyminiszter fogja kétségkívül a minisztertanács elibe terjesztetni, szakította meg Kossuth magánbeszélgetését velem; és ezzel a tanácssterembe léptünk.

Itt a pénzügyminiszter tényleg a szóbanforgó másolatot már kezében tartotta és azzal a rideg megjegyzéssel adta át Kossuthnak, hogy tartalmának csak egy része szól ő neki (a pénzügyminiszternek).

Az okirat azután egész terjedelmében felolvastatott az egybegyűlt minisztertanács előtt s ez a függetlenségi nyilatkozatról benne kifejezett, éppen nem hizelgő nézetemet, mint magától értetődőt, hallgatással vette tudomásul.

A minisztérium nem látta okát, hogy a fennálló országos törvény elleni kifakadásom által magát lételeiben megtámadott-nak érezze, a mint Kossuth tartott tőle; ellenben valószínű, hogy ez utóbbi éppen ama kifakadásom által érezte magát indíttatva oda intézkedni, hogy a főtábor pénzbeli szükségletei legalább a legközelebbi hetek folytában ne legyenek szokás szerint kevesebb gond és figyelem tárgya, mint egynémelyik kormánybiztosé, politikai ágensé és másoké.

Én pedig éppen ezt akartam Kossuth elleni kíméletlen támadásommal elérni.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

(A magyar főhadssereg harcmezéjén történt események Buda bevételétől június közepéig. — A magyar és az osztrák főhadsseregek viszonyos állása ez időben. — Az ellenség haditerve felőli sejtelmeim. — Az orosz beavatkozás számerejének és komoly kezdetének bizonytalansága. — Ezen bizonytalanság befolyása elhatározásaimra. — Offensivánk késésének okai. — Szükség esetére való hátrálási vonalaink és egyéb óvintézkedések megállapítása a várható orosz betöréssel szemben.)

A harcztér eseményei Buda bevételétől június közepéig nagyjában a következők valának :

Egyidőtájt Budavár bevételével a felvidéken Görgey Armin őrnagy különcsapatja azon hírre, hogy a *jablunkai* szoroson egy osztrák dandár Barkó tábornok alatt betört a határon, éppen elébe indult ennek Vág-Zsolna felé, midőn e vállalatában az ellenséges haderők egy másik részének Herzinger tábornok alatt, a mint a jelentés szólt, Galgócztól Nyitra-Zsámbokréig való egyidejű előnyomulása akasztotta meg.

Ugyanez időtájt mutatkoztak Árva vármegyében az első orosz csapatok. Ezek Neumarkt felől Galicziából nyomultak be a határon és Sasz orosz tábornok hadtestének előcsapatai voltak.

Ezáltal az északi bányavárosok biztosítása tetemesen meg lévén nehezítve, ezen feladat megkönnyebbítése végett Görgey Armin száguldó hadoszlopa apránként megszorítottatott — közel 3500 emberre 6 ágyúval. Görgey Armin őrnagy beszüntetvén száguldózásait, arra szorítkozott, hogy a bányavárosok kerületébe szolgáló egyes útvonalakat Srtrecsenynél, Kralovjánnál, Hermanecznél, a Sturecz hegyen, Garam-Szent-Keresztnél és Zsarnócznál megszállja. Tartaléka Perknél táborozott, északra Körmöczbányától.

A VII. hadtesttől különküldött másik száguldó csapat* ezalatt a Galgóc és Nyitra közti országutat tartotta szemmel; utóbb Galgóc elleni tüntetések által az I. hadtest vállalatait támogatta és a mennyire a nagy távolság engedte, a Görgey Armin hadoszlopa s a főhadsereg közt az összeköttetést is fönntartotta.

Az I. hadtest (Nagysándor tábornok) a budai táborból Esztergomon, Húllon és Komjatin át Ürménybe érkezvén, innen a VII. hadtest imént említett száguldó csapatjával együtt erőszakos kémszemlét intézett a Vág folyónak Galgócznál és Sempténél létező s az ellenség hatalmában lévő átkelőpontjai ellen.

Ekkor az ellenség feladta az utóbbi helységet a félíg elkészült hídfővel együtt; meghátrált a Vág jobbpartjára s a hidat lebontotta maga után. Galgócznál ellenben keményen helyt állt, és miután Nagysándor Mocsonok és Ürmény melletti régi felállításába visszament volna, a semptei átkelőpontot újra megszállta s itt félbemaradt sánczait be is fejezte.

A mennyire emlékszem, junius közepéig az I. hadtest hadi tevékenysége arra szorítkozott, hogy a Semptétől Tarnóczig való Vágvonalt figyelje.

A II. hadtest (Asbóth ezredes) s a III. hadtest (Knézich tábornok) a budai táborból Érsekujvárig nyomultak előre. Az utóbbinak előcsapatjai Tardoskedet szállták meg, az előbbiei Tót-Megyert. Amazok a Tarnóczytól Farkasdig terjedő Vágvonalt vigyázták, emezek a Farkas és Szémő köztit. Mind a két hadtest *zöme* együtt maradt Érsekujvárnál.

Miután az I. hadtest és Horváth János ezredes száguldó csapatja az említett erőszakos kémszemlét a galgóczi és semptei átkelőpontok ellen eszközölték: a II. hadtest Érsekujvárról Gútán át Aszódra nyomult, itt az érsekujvári Dunaágra (a Feketevíz patak torkolatán alul) tutajhidat vetett és ennek biztosításáról gondoskodott a Csallóközben Szerdahelynél álló ellenség ellen. A III. hadtest ekkor egymaga a Vágvonalnak Tarnóczytól Szémőig terjedő egész hosszában való megfigyeléséről gondoskodott.

* Horváth János ezredes alatt. A ford.

A VIII. hadtest egyik fele Komáromot őrizte; másik fele az Aszód és Száp közötti vonalt fődözte a Dunánál.

A VII. hadtest az egész idő alatt Győr birtokában megmaradt.

A Kmeti-hadosztályt junius első felében Veszprémből Pápán át Tétre küldtem volt a végből, hogy a Győrött álló VII. hadtestnek szélső balszárnyát képezze.

Tétről Kmeti kísérletet tőn a sopron—győri országúton Wiesz osztrák tábornok alatt elszigetelten előnyomult ellenséges hadoszlopot meglepni. Ebből a *csornai* véres ütközet fejlődött junius 13-án, Kmeti győzött. Az ellenséges tábornok a csataterén maradt. Vert hada Bősárkányra hátrált.

Kmeti a maga támadó oszlopai egyikét az ellenségnek tulajdonképeni hátrálási vonalára (a csorna—kapuvári országútra) irányítván, ezzel az ellenséget szándékosan attól el- és az oldalvásti visszavonulásra kényszerítette abban a föltevésben, hogy az utóbb nevezett helységbe vezető utat időközben már a VII. hadtestnek egy kirendelt csapata elfoglalta. A Kmetivel ebben egyetértő Klapka tábornok tényleg egy hadoszlopot ki is rendelt a Bősárkány és Csorna közti tájra: de ez későn járt. S így a Csornáról üldözőbe vett ellenség senki által fel nem tartóztatva, Bősárkányig hátrált, utóbb ezt a helységet is odahagyván, átalakult a Rábczán, ennek hídjait elrombolta és így megmenekült a további üldöztetéstől.

Kmeti tábornok ezután visszavezette csapatjait eredeti felállításába a Rába jobbpartjára, melyet feladata volt Rábaszenthimálytól Marczaltól megvédeni.

E szerint a főhaderegünkhöz tartozó hadierők (Komárom várórságával együtt 50–55,000 ember) junius közepe táján egy több mint 30 mérföldnyi hosszú vonalban voltak felállítva, mely Liptó-Rózsahegynél kezdődött és a felső Vágtól a Garamig, ettől a Nyitra vizén és az alsó Vágon keresztül le, emennek az érsekújvári Dunaágba torkoló pontjáig, továbbá innen egy kis darabon megint fölfelé a most említett Dunaág mentén Aszódig, ettől pedig Győr irányában az öreg Dunán s a mosonyi ágon keresztül, és végtére a Rábán fölfelé Marczaltól terjedt.

Ezen felállításunkkal szemben az osztrák főhadereg fölállítása a Duna balpartján Zsolnától a Vág mentén le déli

irányban Zsigárdig húzódott, — ettől pedig délnyugati irányban a Csallóközön keresztül az Öreg Dunáig, Bösig. A jobbparton: a Szigetközben, valamint a mosonyi Dunáig s a Rábca közti szelvényen — az osztrák csapatok Öttevényszínvonalán is túl, előbbre voltak tolvá a mi VII. hadtestünk állása felé; míg az osztrák szélső jobb-szárny előcsapatjai valamivel hátrább hajló vonalban a sopron—győri országotat keresztbe szegték Kapuvár színvonalán.

Ezen felállítás hosszában a Vágnak valamennyi átkelőpontja az ellenség hatalmában volt; a galgóczi és semptei hidakat tábori erődítvények tevék könnyebben megvédhetővé.

Kémeink tudósításai szerint:

az ellenség tartalékjai — köztük *immár egy 16000 emberből álló orosz hadosztály is* — Pozsony mellett táboroztak s ezt a várost tartható helylyé alakították át;

a stiriai határnál javában folyt egy osztrák külön hadtest gyülekezése s azonfölül az osztrák főhadssereg szélső jobb-szárnya is (a Fertőtől és a Hanságtól délre) tetemesen megsaporítottatott;

az Árva vármegyébe betört Sasz orosz tábornok hadteste 10—12,000 ember;

és mindezen kívül Galicziában igen tetemes orosz tömegek vannak összevonulóban Duklánál és Neumarkt mellett.

A Vág galgóczi és semptei hídjainak tábori erődítések általi biztosítása arra engedett következtetni, hogy az osztrákok — mihelyt az orosz hadosztályok a magyar északi határon benyomulván, az ország belsejébe szétözönlének — az osztrák főhadssereg egy részével a Vágnak említett két pontján szándékoznak átkelni és az oroszok beljebb nyomulása közben egy ideig ezeknek mintegy szélső jobb-szárnyát képezni.

Én ugyanis — az ellenség részéről egyfelől Erdélynek a tüzetesen erre a célra kijelölt szövetséges seregek általi meghódítását, másfelől Temesvárnak s Aradvárnak az osztrák déli hadssereg által az ostrom alól leendő fölszabadítását két különhadműveleti feladatnak vévén — a szövetséges két császár hadseregeinek Felső-Magyarországon követendő *haditerve* felől egyelőre a következő képet alkottam magamnak. Még pedig:

Az oroszok:

két fővonalon törnek be és nyomulnak előre: ezek egyiken (a nyugatin) Neumarktól (Galicziában) Árvának, Turócznak, a bányavárosoknak, Ipolyságnak. Vácznak, egyenesen Pestre; — a másikon (keletin) Dukláról Kassára s onnan tovább a mi északi táborunk hátráló mozdulataihoz képest.

Az osztrákok:

erejöknek Galgócnál és Szempténél kitorkoló részével az orosz nyugati hadsereget jobboldalt kísérik a Dunáig; azlán a balparton a Duna és a Vág-Duna közt Komárom várát ostromzár alá vetik és mind ez ostromzárt, mind az orosz hadműveleti basist egy Esztergom felől jöhető vállalatunk ellen biztosítják. Az osztrák főhadsereg másik (nagyobb) része a Csallóközben s a Duna jobbpartján mindaddig egy helyben vesztleg marad, mígnem főhadseregünk az orosz nyugati hadsereg mozdulatai miatt *vagy* a Duna déli balpartjára kitérni kényszerül, *vagy* már csupán a Duna jobbpartjára marad ráutalva. Egyidejűleg a stiriai határon Fürstenfeldnél összevont hadtest Székesfejerváron át a fővárosok irányában nyomul előre a végből, hogy a fenti alternatíva közül első esetben főhadseregünk hováfordulását folyvást nyomozza; az utóbbi esetben pedig, hogy az orosz nyugati hadseregnek a fővárosoknál a Dunán való átkelését megkönnyítse és azonkívül egy netalán Bécs és Bécsujhely ellen tervezett offensívánkat kivitelésben megakadályozza.

A két orosz hadsereg számereje felől bizonytalanságban voltam; de az említett kémi jelentések után sohasem hittem azt, hogy Oroszország félrendszabályokkal fog sikraszállni.

Hogy az oroszok *betörése nagyban* voltaképen mikorra várható: ennek időpontja felől még kevesebbet tudtam.

Az orosz előcsapatok megjelenése Árvában azt sejteté ugyan, hogy ez az időpont már nem lehet valami nagyon messze. Sőt valószínűnek látszott, hogy az orosz hadak betörése az országgyűlésnek újra megnyitását is meg fogja előzni. De miután erről voltaképen mégsem tudtam semmi bizonyosat: *egy újabb haladék lehetősége mégsem volt kizárva.* És meg lévén győződve, hogy Magyarország menthetetlenül el van veszve, mihelyt Oroszország komolyan nyújt segédkezet leveretéséhez, még mindig ragaszkodtam az utolsó mentési kísérlet gondolatához: visszaszívadni az országgyűléssel az

április 14-iki debreczeni határozatot s ezáltal *jogczímétől* fosztván meg az orosz beavatkozást, ezt — ha még lehet — fel is tartóztatni. Valameddig az orosz hadak késlekedése csak legkisebb reménysugárt is hagyott fön­n arra, hogy az említett irányban folytatott törekvéseim sikert fognak látni: mindaddig nem akartam felhagyni azokkal.

Hogy az osztrák hadsereg elleni offensívánk hogyan függött össze eme törekvéseimmel: már megmagyaráztam az előző fejezetben.

Hátra van még okát adnom, miért hogy ehhez a támadó hadjáratunkhoz csak június közepén fogtam hozzá? miért nem azonnal Buda bevétele után?

Az áprilisi hadjárat a hadsereg ruházatát nagyrészt tönkre tette; jelesül a saruféle szá­nalmas állapota miatt attól kellett tartani, hogy egy-két erőltetett hosszabb menet után a harczképes gyalogok létszámát fölül fogja múlni a feltört lábú maradozóké. Már Komáromban, mielőtt Budának mentünk volna, a hadtestparancsnokok szolgálati panas­zai a legénység öltözetének fogyatékos állapota miatt oly sűrűn érkeztek be, hogy már ez egy körülmény maga is erős aggályt kellett az iránt, hogy ily állapotban lehet-e, tanácsos-e a visszavonuló osztrák főhadsereg elleni hadműveletet szakadatlanul folytatni. Csakis a csapatokat lelkesítő vállalkozó szellem teljes méltánylása ellensúlyozhatta volna ezeket a komoly aggodalmakat. E kitűnő jó szellem nem romlott meg Budánál — de a bakkancs. Ennek az a néhány napi menetelés a budai táborból az új felállításokba, megadta az utolsó kenetel. A Buda bevételére fordított 17 nap alatt az ostrommunkálatoktól időnk ugyan maradt volna a hiányok pótlásához: de a *hozzávaló* hiányzott. Az elmúlt télen Kossuth igen sokat, bámulatos sokat tett általában a hadsereg szükségletei *pillanatnyi* kielégítésére: de ezzel azért azoknak *állandó folytonos* pótolgatása, teli raktárak hiányában, nem volt biztosítva. Az a kormánybiztos, a kivel Kossuth a szükséges ruházati és felszerelési készleteket előállíttatta, — a mely előállítás felügyelését magának tartotta fön­n Kossuth — sokat ígért, keveset végzett, legkevesebbet éppen Buda ostromának ideje alatt. És ennek lognagyo­bb­részt Kossuth maga volt az oka. *Mert éppen mivel a ruha és felszerelési készletek előállítása feletti felügyeletet*

magának tartotta fönn, de a pesti bevonulásra elhamarkodva speculált: éppen azért kellett a hadsereg számára dolgozó vargáknak, csizmadiáknak és szabóknak azt a reménybeli diadalmenetet már május elején megkezdeniök s ezáltal ezen jó emberek munkája korai megszakítást és nagy hátramaradást szenvedett, minek aztán az lett a következménye, hogy ruházat dolgában a hadsereg hetekig oly fogyatékos állapotban maradt, minőben lehetetlen volt azt az állandó erőkifejtést és kitartást várni tőle, melyet a megkezdendő támadó hadjárat tőle okvetlen kell hogy követeljen.

A hadsereg továbbá az áprilisi hadjárat közben és Budánál *emberben igen tetemes veszteséget szenvedett.* Ennek helyrephótlása most annál szükségesebb volt, minthogy arra bizton számíthattunk, hogy igen tetemesen megszorodott ellenséggel meggyünk szembe.

Az ellenséggel szembe menő, megfogyott hadseregnek *egészen nyers ujonczokkal* való kiegészítése — a miénknek ezen kikerülhetetlen végzete! — köztudomásra nem valami sokat ígérő készülődés egy támadó hadjárat előestéjén. De úgy álltak a viszonyok, hogy számos csapatnak nem volt tovább halasztható a kiegészítése. És minthogy azonfölül Szemere, mint belügyminiszter, velem hivatalosan tudatta, hogy 10—12,000 újoncz a hadsereg hiányainak pótlására s ugyanannyi a szervezőben lévő tartalékhadtest számára készen áll és *csak beosztatását várja*; Kossuth pedig ezen új legénység teljes ruházataról, főszereléséről és fegyverzetéről mint valami *kész dologról* beszélt: helyesebbnek véltem, ezt az urak hivatalos átiratai szerint *kevéssé napok alatt* eszközölhető hadkiegészítést még bevárni és csak ennek megtörténte után fogni hozzá az új offenzívához. Sőt ennek megnyíltáig még *az új tartalék-hadtestet* is reméltem a főhadseregbe beilleszthetni.

Ezen új hadtest mentül célszerűbb és gyorsabb megalkothatása végett, zászlóaljainak az egész főhadsereg jelesebb tisztjeiből, altisztjeiből és közembereiből válogatva összeállított *kereteit előre elküldtem* az illető szervezőállomásokba.

Ámde június közepén a főtábor számára ígért pótlék-ujonczoknak még alig a fele érkezett be kirendelt helyére; és még ennél is lassabban haladt előre a tartalékhadtest kiállí-

tása; *mert nem* — a mint Szemere fogadta volt — a *kész újonczok várták rendeltetésüket*, hanem ellenkezőleg, a *kész zászlóalji kereteknek kellett a még csak imént folyamatba tett ujonczállítás eredményeire várni*; az új legénység *felruházásához, felszereléséhez és fölfegyverzéséhez* szükséges készleteknek meg éppen csak az első zsengéit lehetett — *junius közepén* — észrevenni!

És a milyen megbízhatatlanoknak bizonyultak Szemere és Kossuth fönti hivatalos ígéretei: szintolyan alap nélküli hiú maradt utóbbinak április kezdete óta irányomban stereotyp módon egyre ismételt azon biztatása, mely szerint főhadsergünk most-most *Bem* altábornagy nélkülözhető fölöslegéből is *fog 12–16,000* embernyi segítséget kapni.

Végtere is — sajnos, későn — meggyőződtem, hogy a magamban régen föltett támadást Kossuth és Szemere ígéretei miatt akár csak egy napig is halogatni kár volt!

A következő fejezetekben, a mennyire emlékezetem engedi, körülményesen elbeszélendő sikertelen erőfeszítések, melyeket főhadsergünk elkövetett, hogy az ellenséget vágmenti állásaiból kimozdítsa, — voltak a komoly kezdete ennek az offensívának.

Ha pedig az ezen offensiva által elősegíteni remélt politikai cél el nem érhetőnek talál bizonyulni, t. i. ha *vagy* Ausztria nem engedi magát a magyar országgyűlésnek a függetlenségi nyilatkozattól az 1848-iki alkotmányhoz való visszatérése által megfosztatni annak jogczímétől, hogy az olmützi octroyált alkotmányt orosz segítséggel életbeléptesse; *vagy* ha az orosz hadak betörése a magyar országgyűlés újra megnyíltát megelőzi: az esetre én ahhoz képest, a mint a szövetséges hadseregek haditervét magamban elképzeltem, főhadsergünk egyes részei számára *hátrálási vonalul* is ugyanazokat a vonalakat tűztem volt ki, a melyeken ezek előrenyomultak.

E szerint Görgey Armin őrnagy szárnyaló csapatjának egyelőre Vácra, utóbb a körülményekhez képest Pestre vagy Esztergomba — a Horváth János ezredes száguldó csapatjának Nyitrán és Verebélyen át az alsó Garamvölgybe, — a hadsereg zömének (I., II. és III. hadtestek) Esztergomba, — a VIII. hadtest mozgó részének Komáromba, — a VII. hadtestnek

a Komárom előtti erősített táborba, — a Kmeti-hadosztálynak végre a székesfejvári úton a fővárosok felé kell vala visszavonulniok.

Azt hittem, hogy az utolsó viadal Magyarországért a Duna jobbpartján lesz kiküzdendő. Es hogy ez tartós lehessen: szükséges volt Komáromban fegyvergyárat és lőpormalmot állítani fel.

Eshető szerencsés fordulatok biztosítása végett Esztergommal átellenben a Duna balpartján katonai hídfő, az esztergomi parton pedig parti tüztelepek építése vétetett munkába. Már korábban szó volt hasonló parti tüztelepeknek Esztergomon alúl a Duna több alkalmas átkelési pontján, a Balaton északnyugati partján pedig a tihanyi félszigeten egy erősített táborhelynek megépítéséről.

Ez utóbbi védintézkedés eszméjét már Buda ostroma idejében, nem is én, hanem a kormány vetette fel Debreczenben. Úgy látszott tehát, hogy Kossuth már kezdettől fogva *nem* idegenkedik a gondolattól: a *Dunántúli* országrészben (tehát nem Erdélyben, a mint az áprilisi hadjárat *előtti* időben vélekedtek) küzdeni ki végső kétségbeesett csatáinkat.

Azt reméltem, hogy őt egészen megnyerhetem ennek az eszmének.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

(Támadó hadjáratunk az osztrákok ellen június. 16-án kezdődik és nem sikerül. — Ujabb erélyesebb támadási kísérletre június 20-át tűzöm ki. — Klapka tábornok ellenkező tanácsa. Ő újra védelmi haditervét ajánlja, mit én el nem fogadok.)

Június 16-ára Asbóth Lajos ezredes parancsot kapott, hogy az általa vezényelt II. hadtest egy részével Aszód mellett keljen át az érsekújvári Dunaágon s a Feketeviz és Vág közti területen az ellenséget nyomja folyam mentén fölfelé, ezáltal a III. hadtestnek Négyednél a Vágon való átkelését fedezendő.

Az előnyomulás részünkről megtörtént; a Királyrévet és Zsigárdot megszállva tartó osztrák csapatok e két helységről kiszorultak, Peredre kényszerültek visszavonulni s ekközben — Asbóth jelentése szerint — három ágyút vesztek. Asbóth ezredes ekkor Farkasdon és Négyeden át összeköttetésbe lépett a Vág tulsó partján táborozó III. hadtestünkkel.

De az ellenség erősbítéseket kapván, keményen viszont-támadott: és Asbóth ezredes Zsigárdot és Királyrévet megint elvesztette. Azon csapatjai, melyeket ő Farkasdra irányított, onnan visszasiettek ugyan, hogy a zsigárdi ütközetben erősen szorongatott hadállásunk jobbszárnyának segítségül jőjjenek: de a falut már az ellenség birtokában találták és mert az Aszód felé hátráló Asbóth zömével való baloldali egyesüléseket a Holtvág mocsarai lehetetlenné tették, már tényleg el is voltak tőle vágva. Kénytelenek voltak Farkasdra vonulni vissza, míg Asbóth ezredes — az elhódított három osztrák ágyun fölül még a magáéból is másik háromnak elvesztése után — felhagyván a küzdelemmel, csapatjait visszavezette az érsekújvári Dunaág melletti régi felállításába

Mig ezek a Vág jobbpartján történtek, azalatt Knézich tábornok a III. hadtesttel a folyam balpartján ott állt Farkasd

és Négyed helységek átellenében vesztég. Alparancsnokai kérve kérték, hogy a készen álló kompokon siessen átkelni a Vágon és Asbóthnak segítségül menni. De Knezich ezt visszautasította, kijelentvén, hogy erre tüzetes parancsot nem kapott!

Így a II. hadtesttől elszigetelten Farkasdon maradt csapatok emitt egyedül hagytak — az ellenség támadásainak kitéve! Ez azonban békén hagyta őket — bizonyosan azért, mert azt hitte, hogy a Vágon átkelő III. hadtestünknek az előcsapatjai...

Ugyanaznap Nagysándor tábornoknak az I. hadtesttel Sempténél szintén támadnia kellett avégből, hogy ezáltal az ellenséges haderőket idehúzza és telhetőleg megakadályozza, nehogy az osztrákok vágmelléki felállításuk jobbszárnyát csapatküldésekkel erősítsék. Ezen feladat megoldása közben Nagysándor tábornok négy ágyút vesztett tizenkét fontos ütegeből...

Igy aztán azt a reményemet, hogy a három új hadtestparancsnok Knézich, Nagysándor és Asbóth közül valamelyikben kárpótlást nyerek Aulich és Damjanich tábornokokért — már a június 16-án tett tapasztalások telemesen alább szállították.

Az ekkor nem sikerült kísérletet június 20-án az egész II. hadtesttel akartam megismételni. Nehogy azonban ez másodizben is Knézich tábornok önállótlanágán hajótörést szenvedjen: személyesen akartam résztvenni a küzdelemben.

A június 20-ikára szóló intézkedések már szét voltak küldve, midőn Klapka tábornoktól nekem levél érkezett, melyben tanácsolja, hogy a megkezdett offensívát ne folytassam, hanem az ő terve szerint maradjak a defensívában. Ez nekem váratlanul jött Klapkától.

Mindjárt Debreczenből visszatértem után ugyanis, a hol azalatt míg Kossuth Pesten a maga bevonulását mint az ország kormányzója ünnepelte, csak kevés napokig időztem — a központi hadintéző iroda főnöke kíséretében Győrött fölkerestem volt Klapkát avégből, hogy őt a dunabalparti offensívának megnyerjem.

Azt a tudvalevő politikai tartalék-gondolatomat azonban, melynek érdekében akartam én minden áron az offensívát az oroszok megjelenése előtt megragadni, nem tartottam tanácsosnak Klapkával közölni, mivel ennek azon kimondott néze-

téből, hogy Magyarország a függetlenségi nyilatkozat alapján is fönntarthatja magát, azt következtettem, hogy ő a függetlenségi nyilatkozat fönntmaradása elleni törekvéseimmel egyet nem érthet már elvben sem. Ő ugyanis Ausztria és Oroszország elleni valamelyes külhatalmi ellen-interventióban *hitt*: én pedig már akkor ezen hiedelem nyilvánítását azon ismérvnek tekintettem, melyről az április 14-iki párt emberére rá lehet ismerni.

De nemcsak az¹ offensívára általában ösztönző *politikai* gondolatomat, hanem azt a másik szándékomat sem véltem Klapkával bizalmasan közlendőnek, a mely miatt különösen a Duna *balpartján* akartam támadni.

A mint már érintettem is, minél előbb alkalmat akartam az új hadtestparancsnokoknak (Knézich, Nagysándor és Asbóth, arra szolgáltatni, hogy tehetségeiket kifejthessék és erkölcsi önállóságukat az ellenséggel szemben kipróbáljam. Nehogy főhadserégünk ezutáni harczy eredményei messze elmaradjanak az eddigiek mögött: múlhatlanul kárpótlást kellett szerezni Damjanich és Aulich tábornokok ki-dőlteért, mivel, a mint mondtam, erre sem Klapkának nem közönséges hadvezéri talentuma, sem ennen erőm megfeszítése nem voltak elegendők.

Hogy mindezeket tartózkodás nélkül elmondjam Klapkának, ahhoz nekem arról kellett volna meggyőződve lennem, hogy Klapka nem fogja magát sértve érezni ezáltal. De erről én nem voltam és nem is lehettem meggyőződve, tartván élénk emlékezetemben azokat az ismételt eseteket az áprilisi hadjárat folyamából, a mikor Klapka a maga érzékenységében Damjanichcsal, utóbbinak szókimondó egyenessége miatt, személyesen nagyon kellemetlenül összekülömbözött.

Különben is arra, hogy Klapkát föntli különös indító okaimba beavassam, győri találkozásunk alatt semmi kényszerítő körülmény elő sem adódott.

Miután ugyanis emitt a központi hadintéző iroda főnöke Klapka tábornok előtt jelenlétemben a mi támadó haditervünk alapvonásait (mindenekelőtt a Vágvonalt elhódítani, további mozdulatainkat pedig az ellenség mozdulataihoz alkalmazni; végcélul mindenesetre Pozsonyvárosát tartani szemmel és ha ennek fedezése végett az ellenség tetemes erőket a Duna jobb-

partjáról talál a balpartra dobni, a jobbparton Mosony és Magyaróvár elfoglalását kísérelni meg) röviden kifejtette: Klapka, jöllehet két héttel elébb ő maga a defensívát hozta javaslatba, eme támadó haditervünk foganatba vételébe Győrött *minden ellenvetés nélkül beleegyezett*. És nem láttam semmi okát a miért Klapka ezen beleegyezését más okból magyarázzam, mint a kérdésnek tisztán hadászati része felőli nézeteink meg-egyezéséből.

Ezért jött nekem most váratlanul Klapka levele, melyben az említett június 16-án balul kiütött kísérletek után az egész offensívával felhagynom tanácsolja. És pedig annál váratlanab-
bul, minthogy a levél korántsem akár a támadólagos hadi-
tervnek, akár kiviteli módjának indokolt rosszsalását nem foglalta
magában, hanem egyszerűen azt ajánlotta, hogy egyáltalán
ne támadjunk, hanem kövessük az ő mellőzött védőleges
haditervét.

Mikor Klapka levelét elolvastam, önkéntelenül az ötlött
eszembe, hogy azt valamely, a levélíró tábornok s a központi
hadintéző iroda főnöke közt támadt félreértés okozhatta, miért
is az utóbbtól felvilágosítást kértem. Ez azonban határozottan
kijelentette, hogy nem bir semmi olyas valamire emlékezni, a
mi által Klapka tábornoknak elégedetlenségre okot adhatott
volna; hacsak a miatt nem talált Klapka megneheztelni, hogy
a központi iroda következetesen fönntartja azt a rendeletemet,
miszerint a Kmeti-hadosztályt a hadsereg önállóan működő
részének kell tekinteni — holott Klapka tábornok a főparancs-
nokságot fölötte is magának követeli.

Ezen követelése Klapka tábornoknak annyiból némileg
jogosult is volt, mivel az ő általa készített s a minisztertanács
által Debreczenben elfogadott védőleges haditerv alapján, s
annak következtében, hogy őt Komáromvár, az ottani erősített
tábor és a Komáromban és körülötte, valamint Győrnél össze-
vont hadierők főparancsnokává kinevezték, tulajdonképen három
hadtestet kellett volna Klapka fővezénylete alatt egyesíteni.
tudniillik a komáromi VIII. számún s a győri VII. számún
kívül még egyet ama három közül, melyeket én (a sokszor
emlegetett védőleges haditerv hallgatag mellőzésével) az ellen-
ség kezében lévő Vágvonál megtámadására kirendeltem.

Így Klapka tábornok csak tökéletlen kárpótlást követelt

a tőle megvont harmadik hadtestért — mikor a Kmeli-hadosztály fölötti főparancsnokságot magának követelte.

Határozott parancsom, hogy a Kmeti-hadosztálynak önálló működésre kell szabad kezét engedni, és a központi hadintéző iroda főnöke vonakodása a Klapka követelte kárpótlást neki megadni, tényleg kellemetlenül érinthette Klapkát: de azért a logikai összefüggést eme boszankodása, meg az általa is czelött 10—12 nappal föltétlenül helyeselt támadó eszme elvetése, vagy az ugyanakkor általa is föltétlenül elejtett defensiva újra fölvétele közt — megvallom — nem bírtam felfedezni. Vagyis jobban mondva: a valóban létező, noha logikátlan összefüggést nem akartam föltételezni róla.

Ellenben, hogy Klapka tábornok nem a Vágvonál elvételeként első felsült kísérlete *előtt*, hanem csak *az után* tanácsolta nekem oly sürgetőleg az offensiva annyiban hagyását és helyette az ő defensiv tervének újra fölvételét: ez a körülmény élénken emlékeztetett Klapkának azon tagadhatatlan jellemző sajátságára, hogy őt vajmi könnyen visszariasztják az egyszer elhatározott szándéktól a kivitel nehézségei.

Úgy látszott nekem, hogy egyedül a június 16-iki balsiker okozta Klapkának megfordulását az offensívától vissza a defensívához.

Ha a mondott nap után Klapka a harcászat és hadászat tanlételeinek a tönkforgó esetre alkalmazásával indokolja vala a maga meggyőződését: akkor talán sikerül neki engem arra bírni, hogy a Vágvonál elhódítását — másképp megkísértssem.

Engem végkép eltéríteni az offensívától neki az akkori körülmények közt semmi esetre sem sikerült volna.

Ezt bennem, a mint az előző fejezetben kifejtettem, csakis az orosz beavatkozásnak *nagyban* való kezdődése eszközölhetette.

Június 20-án ugyan (a mely napon, a mint legközelebb látni fogjuk, a 16-án balul kiűtött támadásunkat a Vágvonál ellen újra kezdtük) az orosz interventio tényleg a legnagyobb mérvben már megindult az orosz főhadsseregnek Dukláról az északi magyar határon történt betörése által. *De legelső hírének én már csak június 21-ike után vettem.*

És innen megérthető, hogyan történt az, hogy az osztrákok ellen megkezdett támadással még június 20-án sem hagytam

fel, holott ekkor már az orosz főhadereg Kassát fenyegette — ezzel az 1849 április 14-iki függetlenségi nyilatkozat elleni s az 1848-iki magyar alkotmány melletti törekvéseimet s ezekkel együtt a vágmelléki támadó föllépésünkre indító okaimat is, mind tárgytalanná és semmivé tette — és meggyőződésem szerint egyszersmind Magyarország végvonaglása elkezdődött.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

(A június 20., 21. és 22-iki hadi események.)

A Vág jobbpartján fekvő Farkasd és Négyed helységek a június 16-iki ütközet óta, a II. hadtest némely osztagai által megszállva, megmaradtak birtokunkban. E körülmény lehetővé tette, hogy Négyednél háborúlanul hidat építsünk a Vágon, melyen a mi III. hadtestünk június 20-ikán már akadály nélkül átkelhetett és az ezen napra az ellenség vágmelléki felállításának jobb szárnya ellen tervezett döntő támadásunkban közvetlenül részt vehetett.

Az erre vonatkozólag kiadott dispositiók röviden a következők voltak:

A II. hadtest (Asbóth ezredes) részére az Aszód melletti táborban: legott átkelés az érsekújvári Dunaágon s előrenyomulás Királyrév és Zsigárd felé, míg ugyanezen hadtestnek Farkasd és Négyed mellett álló osztagai egyidejűleg Zsigárd ellen nyomulnak.

A III. hadtest (Knézics tábornok) részére a Tardosked melletti táborban: átkelés a Vágon Négyed mellett és a Farkasdról Zsigárd ellen nyomuló (II. hadtestbeli) hadoszlopnak nyomon követése.

Az I. hadtest (Nagysándor tábornok) részére Mocsonokon: folytonos tüntetések Sempte s az ezzel határos Vág-vonalrész ellen; ha kedvező esélyek alakulnak: valódi támadás és komoly kiserlet, elfoglalni a jobbpartot.

A nyitrai országutat tartó, a VII. hadtestből való szálguldo csapat (Horváth János ezredes) részére: tüntetések Galgócz ellen.

Klapka tábornok utasítást kapott, hogy a VIII. hadtest egy részével a Vásárút mellett álló ellenséges hadierők ellen

védelmébe az aszódi hidat és biztosítsa a II. hadtest hátrálási vonalát.

Junius 20-án hajnalban Asbóth ezredes az aszódi táborban együtt lévő csapatjaival megkezdte átkelését az érsekújvári Dunán. Mikor én az aszódi hídhoz értem, már az átkelés be volt fejezve s a II. hadtest előnyomulása is Királyrév és Zsigárd felé teljes folyamatban. A dispositiók helye kivitele iránt így egyelőre meg lévén nyugtatva, az aszódi hídnál bevártam Klapka tábornokot, a ki azon reggel szintén ide volt megérkezendő.

Az előző fejezetben említett levelét Klapkának nem tartottam volt eléggé fontosnak, arra, hogy rá haladék nélkül írásban válaszoljak. Minden lehető nehezítelés kikerülése végett mégis a személyes találkozásunkban kínálkozó alkalmat fel akartam használni, hogy levelére most előszóval teleljek. Mindazáltal szóbeli feleletemben is csupán arra a futólagos megjegyzésre kellett szorítkoznom, hogy a dispositiók a most meginduló támadó vállalatához már az egyes hadtestekhez széjjel voltak küldve, mikor a levelét vettem. Az előző fejezetben elmondottakból, azt hiszem, megérthető könnyen, miérthogy én Klapkával szemben éppenséggel nem találtam tanácsosnak ezen levele tartalmának bővebb fejtegetésébe bocsátkozni.

Miután említett megjegyzésemet mentegetődzés alakjában elmondtam Klapkának, hamar a napi feladatra s a várható csemenyekre fordítottam a beszédet; és ekkor ketten abban állapodtunk meg, hogy a Vág jobbpartján most kezdődő fő-támadásunkat egyidejűleg a Csallóközben is, jelesül a Vásárút melletti ellenség ellen intézendő támadólagos mozdulatok által támogatni kell. És Klapka tábornok végül maga felajánlkozott, hogy ez utóbbi támadó hadműveleteket személyesen fogja vezetni.

Időközben II. hadtestünk Zsigárdnál összeakadt az ellenséggel. Az összeütközés nem látszott jelentéktelennek s én odasiettem, hogy benne személyesen résztvegyek.

A II. hadtestet utólérvén, ezt a Királyrévtől és Zsigárdtól északra terülő síkon egymagát két ellenséges hadosztaggal harczba keveredve találtam, melyek egyike Pered helységet védte, míg a másik Alsó-Szély előtt volt fölfejlődve. A két

ellenséges osztag közt tágas hézag tátongott. Én legalább köztük ott, hol az ellenséges centrumnak lett volna a helye, semmi csapatfelállítást nem birtam kivenni.

Ehhez képest Asbóth ezredes a maga csapatjait hasonlóképen leginkább a két szárnyára osztotta volt széjjel.

Én az aszódi hídtól Királyrévnek vévén utamat, e helységen túl legegélbb is harcsvonalunk balszárnyához értem.

Ez épp akkor, baloldalt a Dudvág süppedékeinek támaszkodva, szemközti ellenfelét egész erővel hátra szorította Alsó-Szély felé. Jobbszárnyunk ellenben, úgy látszott, sokkal keményebb ellentállásra talált Perednél.

Ezen szárnyunk felé vágatásom közben szemem leginkább három honvéd (gyalog) zászlóaljon akadt meg. Ezek egy üteg ágyúval és egy század huszárral felállításunk közepét látszotak alkotni. De kettőt e gyalogzászlóaljok közül már teljes felbomlásban, kereket oldva leltem s a harmadikat épen azon a ponton, hogy a rossz példát kövesse. Nekik meg volt parancsolva, hogy jobbszárnyunknak Pered keleti széle ellen folyamatban lévő támadását azáltal elősegítsék, hogy ők meg ugyanazon helység déli és délnyugati széle ellen nyomulnak előre. De a helyett, hogy kötelességüket teljesítették volna, annyira átengedték magukat a Peredtől nyugatra felállított ütegek ágyútüze megrendítő hatásának, hogy a felbomlásnak abba az állapotába jutottak, a melyben őket értem. Ezen itt rögtön és szigorral segíteni kellett. Kiséretem egy része elébb a még csak ingadozó zászlóaljat fogta körül, mindenekelőtt ennek teljes feloszlását megakadályozandó, míg kiséretem másik részének az jutott feladatúl, hogy néhány huszár segítségével a már szétmállt két gyalogzászlóalj futását feltartóztassa. Az ellenséges ütegek szakadatlan tüzelése mind a két feladatot nagyon megnehezítette. Hogy sikere legyen, a legkeményebb rendszabályokhoz kellett nyúlni ezen szófogadatlan csapatok megfékezésére.

Mialatt ezek itt folynak, egyszer csak Asbóth ezredes a balszárnyról jövet ott terem a csatakerülő zászlóaljok közt, szépen megvigasztalja őket azzal a biztatással, hogy im' ott közeledik már a III. hadtest a segítségükre és addig is beinstálja őket, hogy egy *még* hátrább fekvő természetes árokba meneküljenek.

Nagyon természetes, hogy ezen ujjímutatás által a mi eddigi fáradságos és nem minden siker nélkül alkalmazott kényszerítő rendszabályaink minden hatása rögtön semmivé lett. Most aztán kíséretemnek megkettőztetett fáradsággal előlről kellett kezdenie erőlködéseit, hogy a tűziszonyukban megcsökkönyösített zászlóaljakat végre is rendbe szedje és utóbb rohamra vezesse Perednek déli és délyugati széle ellen.

A jobbszárny ezalatt a mondott helység keleti vége elleni támadásait eme centrumbeli zászlóaljaink bátortalan magatartása daczára, fokozódó erélylyel folytatván, a helységbe behatolt és ezen belül vetette meg a lábát, utóbb pedig, a mikor végtére ama három zászlóalj is magát megemberelte, ezek előnyomulása által segítve, az ellenséget Peredből egészen kiszorította, még mielőtt a III. hadtest a csatatérre ért volna. Alsó-Szélyt balszárnyunk még hamarabb foglalta el az ellenségtől, még pedig kevesebb erőmegfeszítéssel.

Ezen két pontjának elvesztése után az ellenség felhagyott a további ellentállással és Peredről Deákin át, Alsó-Szélyből pedig Felső-Szélyen át Diószegre vonult vissza.

Hihetőleg az ütközet utolsó szakaszában a mi III. hadtestünk elejének Zsigárdon inneni megjelenése is megrendítette.

A közeledő hadoszlop különben nem volt az *egész* III. hadtestünk, hanem csak annak mintegy háromötödrésze: a többit Knézics tábornok a Vág *balpartján* fölfelé elküldte Sellye irányában, hogy ott valahol, valami módon keljen át a jobbpartra. De ennek lehetősége seholsem volt meg azon a vidéken...

Így aztán a III. hadtestnek ezen kétötödrésze kénytelen volt a maga nyomán vissza Négyed felé venni útját; és mint-hogy én a Diószeg felé folytatandó előrenyomulásnál ezeket sem véltem nélkülözhetni, az ellenségnek szakadatlan tovább-üldözését abban kellett hagynom és csupán a biztonsági csapatokat toltam Deáki és Felső-Szély helységekig előre; a vág-melléki Sellyét pedig csupán járőrök által figyeltettem, míg a II. hadtestnek egy része Alsó-Szélyt és Királyrévet, a III. hadtestnek egy része pedig Hetményt szállta meg és ezen hadtestek zömei Pered alatt szálltak táborba.

Knézics tábornok a június 16-iki ütközet alatt, a mint

tudjuk, hadosztálynokai sürgetése daczára azon okból vonakodott a III. hadtesttel Asbóth ezredesnek segítségül menni, mert neki ezt a segélynyújtást a központi hadintéző iroda ily szavakkal tüzetesen meg nem parancsolta. Hasonló, teljesen tarthatatlan okból ugyanez a III. hadtest most, június 20-án is elkésve ért a csatatérre.

Knézics tábornok ugyanis megtudván, hogy ezen a napon én a hadmiveletek vezetését személyesen szándékoztam a kezembe venni, e miatt most meg úgy vélekedett, hogy az előre megkapott írott intézkedésen fölül még időm személyesen egy külön menetindulási parancsot is kell, hogy kapjon; és miután nekem ezen rögeszméjéről sejtelmem sem volt, Knézics tábornok újból a csatát a Vág tulsó partjáról tétlenül végig akarta volna nézetni a III. hadtesttel, míg nem végre alparancsnokai őt erkölcsileg kényszerítették a Vágon át és előre nyomulni. S ekkor is a négyesi állóhídon ő hadtestének csak egy részét engedte a Vág jobbpartjára átvonulni; a hadtest tetemes részének az ő nézete szerint más helyen kell vala átkelnie, a hol ennek minden szükséges eszköze hiányzott!

Ezt az utóbbi körülményt tudnia kellett Knézics tábornoknak. De mert a június 20-ikára kiadott dispositiókban — alkalmasint rövidség okáért — a részletek tekintetében hivatkozás történt a június 16-iki dispositiókra, emezekben pedig csakugyan a III. hadtest egy részének a Vág mentén fölfelé küldése volt rendelve Sellyével szemközti *demonstratio* gyanánt: Knézics tábornok azt tartotta, hogy neki ugyanezt a különküldést amoda, most 20-ikán is — a mikor pedig a *folyón való átkelés* volt világosan ráparancsolva s előtte itt a kész hid! — szintén meg kell ismételnie...

Hogy Knézics tábornok ezt egyáltalán képzelhette, ez teljesen meggyőzőtt róla, hogy Knézics tábornok teljesen hiájával van annak az önbizalomnak és megítélő képességnek, mely egy önálló hadtest vezérében elengedhetlen.

Knézics tábornok hadosztálynok korában Damjanics tábornok vezetése alatt magát gyakran és jelesen kitüntette: most mint hadtestparancsnok éppen önállótlanága miatt nem volt a maga helyén.

A minek hiányával volt Knézics tábornok: Asbóth ezredes ugyanazzal a tulajdonsággal bővelkedni látszott, önbizalommal

tudniillik. csakhogy azon bizonyos tapintat nélkül, melynek révén tudja meg a vezénylő a csatatéren, hogy meddig szabad magát önbizalmától tova ragadtatni a nélkül, hogy a csapatoktól többet követeljen, mint a mennyire azok fegyelmi kiképzettségük fokánál fogva képesek.

Valamennyi magyar tábornok közül csupán Aulich bírt ezzel a tapintattal kitűnő mértékben. Mint ugyanezen II. hadtest parancsnoka, melynek most Asbóth ezredes állt az élén, Aulich tábornok az áprilisi hadjárat idejében a Rákoson összevont osztrák főhadserg elleni tüntető harcok alkalmával eme tapintatának fényes tanúbizonyságát adta.

Asbóth ezredes akkor ezen II. hadtestben szolgált és Aulich vezérlete alatt tevékeny részt vett az említett tüntető támadásokban.

Ezt a bizonyos tapintatot valakinek a szájába rágni nem lehet, de igenis el lehet azt lesni mástól. Asbóth ezredes azt el nem leste Aulich tábornoktól.

Maga telítve személyes bátorsággal s áthatva, amint említettem, túltengő önbizalomtól, Asbóth ezredes oly módon vezette a maga hadtestét, a mint bizvást akkor vezethette volna, ha annak legutolsó közlegényét is ugyanannyi személyes vitézség és nem kevesebb önbizalom duzzasztotta volna, mint őt magát.

Hogy ilyenkor a csapatok magatartása veszendőbe ment, azt nem lehet csodálni. És hogy legkevésbé Asbóth ezredes volt az az ember, a ki azt nekik visszaadni képes, arról engem az utolsó ütközetben maga győzött meg.

Ő néhány honvédzászlóaljnak parancsot ad az ellenség legsűrűbb ágyútűzének leghatásosabb horderejében való előnyomulásra. A zászlóaljak megfutamodnak. Ekkor Asbóth ezredes egy még hátrább fekvő menedéket jelöl ki nekik.

Nézetem szerint ez a legbiztosabb módja, a maga csapatjait egyenesen rákapatni a megszaladásra.

Vagy kerüljük ki azt, hogy sűrű ágyútűzben való előnyomulást oly csapatokkal végeztessünk, a kik nem alkalmasak erre a kísérletre, vagy ha meg kell tennünk, akkor egyszersmind gondoskodjunk róla, hogy a nem egészen megbízható csapatot rászoríthassuk az engedelmességre.

A mely zászlóaljnak az a feladata, hogy az ágyútűzben

tétlenül helytálljon, azt a vezénylőnek kötelessége kímélni, azaz lehetőleg földött helyre vinni. Ellenben a mely zászlóaljnak meg van parancsolva, hogy az ágyútűzben előrenyomuljon, azt kímélni nem szabad. Ha az önmagát kíméli, teszem azáltal, hogy hátat ad és kereket old, módját kell ejteni, hogy az cseberből vederbe hágjon.

Az igaz, hogy az alkalmas eszközei ennek sem nem a csirógatás, sem nem a dédelgetés, de azért azok legalább is nem embertelenebbek, teszem, az utólagos megtizedelésnél s azonfölül nem sántítanak, miként emez, büntetésül a büntett *után*, hanem a kellő pillanatban alkalmazva, többnyire elfojtják azt még csirájában, tehát már ezért is ott, hol azokat azon hevenyében alkalmazni kell és lehet, mindenestre a czélszerűbbek.

Mikor valamely csapat az ellenség tömeges ágyútűzében való födetlen előnyomulásra kap parancsot, akkor már nagyobb dolognak kell koczán forognia az odadobott csapat megmaradásánál.

Ellenkező esetben el vele azzal a parancsnokkal, a ki kényszerítő ok nélkül feláldozza csapatjait. De *ezeknek* megfutni büntetlenül még akkor sem szabad, ha *amaz* igazán elégséges ok nélkül áldozná fel őket.

Az imént azt a viadali pillanatot igyekvém vázolni, a midőn Asbóthnak jobbszárnya Perednél makacs ellentállásra talál. míg a balszárny szakadatlan előnyomulóban az ellenséget Alsó-Szélyre visszanyomván, ezt a helységet rövid fönnakadás után be is vette. Ugyanakkor a III. hadtest megérkezése is minden pillanatban várható volt. Asbóth ezredes ezt tudta. S hogy körülötte mikép áll az ütközet, arról egyetlen körülpillantása meggyőzhette.

Már most lássuk, mit tesz Asbóth ezredes, mint az ütközet önálló vezetője?

Erőszakolja Peredet.

Ez pedig a legutolsó volt, a mit tennie kellett. Mert egy hely bevételének kieroszakolása csak akkor van idején, mikor már semmi más mód nincsen hátra, melylyel azt hatalmunkba kerithessük.

A fennforgó körülmények közt azért volt az erőszakolás szükségtelen, mert Asbóthnak balszárnya máris helyzeténél

fogva a peredi ellenségnek természetes hátrálási vonalát fenyegette; az tehát erőszakolás nélkül sem tarthatta már magát ottan sokáig s azonfölül amott közeledett már a III. hadtest menetoszlopa. Ha ez Peredet keleti oldalán megkerüli, ez amaz erőszakolásnál sokkal veszedelmesebb lett volna az ellenségre nézve — és sokkal kevesebb áldozatunkkal járt volna!

A kieroszakolás köztudomásra a legmagasabb ár, melyet a háború színkörében egy helyért fizetünk.

Az az önálló parancsnok, a ki elégséges ok nélkül erőltet, — tékozló. A tékozló pedig gondnokság alá való.

Asbóth mentségére föl lehetne hozni, hogy ő junius 16-iki tapasztalatai élénk emlékezetében egyfelől ellenséges erősítések megérkezésétől, másfelől Knézics tábornok ismétlődő késlekedésétől tartván, hamar, még mielőtt a peredi ellenség erősítést kap, magát Peredben befészkelni iparkodott, hogy így könnyebben tarthassa magát az ellenség túlereje ellen, ha Knézics tábornok még sokáig talál elmaradni.

Ennek azonban ellene szól a következő elmélkedés:

Ha Asbóth ezredes csakugyan ellenséges segélycsapatok megjövetelétől tartott, akkor neki egyáltalán nem volt szabad Zsigárd és Királyrév színvonalán túl előbbre nyomulni, hanem be kellett volna érnie ennek a két pontnak megtartásával. Itt ő csaknem egy órával közelebb állt Knézics tábornokhoz s ugyanannyival távolabb esett az ellenség a maga segítségétől, mint Perednél és Alsó-Szélynél.

E szerint Pered erőszakolása semmiképen sem volt menthető.

Ez egyébiránt még Asbóth ezredesnek csupán azt a képességét czáfolta meg, hogy ő egy *nevezetesebb* hadi vállalatot tudjon *önállóan* vezetni.

De a futásnak eredt zászlóaljakkal szemben követett eljárása, jelesül, hogy ezeket még hátrább futni, azután pedig egy árokba hújni egyenesen fölbiztatta, a helyett, hogy a legnagyobb szigorral ránczba szedte volna; s hogy azonfölül azzal vigasztalagatta őket, mikép a derék III. hadtest majd végez az ellenséggel, a helyett, hogy inkább arra serkentette volna, hogy ne engedjék annak át a napnak dicsőségét: mind e tények végre arról is meggyőztek, hogy Asbóth ezredes

még arra sem képes, hogy a II. hadtestnek azt a fegyelmét, azt a kitűnő szellemét megóvja, melyet Aulich tábornok személyes befolyása teremtet meg benne.

Mindezeket a részleteket elmondani azon indító okaim megértése végett tartám szükségesnek, melyek arra birtak, hogy mind Knézics tábornokot, mind Asbóth ezredest még június 20-ikán legott a két hadtest éléről elmozdítsam.

A III. hadtest vezényletét az akkori ezredes (későbbi tábornok) gróf Leiningenre,¹ a II. hadtestét Kászonyi² ezredesre bízom.

Ugyanezen alkalommal a II. hadtest két gyalogsági hadosztálynoka megrongált egészsége miatt nyugalmaztatását kérte. Az ugyanezen hadtestbeli vezérkari főnök ezt már elébb megtette. És így június 20-ikán délután a II. hadtest legfontosabb négy állomása új emberekkel volt betöltve. Egy döntő ütközet előestéjén nem valami kíváncsi körülmény.

Emlékeztetek rá, mikép szükségesnek láttam a III. hadtestnek azt a kisebb felét, melyet Knézics tábornok a Vág balpartján elkülönítve tovaküldött, Perednél bevárni. Így emitt csak másnap (június 21) kellett a további előrenyomulásnak megtörténnie. *ezzel egyidejűleg pedig Sempténél az I. hadtestnek az átkelést a Vágon minden ereje megfeszítésével kiküzdenie.* Az ezt meghagyó parancsot az I. hadtest parancsnoka Nagysándor tábornok még a június 20-ikának valamely déleesti órájában kapta kézhez *két* parancsörtisztentől, a kik mindjárt Perednek délutáni két óra tájban rohammal történt (egyszersmind az ütközetet aznap be is fejező) bevétele után indultak innen az I. hadtest táborába.

De még mielőtt leszállt az éj (a június 21-ikére virradó) két jelentést vettem, melyeknek következtében az a szándékom, hogy másnap reggel támadólag előrenyomuljak, lényegesen megváltozott.

E jelentések egyike, a Klapka tábornoké, arról értesített, hogy ő időközben Nyárasdnál a Csallóközben az osztrákoktól vereséget szenvedett. A másikban egy kémem azt jelentette, hogy a Pozsony mellett tartalékban állott orosz hadosztály is

¹ Leiningen-Westerburg Károly. A fordító.

² Kászonyi József. A fordító.

már Diószegre megérkezett és most onnan is már elindult és felénk közeledik.

Ugyanekkor előőrseinktől azt a jelentést vettem, hogy az ellenség nagy erővel megszállta Sellyét a Vág partján. Semmi kétség tehát benne, hogy ő fog másnap (21-ikén) megtámadni minket. Megtehetette ezt ő most már bizvást a valószínű siker reményével, mert már ha azokat a csapatjait, melyek június 20-ikán II. hadtestünkkel szemközt harczoltak, csupán egy orosz hadosztálylyal megszaaporítja is, már akkor is itt ember-számban meghalad bennünket: és *ezen* csapatok együtt, az egyező kémiai tudósítások szerint a Vág mentén felállított osztrák haderőnek csupán *kisebb* része voltak; a nagyobbik része Sempténél, Szerednél és Galgócznál táborozott.

Ezen körülmények között tanácsosabbnak véltem, másnap reggel nem nyomulni előbbre, hanem a támadást az ellenség részéről Perednél bevárni s az offenzívát csak akkor folytatni, ha *vagy* 21-ikén délig az ellenség *nem* támad, *vagy* ha általa megtámadtatván, győzünk. Korábbi szándékomnak ezen meg-másítására helyzetünk felőli következő felfogásom birt.

Klapka tábornokot nyárasdi ütközetének szerencsétlen kimenetele a védelmi magatartásra kényszerítette, míg szemközt álló győztes ellenfele a Csallóközben szabad kezét nyervén csapatjainak tetemes részével átkelhet az ersekujvári Duna balpartjára és a Perednél egyesült két hadtestünk háta mögött elfoglalhatja Királyrévet. Ez esetben mind a két hadtestünk, a II-ik Aszódra, a harmadik Négyedre való hátrálási vonalát elvesztheti és ez a fenyegető veszély annál nagyobb lesz ránk nézve, minél távolabbi ponton (ezen átkelő pontoktól mérve) ütközünk a velünk közvetlenül szemben álló, szám szerint túlnyomó ellenséggel össze.

A Pered melletti felállításunkban még nem volt annyira jelentékeny a szóban forgó veszély, mert Királyrév és Pered belül esett a legtágabb ütközetű körvonalán egy 15–16,000 emberből és 80 ágyúból álló haderőnek. Ennyiből állt tudniillik a II. és III. hadtestek összes ereje.

Ennyi erővel még mindig lehet rendkívüli nehézségek nélkül egyszerre, egyfelől Perednél az egyik, bár túlerővel támadó ellenségnek déli irányú, szerfelett gyors előnyomulását fel-feltartóztatni és másfelől Királyrévnél egy alkalmatlankodó má-

sik ellenséget lerázni magáról. Sőt még ha ezt valaki tagadná, még akkor is a Pered mellett egyesült két hadtestünk előtt nyitva állt a közös visszavonulás Négyednek; miután Zsigárd, ezen hátrálási vonal zárópontja, Peredhez és Királyrévhez csaknem egyenlő távolságra fekszik és az ellenség Királyrévtől Zsigárdra előnyomulása közben kénytelen lenne oly idővesztéssel járó biztosító rendszabályokkal is élni, melyekkel a mi hadtesteink nem lennének kénytelenek Peredről Zsigárdra visszavonulásuk közben.

Ismétlem tehát: ha Perednél egyesült hadtesteink nem nyomulnak Pereden túl a bizonytalan eredményű összeütközés elébe: akkor ezen körülmény egymagában is — azon legrosszabb, de egyszersmind legkevésbé valószínű esetben, ha azok közös hátrálási vonalon, Zsigárd, Farkasd és Négyed felé kényszerülnének visszavonulni — *ezt* a visszavonulást részökre *hadászati*lag biztosítja. És ha még azt is megemlítem, hogy előttem ezen hátrálási vonal — ámbár folyón való átkeléssel végződik — oldalt meg nem támadható voltánál, valamint a benne magában fekvő Farkasd és Négyed helységek nem megvetendő támpontjainál fogva *harcászati* tekintetben is kedvezőnek látszott: ezt csak azért leszem, hogy vele mindazon észleletek sorát kiegészítsem, melyekből június 20-ikán azt a meggyőződést merítettem, hogy a II. és III. hadtestek helyzete Perednél nem veszedelmesebb bármely sereg helyzeténél, a mely egy számerőre túlnyomó ellenséggel való komoly küzdelemnek néz elébe.

Ezen meggyőződésem mindazáltal, a mint mondatlan is érthető, egymagában nem birhatott rá oly összeütközés felidézésére, a mely, ha nem ellenezték is éppen valami kedvezőtlen különös körülmények, viszont különösen kedvező esélyekkel sem biztatott minket. E meggyőződésem mindenesetre csakis nemleges vonatkozásban állhatott azon elhatározásomhoz, hogy a csatát elfogadjam, vagy felajánljam. Az legfőbb távol tarthatta az akár egyik, akár másik irányban *döntő elhatározástól* eltérítő okokat. Rábiztatókat, mérvadókat nem szolgáltatott. És így még mindég hátra van számot adnom róla, hogy mely okokból tökélttem el rá magamat, hogy június 21-ikén a csatát ilyen föltétlenül elfogadjam és esetleg felajánljam.

Indokaim ezek voltak:

Tartottam tőle, hogy ha a június 20-ikán a II. hadtesttel egymagával az ellenség felett kivívott előnyök után a Vág folyónak elhódított jobbpartját másnap a II. és III. hadtestek élén egy kardcsapás nélkül mindjárt megint feladom, a hadsereg bizalmát fogom elveszíteni;

reméltem azt, hogy a Nagysándor tábornokra ráparancsolt erélyes átkelési kísérletek nem fognak a másnapi eseményekre kedvező befolyás nélkül maradni;

és szükségét éreztem annak, hogy az orosz beavatkozás *kvalitatív* jelentőségéről valami bizonyosat megtudjak, — ha mindjárt csak a végett is, hogy megtapasztalt tények alapján megakadályozzam, nehogy az az elterjesztett mendemonda, mintha az országba betört orosz csapatok csupa merő alakoskodó szlovákok, rusznyákok, hanákok és polyákok lennének, hadseregünk soraiban is hitelre találván, annak férfias szellemét, melyet a mellettünk magyarok mellett pártot fogni készülődő *külhatalmi beavatkozások felőli mese* máris erősen kikezdett, — teljesen megrontsa.

A mi Nagysándor tábornoknak a Vágon való átkelési kísérleteitől a másnapi eseményekre remélt kedvező befolyást illeti, a következő kombinációkat tápláltam elmémben:

Ha Nagysándor Sempténél erélyesen támad, ez *vagy* meg fogja zavarni az ellenséget azon szándékában, miszerint másnap reggel minket Perednél megtámad s ebben az esetben odaát a Csallóközben sem kell — Klapkának védőleges magatartása daczára — aszódi hátrálási vonalunk ellen intézendő ellenséges előnyomulástól tartanunk — s akkor nincs is semmi aggály az emitt folytatandó előnyomulásunk ellen.

Vagy Nagysándor folyamátkelése *sikerül is* a velünk Perednél harcza keveredett ellenség hátában s ekkor emitt II. és III. hadtestünk számára megjött a pillanat, melyben ezek a védelemből átmenjenek a támadásba, mivel akkor az Aszódra és Négyedre való hátrálási vonalaink miatti gond fölöslegessé válik azon kilátásnál fogva, hogy az ellenség zömének visszaszorítása után Nagysándorral egyesülhetünk és szükség esetén az ő semptei átkelési pontját közös hátrálási pontúl használhatjuk mind a három hadtestünk számára.

Ehhez képest intézkedéseim június 21-ikére a következők voltak:

A II. hadtest Pered és a Dudvág között foglal állást; a III. hadtest Pered meg a Vág közt. A II. hadtest előre tol két gyalogzászlóaljat két ágyúval, valamint a járőri és parancsőri szolgálat ellátása végett némi lovasságot Alsó-Szélybe. Innen ez az oszlop csakis *túlnyomó* ellenséges erő előnyomulása esetében vonul ki, ez esetben azonban kemény ellentállás nélkül. Ennek beálltával visszahúzódik az Királyrévig, ezt a helyet megszállja és a II. hadtestnek bal oldalékát fedezi. Ha emez előrenyomul, akkor azt lépcsőzetesen megtöredezve baloldalt kíséri.

A III. hadtest, a maga jobb oldalékának megkerültetés és meglepetés elleni biztosítása végett gyöngén megszállja Pusztahetményt. Ezen csapat feladata: egész napon át az ellenség mozgulatait a Vág partján szemmel tartani. A hadsereg mozgulatait oldalt kíséri, a nélkül, hogy a Vágparttól távolodnék.

Pered falu, melyet északról délre irányuló főutczája csaknem egyenlő két részre választ, a maga keleti felével a III. hadtest balszárnyának, a nyugatival pedig a II. hadtest jobbszárnyának szolgál támaszul; mihez képest ezt a helységet mind a két hadtestbeli csapatok tartják megszállva. Mind a két hadtest lovassága a maga lovassági tüzéségével a Pered és a Dudvág közti nyílt terepet fedezi. A II. hadtest hátrálási vonala az aszódi híd, a III-diké a négyedi híd.

Az ezen intézkedésekből kivehető felállításunkban II. és III. hadtestünket június 21-ikén orosz és osztrák csapatok megtámadták.

Előcsapatainkat Felső-Szélyből még hajnal *előtt*, Deákiből és Alsó-Szélyből pedig virradat után, az ellenségnek eme helységek ellen közeledő tetemes erői Peredre kényszerítették visszavonulni.

A II. hadtestből éjjel Alsó-Szélyben állott két honvédezászlóalj és két ágyú a kiadott intézkedéshez képest Királyrévre húzódván vissza, megszállta ezt a helységet, a hol addig csupán csekély őrségünk volt. Követte azokat kis idő vártatva, rövid távközökben egymásután, az ellenségnek két erős hadoszlopa, mind a három fegyvernemből álló.

Ez volt az ellenség jobbszárnya. Egyidejűleg hadközepe

Deáki előtt bontakozott; és ettől keletnek balszárnya fejlődött, még pedig csaknem közvetlen összeköttetésben a középpel; míg az ettől csaknem negyed mérföldnyi hézag által elszigetelt jobbszárnya, úgy látszott, a mi hadállásunk balszárnyát meg akarja kerülni.

De miután ezen, mellesleg mondva, nem váratlan fogás esetére részünkről lovasságunknak balra lépcsőzetesen szakadozott felállítása által, valamint Királyrévnek megszállása által előre gondoskodás történt: mi, az ellenséges jobbszárnny mozdulatával egyelőre nem törődve, változatlan eredeti felállítá-sunkban vártuk be a támadást.

A támadás az ellenség hadközepének és balszárnyának heves ágyútüzével kezdődött; míg a jobbszárnyat képező két hadoszlop közül csak az elül járó indult neki Királyrévnek, a hátrábbik ellenben a mi kifejlődött balszárnyunk meghosszabbított vonalában körülbelül két ágyúlövésnyire tőlünk megállapodott.

A II. hadtest gyalog hadosztályai (Pered közepétől balra) helytállva viszonozták az ellenség ágyútüzét; a III. hadtest gyalog hadosztályai ugyanezt tették előrenyomulóban. Jobbszárnyunk ezen előnyomulása által az ellenség hadközepének nagyon erős ágyútüzét, melytől kivált II. hadtestünk tetemesen szenvedett, némi részben el akartuk háritani tőle.

De e szándékomnak nem igen láttuk valami nagy sikerét, mert azalatt, hogy a III. hadtest gyaloghadosztályai elszántan előre nyomultak, a II. hadtestéi csakhamar szemlátomást megrendültek, utóbb tért engedni kezdtek és tüzelésük abban a mérvben lankadozott, a mely mérvben szaporább lett az ellenség centrumáé.

Ugyanekkor az ellenség czentrumában előrenyomulást lehetett észrevenni, a mit nem követett balszárnya.

Az eddig közlöttekől mondatlan is következik, hogy mind a két csatavonal lassankint az eredetlegeshez képest harántos arcvonalirányba fordult, mind a két részről előretolt jobbszárnyakkal, elannyira, hogy az ellenség csatavonala mindinkább oly irányt vőn, mely annak természetes hátrálási vonalához (Diószeg felé) derékszöget képez, míg a magunk csatavonala, ha ez tovább így megy, elébb-utóbb a mi hátrálási célpontjaink (Aszód és Négyed) irányával fog egybe-

esni, melyekhez eljutnunk azután már csak balra való oldalt-menetellel lehet.

A csatavonalaknak ezen elfordulása pedig az eredetileg kelet-nyugati főirányból az északkeletről délnyugatra irányuló vonalba — ez volt a legrosszabb fordulat ránk nézve; és ennek megelőzése végett *vagy* a III. hadtest gyalog hadosztályainak hátrábbvételét kellett megparancsolni, *vagy* a II. hadtest összes gyalogságának újból előrenyomulását kellett lehetővé tenni. El voltam határozva először az utóbbit megkísérteni.

Ezt úgy véltem megejthetni, ha a III. hadtest lovassági hadosztályának egyik része az ellenség hadközepének jobbszárnyához akasztott lovasságot veri vissza s a többi nagyobb rész a lovassági üteggel utána nyomul, — a II. hadtest lovassági hadosztálya pedig (felállításunkban balra a III. hadtest lovasságától) egyidejűleg az ellenség szélső jobbszárnyai hadoszlopát támadja meg, mely a mi balunkat fenyegette.

E lovassági rohamok elseje által az ellenséges centrumot egy hátráló mozdulatra reméltem rákényszeríthetni s ezáltal a II. hadtest gyalog hadosztályait felszabadíthatni; a másik által azt érni el, hogy a Királyrévig előrenyomult ellenséges hadoszlopot teljesen elszigetelem.

A megfelelő parancsok alig valának, szétküldve mind a két lovassági hadosztályhoz: midőn azt a jelentést kaptam, hogy *Királyrévet az ellenség bevette!*

Mikor az említett ellenséges szélső jobbszárnyai hadoszlop támadása ezen helységekre még csak komolyan *kezdődött*, én — mivel a részünkről ott vezénylő (II. hadtestbeli) törzstiszt megbízhatóságáról nem voltam egészen meggyőződve — egyik segédtszemetet, Kempelen Károly századost odaküldtem volt azzal a megbizással, hogy vegye ő át ottan a parancsnokságot és *tartsa* Királyrévet minden áron. Most ő jelentette nekem, hogy mire odaért, már akkor az ellenség birtokában lelte és két gyalog zászlóaljunkat és két ágyúkat már visszavonulóban az aszódi hid felé; sikerült ugyan ezeket utolérnie s a Királyrév elleni rohamra visszavezetnie: de azt visszafoglalhatni nem reméli, ha csak nem kap segítséget.

A kért segítség rögtön útnak indult, állván ez két gyalog zászlóaljból, két ágyúval a vitéz Rakovszky őrnagy (a II. hadtestnek előző este kinevezett két új gyalogsági hadosztálynoka

közül az egyiknek) vezetése alatt. Mert fő-fő érdekünk volt mentül hamarabb ismét Királyrévnek birtokába jutni.

Minthogy ezen tovaküldés általemitt az ellenséges csatavonal súlypontjával szemben küzdő gyalogságunk tetemesen megfogyott, most annál nagyobb szükség volt az imént elrendelt lovassági rohamokra.

• Mindazáltal azt a volt szándékomat, hogy a III. hadtest lovassági hadosztályának rohamát személyesen fogom vezetni, Királyrév odavesztének hírére megváltoztattam s ezen feladat megoldását azon hadtest lovassági hadosztályának bízta; magam pedig Rakovszky őrnagy hadosztályát útjában előzve, siettem Királyrév felé, hogy saját szememmel győződjem meg róla, hogy II. hadtestünk visszavonulási vonalát csakugyan fenyegeti-e az ellenség?

Klapka tábornok előző este egy a régi ezredek egyikéből való huszárszázadot kért volt el tőlem; helyette két századot az új alakítású Károlyi-huszárezredből ajánlván fel nekem cserébe. Ezek éppen akkor értek Királyrévhez, mikor itt az ellenséget szemle alá vettem. Ezt védelmi magatartásban lévén: Királyrévtől északra felállított tartalékjaival ezt a két század Károlyi-huszárt állítottam szembe; és miután meggyőződtem, hogy a Csallóközből előnyomulás nem történt ellenünk, megint visszasieltem Peredre.

Útközben hirtelen nagy porfellegeket láttam emelkedni és Pered felől gyorsan Zsigárd felé haladni, ez a III. hadtestünk lovasságának megfutamodását látszott jelenteni!

Erre már most egyelőre föl kellett hagynom azzal a reménnyel, hogy a Kászonyi ezredes (II. hadtest) gyalogságával előnyomulhassak; ellenkezőleg, Leiningen ezredes gyalogságának Peredig való visszarendelésére kellett magamat elszánnom. Perednél azonban összevont erővel mindaddig helytállva kitartani kellett, mígnem erkölcsi segítségül Nagysándortól az a jelentés érkezik a csatatérre, hogy neki az ellenség hátában Sempténél sikerült a Vágon átkelnie.

Ezalatt balszárnnyunkon a II. hadtest lovassági hadosztálya megkezdte támadását az ellenségnek megkerülő hadoszlopa ellen. Hátha ez sikerül!... a III. hadtest lovassága is megint megemberelheti magát... Királyrévet megint hatalmunkba találjuk keríteni...

Ezek voltak föltételei a peredi színvonal megtarthatásának; de egyike sem feküdt a hadi szerencse legközönségebb hullámvázainak határain kívül; különösen valószínűtlen sem volt egyik is.

Odavágtattam tehát Kászonyi ezredeshez, hogy őt — az alatt, míg gróf Leiningen ezredes viaskodva húzódik Peredre vissza — amannak máris ezen helységig visszaszorított csapatjait a férflas kitartásra buzdítani segítsem.

De mire Peredre értem, azt az állást, melyet még megtarthatni reméltem, Kászonyi gyalogsága és tüzérsége részéről, melyekről azt hívéim, hogy még helytállanak, már elhagyatva leltem és itt már csak a III. hadtest lovassági hadosztálya, a melyről azt képzeltem, hogy meghibbant, állt még ellent. Ez ugyanis a részerc kitűzött feladat megoldásában, az ellenség hadközépi jobbszárnyának visszaűzésében, szintén nem járt szerencsével: de nem ez a III. hadtest lovassága, hanem a II. hadtest összes tüzérségének nagyobb fele, s azonkívül két gyalog zászlóalja voltak azok, a kik akkor hirtelen futásnak eredve, azokat a sebesen Zsigárd felé haladni látott porfellegeket felverték. Négy honvéd zászlóalj, a Pered előtt állott II. hadtestbeli gyalogságnak maradványa, kiket Kászonyi ezredes az esztelen továbbfutásban megakadályozott, épen mikor ideértem, akkor kezdtek újra sorakozni a III. hadtest helytálló lovassági hadosztálya mögött.

Perednek s a tőle északra fekvő kis erdőnek nyugoti *fele* eszerint részünkről már fel volt adva! — az ellenség hadközepe élénken és elszántan nyomul előre; — az, hogy Kászonyinak legutóbb említett négy honvéd zászlóalját még egyszer előrehajtsam és egyedül ezekkel szállassam meg újra az odahagyott támaszpontokat, emez osztagoknak folyvást kétes magatartását tekintve, előreláthatólag hiábavaló kísérlet volt volna és így nézetem szerint abban a pillanatban s azon viszonyok között Pered színvonalát még tovább megtartanunk nem volt többé lehetséges és így beállt immár annak a szükségére, hogy Leiningen gyalogsági hadosztályai most már ágyú-lövésnyire Pered *mögé* vonuljanak hátra.

Ezek időközben a Peredet északkeletről és keleti oldalán környező erdőkbe húzódtak volt, melyeket ott meg is szálltak. Éppen visszaverték volt az ellenségnek a centrumból az észak-

keleti ligetre intézett szuronytámadását, midőn gróf Leiningen ezredes Peredet feladó parancsot vett.

Most egyidejűleg a következő mozdulatoknak kellett megtörténni: a visszavonulás fedezése végett Leiningen lovassági hadosztálya, mely még mindig Peredtől nyugotra csatakészen állt, a II. hadtestnek említett négy gyalog zászlóalja által támogatva, tartóztassa fel az ellenséges centrum jobbszárnyi lovasságát, várható gyors előnyomulásában; a II. hadtest lovassága pedig, melynek eddigi rohamjai *néhány orosz gyalog zászlóaljnak* rendkívül szilárd ellentállásán megtörttek, ismételten támadja meg az ellenséges szélső jobbszárny megkerülő csapatját, ezáltal elejét veendő annak, nehogy ez, a mi III. hadtestünk lovasságát és II. hadtestünk négy gyalog zászlóalját baloldalt foghassa és ezen támadás által a részökre kitűzött feladatot meghiusítsa.

Gróf Leiningen ezredes csatázva kezdte meg visszavonulását; ennek egész tartama alatt seregében példás rendet tartott; lovassági hadosztályát közelebb vonta magához s éppen akkor fejlődött hadtestével ágyúlövésnyire Peredtől délre harczvonalba új állásában, mikor én őt újra fölkerestem, hogy vele a napi teendők további folyamára a következőkben megállapodjam.

«A III. hadtest védelemben maradván, végső esetben Zsigárdig engedi magát visszanyomtatni; itt azonban magához vonván, a II. hadtestnek — a mint nekem utólag jelentették, *lőszér fogyatéka* miatt — visszavonult tüzérségét és gyalogságát, Királyrév visszahódításáig helyt áll.

«Kászonyi ezredes egyidejűleg a II. hadtestnek Peredről visszavezetett négy gyalog zászlóalját ugyanannak lovassági hadosztályával egyesítván, ezen erőkkkel a III. hadtestet a baloldalt megkerültetés ellen biztosítja s egyszersmind fönntartja a Királyrévvel való összeköttetést.

«Mihelyt megint Királyrév a mienk: a III. hadtest — a II. hadtestnek említett tüzérsége és gyalog csapatjai által erősítve — Zsigádról újabb támadásba megy át; s ugyanezt teszi Királyrévről a II. hadtestnek többi része.»

Mindeddig még le nem mondtam a reményről, hogy Nagysándor tábornok jelentése a semptei Vágon sikerült átkeléséről végre-valahára csak megérkezik talán!

Királyrévből kimozdítani az ellenséget volt most legelső mulhatatlan feladatunk; s ezt siettetendő, megint a csatátérnek erre a pontjára tértem gyorsan vissza.

Királyrévnél — a mint az előzményekből tudva van — már négy gyalog zászlóaljunk és négy ágyunk volt együtt Rakovszky őrnagy parancsnoksága alatt.

De bármint törték is magukat Rakovszky őrnagy, Kempelen százados s az egyik zászlóalj parancsnoka, Nedbál százados, hogy a csapatokat a helység kivására buzdítsák, a legénység nagyobb része, sőt többen tiszték is, a déli faluvégtől messzi terjedező földeken lábonálló magas búzák közt meglapulva észrevétlen kisiklottak a csatából s én mikor ideértem, alig egyharmadát a négy zászlóaljnak találtam harczképes állapotban.

Az ily csekély erővel ismétlendő támadások nem ígértek az eddiginél jobb eredményt. Mindenekelőtt a rohamoszlopokat szaporítani kellett. Ahhoz, hogy ez lehetővé váljék, előbb a magas búzában bujkáló csatakerülő katonákra hajtóvadászatot kellett tartani. Az előbbi enyhébb kísérletek a demoralizált csapatoknak engedelmességre való visszahajlására mind sikertelenek voltak: most az utóbbi, a végletig menő kísérlet *bevált*.

Nemsokára Rakovszky őrnagy és Kempelen százados jelentékenyebb erővel mehettek rohamra Királyrévnek déli és délnyugati része ellen, míg Nedbál százados a maga zászlóalja többi részével nyugati oldalán hatolt be a helység belsejébe. Erre soká tartó heves csatár- és ágyúviadal kezdődött... Hogy ez utóljára is győzelmünkkel végződött, az főleg a nevezett három jeles tisztnek az érdeme.

Királyrév a mienk! Megállapodásunkhoz képest azonnal egy parancsörtiszttem megvitte vágatva Leiningennek Zsigárdra a parancsot, hogy a III. hadtest nyomuljon előre.

Rakovszky ezredes azalatt a Királyrévből kivert ellenséget üldözőbe vette, egy részét átkergette a Dudvágon; a többit megfutamította Alsószély felé. Kászonyi ezredes pedig, a ki kevéssel előbb a személyes vezetése alatt egyesített négy gyalog zászlóaljával és lovassági hadosztályával, az utóbbinak egy rosszul sikerült rohama következtében Királyrév színvonaláig viasszaszorult volt, most éppen hozzákészült, hogy az

immár Peredtől délre bontakozott ellenséges csatavonalnak most Királyrév ellen nyomuló jobbszárnya ellen intézzen újabb támadást: midőn gróf Leiningen ezredestől azt az írott jelentést vettem, hogy az ellenségnek egy erős hadosztaga *őt jobboldalt megkerülte* és ezáltal Zsigárdi állásának feladására kényszerítette; és hogy most kezdi meg visszavonulását Farkasd felé.

Ekkor végre kénytelen voltam bevallani magamnak, hogy a nap győzelmének minden reménye és vele a Vág folyam jobbpartja, számunkra elveszett!

Az eme jelentéssel keresztbe járt parancsomat, hogy a III. hadtest előrenyomuljon, rögtön visszavontam s azt hagytam meg gróf Leiningen ezredesnek, hogy megkezdett visszavonulását folytassa a Vág hídján át a tulsó partjáig.

Időközben Kászonyi ezredes a Pered felől Királyrév irányában előnyomuló ellenséges hadosztagot a maga lovassági ütegeivel megtámadta. De én ennek tüzelését csupán addig engedtem folytatni, mígnem Rakovszky őrnagy a Királyrévből kivert ellenség üldözéséből visszaérkezett. Mihelyt ez megint Kászonyival egyesült, a II. hadtest haladék nélkül megkezdte visszavonulását Aszódra és azt be is fejezte a nélkül, hogy az ellenség közben háborgatta volna.

Ellenben a Csallóközben a Vásárútnál koncentrált ellenség aznap még alkony előtt támadást intézett Klapka tábornok aszódi állása ellen, nyilván abból a szándékból, hogy a II. hadtestnek hátrálási vonala zárpontját, az Érsekújvári Duna hídját elfoglalván, szétszedése által II. hadtestünket a Vág jobb partján ott rekeszsze.

De a támadás későn kezdődött, a mikor a II. hadtest az Érsekújvári Dunán nagyrészt már átkelt volt. S a támadónak egész erőkifejtése mindössze is abból állt, hogy az esti sűrűletben hevesen megindult ágyúzását sötét éjjelig serényen folytatta a nélkül, hogy részünkön sok kárt tett volna vele emberben és lóban.

Klapka tábornok szilárd magatartása következtében a II. hadtest baj nélkül vonult át az Érsekújvári Duna jobbpartjára s azután a hidat elbontotta maga mögött.

Ezen hadtest lovasságának és tüzérségének egy részét legott előre indítottam Aszód helységhez Klapkának segítség-

gére; a hadtest többi részével meghosszabbítottam a csatavonalt Aszódtól jobbra egész a folyóig, valamivel a hídon fölül.

Csapatjaink, mind a Klapka tábornokéi, mind a Kászonyi ezredes alattiak, itt hadállásaikat megtartották. Az ellenség végtére meggyőződött támadásainak hasztalan voltáról és eredmény nélkül visszavonult Vásárútra.

Aszód maga pedig ezentúl ránk nézve — miután az ellenség Perednél felettünk kivívott határozott győzelme által ennek az offensívánknak végét vetett — nem birt többé hadászati fontossággal.

Ezért Klapka tábornokkal legott helyben abban állapodtunk meg, hogy Aszódot is utólag feladjuk.

Meg is történt ez: a VIII. hadtestnek Klapka alatti csapatai részéről mindjárt azon éjjel azáltal, hogy azok oldaltmenettel Apáczaszakállásra húzódtak vissza a Vásárútról Komáromba vivő országúton; a II. hadtest részéről pedig csak másnap, június 22-én, ezeknek Gutáig való visszavonulása által.

Aszódnál a II. hadtest csak előőrsöt hagyott hátra, mely az ellenséget szemmel tartsa.

Magam személyesen Gutára siettem azzal a szándékkal, hogy a Tót-Megyernél lenni képzelt III. hadtestet, Naszvadnak és Érsekujvárnak kerülve, június 22-én már korán reggel érjem el.

Gután azonban azt a meglepő jelentést vettem, hogy az elmúlt éjjel az Érsekujvári Duna tulsó partján Gutának átellenében, a II. hadtestből való tüzéség és gyalogság verődött össze. Ezek azon csapatjaink voltak, melyek előttevaló napon a peredi csatából Zsigárd felé kereket oldottak. Parancsom, mely szerint az osztagoknak már Zsigárdon a III. hadtesthez kellett volna csatlakozniok, Farkasdon és Négyeden keresztül folytatott gyors futásukban nem bírta őket utólélni; a Vág négyedi állóhidját pedig hamarjában nem is vették észre. Így jutottak abba a kétségbeesztő kelepcebe, a hol balról a Vág által, jobbról az Érsekujvári Duna által, elül pedig mind a két folyóviz egybeszakadása által feltartóztatva, perczenkint azt várták, hogy hátul melyik pillanatban bukkan rájuk az üldöző ellenség! Ennek azonban sejtelve sem volt minderről,

máskülönben kétségkívül megkísérlette volna elfogni az ottrekedteket. Ezeknek az érsekújvári Dunán átszállítása a gutai partra csak június 22-én hajnalban vehette kezdetét s a felhajtható szállítási eszközök csekély hordképessége miatt elartott csaknem délig. Miután azt folyamatba hoztam, Gutáról odábbsictem Tót-Megyerre.

A III. hadtest további sorsáról teljes bizonytalanságban voltam; és minthogy a II. hadtest Királyrévből Aszódra visszavonultában nem üldöztetett: ezen körülmény azt az aggodalmat keltette fel bennem, hátha az ellenség arra használta ki győzelmét, hogy az Alsó-Vágon rögtön át is kelt?

Ha ez meg talált történni, akkor a minket ezidőszert első sorban fenyegető legnagyobb veszélyt — a mi I. hadtestünknek (Nagysándor tábornok), valamint ennél északibb két száguldó hadoszlopunknak a főhadereg többi részeitől való elszigetelését — egyedül a III. hadtest végletig menő ellentállása és amaz elszigetelt hadrészek erőltetett gyors visszavonulása háríthatta még el.

De kora délelőtti órában Tót-Megyerre érvén, itt örömmel láttam, hogy aggodalmam alaptalan volt.

Az ellenség előttevaló este erejének túlnyomóan nagyobbik részével rávetette ugyan magát III. hadtestünkre, azt Farkasdnál visszaszorította s ezt a helységet is még bevette, de azután tovább nem nyomult előre, a III. hadtestnek a Vágon átkelését többé nem háborgatta és Négyed falut csak június 22-én reggel szállta meg; a Vág innenső partjának elfoglalására pedig nem tett kísérletet.

Ellenben több órai ottidőzésem alatt Tót-Megyeren a III. hadtestnek folyam mentén felállított előőrseitől az a jelentés érkezett, hogy az ellenség főereje a Vág tulsó partján fölszél húzódik s én ezáltal megint abban a korábbi képzetemben engedtem megerősíttetni magamat, hogy az osztrák hadsereg nagy része — egyidejűleg az oroszoknak nagybani betörésével — Galgócznál és Sempténél kezdendő offensívához készül. Június 21-én az ellenség Sempténél a Vág balpartját feladta ugyan s az ottani jobbpart védelmére szorítkozott, ez azonban csupán annak is lehetett a következménye, hogy II. és III. hadtesteink peredi megtámadásához összébb vonulnia kellett; míg a Nagysándor tábornok részéről ugyan-

aznap — állítólag erélyesen! — folytatott folyam-átkelési kísérletek teljes felsülése előttem kétségen kívül helyezte azt, hogy az ellenség azon túlnyomó erőkön kívül, melyekkel két hadtestünket Perednél támadta, Sempténél is, Galgócznál is még elegendő erők felett rendelkezik ahhoz, hogy ha ezekkel a Pered mellől ide vontakat is egyesíti, velök egymagára is a Vágon sikeresen átkelhessen a nélkül, hogy elébb az orosz nyugati hadsereget bevárja, melyet mi az Árva megyébe betört hadtest mögött képzeltünk.

A peredi ütközet szerencsétlen kimenetele és ennek fájdalmasan érzett következménye — nagy fáradsággal előkészített hídjaink elvesztése — által a védelmi magatartásra lévén kényszerítve, én most főhadseregünk *nagyobb* részének *konczen-trációját annak a vonalnak* átellenében láttam indikálnak, a hol (a mint az addig megtudott adatok után ítélve hittük) az ellenséges hadierők *nagyobb* része vonul össze.

Ezekhez képest II. hadtestünket Érsekújvárra kellett áthelyezni.

Ezt elintézendő, még június 22-én visszasiettem Gutára. De a II. hadtest útnakindítása azon százalmas állapota miatt, a melyben itt nagy részét találtam, egyelőre kivihetetlennek mutatkozott.

Ezen hadtest létszáma az utóbbi két napon szenvedett veszteségek által 5000 főre olvadt össze. Veszteségei, a menynyire emlékszem, 3000 emberre és egynéhány ágyúra rúgtak.

Már most — a Pered és Alsószély körül június 20-án esett küzdelmek rövid tartamához képest, jöllehet azokat a II. hadtest egyedül vívta, ama roppant veszteségek fölülmúltak minden természetes arányt! a június 21-iki királyrév—peredi csatában pedig a II. hadtest — ennek lovassági hadosztálya és vagy három gyalog zászlóalja kivételével — korántsem teljesítette oly lelkiismeretesen a kötelességét, mint az egész III. hadtest: ez pedig ennek daczára alig mutatott ki 5000 ember veszteséget...

De Tót-Megyerről Gutára visszatérő utamban a II. hadtesthez tartozó szökevények egész csoportosan jöttek velem szemközt!

Ez aztán megfejtette a nagy veszteségek titkát.

Attól kellett tartanom, hogy ezen veszteségek még szaporodni találnak, ha a II. hadtestet tüstént megint útnak indítom. Átláttam, hogy a II. hadtest megmaradt részének megmentése végett mulhatlan szükséges azt több napig pihentetni.

Igy a II. hadtestet újabb parancsig a gutai táborban hagytam, míg a III. hadtest a maga elébbeni felállítását foglalta el a Vág balpartján.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

(Az első hírek az orosz beavatkozás tömeges kezdődése felől. — Ezek valóban bizonyulnak. — Ennek befolyása elhatározásaimra. — A június 26-iki miniszteri tanácsülés. — Győrt elveszítjük június 28-án. — Visszavonulás a Komárom előtti erődített táborba.)

Mindjárt az aszódi ütközet után (június 21. és 22. közötti éjjel) még Aszódon vettem az első tudósításokat, hogy az északi határon Dukla felől nagyszámú orosz seregek betörték Magyarországra.

Ezáltal újabb tápot nyert az a már említett aggodalmam, hogy csak azért nem üldözte az ellenség II. hadtestünket Királyrévtől Aszódig visszavonulásában, hogy győzelmét annál teljesebben kizsákmányolhassa azzal, hogy mindjárt átvonul az alsó Vágon.

Ha az ellenség csakugyan a Vágon átkelt: akkor, a mint mondtam, ennek legelső veszedelmes következménye gyanánt attól kellett tartanom, hogy a III. hadtestünktől északra létező seregeink mind elvágatnak a hadsereg testétől.

A míg ez a veszély tartott, én ide nem hagyhattam a háború színhelyét, miután *eleve* amaz eshetőségre nem gondolván, ellene előre nem is intézkedtem volt.

De miután az ellenség nem kelt át a Vágon, ellenben június 22-én azt lehetett észrevenni fölöle, hogy a Vág jobbpartján fölfelé húzódott, mi által azon eredetleges föltevésem nyert valószínűségben, hogy tudniillik Semptéről szándékozik támadó hadmivelete kiindulni, ez esetre pedig a szükséges dispositiók részint magától értetők valának, részint előre ki voltak adva az önálló parancsnokoknak: az én személyes jelenlétem a harcok színhelyén a legközelebbi néhány napra most kevésbé nélkülözhetlennek látszott; míg ellenben éppen az Aszódon kapott jelentések, hogy az orosz invasio északon már komolyan és nagyban vette kezdetét, valamint ezen ese-

mény meggondolandó következményei. jelenlétemet a fővárosokban tették multhatatlan szükségessé.

Ama jelentések tudniillik azon körülménnyel egybevetve, hogy az oroszoknak Árvából a felső Bányavárosok ellen való előnyomulásáról semmi hír nem érkezett, azt gyaníttatták velem, hogy talán az orosz főhadserég hadműveltei *egyedül* a dukla—kassai vonal irányában terveztetnek.

Ez esetben pedig azon feltett szándékomnál fogva, hogy a Magyarországiért vivendő végső küzdelem színterét a Duna jobbpartjára fogom áthelyezni, a balpartot rögtön fel kell adni, a Vág felől minket fenyegető osztrák támadás daczára.

De mindenekelőtt meg kellett tudnom, hogy mi mindezekből a hírekből a *kétségtelen bizonyos*. Minden jelentés azon táborainkból, melyek nem tartoztak a főhadseréghez, a fővárosban gyűlt össze; ott reméltem tehát a gyötrő bizonytalanságtól szabadulni. Azonkívül Kossuthot meg kellett nyernem annak az eszmémnek, hogy mihelyt az orosz főhadserég a felföldön tényleg betört, magunk minden erőinket a végső válságra a Duna jobbpartján tömörítsük.

Junius 23-án reggel indultam Guláról Budapestre; de útközben Tatán, hol a központi hadintéző iroda székel, több rendbeli szolgálati ügy halaszthatlan elintézése által feltartóztatva, csak 24-én értem a fővárosokba.

Junius 26-án végre, Visocki tábornok jelentésének vétele után, mely szerint neki Eperjes és Kassa közt volt az első nevezetesebb ütközete az oroszokkal, a kik elől északi hadseregünk további ellentállás nélkül Miskolcz felé hátrálni kényszerült — kétségtelen bizonyos lett, hogy a dukla—kassai vonalon az oroszok osztatlan főereje, állítólag 60—70,000 ember körül) feltarthatlanul benyomul az ország belsejébe.

Egyidőben ezzel Erdélyből is érkezett jelentés ezen tartományiak északi és déli határain betört tetemes orosz seregek felől.

Az orosz főhadserégnek tényleg megtörtént betörése egy csapásra megfosztotta az 1848. évi alkotmány visszahelyezése érdekében az 1849. évi április 14-iki függetlenségi határozat fönnállása ellen irányzott minden törekvésemet minden gyakorlati jelentőségétől.

Az ellenforradalom, mindegy akár a hadseregtől, akár az

országgyűléstől indul ki, most már az orosz főhadssereg által csaknem kardcsapás nélkül elfoglalt országrészekkel szemben még csak a kényszerű bűnvezeclésnek (a miben van szorultság és nincs érdem) a színvonalán sem bírt volna fölülemelkedni; nem is említve a fönnforgó viszonyok közt kézzelfogható reménytelenségét ennek a «végső menekvésí módnak».

Megmenteni? — Magyarországot most már csak egy dolog menthette meg: a betört szövetséges hadseregek legyőzése!

Hogy Magyarország egymagára bír-e ezen feladatnak megfelelni?

Erre én mint katona kénytelen voltam meggyőződéseim szerint határozott nemmel felelni; és a kérdést: «hogyan lehet hát Magyarországot mégis megmenteni?» én immár hiábavalónak tartottam!

És igazán *az* is volt az *régen*! És hogy ezt a komoly valót csak most ismertem fel; hogy eleddig én, ki a mások, a készülő külsegítségben szentül bízó mindenvárók jámbor hiszékenységét szánakozó mosolylyal kísértem, magam is nem kevésbé valószínűtlen föltevésekkel számolni képes voltam; sőt mint a főhadssereg vezére, ezeknek még hadászati tevékenységre is befolyást engedtem: éppen ebben rejlett főoka az 1849-iki április 14-ike utáni nyilvános működéseim tagadhatatlan felemás voltának.

Nekem régen kellett volna átállatnom, hogy azon pillanattól fogva, a mikor az osztrák hadsereg maga magát az orosznak segedelmére való kilátással kezdte vigasztalni, Magyarország alkotmányos igazainak védői számára már csak egyetlen kérdés maradt megoldandó: a kétségbeesésnek az a kérdése tudniillik, *mint* lehessen még végső vonaglásunk görcsös erőmegfeszítésével is, a halálos ellenséget a legérzékenyebb helyén találni?

Régen kizárólag ezen egyetlen kérdésre kellett volna irányoznom minden gondolatomat és igyekezetemet, nem gondolván vele, akár az 1848-iki alkotmány, akár az 1849-iki függetlenségi határozat az a zászló, a mely alatt utolsó csapásainkat Magyarország eredetleges ellensége ellen mérjük.

Fájdalmasan éreztem most a használatlan elmúlt hónapok veszteségét.

Most már hazám fönnállása csak hetekre terjedhetett.

De legalább ezek ne muljanak el használatlan!

S a hátralévő hetek elegendők is voltak egy utolsó kétségbeesett elhatározás végrehajtására.

Junius 26-án este Kossuth ülésbe gyűjtötte a minisztereket lakására, azon kérdés feletti tanácskozás végett, hogy mit kelljen most tenni?

Ez volt az utolsó minisztertanácsi ülés, melyben mint hadügyminiszter jelen voltam.

Az ülés azon jelentések előterjesztésén kezdődött, melyek Erdélyből és Felső-Magyarországból az orosz seregek váratlanul gyors előrehaladását tudatták. Ezeknek teljes szövegszerinti felolvasása után Kossuth azt a kérdést, hogy a kormány most már mihez kezdjen? legelőször is én hozzám intézte. Erre javaslatom így szólt:

«Mindenekelőtt ne késsék tovább a kormány, az országra szakadó veszedelem egész nagyságát a néppel megismertetni, ha nem is egyébert, hát a végett, *nehogy mostani időelőtti diadalmámorában érje a leigáztatás szörnyű végzete.*»

«Egyúttal készüljön a kormány azon elv mellett, melyet eddig képviselt, *személyesen helytállni!* Adja meg közvetlen részvétele által a Magyarország függetlensége melletti végső küzdelemnek az élet-halálra való nemzeti önvédelmi harcz igazi jelentőségét! *Jelentse ki magát mozgónak és csatla-kozzék a főhadssereghez,* hogy ezzel együtt álljon és bukjen!»

«*Ismerje el annak lehetetlenségét, hogy a meglévő erőkkel és eszközökkel egyszerre mind az orosz, mind az osztrák hadsereg felett győzedelmeskedjünk; és kezdje rögtön valamennyi seregeinket a Duna jobbpartján vonni össze a végett, hogy ott egyesült erővel Ausztria ellen mérhessünk egy utolsó csapást; ellenben az orosz hadsereg előre haladását csupán késleltesse békés alkudozások kísérlete által.*»

«Ha az utóbbi nem sikerül: akkor ám hadd szállja meg az orosz a védetlen országrészeket.»

«Ha Magyarországnak el kell bukuia az orosz és osztrák hadseregek egyesült támadásai alatt, akkor végre is egészen mindegy rá nézve, hogy melyiknek a kettő közül esik zsákmányul, *de éppen nem mindegy az, hogy kétségbeesett utolsó csapásunk melyiket a kettő közül érje.*»

«A nemzet alkotmányos igazait eredetleg Ausztria támadta meg, nem Oroszország.»

«Ezt vegye a kormány fontolóra és mérjen *ezentúl csapást csapásra egyedül Ausztria ellen*, a meddig ezt az oroszok távolsága még megengedi!...»

Elmondám — s utánam megint Kossuth beszélt.

Javaslatom első pontját föltétlenül magáévá tette, hogy tudniillik a veszedelmet, melyben Magyarország leledzik, nem kell tovább titkolni a nemzet előtt. A nemzet, mondá, eddig csupán olcsó lelkesedést mutatott: cselekedni a maga szabadságáért — édes keveset cselekedett. Most válasszon a szolgáltság s a férfias önvédelem között...

Nem tudtam, hová akar Kossuth a nemzet ellen intézett meglepő kifakadásaival kilyukadni. Mindenesetre Kossuthhoz volt legkevésbé illő, a nemzet — vagy a mint ő magát kifejezni szokta — a nép ellen panaszra fakadnia.

Habár *ez*, általában véve, azt a szemrehányást meg is érdemelte, hogy a maga legyőzhetetlen voltáról még mindig többet képzelődött, mint a mennyit beigazolására cselekedett, éppen Kossuthnak nem volt joga kimondani ezt a vádat. Hiszen ő maga volt az, ki a néppel elhitette, hogy az ellenség megsemmisítésére egyéb sem kell annál, hogy kaszáját egyenesre igazítsa és táborba gyűljön.

Igaz, hogy most az oroszokkal szemben a nép kaszára sem kapott. De e miatt sem tehetett neki szemrehányást Kossuth, mert ő maga rendelve el országos külön böjtölést és templomjárást mint valami biztos ellenszert az orosz hadseregek ellen s ezen kormányi intézkedés által azt az enerváló képzetet keltette a népben, hogy az oroszok hasonló valami a döghalálhoz és az éhinséghez, melyek ellen fegyverrel védekezni nem lehet.

A mint mondám, sehogysem tudtam elgondolni, hogy Kossuth a nemzetnek az ő akaratába való példátlanul hívó megadásával szemben érthetetlen kifakadásával hová céloz, merre tart.

Ő indítványom mellett látszott nyilatkozni. De indítványom csak ezt a három követelést foglalta magában:

1. a nemzet felvilágosítását Magyarország valódi helyzete felől;

2. Kossuth és a miniszterek személyes helytállását a népszabadítás elve mellett, és

3. egy utolsó kétségbeesett csapást Ausztria ellen.

Mirevaló volt hát ez a heves kikelése a nemzet ellen — ezen három követelés alkalmából?

Talán csupán annak érezte szükségét Kossuth, hogy elszorult szíven könnyítsen valahogy?

Vagy talán eñe kifakadásával arra a következtetésre akarta-e Kossuth ráterelni a gondolatokat, hogy a nemzet nem érdemes rá, hogy ügye mellett Kossuth személyesen helyt álljon?!

Nem tagadom — ez utóbbtól tartottam. Feljogosított erre Kossuthnak még élénk emlékezetemben lévő téli utazása Pestről a Tisza mögé.

Azon esetre, ha Kossuth hasonló nyári utazáshoz való kedvet találna mutatni: elhatározásom készen állt s én nyugodtan vártam, mi lesz a sorsa javaslatomnak.

Úgy látszott, Kossuth még folytatni akarja szónoklatát az ily hirtelen kegyvesztett nemzet ellen. Éppen egy újabb, kevésbé hízelt kijelentése kezdetén azonhan váratlanul félbeszakította komornyikja, a ki két természetes söröskancsóval a kezében lépett a terembe, szemlátomást tétovázva, hogy melyiket a miniszter urak közül kínálja meg elsőnek.

«Micsoda dolog ez?!» förmedt rá Kossuth — és félbehagyván a nép elleni korholó beszédjét, a zavarba jött Ganymedet kiutasította a szobából.

A zavart okozó intermezzónak szándékom ellen én voltam az előidézője, azáltal, hogy nagyon szomjas lévén, erről a miniszteri tanácsülés kezdete előtt az előszobában szót találtam ejteni. Ezzel persze nem azt akartam mondani, hogy a szomjatos itallal nekem tanácskozás közben, és mi több, ily mértéktelen mennyiségben felszolgáljanak. Mindazonáltal illőnek tartottam, magamra venni a bosszantó félbeszakítás szerzőségét.

Önbevádolásom után úgy látszott, Kossuth hamar kiengesztelődött. Különben is a miniszterek irányában a házigazdának vendégei iránti figyelmére érezhette magát kötelezve, mert legott nemesebb italokról és némi hozzávalóról is gondoskodott.

Ezzel a komoly hallgató minisztertanács csakhamar élénk rögtönzött férfi-estély színét öltötte magára. Az iménti komor hangulat észrevétlenül csaknem derültté változott át. Kossuth nem folytatta többé a nép elleni philippikáját, hanem további szó nélkül *kijelentette, hogy javaslattal minden pontjában egyetért. Ugyanezt jelentették ki utána többen a miniszterek közül.* Indítványom nem lett elutasítva — és bennem még sem támadt az a belső meggyőződés, hogy Kossuth és a miniszterek *többsége* indítványom elfogadását és állhatatos keresztülvitelét komolyan veszi.

Erről azért nem éreztem magamat bensőleg meggyőződve, mert azon könnyelműség után ítélve, melylyel a szólók nagyobb része tárgyalta azt a kérdést a melyen az egyedüli még megmenthető közérdek — *a nemzet becsülete* — nyugodott, sehogysem bírtam attól a gyanútól menekülni, mintha a tanácskozásnak javaslatomra nézve kedvező eredményét főleg az említett komor nyik szolgáltrakészségének és lelkesítő következményeinek kellene köszönnöm.

Midőn másnap elhagytam a fővárosokat, hogy oda többé vissza se térjek, az a sejtélem kísért el a táborba, hogy Kossuth s a miniszterek többsége meg fogják tagadni cselekedeteik által, a mit a június 26-iki tanácsülésben nekem szóval megfogadtak.

Magam el voltam határozva, minden esetben a Duna jobbpartján vonni össze a főhadseréget és, ha másképp nem lehet, hát ezen főhadseréggel egymagával mérni azt az utolsó csapást az osztrák hadseregére.

Ez utóbbi ezalatt a Duna *jobbpartján* vonult össze és mikor én június 27-én a központi hadintéző irodához Tatára értem, akkor a mi főhadserégünknek ugyancsak a jobbparton való összevonását, melyet az említett *támadó* szándékból terveztem volt, már mint kényszerű *védelmi* rendszabályt láttam folyamatba téve. Sőt mint védelmi rendszabály is már elkészettnek látszott arra nézve, hogy a Rábavonalt megtarthassuk.

Az osztrákoknak ezt a mozdulatát a Duna balpartjáról át a jobbpartra sem magam, sem tudtomra bárki más a magyar táborban nem láttuk előre; felismerni pedig sem kémi, sem a Vág mellől s a Csallóközből kapott szolgálati jelentésekből nem lehetett, hanem csupán mikor az már végre is volt hajtva

s az osztrákok már előrenyomultak Pöltenberg és Kmeti rábamenti állásai ellen.

Kmeti ekkor Marczaltőnél állott — Győrtől 4—5 mérföldnyire délnek. Mikép az előzményekből tudva van, Kmetinek az ellenség határozott győzelme esetére a fővárosok voltak hátrálási vonalul kitűzve: utóbbi elhatározásom következtében azon már most változtatni kellett oly értelemben, hogy Kmeti a legrosszabb esetben is maradjon egyesülve Pöltenberggel.

De már június 27-én este az a jelentés érkezett Tatára, hogy egy osztrák hadosztág ezen nap folytában Győr és Marczaltő közt állépte a Rábát és a Kmeti-hadosztály meg a VII. hadtest közti összeköttetési vonalig nyomult előre. Ezáltal a Kmeti-hadosztály már el volt vágva a VII. hadtesttől és ez utóbbinak felállítása Győrről és körülte, baloldalt meg volt kerülve, erre pedig már másnapra egyenes koncentrikus támadás volt várható az utóbbi ellen.

Június 28-án reggel indultam Tatáról Győrbe. Mikor ide értem, már akkor a VII. hadtest Győr előtti felállítása nyugat felől hevesen meg volt támadva. Sőt Pöltenberg tábornok már a Győrtől egy órányira nyugatnak, a mosonyi országút s a Rábca vize nyergiben volt első posztóját fel is adta volt s a félóránnyival Győrhöz közelebbi másodikba vonult vissza, mint-hogy ebben, rövidebb kiterjedése miatt, meg volt adva a lehetőség, hogy itt az ellenség támadásainak a közvetlen rendelkezése alatt Győr védelmére megmaradt kevesebb erőkkkel is tartósabban bírjon ellentállni — miután előzőleg szükségesnek látta volt, csapatjainak tetemes részét a pápai országútra disponálni.

Ő ugyanis már az elmúlt éjjel annak legelső hírére, hogy az összeköttetést az ő hadteste (Győr) s a Marczaltőn álló Kmeti-hadosztály közt egy a Rábán Móriczhidánál készülő folyamátkelés veszélyezteti, ezen összeköttetése biztosítására két gyalogzászlóaljat, két huszárszázadot s egy üteg ágyút Tétre küldött.

Ezen hadoszlop június 27-én déltájban közel érte Tétet s itt a Kmeti-hadosztályhoz tartozó 10-ik honvédszászlóalj két századával találkozott össze, a kik, a mondott hadosztálynak szélső jobb oldalvédjét képezték és tőle egy ellenséges hadoszlop által, a mely Sopron felől jöven, azon reggel Móricz-

hidánál tetteleg átkelt a Rábán, elvágatván, a VII. hadtestre voltak visszavonulóban.

E két századbeli tisztek szóbeli jelentése a Rábán átkelt ellenség számerejéről és arról, hogy az átkelés befejezése után azonnal Tét irányában folytatta előnyomulását, a VII. hadtestből kiküldött hadoszlopunk parancsnokát¹ arra indította, hogy legott megfordulván, a maga nyomán Szemereig visszameneteljen.

A tőle vett írott jelentésre Pöltenberg tábornok még azon éjjel (27-ről 28-ára) a maga gyalogsági hadosztálynokai egyikét,² azt, kinek hadosztályához tartozott a különítmény, a hadosztály megmaradt részével és hozzá erősítésül adott néhány huszárszázaddal ugyanoda indította útnak. Ennél is többet küldenie oda az időközben a mosonyi országút mentén észlelt és Győr *előtti* állását arczban fenyegető ellenséges támadási készülétek miatt nem lehetett.

E szerint Pöltenbergnek minden hadiereje (a VII-ik hadtest és a VIII-iknak Klapka tábornok által már napok előtt Komáromból Győrbe küldött egyik része) — mindent összevéve körülbelül 11,000 ember és 40 ágyú — június 28-án reggel két, egymástól csaknem harmadfél mérföldnyi távolságra fekvő pontra volt elosztva.

Vagy kétharmada ugyanis (a jobbszárny) Pöltenberg közvetlen vezénylete alatt, a város védelmére az ellenségnek nyugati (fő) támadása ellen, a mosonyi országút s a Rábcza vize nyergiben volt felállítva, a harmadik harmadrész, az említett gyalogsági hadosztálynok Liphay ezredes vezetése alatt Szemere falunál állt és feladata az volt, hogy a Kmeti-hadosztálylyal való megszakadt összeköttetés helyreállítása végett azt az ellenséges hadoszlopot, mely az előző este Tétig nyomult előre, támadja meg és, ha lehet, szorítsa *el* a pápai úttól és *vissza*, keresztül a Rábán.

De ugyanez az ellenséges hadoszlop 28-án reggel megelőzte a mi balszárnyunk támadását. Es csaknem ugyanakkor kapta emennek parancsnoka a Szemere színvonala és Győr

¹ Kupa Hümér (igazi nevén Pencz Fidél) Hunyady-huszárezredbeli alezredes. A ford.

² Liphay Lajos ezredest. A ford.

közi Rába-szakasz megfigyelésére felállított hír-örs állomástól azt a jelentést, hogy egy ellenséges hadoszlop, mely Babótnál kelt át a Rábán, most Ménfő irányában menetel. Erre kénytelen volt (Lipthay ezredes) nehogy maga Győrtől elvágassék, Szemeréről Ménfőre vezetni vissza csapatjait. Ezt pedig harczolva kellett megtennie, mert Tét felől már meg is volt támadva és most jódarabig hevesen üldözőbe vették. Ménfőnél szándékozott hátrázottan ellentállni.

Pöltenberg tábornok mind e kedvezőtlen eseményekről már értesült, mire én Győrbe megérkeztem s itt vele beszéltem. Ő mégis remélte, hogy balszárnya képes lesz Ménfőnél mindaddig föltartóztatni az ellenséget, míg a várt segítség Komáromból megérkezik.

De én már meg voltam győződve, hogy ez a segítség — a II-ik hadtest és a VIII-iknak jelentéktelen része — aznap legfőljebb Gönyőig juthat el; azért Győrt csak abban az esetben hittem még tovább tarthatónak, ha Ménfőnél rendkívül kedvező eredménnyel harczolunk.

Ezért Győr védelmét továbbra is Pöltenbergre bízván, magam Ménfőre siettem, ott veendő át személyesen a csata vezetését. De már fele útján talákoztam szemközt balszárnyunk parancsnokának azzal az írott jelentésével, hogy a Ménfőnél rövid ideig tartó ütközetének szerencsétlen kimenelete őt Szabadhegyre kényszeríti visszavonulni. S ily körülmények közt — azt a túlerőt nem is tekintve, melylyel időközben az ellenség Győr város és elővárosai ellen intézett támadásait megkezdte és folytatta — ezek mind tarthatlanná váltak; mert ha balszárnyunk amott visszavonul Szabadhegyre és emitt Győr előtt Pöltenberg a jobbszárnynyal még sokáig időz: emez a hátrálási vonalát találja elveszítni.

Ezért parancsot küldtem Pöltenbergnek, hogy haladéknélkül vonuljon ki Győrből és vezesse vissza seregeit a komáromi úton egészen odáig, hol az úgynevezett Galamb-kocsmá áll.

Mialatt Pöltenberg tábornok a jobbszárnynyal ezt a parancsot követte, én a balszárnyat Szabadhegyről Hecsére irányítottam.

Hecsétől s a Galamb-kocsmától tovább két hadoszlopban rendeztem a visszavonulást, melyet egyelőre Gönyőig terveztem.

Klapka tábornok, a ki időközben Komáromból megérkezett, a balszárnyat Szent-Ivánon át Szent-Jánosra vezette, Pöltenberg tábornok pedig a jobbszárny gyalogságát és tüzérségét Gönyőre, míg magam a lovasság legnagyobb részével s egy üteg ágyúval a visszavonulást fődöztem.

Az ellenség körülbelül a Szigetköz keleti csúcsának színvonaláig folyvást üldözött bennünket.

A rendkívüli túlerő, melyet az osztrákok a nap folyamában előttünk kifejtettek, azon elhatározásra birt, hogy mindaddig a míg főhadserөгünk concentratiója a Duna jobbspártján nincs teljesen befezve, minden döntő összeütközés elöl kitérjek; legrosszabb esetben, azaz, ha az osztrákok győzelmöket kihasználván, szakadatlanul előre nyomulnának, én minden a jobbsparton rendelkezésemre álló csapatokkal a Komárom körüli erődített táborba vonuljak vissza, ennek megvédelmezésére szorítkozzam és csak miután a főhadserөгnek utolsó csapattja is a Duna balpártjáról a jobbsparton bevonult, csak akkor intézem minden erők megfeszítésével a viszontcsapást az osztrákok ellen.

Ehhez képest a VII. és a II. hadtest (mely utóbbi, ha nem csalódom, június 28-án Komáromból jövet nagy nehezen ért volt el Gönyőig) a VIII. hadtestnek két hadoszlopával együtt 29-én hajnal hasadtával hagyták el gönyői és szentjánosi táborhelyeiket és aznap Ácsig meneteltek; június 30-án pedig utócsapattjaikat (melyek ezentúl előcsapatok) Ácsnál hátrahagyván, az erődített táborban befejezték visszavonulásukat.

Nagy-Igmándra egy huszárkülönítményt küldtünk, mely az ellenséget az úgynevezett Mészáros-úton tartsa szemmel és hozzon hírt a Kmeti-hadosztályról, melynek én még június 28-án Győrből Szent Mártonon át azt a parancsot küldtem, hogy Románd és Kisbér felé csatlakozzék vissza Komáromba.

De a nagyigmándi huszárvezénylet már június 30-án kénytelen volt egy közeledő ellenséges hadoszlop elöl az erődített táborba visszahúzódni.

Az Ács mellett hátrahagyott vegyes előcsapatoknak az volt a feladata, hogy ezt a pontot s a Czonczó-patak vonalát csakis túlerős ellenség támadása elöl hagyhassa oda, de ekkor is az erődített táborunk és Ács helysége közti erdőnek déli irányban kiugró nyulványát szállja meg és tartsa.

Ez utóbbit megtenni az előcsapat parancsnoka félreértésből elmulasztotta.

Ő ugyanis, a mikor június 30-án az ellenség nagy erővel egyszerre Nagy-Igmánd és Ács felé közeledett és ezzel őt a Czonczó-vonal feladására kényszerítette, a Nagy-Igmándról Komárom irányában visszahúzódó saját lovas különítményünket ellenségnek nézvén, nehogy táborunktól elvágassék, sietett az erődített tábor belsejét elérni s ekkor az ácsi erdőnek említett déli nyulványát is megszállatlan odahagyta, a nélkül, hogy ezt jóelőre bejelentette volna.

Így jutott az őt nyomon követő ellenség kardcsapás nélkül egyszersmind az említett erdőnyulvány birtokába.

Ezt már most vissza kellett foglalnunk az ellenségtől — a mi különös nehézség nélkül sikerült is, minthogy az ellenség nem fejtett ki nagyon erős ellentállást, hanem rövid ideig tartó ágyúzás után visszavonult Ácsra.

Előcsapatjaink pedig megszállván az ácsi erdőnek is ezt a részét, erődített táborunkat tág ívben fogták körül, melynek jobbszárnyai végével a Dunára, a ballal pedig Ó-Szőny helységre támaszkodtak.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

(Viszályom a kormánynyal.)

«Csapást csapásra egyedül Ausztria ellen!»

Ismétlem, ez volt az oroszok ily nagyban történt betörése után az egyedüli hátralevő utolsó közös feladat Magyarország összes pártjai számára, akár a *lehetőségét* tagadja valaki, — akár a *lehetetlenségét* annak, hogy Magyarország győzelmesen kerüljön ki a küzdelemből.

Az *első* esetben, Kossuthnak a maga függetlenségi nyilatkozatát, Szemerének a maga respublikáját az 1848-iki alkotmány szerencsétlen védőinek pedig *ezt* meg kellett bosszúlniok, még pedig kevésbbé Oroszországon, mint Ausztrián.

A *másik* esetben annak a módszernek kellett a legbiztosabban célravezetőnek lennie, a mely szerint a két ellenség közül legelőbb azt, a melyik a magunk összevont haderői súlypontjához közelebb érhető — tehát az osztrákot — kell tönkretennünk és csak azután, ha ez sikerült, hasonló szándékkal az orosz ellen menni.

Ezen módszernek, a mint az ellenséges hadseregek álltak s a mint valószínűleg az oroszok azalatt, míg mi az osztrákokkal megbirkozunk, előre mozdulni fognak, csak egy hátránya volt: az, hogy feladta a hátrálási vonalat kifelé Törökország semleges területére.

De hiszen Kossuth, a kinek közreműködése nélkül ezen módszernek teljes erővel való keresztülvitele jámbor óhajítás marad, már 1849 április 14-ikén önnön szabad meggyőződéséből az egyetemes nemzet háta mögött szétrombolta a hidat s ezáltal arra a neki csak becsületére válható várakozásra jogosított fel mindenkit, hogy ő a maga személyére nézve sem ragaszkodik többé ama hátrálási vonal nyitvatartásához.

A június 26-iki miniszteri tanácsülésben tett indítványom ezek szerint mintegy compromissum volt, melyet én, a ki többé lehetetlennek tartottam Magyarország megmentését, az 1848. évi alkotmány védői nevében *megajánlottam* «a ki-nem-fejezett kormányformájú független Magyarország» megalapítójának (Kossuthnak) és a «republicanus» elemet Magyarországon feltaláló Szemerének, a kik mind a ketten azt erősítették, hogy még megmenthetőnek hiszik a hazát.

Ezek *elfogadták* a felajánlott compromissumot, de a mint tudjuk, oly rendkívüli befolyások alatt és oly módon, mely nem volt alkalmas arra, hogy bennem bizodalmat keltsen az elfogadás őszinteségében.

És ha már június 26-ikán is, a mely napon a minket a Duna jobbpartján fenyegető osztrák offensiváról Kossuthnak és Szemerének még csak sejtelmők sem lehetett, úgy látszott, mintha javaslatom végrehajtása nevezett uraknak nem állana komoly: szándékában, június 29-ikén ezt már bizonyosra is vehettem.

Az előző fejezetben vázolt június 28-ikai hadi események után ugyanis a kormánynak haladék nélkül be kellett volna költöznie Pestről Komárom várába.

De Kossuth már április végén azt a lehetőséget, hogy Komáromban esetleg az ellenség még körül is zárolja, igen érelyesen visszautasította: hát most június végén a sokkal válságosabbá vált körülmények közt hogyan irtózott volna tőle?!

A dolgok állása eszerint látszólag körülbelül ugyanaz volt, mintha a június 26-iki miniszteri tanácsülésben tett javaslatom egyenesen elvettettetett volna, mely esetre, mint már említettem, magamban előre el voltam tökéelve, azt, mit most már valamennyi pártjaink közös egyedüli utolsó feladatának tekintettem, a főhadssereggel egymagával kísérteni meg.

Indított pedig ez önelhatározásra annak a kötelességnek élénk érzete, hogy Magyarország végső becsületét kell megóvni; meg kell akadályozni azt, hogy elbukásunk teljesen dicstelen legyen.

A mint a honvédelem dolgában, az oroszok nagybani betörésével egyszerre nyilvánvalóvá lett, hogy a kormány nem tudja mit tegyen: máris valóban közel ért minket a dicstelen bukás veszélye. Ez a veszély pedig nézetem szerint, nemzeti

és katonai szempontból ítélve, kivált abban a nagy valószínűségben állott, hogy az osztrákok imént kezdetét vett támadó hadjáratának egész lefolyása szakadatlanul győzelmes talállenni, ha részünkről elmulasztjuk a most Komáromnál kínáló kedvező alkalmat arra, hogy őket legalább *még egyszer a defensivára kényszerítsük*, mielőtt még az oroszok ezt meghiúsíthatnák.

Ama rideg elhatározásom eszerint nem azon a reményen alapult, hogy képes leszek Magyarország bukását feltartóztatni; de igenis alapult e kettős meggyőződésen:

hogy a magyar főhadssereg szem előtt tartván kötelességét az ország iránt, melynek igazai mellett fegyvert fogott, önnön becsületével tartozik nem elébb, mint csak a legvégsőig vitt ellentállás kifejtése után, az osztrákok elől meghátrálni; és

hogy sehol semmiféle pontjan az országnak nem lehet az osztrákok elleni viszontesapásainkat annyira hatványozni, mint éppen Komáromnál.

Különben, *tények* által június 29-ikén még nem voltam meggyőződve róla, hogy az oroszok elől hátráló Visocki tábornok seregeinek a főhadssereggel a Duna jobbpartján való egyesülését keresztül vinni, vagyis helyesebben mondva, Kossuthot a Komáromba jövetelre bírni, lehetetlen. Ha *emcz* nem sikerül: akkor előreláthatólag *amaz* is kivihetetlen.

A június 26-iki minisztertanácsban tett indítványomnak ismételt irott indokolásától, Kossuthnak a Komáromban ellenségtől körülzáratás lehetősége ellen határozottan kifejezett iszonyodásával szemben, nem lehetett ugyan jó eredményt várni: de én azt reméltem, hogy becsületérzése fog akkor reagálni s őtet a főhadssereghez csatlakozásra indítani, ha én (egyfelől a végső döntést a Duna jobbpartján provokálni kész elhatározásomat, másfelől az ő vonakodását attól, hogy személyesen osztozzék a főhadssereg sorsában, magától értetőnek vévén) neki egyenesen azt tanácslom, hogy szálválja személyét a menekülés által.

S ezt meg is tettem. A Rábavonal elvesztését tudató rövid jelentésemnek ugyanis, melyben Kossuthot arra figyelmeztettem, hogy a fővárosokat földöznom lehetetlen, neki azt a tanácsot adtam, hogy a kormányt jókor helyezze át Pestről Nagyváradra, ha Komárom neki nem tetszik. Sem fönti elhatáro-

zásomat nem hallgattam el előtte, sem azt, hogy egész resignatioval megmaradok annál.

De Kossuth nem jött Komáromba, csak keserű szemrehányása, a miért nem tudtam számára biztosabb menhelyet kinézni Nagyváradnál, mely várost a Felső-Tisznánál táborozó oroszok kevés napok alatt akadály nélkül megszállhatnak.

Ebben, a mi az oroszokat illeti, igaza volt Kossuthnak, de azért, megvallom, minden másra voltam inkább elkészülve, mint erre a szintoly naiv, mint alapos szemrehányásra. S ezen szomorú meglepetés utóhatása annyira *elhomályosította*, vagy ha úgy tetszik, *kiélesítette* (a kettő közül szabad választani) ítéletemet, hogy a Kossuthtal összhangzó ezentüli közreműködésem előttem épp oly lehetetlenségnek látszott, mint teszem két embernek karöltve járása, a kik közül az egyik mindenkor kész a maga tettei és ezek minden következményeiért helytállni, míg a másik a maga cselekedeteinek kényelmetlen következményei elől minden úton-módon kitérni iparkodik.

Ítéletem ezen kiélesítésére vagy elhomályosítására lényegesen befolyt a következő eset is.

Junius 29-ikén, a mely napon fönt említett jelentésem már útban volt a fővárosok felé, azalatt míg én Ács helységben az erődített táborba való további visszavonulást rendezném, váratlanul két polgári kormányhivatalnok termelt Ácson oly küldetésben, hogy a nevezett helységet hivatalosan elhamvassza. Ők valamelyik kormánybiztosra, a ki őket e végre kiküldte s azonkívül a kormánynak egy előttem eddigelé ismeretlen különleges rendeletére is hivatkoztak, mely utóbbi szerint minden helységet országszerte, mihelyest seregeink abból az ellenség elől kivonulnak, hasonló elhamvasztás sorsa fogna érni.

Emlékezhetünk, hogy történt már ehhez a rendelethez hasonló valami, de sokkal kisebb mérvben, 1848 évi deczemberben.

Akkor is a Lajthától a fővárosok felé visszavonulásunk közben a Mosony és Győr közti országútszakasz közelében érhető asztagok és kazlak a lángok martaléka lettek. Ezen akkori pusztítási kísérletnek (mely tovább nem folytatódott Győrnél) még némileg mentségére szolgálhatott részint az indító szándék: késleltetni az ellenséget a szapora előrenyomulásban,

részint azon akkoriban tenyésztett képzelődés, hogy a föld népe el van szánva a bevonuló osztrákok elől lakhelyeit odahagyni, mintha csak egy új népvándorlási korszak előtt állnánk vala.

De a mint hasonlóképen tudva van, a nép édes-keves kedvet mutatott a költözködésre és épp ezért csakhamar fölülkerekedett a józan belátás, hogy ez a — tévesen a honvédelem érdekében — kezdett pusztítási rendszer következetes végrehajtása a legsúlyosabb felelősséggel fogna járni.

Ezt Kossuth 1848-iki deczemberben kétséggel magá is belátta, máskülönben a pusztítás munkáját — az én előterjesztéseimmel keveset gondolva — tovább folytatta volna. Ő tehát tudta, hogy polgártársainak mennyire nincs kedvük az elbujdosásra; az azóta lefolyt félév alatt pedig a földnépnek általános nézete ingatlan vagyonának értéke felől aligha változhatott akkorát, hogy ez igazolhatta volna Magyarország ideiglenes kormányzatának e legújabb keletű gyújtogatási rendeletét.

Ezért én ezt a rendeletet sehogysem bírtam sem Kossuthnak az unalomig ismételve szóval vallott népszerűetével, sem a haza megmentésének lehetősége iránti hitével okozati összeegyezésbe hozni.

De mindezt mellőzve sem bírtam, sem azt a *különleges közcsejt*, melynek ez a rendelet és szomorú következményei alkalmas eszközül szolgálhattak volna, sem általában *semminemű olyas csejt* felfedezni, mely egy ilyen eszközt szentelni képes.

Az a meggyőződés, hogy ezentúl Kossuthal egyetértésem erkölcsileg lehetetlen, ekkor oly erőt vett rajtam, hogy Komáromból június 30-ikáról kelt levelemben neki hímezés nélkül kijelentettem, hogy nem a kormány, hanem a nép érdekét szolgálni volt eddigi küzdelmeimnek is a célja s én lennék az első, a ki még a fegyvert is letenni kész, ha ezáltal *ezt* a csejt elérhetőnek látnám.

Még mielőtt erre tőle válasz érkezhett volna, váratlanul a kormánynak három küldöttje, Csányi László közlekedési miniszter, Aulich tábornok és Kis* altábornagy személyesen

* Ernő. A fordító.

lépett meg Komáromban azzal az előszóval elmondott hivatalos közléssel, hogy a minisztertanács a főhadseregnek Komáromból Budára a lehető leggyorsabban eszközözlendő levonulását határozta el. És Csányi, hathatósan támogatva Aulichtól, még hathatósabban az ezen két férfiú iránt lelkemben élő baráti érzelmektől, rá birt, hogy a már eltökélt szándékomtól, miszerint Komáromnál idézem elő az utolsó döntést, megint elállottam, sőt hogy e pillanatban úgy tetszett előttem, mintha a Kossuthal való ezentúli közreműködésem erkölcsi lehetetlensége felőli meggyőződésemmel sem lenne szabad ragaszkodnom.

Csányi és Aulich ugyanis rendkívül nemes gondolkodásuknál és tetteiknél fogva oly nagy mértékben bírták bizalmamat, hogy mikor most határozottan a kormány pártjára álltak, ez engem úgy ért mint egy szemrehányás és hogy személyiségök hatása alatt most egyszerre úgy rémlett, mintha igazságtalan voltam volna Kossuth irányában, mikor ama gyújtogató rendelete és a főhadsereghez csatlakozástól való felette gyanús vonakodása alapján azt tettem föl felőle, hogy ezentúl már önnön személye megmentésén kívül csak még — mindegy, bármilyen szándékból — Magyarország végképeni elpusztítása jár az eszében.

Mindezeknél fogva a kormány küldötteinek őszintén megígértem, hogy a minisztertanács határozatát — a lehetőséghez képest gyorsan — követni fogom.

Ezzel a kormányi küldöttek tüstént visszatértek Pestre.

A főhadereg felállítása — a tőle az ellenség által elvágott Kmeti-hadosztály nélkül — 1849 július 1-én a következő volt:

A II., III. és VII. hadtestek a Komárom előtti erődített táborban voltak egyesítve. A I. hadtest *Érsekujszárnán* és a *Nyitra vize mentén fölfelé*, s a VII. hadtestből való különítmény *Verebélyen* és *Nyitrán* táboroztak; míg Görgey Armin szárnyaló csapata, melynek előőrseit az Árva vármegyében álló orosz seregek a Felső-Vágtól a Bányavárosok irányában visszaszorították, a mondott napon odahagyta *Perket* és *Besztercebányát* s a legutóbb kapott parancshoz képest útban volt, hogy haladék nélkül Komáromba siessen.

Eszerint főhadsseregünk levonulása Komáromtól Budára (a Czonczó vizénél álló osztrák főhadssereg szemeláttára, mindenestre merész feladat, ha nem is éppen föltétlenül reménytelen) a föntírt elhelyezési viszonyoknál fogva, — melyeket a központi hadintéző iroda főnöke a kormány küldötteivel jelenlétemben részletesen közlött — *nem kezdődhetett julius 3-ika előtt* és akkor is csak azon föltétel alatt, hogy az említett két szárnyaló csapat (vagyis különítmény, összesen körülbelől 5000 ember 10 ágyúval) azt a rendeltetést kapja, hogy ezentúl Komárom várórságát egészítsék ki s a főhadssereg azokat be ne várja.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

(Julius 2-ika.)

A Komárom előtti dunajobbparti erődített tábor április 26-ika, Komárom-vár tökéletes felszabadításának napja óta megint helyreállítatott, sőt részben új építkezésekkel ki volt egészítve.

A legnevezetesebb ez utóbbiak közül: a dunahidfőttől délre emelkedő homokhalmon épült erős csillagsáncz volt, a korábbi 8. számú védmű helyén.

(Az ívalakú elsánczolt vonalnak valamennyi védművei — kezdve az annak Új-Szőny helységen fölül jobbszárnyi támpontját képező dunaparti magaslaton, az úgynevezett Monostoron* — az 1-től a 10-ig folyó számokkal valának megjelölve.)

A többi ujdón építmények néhány, a tábor szélső jobbszárnya (az 1. és 2.) előtt épült és hátul nyílt földműből álltak.

A június 30-ika óta az erődített táborban összevont hadaink (mindössze alig 25,000 ember és vagy 120 ágyú) közül:

a VIII. hadtestnek a várból kivett része, négy gyalogzászlóalj, a Monostoron fekvő 1., 2. és 3. számú védműveket, az ezek elibe emelt művekkel együtt, tartotta megszállva;

a VII. hadtest Pöltenberg tábornok alatt a 4., 5., 6. és 7. számú földvárakat;

végre a III. hadtest gróf Leiningen tábornok alatt a 8., 9. és 10. számúakat, továbbá a dunahidfőt s az ettől folyammentén lefelé fekvő Ó-Szőny helységet tartotta megszállva;

míg a II. hadtest Kászonyi ezredes alatt az erődített tábor belsejében maradt, tartaléknak.

* Az osztrákok Sandbergnek hívták. A fordító.

Az osztrákok, megszorítva (a mint egy július 1-jén elfogott orosz katona vallomásaiból értesültünk) azzal az orosz hadosztályal, mely június 21-ikén a peredi ütközetben állt velünk szemben — már június 30-án, a mint tudjuk, elfoglalták a Czonczó-vonalt.

Július 2-ikán korán reggel részokról előnyomulás történt erődített táborunk ellen.

Mindazáltal előőrseink parancsnokai, hihetőleg mivel komoly szándékot nem sejtettek benne, nem tartották szükségesnek az erről való jelentést *tűstént* a főhadiszállásba (Komárom városába) továbbítani.

Igy Klapka tábornok és magam a fenyegető mozdulatokról már csak az annak következtében a Monostoron megindult ágyuzásból értesültünk.

Midőn mindketten az erődített táborba sietnénk, útközben összehatalkozván, abban állapotunk meg, hogy Klapka a balszárnyon a III. hadtest körében veszi át a fővezetést a készülő csatában, *én* a középen s a jobbszárnyon a VII. hadtest s a várórségből kivett csapatok hadmíveleti körében.

Mindenekelőtt a dolgok állásáról akarván kiki a maga hatáskörében saját szemmel meggyőződni, együtt vágattunk a 7. és 8. számú földvárak közt ki a szabadba és csak az erődített tábor körvonalán kívül váltunk egymástól és tértünk: Klapka balra, Ó-Szőny felé; én jobbra a Monostornak tartván.

Mocsa és Csém felől terjedelmes vonalakban láttuk az ellenséget előre nyomulni. De azok még messzi, földváraink ágyulótávolán kívül voltak. Az ellenség szélső jobbszárnya Ó-Szőny irányában előre tolva, ezt a pontot fenyegette; ellene épp ekkor a III. hadtest lovassága támadást intézett.

Az emitt kezdődő ütközetnél jóval élénkebbnek látszott amaz ott a Monostor körül.

Mialatt magam az erődített tábor tág félkörben körüllovagolván, a Monostor felé siettem, azt láttam, hogy az ellenség Herkály előtt, valamint a Czonczó-patak s a monostori szőlők közt a Duna mentében terjedő parti erdőnek tudvalévő déli kinyulványa előtt is, igen tetemes erőket bont, melyekkel szemlátomást táborunk elleni közvetlen támadáshoz készül.

Előőrseink Herkályról s a déli erdővégről már elébb vissza-

vonultak az erősített táborba. De ennyivel az ellenség nem látszott megelégedni; és bármennyire valószínűtlen volt is, hogy komolyan meg akarja vívni táborunkat: mégis szélső balszárnyának tüzes előtörtetése a dunaparti erdőből, monostori sarkpontunk ellen — támogatva, a mint láttam, az egyidejűleg a déli erdővég, Harkály, Csém és Mocsá felől kiinduló előnyomulástól — egyébre nem igen volt magyarázható.

Egyfelől oly rendkívül erős positionnak birtokában, a milyen erősített táborunk, másfelől azon hadi erők félreismerhetlen túlsúlyával szemben, melyeket az ellenség szemünk láttára ellenünk offensive kifejtett: nézetem szerint legokosabb volt, tisztán védelmi magatartásban bevárni a támadást, mely a Monostor irányában tényleg már nagy erélyvel meg is indult.

Azonban, mikor a Monostor tájára értem, az itt talált állapotokból azt láttam, hogy itt részünkről távollétem alatt az enyémmel ellenkező harcászati nézet uralkodott.

Az történt ugyanis, hogy a közeledő ellenségnek a szőlők-ből és parti erdőből való visszaüzése végett már a várórségbeli négy gyalogzászlóalj legnagyobb része előre indított és ezen kirohanás hathatós támogatására másik négy gyalogzászlóalj a VII. hadtestből lett — részint magokban azon szőlőkben, részint a délre mesgyés szabad téren, a szőlők és az ácsi országút között, az erősített táborvonal előtt balra és előre — kiállítva.

Ezen rögtöni viszonttámadó föllépés részünkről indokolt-nak látszhatott ugyan az által a szándék által, hogy az ellenségnek elszigetelten előre törő *szélső* balszárnya hamarabb legyen visszautasítva, mintsem annak *belső* balszárnya és centruma a VII. hadtestünkre bízott védműveink elleni előnyomulásában amazzal egyenlő támadási színvonalra eljuthat.

Azonban gyalogságot egymagában alkalmazni a többi két fegyvernem, jelesül tüzérség nélkül — nem volt czélszerű. A VII. hadtestbeli négy zászlóalj felállítása pedig a szőlők és ácsi országút közötti szabad és nyílt terepen, erősített táborunk ágyúinak hathatós hordereje körén kívül s a mind a három fegyvernemmel közeledő ellenséggel szemközt — csakis erre a négy zászlóaljra nézve lehetett vészthozó.

Mikor én ezen külső szemle-lovaglásomból az ácsi ország-

úton az erődített tábor belsejébe visszatérvén, a Monostoron megjelentem, már akkor annak a nyolcz zászlóalj előretolásának káros következményei sajnosan érezhetők voltak, a mint ez testvéröcsémnek az ő hadtestparancsnokához, Pöltenberg tábornokhoz irt és velem egyszerre odaérkezett jelentéséből is kitűnt. (A zászlóalj, melyet öcsém vezényelt, azon négy közül való volt, melyek a monostori szőlőktől délre eső nyílt terepen voltak felállítva.)

Az ellenség részéről (így szólt a jelentés) egy röppentyű és két ágyúüteg működik ellenünk, ezektől a szabad terepen álló zászlóaljok sokat szenvednek; szélső jobbszárnyunk a szőlőkben pedig már meghátrált.

E jelentésre én előre siettem a szőlőkbe, hogy az ütközetet ott helyreállítsam, vagy legalább a felbomlásnak vegyem elejét.

Mikor a monostori mellső két nyílt sáncz között kifelé lovagoltam, ezeket nagy megnyugvásomra a komáromi zászlóaljok tartalékban maradt része által már megszállva találtam, — s így elegendőképen biztosítva még arra a legrosszabb esetre is, ha rohamoszlopaink teljesen visszaveretnének.

Vagy fél ágyúlövésnyi távolságban eme sánczok előtt egy raj futókkal találkoztam szemközt. Vagy fél zászlóaljra valók lehettek. Derék kíséretem fáradozása hamar véget vetett a futásnak. Ez annyiival könnyebben sikerült, mivel a tőlünk balra, a szőlőktől délre a szabadban felállított ellenséges ütegek leginkább a már hátunk mögött hagyott elősánczainkat vették célba, azt a tájat pedig, a hol kíséretem és magam ama bomlott hadnak elálltuk az útját, most csak ritkásan lődözték. Azonkívül e pillanatban közvetlen előttünk nem is láttunk ellenséget. De már a jövő perczben ott bukkant elő a legközelebbi földredő mögül 150—200 lépésre előttünk az osztrák csatározók legeleje; és csak amúgy vállra vetett fegyverrel törtetett rohamlépésben felénk . . . Ekkor aztán hasztalan törtük magunkat, hogy az alig megállított futó csoportokat az ellenség magatartásához hasonló legénykedésre bírjuk. Néhány percz: és ezek újra futásnak eredtek, csakhogy most már nem az elébbi irányban, sánczainknak tartva, hanem jobbra le a Dunához.

Rendes vizállás idején a Dunát a Monostornak magas meredek lejtője tövében közönséges szekérvágány-szélességű száraz part szegélyezi, melyen a hajóvontatók lovai szoktak járni. 1849 július 2-ikán rendes volt a Duna vizállása.

Mikor a szóban forgó komáromi zászlóalj az ellenség heves ágyútűzétől és elszánt gyalogsági rohamától a gyávaságig megrökönyödve, illetésképen a Monostor meredek lejtőjén le, a dunaparti hajóvontató csapásra menekültek: nem lehet tagadni, hogy akkor bőrük folytonosságának megóvása szempontjából igen szerencsés irányt választottak. Mert a vizen túli «Hadi sziget» felső csúcsán, a «Nádorvonal» neve alatt ismeretes komáromi kül-erődítmény bal támpontjától a Monostor irányában, vele egy színvonalon épült parti vártüzértelepünk ezt az innenső hajóvontató csapást haránt lövöldözte s ezáltal az ellenségnek azon való előnyomulását nagyon megnehezítette volna.

A Monostorról ellentámadásra előre indított komárombeli négy zászlóalj legnagyobb része már akkor biztonságban, tudniillik a lenti hajóvontató csapáson volt, mikor én kíséremmel az ütközetet helyreállítandó, a szőlőkben előre siettem. Az a csoport, melynek visszavonulását félbeszakítottuk, már csak az utója volt annak a négy zászlóaljnak. Most, hogy ez is oldalt kitört és oda le menekült, elárulta nekünk a közös menedékhelyet.

A meredély széléről, a hová őket sietve követtük, és melyet lovasok számára csaknem járhatatlannak tapasztaltunk, a lenti hajóvontató útra vetett egyetlen pillantásra meggyőződtem, hogy innen fölülről ezeket az engedetlen zászlóaljakat pusztán parancsszóval akarni köteleességek teljesítésére indítani, merőben reménytelen kísérlet lenne.

Azok a Duna meg a meredek domboldal közötti keskeny dunaparton összeszorulva, feltartóztatlanul tovább baktattak víz mentén le, hátrább.

E szerint a mellső szárnyvonalunk előtt terülő szőlők magyar részről teljesen el voltak hagyatva és az ellenséges gyalogság rohamoszlopai közvetlenül ama mellső sánczainkat fenyegették.

De mivel ezeket elegendő erővel megszállva lenni tudtam, legalább annyi időre biztosítva hittem azokat, míg amoda lent

föllépésemnek sikerül, állandóan véget vetni annak a futásnak, melynek veszedelmes példaadásától komolyan csapatjaink egyetemes magatartását volt okom féltetni.

Sikert föllépésemtől nézetem szerint csak addig remélhettem, míg a menekülő tömeg még a Duna és Monostor közötti szorosban érhető; ez a szoros pedig az erősített táboron belül végződik. Tehát oda siettem legelőször. A Monostoron át és a két párhuzamos erősítési vonalunk közt rézsutat vevén, elébe vágtam a futó tömegnek; itt hamar a tartalékból elővett két ágyút neki szögeztettem a szorulat torkának és aztán visszatértem a Monostorra.

Az I. számú védművünk közelében, valamivel hátrább van, a monostori magaslat szélének egy kevéssé a Duna felé kiugró pontja. Ezen a ponton egyaránt látható voltam mind a lenti szorulatban menekő tömegek előtt, mind az annak torkolatánál lövésre kész két ágyú s a csak jeladásomat váró tűzértiszt előtt.

Azalatt míg ezek itt történtek, az a másik négy zászlóalj (a VII. hadtestből) is, mely a komáromiakkal egyidejűleg szintén — de nem a szőlőkbe, hanem az ezektől délre terülő szabad mezőn — előre indított volt (s ezek közt az is, melyet az öcsém vezényelt) az ellenséges ágyúk lőtáv köréből ki s a monostori mellső sánczvonalt bal oldala mellett el, a 3. számú védmű irányában hátrább húzódott, míg én tévesen azt hittem, hogy ezek a zászlóaljak is a várbeliekkel együtt a szőlőkön keresztül s a meredélyen le a hajóvontató útra menektek.

E tévedésemben még megerősített az, hogy a szökevények tömegében egy honvédtisztet vettem észre, a kinek a lova színben az öcséméhez hasonlított.

S ekkor, megvallom, azon eltökélt szándékomban, miszerint azt a harczerülő tömeget kartácslövések által kényszerítsem a köteleesség teljesítésére, erősen ingadozni kezdtem s újabb kísérletet akartam tenni, hogy nem volna-e ez a végső kényszereszköz talán mégis elkerülhető!

De miután most is minden intés és fenyegetés csak oly eredménytelen maradt, mint előbb, azalatt pedig amonnan mellső sánczaink felől rendkívül szapora puskaropogás azt jelentette nekem, hogy az ellenség komolyan már a Monostort

vívja és az elébb saját szemeimmel észlelt általános, koncentrikus előnyomulása minden kétségen kívül helyezte, hogy a monostorihoz hasonló rohamok fognak az erősített tábor valamennyi többi pontjai ellen is menten következni, melyeknek hogy fogunk-e mindenütt győztesen ellentállhatni, *abban az esetben* nagyon kétségesnek látszott, ha ez az engedetlen szökevényhad itten a tábor belsejében széjjel áradhat s a maga rémületével a többi csapatokat is meg találja fertőztetni: mindezek után és ezekkel szemben föltétlenül és minden áron meg kellett ezeket az engedetleneket itten zabolázni, nehogy miattok és általok a hadsereg a legveszedelmesebb helyzetbe jusson.

Elszántan megadtam a jelt az azt leső tüéztisztnek, az útszoros torka felé szegzett két ágyú parancsnokának.

Az eldördülő lövésekre a szökevények a dombfejő felemagasságán tesznek kísérletet folytatni a futást hátra. Egy, hamar a tartalékból velők szembeállított gyalog-osztag hatásos sortüzére mind följebb a domb tetejére kapaszkodnak és közvetlenül az 1. és 3. számú védműveink háta mögé jutnak, de itt meg már egy huszárosztág készen várja és nyomban vissza, a mellső sánczvonalt felé kergeti előre őket, oda, a honnan megszaladtak.

Már-már azt hívék, hogy túl vagyok a legveszedelmesebb pillanaton, melyet a várbeli zászlóalj megfutamodása az egész hadseregre földézett, midőn egyszer csak eme zászlóalj többi része is (a mellső sánczok őrsége) váratlanul hasonló bomlott rajban az 1. és 2. számú védművek között, táborunk belsejébe rontván, az első védvonallal együtt a *második* vonal két védművét is átengedi a megrohanó ellenségnek.

Az említett huszárosztág tüstént elibe veti magát a várbeli zászlóalj mind a két csoportjának és visszaterelvén őket az odahagyott védművekig, kierőszakolja ugyan állásunk e legfontosabb pontjának pillanatnyi biztosítását, de a külső sánczvonalt azalatt az ellenség már elfoglalta és ennek visszavívása sokkal fontosabb és múlhatatlanabb feladatunk, sem hogy kivitelét az ilyen kétes vitézségű csapatokra lehessen bízni, a kiket köteleességek teljesítésére ily meggyalázó fenyegetési intézkedések alkalmazásával kellett kényszeríteni.

Ezért a tartalékban álló II. hadtestből előnyomulásra ki-

rendelt 48 számú honvédzászlóaljra bízta e feladat megoldását.

Volt zászlóaljparancsnoka, a vitéz Rakovszky őrnagy (ekkor már gyalogsági hadosztálynok) személyes vezetése alatt ezen jeles zászlóalj a leghevesebb tűzben akadozás nélkül megyen előre és így száz lépésnyire közelíti meg a támadás célpontját. Tovább az ellenség nem állja . . . menekszik azokból az általa rohammal bevett elősánczainkból. A 48. honvédzászlóalj a merész támadásból menten átalmegy az üldözésbe. És mint-hogy Csém és Moca felől még mindég nem történt támadás ellenünk az ellenség hadközepe és jobbszárnya előtt bontakozott vonalak részéről: kedvezőnek tetszett a pillanat arra, hogy az ellenségnek ily elszigetelten előre rontott balszárnyán erős és megfelelő viszontcsapást ejtsünk.

Míg tehát a 48-ik honvédzászlóalj az első védvonalunkból kimozdított ellenséget a szőlőkben megkergeti, azalatt Rakovszky őrnagy a maga hadosztályainak többi zászlóaljit is utána ereszti; Pöltenberg tábornok pedig a VII. hadtesttel részint az ácsi országúton, részint ettől délre tör ki az erődített táborból, — gyalogsága jobbszárnyával csatlakozván a Rakovszky-hadosztályhoz; — lovassága balszárnyon Csém és Moca irányában lépcsőkre tagolva; középett a gyaloghadosztályok ütegei.

Erre az ácsi országút s a monostori szőlők közt nagyon előrenyomult ellenséges hadoszlop gyorsan visszahúzódik a dunaparti erdőnek többször említett déli nyúlványa irányában. Az ezen erdővég és Herkály közt terülő nyílt síkon az ellenség balszárnyi zöme (az, mely Ács felől fenyegette táborunkat) egyhelyben állva várja be Pöltenbergnek tűzértámadását.

Itt most heves tüzerütközet fejlődik, mely mindaddig eldöntetlen marad, mígnem jobbszárnyi gyalogságunk a dunaparti erdőben előbbre hatolván, lehetővé teszi, hogy az ellenség ágyútűzvonalaának bal meghosszabbításában két ágyúnkat úgy helyezhessük el, hogy ezek az ellenség tüzérségének állását hosszant lődözve oldalba kapják, a mi, haladva folytatott arcmenetünkkel együtt, meghátrálásra készíti az ellenséget.

Az ellenség centrumának és jobbszárnyának említett arcvonalai pedig, melyekről a monostori válságos pillanatban azt

kellett hinnem, hogy most intéznek rohamot erősített táborunkra, időközben szemeink elől végképén eltűntek.

Ezen ránk nézve épp oly kedvező, mint magában érthetetlen körülmény lehetővé teszi, hogy az eddig kivívott előnyöket rögtön kihasználhassuk.

Ezen körülmény tudniillik a tartalékban hagyott négy komáromi zászlóalj, melynek eddigelé a táborvérvonalnak a VII. hadtest kitorkolása után üresen maradt földvárait az ellenség *jobbszárnyától* jöhető támadások ellen biztosítani volt a feladata, ezen most fölsőlegessé vált föladat gondja alól fölmentette és engedte azt, hogy ezen tartaléknak legalább egy részét (mert Klapka alatti balszárnyunkat sem lehetett minden tartaléktól megfosztani) a nyílt mezőn az ellenség *balszárnyával* szemben harcászati túlsúlyunk gyarapítására fordíthassuk.

Eszerint Pöltenberg tetemes tűzérési erősítést s egyúttal parancsot kapott, hogy támadásait az immár szemláto mást megrendített és a többi ellenséges erőktől nagy távolságok által elszigetelt ellenséges *balszárny* ellen fokozódó erélyvel folytassa.

Ezt részben, ha lehet, tönkre verni még mielőtt segítséget kapna, volt ezen szándékomban álló erőmegfeszítésnek *legközelebbi* célja; a *további* cél pedig: magunknak a legközelebbi napokra, a mikor le kell vonulnunk Budára, az ezen hadmivelet célszerű előkészítéséhez megkívántató nyugalmat biztosítani.

A vett parancsnak Pöltenberg mindenekelőtt az első harczielben működő tűzérségének megkettőztetése által siet eleget tenni; ezt lovassági támadások ellen biztosítja azáltal, hogy a II. hadtest lovasságának egy részét a második harczielbe állítja — aztán előre nyomulást parancsol — és az előle hátráló ellenségnek közről-közre ismételt megállapodási kísérleteit mindannyiszor meghiusítván, nem sokára a Herkály s a dunaparti erdő déli vége közti térségre ér.

Itt az ellenséges *balszárny*nak — melyet időközben gyalogságunk ellenállhatatlan előnyomulása a dunaparti erdőben s az ácsi erdővégnak déli felében balról megkerült volt — ellentállása elalélni látszik, mert hadoszlopai kitérnek a további viadal elől és Ács felé visszavonulásukban erősen iparkodnak a Czonczó átjárásait jókor elérni.

A tüzérségből alakult első harczvonalunkat a másod harczvonalban kardcsapásra készen követő huszárosztagjaink egy része Herkályon túl előrerugtat olyvégből, hogy az összekötést az ellenségnek Ács felé hátráló balszárnya közt meg az Igmánd és Mocsa irányában elvonult többi tömbjei közt megszakítsa. Ellenben Pöltenberg lovasságának zöme — mely mint oldalfödözet Igmánd irányában, eddigelé folyvást ágyúlövésnyi távolban balra és hátrább, lépcsősen töredezve kísérté az egész mozdulatot — most parancsot kap az üldözésre.

De az elszigetelten több óra hosszát támadásainknak kitett ellenséges *balszárnny* szorultsága immár végét volt érendő!

Pöltenberg huszárságának zöme már nem foghat *ennek* az üldözéséhez, mivel épp most őt magát támadja egy időközben Mocsa felől ellene zuduló erős lovassági hadoszlop és elég dolga akad emezzel szemben, hogy heves rohamainak sikeresen meg bírjon felelni.

Ebben a makacs lovassági ütközetben Pöltenberg tábornok személyesen vezet; az Ács irányában kifejlődött fő küzdelem vezetését pedig főhadsseregünk itt jelenlévő tüzérségi főnökére* bízta.

Ez utóbbi a kerekedett lovassági harcz láttára — feltvén balszárnnyi ütegeinek hátrálási vonalát — beszünteti előnyomulását. De már a jövő pillanatban parancsot kap tőlem, hogy azt újra folytassa tovább, mert egyetemes felállításunk *balszárnnyáról* épp most azt a jelentést veszem, hogy az osztrákok szélső *jobbszárnnya*, melylyel szemben III. hadtestünk már reggel egy szerencsétlen lovassági viadal következtében (melyben egyik ütege is odaveszett) Ó-Szőnyt kiürítette volt — az ezen pont visszafoglalása végett Klapka tábornok részéről intézett támadásainknak makacsul ellentáll

Ámde Ó-Szőnyt *bírnunk* mulhatatlan követelménye azon szándékunknak, hogy a főhadssereget Komáromból levigyük Budára; s ebből következik, hogy *Klapka tábornokot eme nélkülözhetetlen pontnak visszahódítását célzó erőmegfeszítésében támogatni* e pillanatban a legfőbb feladata a hadsereg közvetlen vezetésem alatt küzdő *jobbszárnnyának*.

Hadseregünk pillanatnyi elhelyezésénél fogva ezt a támo-

* Pszotta Móricz ezredes. A fordító.

gatást *közvetlenül* meg nem adhatom Klapkának; de meg lehet és meg is kell adnom *közvetve*, minden erőm megfeszítésével.

Úgy látszik, Klapka tábornok e részben, összebeszélés nélkül, egyazon nézetten van velem. Legalább erre vall azon épp most értésemre esett ténye, hogy ő — a Pöltenberg huszáraival harczban lévő ellenséges lovassági hadosztaloknak (had-seregi) jobbszárnyunk ellen irányuló mozdulatát észrevévén és legott azt a célját, hogy a VII. hadtestünk elleni oldal- és hátultámadásai által az osztrák *balszárny* elleni offensívánkat szándéka megbénítani, kitalálván — III. hadtestünk lovasságának egy részét Pöltenbergnek segítségére küldi, maga pedig (Klapka) a III. hadtest gyalogsági hadosztályaival erőlesen folytatja rohamait Ó-Szőny ellen.

Ezen minden perczen megérkezhető segítséggel meggyarapodva, Pöltenberg a centrumban remélhetőleg képes lesz az osztrák lovasság rohamait leghatározottabban visszautasítani, sőt maga ragadni meg az offensívát eme Mocsá felől rátámadt hadosztal ellen és így *jobbszárnyi* fő hadélünk további előrenyomulását baloldalt és hátul fődözni.

Ez az előnyomulás ugyanis (eddigelé részünkről egy egyszerű «riposte», csupán a Csém és Mocsá előtt bontakozott ellenséges hadvonalok rejtélyes eltűnése által lehetővé téve, sőt egyenesen provokálva) ezentúl arra szolgáljon, hogy az Ó-Szőnyt elfoglalt ellenséges erőket ettől a ponttól elvonja; mert csak ezt az egy sikeres módját látom én annak a *közvetett* segítségnek, melylyel *balszárnyunkat* (Klapkát) Ó-Szőny visszahódítására folytatott erőfeszítéseiben támogatatom.

Különben tudom én jól, hogy az ellenség, számerejének rendkívüli túlsúlyánál fogva megteheti azt, hogy *jobbszárnyunk* előrenyomulását is, *balszárnyunknak* Ó-Szőny elleni támadásait is azon egy időben meghiusítsa. Hogy tehát *jobbszárnyunk* előrenyomulása a célnak megfelelően: erély kell hogy pótolja, a mi híja van számerejének; ezen erély által az ellenséget arra kell hogy kényszerítse, hogy ez a maga hosszúra elterpeszkedett felállításának *összefüggését* érezze veszélyben forogni.

Csak ha *jobbszárnyunk* folytonos térnyerése a *keresztül-törés* benyomásával van az ellenségre: *jobbszárnyunk* feladata

csak akkor lesz megoldva; mert akkor kénytelen az ellenség a maga *összes* erejét a mi jobbszárnyunk ellenében vonni össze: s akkor Ó-Szőny birtokáról le kell mondania.

Ennél tovább azonban ezutáni harcászati intézkedéseim *szándékos* horderejének nem szabad terjednie azok után, miket az ellenség számereje felől reggel én magam észleltem. Saját erőink aránytalan kisebbsége miatt *komoly* keresztültörési kísérletre nem szabad gondolnunk.

Csak ha azt tenném föl, hogy a reggel Csém és Mocsa előtt bontakozott hadosztagok rejtélyes eltűnése az ellenség hadmiveletének *Buda elleni folytatása kezdetét* jelentette: csak ily föltevés kelthette volna bennem a komoly keresztültörés gondolatát és igazolta volna ezt egyszersmind. De ezt a föltevést már annál fogva sem találtam elfogadhatónak, mivel a Buda elleni hadmivelet folytatását, a meddig hadseregünk Komárom előtt a Duna jobbpartján táboroz, előttem nagyon koczkáztató vállalatnak látszott; pedig koczkáztató, sőt kétségbeesett vállalatokra, az orosz fegyveres beavatkozással szemben csak mi voltunk ráutalva, de nem az osztrákok.

Azon rendkívüli erő kibontás után, mely az ellenség részéről a mi huszárságunk zöme ellen intézett lovassági támadást közvetlenül követte, az említett föltevésről szó sem lehetett.

Az emez osztrák lovassági támadásból kerekedett nagy tusa el sem dőlt még, midőn hirtelen a támadó lovassági hadoszloptól balra (közte és Herkály közt) egy másik hosszú sor ágyú kezdi tüzelését huszárságunk zöme ellen.

Erre Pöltenberg a maga két üteg lovassági ágyúját föl-járatja jobbra huszárjai zömétől. Ez aztán lehetővé teszi, megtartania a csatátért.

De most az ellenség nem kevésbé számos ágyú sorával az Ács ellen előretörő fő arczvonalkunk bal oldalékát is meg-ámadja; míg ugyanekkor a Herkályon túl előrevágtatott huszárcsapatunk kezd visszahúzódni és ugyanekkor az osztrák adsereg belső balszárnya is az Ács felé már ellentállás nélkül megkezdett visszavonulását félbeszakítja s az új tusát azzal kezdi, hogy ő is új tűzérsegi támadást intéz fő hadvonalunk arcza ellen...

Én az ellenségnek azt az erőmennyiségét, melynek ére-lyes akciója az imént az ő szorongatott balszárnyát föl-

oldozta, az ő centrumának nézem (sem többnek, sem kevesebbnek) és jobbszárnyát még Ó-Szöynnél képzelem s ezért — daczára hadseregi jobbszárnyunk rossz helyzetének, melybe az ellenség koncentrikus támadásai juttatták — még föl nem hagyhatok a küzdelemmel, sőt támadólag kell hogy még folytassam.

Ehhez képest főhadélünk bal szélső ütegét hátrább veszem, csákány-alakba annak arczvonalaival és csaknem egy vonalba lovassági zömünk ütegeivel. Feladata: a főhadélünk elleni oldaltámadással szállni szembe. Többi ütegeink az eddigi előrenyomulást Ács ellen megszüntetik; de jelenlegi posztiójukat meg kell hogy tartsák. Ezután huszárzömünk mindkét lovassági ütege parancsot kap, hogy nyomuljon előre az ellenséges centrumbeli ágyútűzvonalnak hátrahajló jobbszárnya ellen és készítse elő huszár-zömünknek ezen pont ellen intézendő rohamát.

Ez utóbbi (huszárajaink zöme) az osztrák lovassági hadoszlop ismételt attackjait még eddig mindannyiszor visszautasította, utána hamar rendbe sorakozott és a III. hadtestünktől ígéret szerint időközben megérkezett segítséggel tetemesen meg is szaporodott.

Parancsomra Pöltenberg tábornok megtartja a vezényletet az egész fölött és elővezeti azt a támadásra.

Balszárnya mindjárt a roham elején belekerülván az ellenséges tüzérség hatályos lövonalába, kezd maradózni, míg a jobbszárny, kevésbbé szenvedván az ágyútekektől, az előnyomulást szakadatlanul folytatja. Ezáltal Pöltenberg egész arczvonala czélszerűtlen irányváltozásba balra (Mocsa felé) ferdül. Pöltenberg iparkodik a bajon segíteni: de az ágyúgolyók megghusítják ezt a törekvését és balszárnya egyre jobban hátramarad a jobbszárnyhoz képest.

A lovasságnak megvan az a szomorú előnye a gyalogság felett, hogy amazt nem oly könnyű, nagyszabású kényszereszközökkel rászorítani kötelessége teljesítésére; viszont azonban a lovasság általában fogékonyabb a bátorító példaadás benyomása iránt.

Ezt tapasztalásból tudván, a balszárny élére sietek és szavammal arra buzdítom a huszárokat, hogy nyomon kövessenek engem. Mindjárt helyből sebesebb vágatásban indulok

előre — és az előnyomulás legott eredeti irányába igazodik vissza.

Kiséretem, tisztek és parancsőr-huszárok nyomon követnek.

Eleinte szemem balra, Mocsa felé irányul. Onnan várom az osztrák *hadserégi* jobbszárny siető közeledését.

De ebben az irányban nem bírván a láthatáron még semmi ellenséges vonalakat megkülönböztetni: most már kizárólag azt az ellenséget veszem szemügyre, a mely támad sunk közvetlen célpontja, egy, az ellenséges hadközépnek szélső jobbszárnyán élesen szembeötölő fehér vonal, melyben fehérkabátos osztrák lovasságot vélek fölismerni.

A hullámos terep, melyen gyorsan előrehaladunk, ölváltva hol eltakarja azt szemem elől, hol megint előtűnteti.

Az utolsó terephullám tetejébe érvén, körülbelől 50 lépésnyire előttünk több rendbeli osztrák könnyűlovas vagy drago-nyos osztálynak váratlanul már csak a hátulja tárul elénk.

Egyes huszárjaink elrobognak mellettem és bevágnak a futó csapatba.

E pillanatban egyik kísérőm közvetlen közelemben észreveszi, hogy huszár-arcvonalaink mögöttünk messzi elmaradtak.

Megállítom a lovamat, hogy magamat azok által fölvé tesse.

Ugyanekkor jobbra tőlem egy sötét (öltönyű) ellenséges arcvonal tűnik a szemembe. A nap éppen leáldozóban, a láthatárt érinti. Amaz arcvonal — felém fordulva — közbülesik köztem s a leáldozó nap között. Ennek sugaraitól káprázó szemem a csekély távolság dacára csak nagynehezen bírja a fegyvernemet megkülönböztetni benne. Dzsidasoknak nézem.

Balra tőlük áll az ellenség hadközepének szélső jobbszárnyi ütege s ez rendkívül szaporán szórja lövegeit az utánam nyomuló huszárság arcvonalai ellen. Előre látom, hogy ezeket, ha az eddigi irányban hozzám közel érnek, jobbfelől a dzsidások részéről nagy veszedelem érheti. Most még elég távol vannak arra nézve, hogy egy *jobbra* forduló irányváltás eszközlése után szembeszállhassanak vele. De ennek haladék nélkül kellene megtörténnie, tehát Pöltenberggel hamar tudatnom a fenyegető veszélyt. De nincs módom benne! Egy tisztet küldeni elébe, vagy éppenséggel magamnak elébe sietnem: nem tanácsos, mert ily válságos pillanatban mindent

gondosan kerülni kell, a mit visszafordulási jelre lehet magyarázni: Ezért, és mivel sem emberi szó, sem kiáltás oda ennyi távolságra az előnyomulás zajában és közeli ellenséges ütegek szakadatlan bömbölése közben el nem hat: egyedül arra vagyok utalva, hogy a kalapommal való integetés és odamutogatás által értessem meg magamat Pöltenberg tábornokkal.

Mialatt, ekkép merően a felém közeledő arczvonalakra szegzett szemekkel, ezeknek mozdulataiból igyekszem megtudni, vajjon megértik-e ama veszélyt rejtő táj felé ismételt mutogatásomat: egyszer csak hajadonfejemre erős ütést kapok és érzem, hogy meg vagyok sebesítve.

Ettől fogva kalapomat arra kell használnom, hogy jobbnak hiányában sebkötés gyanánt fejemre szorítsam. De meg a mi közeledő frontjaink is időközben már sokkal közelebb jöttek, semhogy az általam óhajtott irányváltoztatás még eszközhető legyen s így a további jeladás s a veszélyes pont felé mutogatás részemről épp olyan fölösleges már, a milyen eredménytelen volt eddig. Azonkívül huszárosztályainkat az ellenség heves ágyútüze már ki is vette azon formájukból, melyben azok manőver kivitelére képesek.

E miatt rohamunk végleges sikerülését féltvén, azzal a szándékkal várom be a legelső osztályokat, hogy személyesen oda hassak, miszerint a rosszra vált támadási irány rossz következményeit legalább a támadás elszántsága, a mennyire lehet, enyhítse. Az első osztályok érkezéséig hátralévő perczeket arra használom, hogy egyik tiszt kíséretemből a sebecmet, úgy a hogy bekösse. E közben meglegegedéssel veszem észre, hogy az osztrák hadközépnek szélső jobbszárnnyi batteriája futásnak ered s elmenekül. E látványra a rohamunk kedvező eredménye iránti reményem újra éled.

De a hevenyészett seborvos a legjobb akarat daczára sokáig nem tud az ideiglenes bekötéssel elkészülni és míg ő velem bajmóldik, azalatt a roham elrobog mellettem és mire megint szabadon mozoghatok, addig a huszárok már vissza is fordultak.

Néhány tiszt ritka önfeláldozással támogat engem azon való fáradozásomban, hogy elejét vegyem mindjárt csirájában a megfutamodásnak... És egyes csoportok sorakoznak is és megint arczot vetnek az ellenségnek, de ezeket is csak-

hamar a többségnek tömeges áradata mindig újra magával ragadja...

Azalatt, míg sebemet kötözgették, én az ütközet fejleményét éppen legdöntőbb pillanatában nem kísérhettem szemmel és így okát sem tudom tüzetesen a megfutamodásnak, míg végre minden testi erőmből végkép kimerülten felhagyok minden erőlködéssel a futás megakasztására és figyelmemet megint az ellenség felé fordítom s ekkor az üldöző dzsidásokon kívül azt veszem észre, hogy nemcsak az ellenség czen-trumának jobbszárnyáról újra erősebb az ágyútűz, hanem Mocsa felől is meg vagyunk támadva tüzérséggel.

Ez utóbbi körülmény azzal a reménnyel biztat, hogy az osztrákok jobbszárnya indulóban van a mi hadseregünk jobbszárnya ellen, *hogy tehát Ó-Szőnyt föladta.*

El vagyok tökéelve erről magamnak lovasságunk újabb előnyomulása által bizonyosságot szerezni és Pöltenberg tábornokot, a kivel még a débandade alatt véletlenül összetalálkoztam, arra sürgetem, hogy siessen a futók legelejét utólrni s elibök kerülve, az ellenséges ágyúgolyók hatályán kívüli ponton hamar megint sorba szedni. Neki ez még a minket Mocsa felől üldöző üteg hatáskörén belül sikerül.

Ezalatt én, a ki erkölcsileg meg voltam győződve, hogy Klapka tábornok mindent el fog követni, hogy Ó-Szőnyt visszahódítsa, most azon körülményből, hogy balszárnyunkon az ágyúk bömbölése megszűnt, azt a bizonyosságot merítem, hogy ezt a helységet az osztrákok *már feladták.*

És ezért tüzérségünk zömének szándékolt újabb előnyolása abbanmarad.

Mindössze is egy lovassági ütegünket, a melyet legközelebb értem, küldök előre, a Mocsa felől úgylátszik elszigetelten előre rugtatott ellenséges ütegnek szembe.

De emez már a jövő pillanatban önként felhagy a tüzeléssel s ezzel be is fejezi a nap kemény küzdelmeit.

Időközben két jelentést veszek: a főhadserég tüzérségi főnökétől, a kire mindvégig a főhadvonal vezetését bíztam, azt, hogy pozícióját megtartotta; — a szélső jobbszárnyunktól pedig azt, hogy gyalogságunk az ácsi erdőben a Duna mentén föl a Czonczó patakig nyomult előre.

Ez némileg feledteti velem a komáromi zászlóaljak reggeli, a Monostor körüli magaviseletét.

De ugyanekkor az ácsi erdőben és ennek déli nyúlványában győztes gyalogsági osztályainknak bevonulási parancsokat küldök. Ezek ugyanis különös megemlítésre méltó kitartással az osztrák balszárnytól oly területet hódítottak el, melyet annak ellenében meg is tartani akarni, az osztrák hadközépnek e pillanatban bírt állásánál fogva szintannyira veszedelmes vállalat lett volna, mint a mennyire fölösleges, mikor úgylis elhatározott szándékunk Budára vinni le a hadsereget.

Eme balszárnnyi gyalog hadosztályaink visszavonulásának balfelőli földözése végett mind a főhadvonal, mind a huszárság zöme az éjjeli sötétség teljes beálltaig ugyanazon álló helyében marad, melyet mind a kettő az utolsó lovassági támadásunk előtt foglalt volt el.

De az ellenség veszteg marad. Úgylátszik, a maga napi föladatát megoldottnak tekinti azzal, hogy sikerült neki a mi jobbszárnyunk részéről az ő balszárnyára mért viszontcsapással, melyet ő látszólag föltett szándék és terv nélküli manőverei által maga kihívott, *Ó-Szőnynek feláldozásával*, az utolsó stádiumban szembeszállhatni.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

(Az utolsó komáromi napok.)

Azon pillanattól fogva, mikor a csataterőről szállásomra értem, három napig orvosi hatalomszó következtében a további eseményekről semmit sem közölnek velem, sőt minden szolgálati üggyől is elzárva tartanak s így csakis július 5-ikén este — ekkor is csak tisztán véletlenből — értesülök azon okok felől, melyek miatt a főhadsseregnek levonulása Komáromból Budára eddig elmaradt.

Az említett este ugyanis a főhadiszálláshoz tartozó egyik tisztem * visszatérván Pestről Komáromba, egy általam türelmetlenül várt megnyugtató magánjelentést kíván velem közleni. Ezt az orvos megengedi. Az említett tiszt azonban, a kinek elfelejtették megmondani, hogy az orvosi tilalomnál fogva előttem a napi cseményeket szóbahozni nem szabad, elmond ez alkalommal egyet-mást a pesti újdonságokból is, úgymint: egy Dembinski altábornagy tiszteletére rendezett fáklyás zenéről és az ekkor részint az ünnepelthez, részint általa elmondott heves szónoklatok tartalmáról, melyeknek mind ellenem fordult az éle — s több efféjét. Ezen közlésnek az volt aztán a természetes következménye, hogy azokat sem lehetett előttem eltitkolni, a mik a főhadssereg körében történtek megsebesülésem óta. Így aztán a következőket jelentik nekem:

1849 július 2-ikán közvetlenül a csata után Klapka tábornok és kivüle a főhadsseregnek mindenik hadtestparancsnoka az ország kormányzójának 1849 július 1-jéről kelt oly rende-

* Bakody Tivadar főhadnagy, utóbb orvos és egyetemi tanár Budapesten. † 1911. martius 29-kén. A fordító.

letét vette, melyben Mészáros altábornagynak valamennyi magyarhoni seregek főparancsnokává kineveztetése adatik tudtúl s a hadsereg az iránta való engedelmességre köteleztetik. Ezzel egyidejűleg Kossuthnak személyesen hozzám intézett oly rendelete érkezett a főhadiszállásba, mely engem visszahív a hadseregtől, hogy ezentúl minden munkásságomat egyedül a hadügyi tárcza vezetésére fordítsam.

Ez utóbbi kormányrendelet mindazáltal semmi legkisebb változást sem okoz a főhadseregnek sem fegyelmi, sem hadászati helyzetén; mert rögtöni szolgálatképtelenné válásom következtében Klapka a nélkül is, mint a helyben levő főhadsereg legidősebb rangú tábornoka, a tényleges főparancsnoka ennek; és miután ő egyrészt a minisztertanácsnak azon határozatáról, hogy a főhadsereget haladék nélkül Komáromból le kell Budára vezetni, tőlem személyesen értesült; másrészt Mészáros főparancsnoktól ellenkező rendeletet nem kapott; az I. hadtest pedig (Nagysándor tábornok) július 3-ikán, legkésőbb 4-ikén bevonult Komáromba: Klapka tábornoknak csakugyan kötelességében állott a főhadsereget legkésőbb július 4-ikén az éj beálltával útnak indítani Budára.

Azonban — így értesülök tovább — a hadtestek parancsnokai és tisztjei azt találják, hogy az én visszahívásom a főhadsereg éléről és Mészáros altábornagy kineveztetése valamennyi magyar seregek főparancsnokává, sem Kossuthnak teljhatalma, sem a miniszterek hozzájárulása által, a legeslegkevésbé pedig Mészáros altábornagy tudvalevő hadvezéri eredményei által nincsenek elegendőképp megindokolva — és Klapka tábornok ezáltal arra érzi magát indítatva, hogy a főhadsereg útnakindítását egyelőre elhalassza és egyszersmind valamennyi hadtest, hadosztály és osztag parancsnokait, sőt még az egyes osztályok tisztikarának választott küldöttjeit is, az említett kormányrendeletek megvitatása végett magához meghívja.

Ezen tisztgyűlés eredménye, a mint nekem tovább jelentik, egy, a főhadsereg élén megmaradásom érdekében, a főhadsereg nevében Kossuth Lajoshoz mint az ország kormányzójához intézett írásbeli nyilatkozat volt, és a gyűléstől Klapka és Nagysándor tábornokoknak adott az a megbízás, hogy ezt az okiratot személyesen vigyék meg a kormányzóhoz.

Mikor mindez július 5-ikén este nekem értesemre esett, akkor Klapka és Nagysándor tábornokokat ezen küldetésből éppen visszavárták Komáromba.

Meg is jöttek csakhamar rá, hozván a kormánytól oly rendeleteket magukkal, melyek nekem «kötelességemmé tet-ték» (sic!) szabad választásom szerint *vagy* a hadügyminiszteri állásról, *vagy* a főhadserg parancsnokságáról leköszönöm.

A főhadserg tábornokainak, törzs- és főtisztjeinek irántam való megtisztelő bizalmának ily kétségtelenül őszinte megnyilatkozásával szemben én, abban a reményben, hogy rövid időn újra szolgálatképes leszek, arra tökélttem el magamat, hogy a főhadserg parancsnokságát biztosítsam magamnak, tehát mint hadügyminiszter köszönjek le.

Egyidejűleg Klapka tábornok útján arról értesülök, hogy a kormány Pesten a Mészáros egyetemes főparancsnok által maga mellé alteregónak választott Dembinski indítványára elhatározta, hogy az összes magyar mozgó seregeket a Maros és alsó Tisza mellett vonja össze és onnan kíséri meg az ország visszahódítását; és ha ez a kísérlet a Marosnál és alsó Tiszánál megghiúsul, akkor az Erdélybe való visszavonulás után, onnan kell ugyanazt a kísérletet még concentráltabb erővel megismételni.

Ezen közlés következtében én Klapka tábornokot, a hadtestek parancsnokait s a központi hadintéző iroda főnökét másnapra magamhoz kérettem, a hadserg legközelebbi operációinak megvitatása végett.

Azt hiszem, ezen haditanács alább elmondandó eredményének helyes megítélését megfogja könnyíteni, ha itt előre boc-sátom azt, hogy azon pillanattól fogva, a mint a kormány küldöttjei (Csányi, Aulich és Kiss Ernő) azzal az ígéretemmel, hogy a hadsereget oly gyorsan, a mint lehet, Budára le fogom vezetni, Komáromból Pestre visszatértek, én miképen fogtam fel általában saját helyzetemet és miképen különösen Mészáros altábornagynak főparancsnokká történt kineveztetését összefüggésben azzal, hogy engem visszahívtak a hadserg éléről.

Június 30-ikán, a mint már tudva van, Kossuth kormány-zónak írásban kijelentettem, hogy én nem a kormány, hanem

a nép érdekei mellett harczolok és ha azt kívánná a nép érdeke; kész volnék még a fegyvert is letenni. Más szóval: én a *föltétlen* engedelmességet fölmondtam Kossuthnak.

Míg ezen nyilatkozatomat Komáromból Pestre viszik, alatt a kormánynak föntnevezett küldöttjei útban vannak Pestről Komáromba, hogy engem engedékenységre bírjanak a kormány iránt. Miután ez nekik sikerült is, menten visszatérnek Pestre. Időközben Kossuth az én június 30-iki *írott* nyilatkozatomat biztosan megkapta s én előre látom, hogy erre támaszkodva — az *előszóval* tett *későbbi* nyilatkozatom daczára, melyet neki Csányi, Aulich és Kis Ernő megvisznek — el fog követni mindent, hogy engem a főhadseregtől eltávolítson. Nem is kételkedem benne, hogy ez neki sikerülni fog. Az egyedüli akadály, mely meghiúsíthatná, a minisztertanács ellenzése volna. De jól tudom, hogy minisztertársaim között csak egy van, a kinek egyrészt a megkívántató bizodalma irántam és másrészt megvan az a bátorsága, hogy ellene szavazzon, mihelyt a kormányzó a hadseregtől való elmozdításomat a minisztertanács ülésében javaslatba hozza. Így én mindenképen el lehetek rá készülve, hogy — a hadsereget Komáromból Budára levezető szóbeli ígéretem daczára — a főhadseregtől eltávolítanak; és szükségét érzem, hogy nyilvánosan számot adjak eddigi tevékenységemről hazám szolgálatában.

Mivel pedig — a hadseregtől távol — előreláthatólag sok mindenféle sorsnak mehetek elébe s őszintén megvallva, semmi jót nem várok, sőt elegendő okom van attól tartani, hogy a miket tettem és nem tettem, arról nyilvánosan beszámolnom utóbb lehetetlen talál lenni: ezért személyes szabadságom hátralévő idejét arra akarom használni, hogy önigazolásomat megírjam; hadd legyen kész azon esetre, ha innen elszólítanak, mely meghagyásnak egyébiránt minden engem érhető veszély daczára engedelmeskedni el voltam határozva.

Julius 2-ikán hajnalhasadtával fogtam hozzá ezen beszámolóm megírásához, melyet, a meddig megvan, itt a maga szövegében közlök — egy, különféle félbeszakítások zavaró hatása alatt futólag papírra vetett első fogalmazványnak minden szerkezeti, helylyel-közzel még a logika ellen is vétő hibáival együtt — mivel ennek az iratnak csakis így, a miut

keletkezett és félbenmaradt, lehet némi értéke mint történelmi okiratnak.

«A hadügyminiszter és hadsereg főparancsnoka — az összes minisztériumnak Budapesten. Kelt Komáromban 1849. július 2-ikán.

Mikor a magyar hadsereg a Tiszától előrenyomult a Dunához, akkor Magyarországon senki sem merte ezen hadjáratnak szerencsés végkimenetelét remélni. Sőt még az isaszegi csata után is Magyarország ügye — az orosz beavatkozás nélkül is — még mindég oly válságosan állott, hogy csakis boldog képzelőtehetséggel és optimisticus hiszékenységgel megáldott férfiak engedhették át magukat oly csalóka álomnak, hogy Magyarország immár meg van mentve és önmagáról szabadon rendelkezhetik.

Hasztalan óvtam és intettem én: nem kell magát a szerencsében elbizni, csupán arra legyen gondunk, hogy magunkat erősítsük, de ne ingereljük föl az ellenséget elbizakodásunk által. Hasztalan fejeztem ki már akkor az ország ezidőszertinti *kormányzója* előtt azt a meggyőződésemet, hogy — habár a magyaroknak királyuk iránti történelmi kegyelete különösen az «Octroyirte Verfassung» által nagyot csökkent — a hadsereg mégis főleg az 1848. évi márcziusi vívmányok megtartásáért harczol. Hasztalan hoztam fel például, hogy, ha — közvetlenül egy nyert csata után bár — V. Ferdinánd Magyarország királya váratlanul a magyar szabadságharcosok sorai előtt megjelenne, náluk oltalmat keresve és tőlük korábbi jogaiba való visszahelyezését kívánva; a magyar hadsereg legnagyobb része bizonyos jogérzettől indítatva, önként — a többi úgynevezett republicanus, mindenesetre a kisebb rész, rövid meggondolás után — meghódolna a királynak s ügyét magáévá fogná tenni. Hiába mondtam, hogy ha nálamnál mélyebben gondolkodni tudó politikusok Magyarországnak jövődöbeli boldogságát csak a függetlenség, sőt a Habsburg-Lotharingiai háztól való tökéletes elszakadás terén látják felvirulandónak: ez elszakadásnak nem szabad erőszakolttnak, elhamarkodottnak, hanem magukból az eseményekből önként folyónak, tehát mintegy kénytelennek kell lennie; egy szóval, hogy «egy nyert csatánk a legjobb függetlenségi nyilatkozat» és hogy azt a nemzet nevében *szóval is kimondani*

már csak akkor tanácsos, ha Magyarország egész területén nem lesz egyetlen egy ellenség sem többé s Ausztria még ekkor is oly mereven mint eddig, minden kiegyezést vissza fogna utasítani. Hiába figyelmeztettem rá az ezidőszerinti kormányzót, mikor az általa tervezett függetlenségi nyilatkozat indítványozása iránt véleményemet kérdezte, hogy a hadsereg még mindég igen számos oly elemeket számlál soraiban, a kiket csak az alkotmányra letett eskü tart együtt.

Mindezen igaz és alapos figyelmeztetéseim daczára életbelépett az április 14-ike. Eleinte csak *egy* feleletem volt rá, az, hogy most már ezután a nemzet élet-halálharczot kénytelen vívni miatta, minthogy április 14-ikén minden hidat maga mögött összerombolt, sőt az 1848. évi márcziusi vívmányok alapján Ausztriával szemben képzelhető minden alkudozást is lehetlenné tett.

A magyar fegyverekre nézve győztes *sarlai* április 19-ike a debreczeni április 14-ikébe életet látszott lehelni; minden-ünnen gyülekeztek a «Közlöny»-be a hódolati nyilatkozatok, mint megannyi nagyszerű elszánások, részt kérni ez élet-halálharczból. Egyedül az a hadsereg, melynek hatvani, bicskei és isaszegi győzelmei az április 14-ikét, úgy látszik, előidéztek; az a hadsereg, melynek az Ausztriától való teljes elszakadás iránti állítólagos sympathiái voltak közhír szerint a döntők az április 14-ikét megelőzőtt viták alkaalmával; az a hadsereg, a melynek ráfogott olyasféle szándékával, mintha az április 14-ikéhez hasonló valamit maga a hadsereg akart volna dictatori hatalommal életbeléptetni, a még ingadozó országgyűlés rémítettén, az április 14-iki határozat kimondására mintegy erkölcsileg kényszerítettett — csak ez a hadsereg hallgatott! Tőle nem tündökölt semmi hódolati nyilatkozat a Közlöny hasábjain. A hadsereg hallgatott, mert nem birta helyeselni, hogy a népszabadításnak a nélkül is nehéz feladatát ő neki nyakára még jobban megnehezítik. Hallgatott és mégis újra ott vérzett Komáromnál, Buda várfalain, Győrnél és Csornánál, a Bányavárosokban, a Vágon innen és túl és a Csallóközben, az elnyomott nép ügye iránti annyira jellemző odaadásával.

Ellenben hol vannak most mindazok a megszavazói és szerzői ama számtalan hódolati nyilatkozatoknak, melyek eleinte a hadsereget megszégyeníteni látszottak és mely *írott*

forró lelkesedés és élet-halálharczra elszánás példáit az ezidő-szerinti kormányzó egy hozzám írt levelében a még egyre hallgató hadseregnek mintegy szemrehányólag elébe tartotta? hová lettek az élet-halálharcznak mindezen elszánt hősei?! Mily ellentállást fejtett ki egy 4000 kozákból álló hadoszlop-pal szemben a lelkesült nagy Debreczen, az április 14-ikének bölcsője? Utánozta-e Egernek magasztos példáját, mely város a kápolnai csata után segítség nélkül, a benyomult ellenséget maga visszaűzte? avagy talán egy szerencsétlen küzdelem következtében egy másik Brescia lett-e belőle?

A hadsereg azon egészséges tapintattal, mely a csata-téren szokott legtöbbszörre kifejlődni, mindazokat a hódolati nyilatkozatokat nem egyébnek vette annál, a mik valóban voltak, gyöngé nádszál hajladozásánál, a merre a szél lengeti. És ezért mind az a sok hódolati okirat meg nem bírta szabadítani ezt a valóságos vértanúhadsereget attól a homályos érzésétől, hogy az április 14-ike *elhamarkodás* volt, sőt több az elhamarkodásnál: a sokkal hatalmasabb ellenség elbizakodott provocatiója. — Ezért hallgatott a hadsereg és vele én . . . »

Itt ekkor ágyúlövés szakítja félbe tollbamondásomat; az ellenség részéről a monostori sánczaink ellen intézett támadás ágyúdörgése . . . és a szenvedő állapot, melyben este visszatérek a csatából, oka, hogy az önigazoló irat, a melynek itt bevezetését közlöm, bevégtetlen maradt.

Mindazáltal úgy hiszem, ezen töredék fogalmazványnak és szülő okainak közlése alkalmas lehet bizonyosságot tenni róla, mennyire nem ringattam magamat abban a képzelődésben, hogy Kossuth a hadsereget Budára vezetni ígérő utóbbi nyilatkozatom által magát indítatva érzendi, a sokszor emlegetett junius 30-iki írott kijelentésemet ad acta tenni. De meg amaz ígéreteket nem is abból a számításhól tettem volt, hogy eme korábbi kijelentésem kellemetlen következményeit magamról elhárítsam véle; hanem tettem azt egyesegyedül a Csányi és Aulich meleg biztatásai által fölkellett abban a reményben, hogy az összes magyar hadierőknek *a fővárosok körüli* összevonása a kormánynak valamely, egyedül az ország jól felfogott érdekében készült elhatározásán alapszik. Mert, *hogy a Tisza és Maros mögé való visszavonulásról van*

szó, ezt, a mint említettem, *csak július 5-ikén tudtam meg Klapkától.*

Éreztem én azt is, mily végzetes helyzetbe hoztam Kossuthot június 30-iki kijelentésemmel. Átláttam, hogy neki, mint az ország kormányzójának, ezen kijelentésem után nem maradt más választása, mint vagy magának leköszönni, vagy engemet eltenni láb alól. Hogy az elsőre szánja el magát, nem volt okom fölteni felőle. Az utóbbit vártam.

Ellenben Mészáros altábornagy kinevezése főparancsnokká — ugyanakkor, mikor Csányi és Aulich ily melegen pártot fogtak Kossuth mellett — épp oly meglepő volt rám nézve, mint a peredi és győri szerencsétlen napok után a főhadssereg ezen mostani határozott föllépése mellettem s a mellett, hogy én maradjak továbbra is a hadsereg élén.

A hadsereg ezen föllépése egyébiránt nálamnál is nem kevésbé lephette meg Kossuthot. Bizonyosság rá az az erős démenti, melyet első ijedtében önmagának adott, mikor kevés nappal azután, hogy engem categorice a hadseregtől visszahívott, szabad választásomra bízta annak eldöntését, hogy a főparancsnokságot — de csupán a főhadssereg felett! — meg akarom-e tovább is tartani, vagy sem.

És itt mellelleg fel kell egy körülményt említnem, melynek szóbahozatala nekem alkalmasnak látszik, egy megvilágító sugarat lövellni ezen napok történelmének homályába.

Elmozdításomat a hadsereg éléről Kossuth *hivatalosan* azzal indokolta, hogy annak az elhanyagolt állapotnak kell okvetlenül véget vetni, melybe az alatt a hadügyminisztérium került, míg én a hadseregnél tartózkodtam; *nem hivatalosan* meg azzal, hogy én a kormány küldötteinek adott szavamat, miszerint a főhadssereget haladék nélkül Komáromból lehozom Budára, megszegtem.

A hivatalos indokolás már azért nem érdemel hitelt, mert Kossuth maga azonfölül egy nemhivatalosat tartott szükségesnek.

Ez utóbbi pedig épp annyira fölösleges volt, a mennyire valótlan.

Fölösleges volt, mert július 30-iki írott kijelentésem tökéletesen elegendő volt, visszahívásomat kormányzási szempontból igazolni; valótlan pedig azért, mert — anachronismus volt

és már ennél fogva elfogadhatatlan. Az engem a hadseregtől visszahívó rendelet ugyanis, Mészáros altábornagynak főparancsnokká kinevezésével együtt, 1849. *julius 1-jéről* kelt s ezen a napon Kossuth (a mint a 25. fejezet vége bizonyítja) önkényesen föltehetette ugyan rólam, hogy a főhadserégnek a lehető leggyorsabban Budára lehozatala iránti ígéretemet *meg fogom* szegni, de semmikép sem állíthatta azt, hogy *már megszegttem*, ha csak oly tényekre nem akarta alapítani állítását, melyek 1849 július 1-jén még a jövő méhében rejlettek.

Felfogásom szerint Kossuth a hadseregtől való eltávolításom tényét illetén módon azért indokolta praesumtiv szószegegsemmel és nem amaz engedetlen kijelentésemmel: mert ez utóbbinak a nép sértett érdeke képezte alapját.

Junius 30-ikán kelt levelemben ugyanis, melyben amaz engedetlen kijelentést tettem, én azt a tudvalévő gyujtogató rendeletet is fölemlítettem, elmondván, hogy most már a nép azt sem tudja, ki ellen védekezzék: az oroszok és osztrákok ellen-e, vagy a magyarok ellen!

Ezért Kossuth nyilván amaz engedetlen kijelentésem különféle okainak nyilvános megvitatásától félt és tanácsosabbnak vélte visszahívásomnak — az egyedüli igaz indoka helyett — egy költött okát adni.

De midőn Kossuth illetéknépen hivatalos és nemhivatalos úton azon mesterkedett, nehogy az ő gyujtogató rendelete s az én — neki vakon engedelmeskedni vonakodó kijelentésem közti logikai összefüggés köztudomásra jusson: maga idézte fel, kivált a főhadserég soraiban azt a gyanút maga ellen, hogy engem pusztán rivalitásból, vagy éppenséggel személyes gyűlölködésből fosztott meg a főparancsnoki állástól. És nem vette észre, hogy Mészáros altábornagy egyidejűleges kinevezése a helyembe, ezen gyanú tényleges megerősítése gyanánt fog hatni. Nem vette észre, hogy a Mészáros altábornagyra esett választás által azonkívül mindenik hadtest külön-külön a maga közvetlen *hadtest*parancsnoka személyében is kell hogy magát megsértve érezze. S aligha tévedek, azt állítván, hogy az a határozottság, melylyel a hadserég nyíltan elmozdítatásom ellen szót emelt, nagyrészt az utódom személyében történt szerencsétlen választás miatti általános felháborodásnak volt természetes következménye. Ezt a felháborodást pe-

dig Kossuth előre láthatta volna, miután nem volt titok előtte, mikép az egész hadseregben csak egyetlen ember volt Mészáros altábornagnál még szerencsétlenebb hadvezér hírében álló: Dembinski altábornagy. S éppen ezt nevezték ki egyidejűleg az új fővezér alter-egójává!

Az eddig közlött részletekből hadd fogjuk össze már most átnézetesen a leglényegesebb komáromi eseményeket, szülő okaikkal és horderejükkel együtt, hogy belőle könnyebben megérthessük az ezután következőket.

Kossuthnak azon rendeletéből, miszerint minden helységet el kell hamvasztani, mihelyt belőle az ellenség elől kénytelenek vagyunk kivonulni; és abból, hogy ő vonakodott a főhadsereghez csatlakozni és Komáromba eljönni, azt a meggyőződést merítettem, hogy ő azt, *hogy a nemzetnek most mire van szüksége, felismerni — és még ha felismerte volna is, arra személyes önérdeke feláldozásával törekedni képtelen.*

E meggyőződésemnek befolyása tetteimre tudva van. Felmondtam neki a közösséget, kijelentettem ezt nyíltan ő neki magának és ezzel oly lépést tettem, mely okvetetlenül a két tőnk közti nyilvános szakadáshoz, tehát előreláthatólag bukásomhoz vezet; mert én ezt a lépést saját szakálamra tettem, a nélkül, hogy a hadseregnek bármely töredéke tudott volna róla.

Csinált párt nem állt mögöttem. *Csinálni* pártot részemre, a mint a dolgok álltak, egyedül Kossuth csinálhatott. És ezt ő meg is csinálta: nem azáltal ugyan, hogy megfosztott a főparancsnokságtól, de igenis azáltal, hogy ezt a Mészáros—Dembinski duumviratusra ruházta, mely intézkedés még a legbuzgóbb hívei részéről is a hadseregben, a legélesebb rosszallással találkozott.

Csányi és Aulich, ez általam oly igen nagyra becsült férfiak kezeskedése Kossuth mellett azután megingatta meggyőződésemet ez utóbbinak erkölcsi gyarlósága felől.

Átláttam, hogy azt a döntő és — ha Kossuth méltónak bizonyúl a Csányi és Aulich által mellette vállalt jótállásra — egyedül én rám vészthozó lépést — elhamarkodtam; de meg nem történtté többé nem tehettem azt.

Megigérttem, hogy a hadsereget levezetem Budára és el

voltam tökéelve ezt megtenni, egyedül azért, mert éppen Csányi és Aulich meggyőződésemet a Kossuth erkölcsi gyarlóságáról megingatták.

Ezt a meggyőződésemet újra megszilárdítani, még pedig örökre, megint csak Kossuth volt képes. És ezt meg is tette, nem a hadsereg főparancsnokságától való elmozdításom által, de igenis annak a Mészáros—Dembinski-féle duumvirátusra ruházása által, mely intézkedés mellett megítélésem szerint egyetlenegy, a nemzet érdekének megfelelő valószínűség sem szolgálhatott érvül: *sem* a kilátás, hogy vele a hadiszerencsét megint a háromszínű zászlóhoz köti, mert mind a két tábornok már eddig a csatatéren minden kétségen fölül bebizonyította önmagáról, hogy épp olyan szerencsétlen hadvezér, a milyen vitéz katona a személyére nézve; *sem* pedig annak valószínűsége, hogy ezáltal helyreállítatik a megzavart egység a főhadvezetésben, mert lám, a főhadsereg nyílt engedetlenségben leledzik a kormány ezen rendelete ellen és mi több, éppen akkor, mikor a kormány képviselője, Klapka tábornok, a főparancsnoka!

Sőt keresve sem bírtam ezt a kinevezést magamban még azzal a föltevessel sem igazolni, hogy Kossuth szilárdan hiszi azt, hogy Magyarország meg van mentve, mihelyt ő maga közvetlenül gyakorol személyes befolyást a hadműveletek fővezetésére és hogy *ezért* a maga részére ezt a befolyást minden áron biztosítani akarta. Mert ha ez a hit (akár tévhit, akár nem) valóban él benne, akkor éppenséggel nem volt szabad egy perczig sem késnie, hanem ugyancsak sietnie kellett Komáromba jönni, hogy mindenekelőtt a főhadsereg engedelmességét a maga részére biztosítsa.

E szerint Mészáros és Dembinski nem köszönhatték azt a kitüntetést, hogy Kossuth őket «a haza megmentésére» jelígével utolsó tromf gyanánt kijátszsza, *sem* Kossuth *hitének* e megmenthetésben, hiszen Kossuth ebben való hitét már előre megtagadta gyujtogató rendelete által! — Sem a nemzet szűzen fönntartandó katonai jó hírneve iránti aggodalmas gondoskodásának; mert hiszen Kossuth nagyon tudta, hogy ezt a jó hírnevünket eddig senki jobban nem kompromittálta, mint Mészáros és Dembinski. Sem Kossuth őszinte törekvésének, hogy az egységet és egyetértést tartsa fenn a hadse-

regben; mert az egység és egyetértés föltétele a bizalom: de hiszen a főhadereg már eléggé érthetően adta tudtára Kossuthnak, hogy egy morzsányi bizodalma sincsen Mészáros és Dembinski iránt. Sem Kossuth bármely felismerhető oly szándékának nem köszönhatték ők kinevezésüket, mely szándék ne közvetlenül az ő személyes érdekét czélozta volna, a nemzet érdekét ellenben csakis erőszakolt képtelen föltevések alatti.

És ugyanehhez a kétségbeejtő eredményhez jutottam el akkor is, ha azt a haditervet, melyet a mint nekem Klapka elmondotta, Dembinski készített és Kossuth és a miniszterek elfogadtak, a maga valódi értékére nézve vizsgálgattam. Ezen haditerv legelső feladatúl tűzte: Komáromban hátrahagyandó körülbelül 20,000 emberen kívül minden hadierőnket a Maros és alsó Tisza körül vonni össze a végből, hogy azután, a mint mondák — az oroszokat és osztrákokat egymásután megsemmisítsük, vagy ha ez nem talál sikerülni, az Erdélyig folytató visszavonulásból induljunk ki Magyarország végleges visszahódítására.

E haditerv szerintem kirívó ellenmondásokat foglalt magában.

Dembinski az ellenség concentricus támadásainak *egyikével* szemben akarta egyetemes haderőnket összevonni, miután már egyszer úgy állt a dolog, hogy a *valamennyi ponton egyszerre* kifejtendő sikeres ellentálláshoz elégtelen számmal vagyunk.

Concentrikus támadásokat, mondhatni, sohasem úgy szokás intézni, hogy valamennyi hadműveleti vonalon egyenlő számú hadak nyomulnak előre. Oka ennek először is az együvé irányuló (convergens) hadműveleti vonalak lényegesen különböző fontossága, — mely fontossági különbözőség megint részint állandó, mivel a változatlan *helyi* hadászati viszonyoktól függő, részint mulólag a támadó félnek haditervétől föltételezett.

Az ellenséges túlerő concentrikus támadásaival sikeresen szembeszállni akaró hadvezér legelső feladata: kitalálni, hogy melyik a *főtámadás*. A közvetlenül rá következő feladat: ennek a főtámadásnak felelni meg a kellő erővel, míg a melléktámadásokkal szemben a védelmi magatartás csupán a megfigyelésre

szorítkozik. De mikor *két* főtámadással kell megbirkóznunk, melyek mindegyike magára, a melléktámadásokkal kombináltan elég erős, a mi defensívánk győzelmes kimenetelét aggasztóan kétségessé tenni: akkor csak *e kettő* közt van választásunk: *vagy* «va-banque!» *vagy* pedig «hirtelen feladni az ország védelmét — egy az országon kívül fekvő menhelynek biztosítása és elérése érdekében».

Ha «va-banque»-ra szánjuk el magunkat: akkor a két főtámadás közül is az egyiket, még pedig rendszerint azt, mely távolabb esik tulajdon hadierőnk pillanatnyi súlypontjától, egyelőre szintén *melléktámadásnak* kell tekintenünk.

Ha «menhely biztosítására» áll a szándék: akkor hamar mind a két főtámadás elől kitér az ember, — egy melléktámadás ellenében vonja össze erejét — ezt visszaveri — s ezáltal biztosítja magának a hátrálási vonalt kifelé az országból, semleges területre.

Az első esetben (va-banque) még mindent megnyerhetni, de el is veszíthetni mindent — egyet kivéve: a fegyverbecsületet; *ez az egy* örökre meg van mentve. És jól jegyezzük meg: azon fegyverek becsülete, melyeknek élén mint egyedüli alapon egyszer egy nemzet ügye nyugszik, ezen nemzetnek magának a becsülete!

A másik esetben (menhely) nincs többé vesztenivaló: mert itt — a harcztérről való veszélytelen elvonuláson kívül — ugyanis már *minden*, a fegyverbecsület is, már előre szélnek van eresztve.

A két esetet egybefoglalni úgy hadászatiilag mint erkölcsileg egyaránt lehetetlen.

Magyarországot concentrice megtámadták. *Mellékes* támadások történtek: északkeletről Máramarosban, — keletről Erdélyben, — délről Bánátban és Bácsban, — délnyugaton Somogy és Zala megyékben, — végre északon Árvában. *Főtámadások*: nyugaton a felső Dunánál; északon a felső Tiszánál.

A két főtámadás közül mindegyik magában véve is elég erős volt arra, hogy az elsorolt melléktámadásokkal kombináltan a honvédelem győztes kimenetelét aggasztó mértékben kétségessé tegye. A minden oldalról bekerítettés veszélye is kézzelfogható volt; és csupán délkeleten kecsegtetett semleges terület mint menhely. De az oda levezető úton keresztezték

egymást a déli és keleti ellenséges melléktámadások irányai és ugyanott feküdt az ellenséges erőd: Temesvár!

Ilyennek ismertem fel én, kevés nappal a peredi csata után, Magyarország helyzetét.

Én tehát már más alternatívát nem láttam számunkra, mint: vagy «*va-banque*» vagy «*kifelé hátrálás a török területre*»; ezek közül az elsőt választottam és a mint tudva van, a június 26-iki miniszteri tanácsülésben keresztülvittem indítványomat, hogy a Duna *jobbpartján egyedül az osztrákok főereje* ellen intézendő kétségbeesett támadásban keressük a végső döntést — ellenben az *oroszok főtámadását* egyelőre csupán szemmel tartjuk és legfőlebb, ha lehet, alkudozásokkal késleltessük előrehaladtában.

Mindezek daczára Kossuth-ra fennforgó körülmények közt sokkal czélszerűbbnek tarthatta a kivonulást Törökországba.

És ennek a kivonulásnak a biztosítása — volt az egyedüli értéke Dembinski haditervének.

Benne az imént fejtegetett elméletet — *a hirtelen elpárolást az ország védelmezésétől a külföldi menhely felkéréséhez* — pontról-pontra a gyakorlatban alkalmazva láttam; mert vagy 20,000 embert leszámítva Komárom őrségének — az összes magyar haderőket Szeged mellett a Maros- és Al-Tisza-vonalok találkozó pontján koncentrálni akkor, mikor az orosz főhadssereg Miskolcznál, az osztrák főhadssereg pedig Komárom előtt áll: ez nem jelenthetett mást, mint *jókor mind a két főtámadás elől kitérni*; abban pedig, hogy ezen hadművelet következtében sikerülhet Dembinskinek, azt a *déli melléktámadást*, a bán alatti osztrák déli hadseregét, mely Szegedet és ezzel a Törökországba való hátrálási vonalt leginkább veszélyeztette, visszaverni s ezáltal magának a semleges területre való kivonulást kiküzdeni: abban egy perczig sem kételkedtem.

De igenis kétségbe kellett vonnom azon állítás őszinteségét, hogy a Maros és Alsó-Tiszanál való koncentrálás nem egyéb akar lenni, mint a hadászati előkészülődés mind a két ellenséges hadsereg megsemmisítéséhez, sőt hogy még a legrosszabb esetre kilátásba vett *további visszavonulás Erdélybe is csak Magyarország visszahódításának a kezdete legyen.*

Mert ha Dembinskinek valóban komoly a szándéka, tönkre

tenni az ellenséges két főhadsereget: akkor csak nem akarthatta mind a kettő ellen *egyszerre* kezdeni meg a megsemmisítés művét! Mindenesetre meg kellett azzal elégednie, hogy *egyiket a másik után* verje széjjel. De ekkor aztán nem volt szabad felejtienie, hogy ezen feladat megoldását ő minden lépéssel, melyet Szeged felé hátrál, fokozva megnehezíti magának; nem volt szabad felednie Dembinskinek, hogy egyáltalán az ellenséges főhadseregeknek oly helyzetetésére többé soha és sehol nem számíthat, mely ama feladat megoldásának még jobban kedvezne annál, melyet ezek azon pillanatban foglaltak el, mikor ő haditervét készítette. Napról-napra fokozódva hátrányosabbakra igen.

Azon időben tudnillik, mint már említettem, az orosz főhadereg Miskolcz vidékén állott — az osztrák a Czonczóvonalnál, tehát a kettő egymástól több mint 30 mérföldnyi távolság által és azonfölül a Duna által elválasztva.

Az orosz főhadereg elől visszavonulóban lévő Wysocki tábornokunk hadteste — csupán némi figyelő csapatot hagyván az orosz előhad útjában — gyors menetekben elérheté Komáromot, mielőtt még az oroszok zöme átlépheti a Dunát. Egyidejűleg a Kmeti-hadosztály is, ha más úton nem, hát legrosszabb esetben Budának, visszakerülhet Komáromba a magyar főhadereghez. És így Dembinski altábornagy Komáromnál nagyon előnyös helyi viszonyok között mindenesetre több napi időt nyer, az osztrák főhaderegnek hatalommal és valószínű sikerrel való megtámadásához, mielőtt még az orosz főhadereg őt közvetlenül megtámadhatná.

Annak lehetősége, hogy Dembinski szintolyan kedvező körülmények közt intézhessen támadást akár az osztrák, akár az orosz főhaderő ellen: az ő szóban forgó hadterve fonalán akár egy későbbi időpontban, akár az ország valamely más pontján, legkivált pedig Szegednél vagy az odavezető út közben — föltétlenül ki volt zárva. Mert:

1. a két ellenséges főhaderegnek viszonyos hadászati állása egymáshoz, a mint már jeleztem, napról-napra és Dembinskinek minden lépésével, melyet hátrafelé teszen, csakis hátrányosabbá válhatik ennek *támadólagos* szándékaira nézve;

2. mert Dembinskinek nem állott módjában, harczképes

seregeket Szeged mellett, vagy odamenet útban, nagyobb számmal vonni össze idején és *támadó* célokra — mint itt Komáromnál;

3. mert Dembinski, mihelyest ide hagyja Komáromot, sehol másutt nem találja azokat a kedvező helyi viszonyokat, részint természetieket, részint emberi kéztől készületeket — melyek Komáromnál állnak rendelkezésére.

Ad 1. Az osztrák főhadssereg a Czonczonál s az orosz főhadssereg Miskolcz mellett — körülbelül egyenlő távolságra voltak Szegedtől, melyet Dembinski, állítólag *támadolagos* szándékból, a magyar hadierők koncentráló pontjául választott. Ellenben a mi főhadsseregünk Komáromnál állt és részint még odább északra e vártól, tehát távolabb Szegedhez, mint akármelyik a két ellenséges főhadssereg közül.

Igaz ugyan, hogy Komárom körüli főhadsseregünknek azon nagyobbik felére nézve, melyet Szegedhez lerendeltek, megvolt az a lehetőség, hogy néhány napi erőltetett menettel ne csak a nagyobb távolság hátrányát legyőzze, hanem Szegedig még két-három nappal meg is találja előzni az ellenséges főhadzömöket. Ez azonban az utóbbiakat meg nem akadályozhatja abban, hogy az egyik a Czonczó-vonaltól, a másik meg Miskolcztól, egyidejűleg szintén Szeged felé nyomulván, ezen hadműveletnek már második harmadrésze közben oly közeli összeköttetésbe lépjenek egymással, hogy Dembinski semmikép sem mérhet az egyik ellen *támadolagos* csapást a nélkül, hogy a másik ellenséges hadssereg részéről maga közvetlenül meg ne támadtassék — sokkal rövidebb idő alatt, mintsem Komáromnál lehetséges.

Ad 2. Tudtomra a magyar hadierők 1849 július elején következőképen voltak az országban szerteszét helyezve:

a) A főhadssereg a komáromi várőrséggel, de a Kmeti-hadosztály nélkül, körülbelül 45,000 ember — Komáromnál és északra tőle. (A tőle elvágott Kmeti-hadosztály, vagy 5,000 ember, Székesfejérvár közelében.)

b) Wysocki hadteste, 9—10,000 ember, Miskolcz és Pest között.

c) Kazinczy hadosztálya, 6—7,000 ember, Máramarosban.

d) A tartalék hadtest, 10,000 emberre tervezve, részint még a szervező helyeken, részint útban a pest—szolnoki vona-

lon való gyűlhely felé, részint végre már az alábbi seregek kiegészítésére felhasználva.

e) Vetter altábornagy hadserege Bánságban és Bácsban.

f) Bem altábornagy hadserege Erdélyben.

g) Pétervárad, Aradvár, Munkács és Déva várőrségei.

Ez utóbbi várőrségek szintűgy, valamint azon 20,000 ember, kiket Dembinski intézkedése szerint a főhadseregből Komáromban kellett hagyni, kimaradnak a szegedi concentrálás számvetéséből: nemkülönben a Kazinczy-hadosztály is, mivel Dembinski máskülönben kiteszi magát annak a veszélynek, hogy Szegedben magában mind a két ellenséges főhadsereg őt egyszerre támadja meg, ha ő maga a szándékában álló *offensívával* várakozni akar, míg Kazinczy hadosztálya is oda megérkezhetik. Végre mind a Bem, mind a Vetter hadseregeire Dembinski éppen úgy nem számíthatott a Szeged környékére tervezett *támadó célzatu* összpontosítás számvetésében, a mint nem számíthatott a várőrségekre és Kazinczy hadosztályára; minthogy Dembinski a maga haditervében mind Bem hadseregének, mind a Vetterének már más különleges feladatot tűzött.

Bem altábornagy hadseregének ugyanis Erdélyt kellett megvédeni, — Vetter altábornagy hadseregének feladata pedig a következőkből állott: az Alsó-Dunát a Tisza torkolatától le Orsováig szemmel tartani; báró Jellacsics bánt megsemmisíteni; Péterváradot fölmenteni; a titeli főnnsikot elfoglalni és Temesvárt bevenni; — a miért is, a mint illik, a (komáromi) főhadseregnek egy részével, Kmeti hadosztályával s ezenfölül, ha nem csalódom, még a tartalék-hadtestnek is néhány máris harczképessé kitanított részeivel meg kellett azt szaporítnia. Világos ebből, hogy Dembinski altábornagynak nem juthatott eszébe *sem az*, hogy Bem hadseregét alkalmazza a Maros vagy Al-Tisza felől akár az orosz, akár az osztrák főhadzöm ellen indítandó *offensívában*, mert hiszen Erdélyt minden áron meg kellett tartania mint Magyarország visszahódításának kiinduló pontját az esetre, ha az ellenséges főhadseregek megsemmisítése a Maros és Alsó-Tisza mellől valamikép nem találna sikerülni; *sem* pedig Vetter hadseregének közreműködésére ott nem számíthatott Dembinski mindaddig, míg az Titelt és Temesvárt be nem vette, mert hiszen ezen kettős feladatnak

győzelmes megoldása éppen Dembinskinek haditerve értelmében nélkülözhetetlen volt a Szegedről kiindítani szándékolt *offensívája alapjának* biztosításához. Hogy Dembinski azt remélje, hogy Vetternek nem kellene több idő a titeli főnnsík és Temesvár bevételeéhez, mint a mennyi idő kell Paskievicsnek és Haynaunak ahhoz, hogy szegedi gyűlhelyünket közvetlenül veszélyeztessék: azt csak föl nem tehettem felőle; mert akkor Dembinskinek még sanguinikusabbnak kellett volna lennie várakozásaiban magánál Kossuthnál.

Így tehát Dembinski altábornagynak — miután Kmeti hadosztályát Vetter hadseregének gyarapítására fordította, 20,000 embert pedig, intézkedése szerint Komáromban kellett hagyni várórségnek — a Szeged melletti *offenzív* célzatú gyülekezéshez nem állott rendelkezésére több mint:

a komáromi főhadseregből mintegy	25,000	ember,
Wysocki hadteste, mintegy	10,000	«
a tartalék-hadtest: <i>legyen</i>	10,000	«
mindössze	45,000	ember.

Mig ellenben Komárom mellett, a mint már említettem, a számvetés így áll:

a már itt lévő főhadseregből (a Kmeti-hadosztályt bele, de a komáromi eredetleges várórséget viszont leszámítva)	42,000	ember,
Wysocki hadteste	10,000	«
összesen	52,000	ember;

tehát Komáromnál 7000 emberrel többet kaphatott össze mint Szegednél.

Ezen összehasonlító egybeállításban én a tartalék-hadtestet készakarva az előirányzati *teljes* számban írtam *javára a szegedi concentrationnak*, minthogy nem vagyok egészen bizonyos benne, hogy valóban fordította-e Dembinski már is annak némely részét Vetter hadseregének gyarapítására? És szintoly szántszándékkal *mellőztem a komáromi concentratio* föltett esetében azt a lehetőséget is számba venni, hogy ugyan-ezen tartalék-hadtest legalább részben ide indíttassék. Mert egyáltalában nem vagyok rászorulva, nézeteim indokolása közben a valószínűséget szélső határáig kizsákmányolni.

Ellenben azt mégis meg kell jegyeznem, hogy a *Szeged mellett* és javára 10,000 ember erejéig számításba hozott tartalékhadtest, szembe állítva a *Komárom mellett* fönt kimutatott összegnek ugyanakkora részével, talán fölríhetett volna vele a *fejek száma* tekintetében: de sohasem felelt meg neki a használhatóság s a csataterén való megbízhatóság tekintetében; mert a tartalékhadtestnek éppen csak kereteit kivéve, mind a többi része csupa nyers ujonczokból állt — és mi több, még mindég csak a fölszereltetés stadiumában. Ezt figyelembe véve, aligha tévedek, állítván, hogy a Komárom melletti concentrációnak fönt kimutatott 52,000-nyi harczosát a Szeged melletti concentrációnak 45,000-nyi emberszámával összehasonlítva — még egyébképen teljesen egyenlő hadászati és harczászati conjuncturák közt is — biztosan több erő kifejtést és több jó eredményt lehetett várni, mint a mennyi a kimutatott 7000-nyi ember-többletchez aránylik.

Ha pedig Dembinski netalán a maga, Szegednél összegyűjtendő *támadólagos* hadseregét a népfölkelés beosztása által szándékozott szaporítani; és ha azt hitte, hogy így aztán ő a Komáromhoz gyűjtendő erővel összehasonlítva, a Szeged hátrányára mutakozó hiányt nemcsak fejszám, hanem erkölcsi erő tekintetében is fölösen fedezheti: akkor Dembinski azon mezei gazdához hasonlított, a ki, hogy bővebb aratása legyen, termékeny földjeit többszörannyi terméketlen holdszámért elcseréli és azután nagyot fog bámulni dőre speculációjának nem várt visszás eredményein.

Ad 3. Itt talán elég lesz egyszerűen annyit jegyezni meg, hogy a mint akkor a dolgok a harczterén álltak, *támadólagos* tekintetben (mert csak *erről* lehet most szó Dembinski haditervének ennyire határozottan hangsúlyozott *támadólagos* céljával szemben) *Komárom mind hadászati, mind harczászati tekintetben a legkiválóbb pont volt az egész országban*; hogy Komárom az ottani erőditett táborral együtt Dembinskinek módot nyújtott, a szándékolt *offensívát*, még ha több ízben fel is talál vele sülni, mindég újra kezdeni, valamedig tart hadiszerében és — erkölcsi erejétől telik; — és hogy Komáromnál egy ellenséges győzelem hatása a mi hadseregünkre soha nem hathat messzebbre vissza, mint megint csak saját támadó míveletünknek tulajdonképeni kiinduló pont-

jáig: míg ellenben Szeged tarthatatlansága s az előtte fekvő terepé, a magyar részről szándékba vett *offensiva* esetén annak még csak a lehetőségét is kizárta, hogy az ellenség által emitt kivívott győzelem esetén ennek veszedelmes következményeit hadseregünk kikerülhesse.

Íme, nagyjából ezek azon elmélgedések, melyek engem arra a meggyőződésre vezettek, hogy Dembinski altábornagy egy cseppet sem volt *támadólagos* hadászati eszmékkel eltelve, mikor azt a haditervét készítette; és hogy mikor azt állította, hogy ő a két ellenséges főhadsereg valamelyike ellen intézendő hatalmas *támadás* céljából indítványozza a levonulást Szegedre: akkor ő maga hitt legkevésbé szava őszinteségében.

Legrosszabb esetben egészen Erdélyig folytatni a visszavonulást és onnan újra kezdeni meg Magyarország visszahódítását! — ez az eszme végre alig érdemel komoly méltatást! Általában ezt az eszmét, valamint azt is, hogy elébb Szegedre le kell menni és majd onnan semmisíteni meg egymásután az ellenséges főhadseregeket, Dembinski úgy látszik csak azért tolta oly nagyon az előtérbe haditervének indokai közt, hogy ezen haditervnek egyedüli gyakorlati célját — a semleges területre kivonulás *hátrálási vonalának biztosítását* — elpalástolja vele.

Szerintem ezen nagyon is praktikus célnál egyéb értéke nem volt Dembinski haditervének.

A kik nagyon fölületesen vizsgálták hadászati helyzetünket, azok a «minden magyar hadaknak Szegednél koncentrálását» hirdető nagy phrasis hallatára elképzelhették ugyan, hogy ezáltal itt egy tartható *védelmi* positiót nyerünk és ezzel a lehetőséget, a harcnak hosszúra nyújtása által menteni meg Magyarországot. De nézetem szerint ez a föltevés is föltételezte legalább is azt, hogy az osztrákok főhadserege (Haynau) a mi főhadseregünk nagyobb részének el nem palástolható, tehát észrevett elvonulása daczára *Komárom előtt vesztég marad*; hogy továbbá egyfelől Temesvár, másfelől a titeli főnnsik hamarabb fognak hatalmunkba esni, mintsem a Szegednél összevonandó magyar seregek mind ide leérkeznek; végre *hogy a külföld várva várt beavatkozása Magyarországot ügye mellett tényleg máris folyamatban van.* Mindezek

mulhatatlan föltételei voltak ama föltevésnek. És éppen ezen föltételek valószínűtlen volta erősített meg még jobban azon meggyőződésemben, hogy Dembinski legújabb hadművelleti tervének tulajdonképeni gyakorlati értéke egyedül abban áll, hogy *egyedül az egyes személyeknek az elbujdosást biztosítja — kifelé az immár feladott országból — idegen menhelyre.*

Eszerint Kossuth azon ismételt fogadalmi daczára, hogy mennyire szívesen kész meghalni a hazáért és hogy ez volla-képen nem is érdem tőle, a ki sem a hazán kívül nem bírna élni, sem bent a hazában, ha ez szolgaságba esnék — mind ezen s ehhez hasonló ismételt fogadalmi daczára, mondom, Kossuth most azért, hogy Dembinski haditervét elfogadta, valamint elébb említett helység-felgyújtási rendelete és Komáromba költözni vonakodása által elárulta azt a kettős *szándékát*: mindenekelőtt a maga életét menteni meg, azután pedig a biztos távolból folyton-folyvást sok ezernyi honfitársát a halálba kergetni oly elvért, mely mellett önnön életével vértanúságot vállalni ő maga legkevésbé volt hajlandó. Én ellenben abban a meggyőződésben éltem és abban élek még ma is, hogy a halált oly ügy szolgálatában, mely ügy mellett polgártársainkat ezerszámra bele hajtottuk vagy vezettük a halálba, — *szándékosan nem kerülni*, a legnagyobb tisztesség és becsület, mit e földön önmagunknak megadhatunk. Én továbbá abban a meggyőződésben éltem és abban élek ma is, hogy Magyarországnak akkori helyzetében valóságos jótétemény volt a forradalom fejei részéről tulajdon hazajok iránt — s a nemzet becsülete irányában tartozó kötelesség: ennek az egyenletlen harcznak, saját életök kockáztatásával, szerencsétlenül bár, de nem dicstelenül, mentül hamarabb véget vetni.

Áthatva ezen meggyőződéstől, azt ajánlottam volt Kossuthnak, hogy a *végző döntés színhelyét tegye át a Duna jobbpartjára; a népfölkelés ismételt kimozdítását pedig rosszaltam*, sőt a mennyire személyes befolyásom terjedett, meg is akadályoztam; és végre, miután álláttam, hogy e meggyőződésemet magáévá tenni és aszerint cselekedni Kossuthnak elég lelke nincsen: egyenesen kijelentém neki, hogy én *ha másképp nem lehet, a fősereggel egymagával is Komáromnál szándékozom maradni.*

Erre, a mint tudva van, kitéltek a főparancsnokságból.

De a főhadsseregnek oly meglepő erélylyel mellettem nyilatkozó pártfogása megadta nekem újra a hatalmat, úgy cselekedhetni, a mint kijelentettem s én erre, mikor Klapka tábornok, a hadtestek parancsnokai s a központi hadintéző iroda főnöke nálam az összehítt haditanácsba gyülekeztek, szilárdan el is voltak tökéelve.

Azonban nem volt szabad a főhadsseregnek ezt a részemre nyilatkozását szerén túl becsülnöm és számba kellett vennem, hogy mekkora része lehetett benne, sőt *volt* valószínűleg, egyfelől az utódom megválasztása feletti általános felháborodásnak, másrészt a megsebesülésem következtében irántam most melegebben fakadó rokonszenvi érzelmeknek. Végre nem volt szabad felednem, hogy vannak még azonkívül veszedelmes szirtek szándékom útjában.

Ezen szirtek: legelőbb is a főhadssereg két legidősebb tábornokának, Klapkának és Nagysándornak kétségtelen sympathiája a kormány rendszabályai és különösen az imént érintett levonulási parancs iránt s a nem megvetendő befolyás, melyet e két férfiú a maga előkelő állásában — kivált pedig Klapka mint helyettesem a fővezérségben — a főhadssereg érzületére gyakorolhat.

De a legkedvezőtlenebb körülmény szándékomra nézve az volt, hogy sebesült állapotom miatt a parancsnoki kötelességeket nem végezhettem *személyesen* és így elestem attól a rendkívüli előnytől, hogy az erőteljes személyes vezetés s a személyes példaadás kettős hatalmával a főhadssereget a maga egyetemében magammal ragadhassam azontúli sorsának — nem a nemzet sorsától — de igenis a Kossuthétól való, szerintem föltétlenül becsületes elválasztására.

Tegyük fel, hogy ezen időben én *még* — vagy *már újra* — szolgálatképes lettem volna, akkor minden bizonynyal nem haditanácsot tartok, hanem a tények hatalmát ismervén, cselekszem. Akkor én Klapka és Nagysándor tábornokok rokonszenvével nem sokat törődve, az immár egyesült főhadssereget, eredeti szándékomhoz képest, legott az osztrákok felállítására elleni támadásra vezetem és már ezen egy tény által is a nevezett két tábornok minden ellenkező befolyását a hadssereg érzületére annál bizonyosabban meghiusítom, mivel ők, ha az elvonulás mellett, tehát a támadás ellen agítálnak, ezzel múl-

hatlanul a kétes katonai elszántság árnyékába helyezkednek és csakhamar okuk lesz keservesen megbánni izgatásukat.

De miután kénytelen voltam a hadsereg *tényleges* vezetését éppen Klapka tábornokra hagyni s egyszersmind meg voltam győződve, hogy ő mindenképen rajta lesz, hogy a felsőbb parancs tekintélyének az én akaratommal szemben fogamatot szerezzen, még pedig annál bizonyosabban, mivel a megparancsolt szegedi concentrációban a maga tulajdon eszméjére vél ismerni, mely szerint a *mentő nyugateurópai ellen-beavatkozás* biztos reményében a harczot mentül hosszabbra nyújtuk: egy megfelelő haditanácsi határozat látszott előttem az egyedüli eszköznek arra, hogy szándékom kivitelének Klapka tábornokot is megnyerjem és már azzal is meg lehetek elégedve, ha Klapka tábornok az általam összehírt haditanácsnak arra való illetékességét, hogy a legfőbb parancssal ellenkezőt határozhasson, mindjárt elvben nem tagadja.

Tehát mindenekelőtt azon fordult meg a dolog, hogy a haditanács a kívánt értelemben hozzon határozatot.

De ez a feladat nem látszott könnyűnek. Mert átláttam, hogy az utolsó döntést Komáromnál kereső szándékom tulajdonképeni *kiinduló pontját* — azt a meggyőződésemet, hogy Magyarországnak eredetileg igaz ügyét *anyagilag* megmenteni többé nem lehet — szintén nem palástolhatom, mihelyt a *szándékot* magát egész nyíltan, indítvány alakjában, a haditanács elé terjesztem. És minthogy a haditanácsnak csupán két tagjáról voltam meggyőződve, hogy ők nemcsak nemzeti ügyünk *anyagi* megmentésének ezidőszerinti lehetetlenségét, hanem egyszersmind *erkölcsi* megmentésének — vagy a mi azzal egy — *a fegyverbecsület megmentésének lelkiismereti kötelességét* csakúgy felismerték és felfogták mint magam: azt is által kellett látnom, hogy a végleges győzelmünk reményének legkisebb felcsillanó sugára is a haditanács többi tagjai lelkében, (teszem Klapkának a *múlhatatlan* közeli külföldi ellen-interventio nagy valószínűségével való biztatása következtében) indítványomat alapjában meg találja rendíteni és megbuktatni.

Ennek elejét veendő, én (az osztrákok elleni offensivánk haladéktalan megkezdésére irányuló) indítványom valódi célzatát elhallgatandónak véltem.

Ezért — remélvén, hogy ezen taktikával Klapka tábornok előre látható ellenvetéseinek elveszem az élet — indítványom indokolásában most magam is Klapkának a megmentésünkre közelgő külföldi ellen-beavatkozás ábrándjára alapított azon álláspontjára helyezkedtem, hogy küzdelmünket lehetőleg hosszúra kell nyújtanunk.

A legkitünőbb anyagot ehhez az indokoláshoz nekem maga Dembinskinek imént fejtegetett haditerve szolgáltatta.

Mindenekelőtt rávilágítottam ezen haditerv hibáira, melyek egy huzamos és erőteljes defensiva lehetőségét kizárják, különösen pedig Dembinskinek arra a hadászati tekintetben visszás eszméjére hívtam fel a haditanács figyelmét, mely szerint ő a Bánátot tette ezutáni hadműveletei alapjává, tehát olyan részét az országnak, hol a lakosság legnagyobb részének irántunk ellenséges indulata miatt csak felette gyéren lehet a tervezett küzdelem állhatatosan erélyes folytatásához nélkülözhetetlen segélyforrásokra számot tartani; oly országrészt, melynek a két ellenség főtámadásaival szembe néző védvonalai, a Maros s az alsó Tisza egy kiugró, sem harcászatiilag valamely tartható erőd által meg nem javított, sem nem könnyen hadászatiilag védhető hegyes szöglet által megvannak szakítva és mely, valameddig a titeli főnnsíkot az ellenség bírja, balfelől minden támpont nélkül való; a mely országrésznek legerősebb pontját, Temesvárt, szintén még osztrák őrség tartja hatalmában.

Határozottan kijelentettem, hogy nézetem szerint az előadott hadászati helyzetben a Bánátban hosszabb sikeres ellentállásra részünkről még csak gondolni sem lehet; e helyzeten javítva változtatni pedig alig fogna elég időnk maradni, ha az itteni főhadssereg maga is a Szegedre irányuló általános visszavonuláshoz csatlakozik s ezzel, a mint előre látható, mind a két ellenséges fősereget közvetlenül maga után vonja; hogy tehát ezeknek további előnyomulását a délvidékre minden áron megakadályozni a mi feladatunk, ha azt akarjuk, hogy az említett lenti kedvezőtlen strategiai helyzet megjavulásához megkívántató időt biztosítsuk és ezáltal a küzdelem hosszúra elnyújtását lehetővé tegyük; végre, hogy itt Komáromnál főhadsseregünknek a maga jelenlegi hadászati helyzeténél fogva megvan az a képessége, hogy egymagára mind

a két fő ellenséget délirányi előnyomulásában részint közvetlenül, részint közvetve, és remélhetőleg legalább annyi időig föltartóztassa, míg nem Temesvárt s a titeli főnásikot a mieink odalent kivívják — az ország különböző helyein raktárolt hadiszerkészletek a Maros és alsó Tisza mögé elszállítottak — az ottani nagy kiterjedésű folyam-véd-vonalak szabályozva és ideiglenes tábori erősítések által tarthatóvá téve, tehát egy elszánt hosszabb ellentállás legszükségesebb föltételei befejezve lesznek.

Erre megtevém az indítványt, hogy a főhadssereg maradjon Komáromnál és haladék nélkül támadja meg az osztrákokat; mert éppen ezáltal tartjuk vissza közvetlenül itt *ezeket*, és közvetve az oroszokat is, a Maros és alsó Tisza vidékére való előrenyomulástól.

Végre kísérletet tettem, ezt a legvégsőre elszánt és következményeiben kétségkívül nyaktörő indítványomat a haditanácsnak még azon tagjaival is, a kik talán még remélve tekintettek a jövőbe, azáltal megkedveltetni, hogy ezen offensiva várható szerencsés folyamatának mindenféle előnyeit erősen kiemeltem. Lehet, hogy ebben talán túl is mentem a valószínűség határain és hogy ezáltal Klapka tábornokot gyanakvóvá tettem.

Elég az hozzá, tény, hogy Klapka indítványomat megtámadta és a maga részéről azt indítványozta, hogy a szegedi concentrációhoz lerendelt része a komáromi főhadsseregnek tüstént, még pedig a Duna balpartján, idehagyja Komáromot, minthogy szerinte csakis valamennyi magyar seregek lehető leggyorsabban *egy* helyen tömörítése mentheti meg a hazát; ellenben az én indítványom elfogadása és keresztülvitele, következményeiben a főhadsseregnek a kormánytól, tehát egyszerűsrimind a többi magyar seregektől való különszakadására vezetne.

Klapka utóbbi állításának valószínűsége sokkal szembe-tűnőbb volt, semhogy én — a haditanács többsége által lelkében még táplált. remények meddig terjedése felőli bizonytalanságomban — indítványomat bizvást szavazásra bocsássam.

Én tehát még egyszer szót emelvén, kifejtettem, miképen indítványom által a főhadssereg egyesülése a kormánynyal és a többi magyar seregekkel korántsem válik lehetetlenné, mert

mihelyt a Duna jobbpartján az osztrákok harczzonalán keresztül törnünk sikerült, azontúl egyesülésünknek többé semmiféle ellenséges akadály nem áll útjában. Így tehát a kérdés, mely felett a haditanács döntsön, nem így áll: «egyesüljünk-e? igen vagy nem?» hanem így: «mi legyen az egyesülés útja-módja? megszökés Komáromból, vagy pedig viadal?» Az első kényelmesebb, az igaz. De hogy egyszersmind tisztességes-e? erről döntsön a haditanács?

Ezen fordulat megmentette indítványomat, *hogy haladéknélkül ragadjuk meg az offenzívát az osztrákok ellen a Duna jobbpartján*. A haditanács ezt egyhangulag elfogadta, — de csak a többség által hozzáfűzött azon föltétel alatt, hogy *a keresztültörési kísérlet után* — ha sikerült, ha nem sikerült is — *a legelső hadműveleti cél az egyesülés* legyen, a főhadssereg azon részének egyesülése a kormányval és a többi magyar hadierőkkel, melyre eredetileg ráparancsolta a kormány a visszavonulást Szeged felé.

Ez az ellen-föltétel azt a szándékot ugyan meghiusította, hogy a határozatba ment támadást az osztrákok Komárom előtti felállítására, ha első ízre nem sikerül, következesen ismételjük: de legalább annyit értem el és ezzel meg kellett elégednem, hogy a soha többé vissza nem térő kedvező alkalom, az osztrák főhadsseregre egy hatalmas csapást mérhetni, nem múlik el egészen használatlanul.

Klapka tábornok, a ki az említett toldással szintén indítványomra szavazott, ezáltal a maga részére biztosította az osztrákok elleni támadás fővezetését. E támadást ugyanezen haditanács július 9-ikére tűzte.

Annál meglepőbb volt tehát reám, hogy július 7-ikén, tehát az imént elbeszélte haditanácsra rákövetkező napon az I. hadtest (Nagysándor) Komáromból útnak indult Bátor-keszibe oly szándékkal, hogy — a III. és VII. hadtestek által legott követve — a tegnapi haditanács határozata ellenére, a Duna balpartján megkezdje a visszavonulást Szeged felé.

Ezt én magamnak csak úgy bírtam megmagyarázni, ha vagy azt teszem fel, hogy Klapka tábornok s a hadtestparancsnokok az előző napon tartott haditanácsban csupán színleg szavaztak indítványomra, teszem kímélthől irántam, nehogy megbántsanak s ezáltal testi szenvedéseimet még fokozzák;

titokban pedig Klapka tábornok indítványát emelték határozattá; — vagy pedig hogy Klapka és Nagysándor tábornokoknak ellenem szőtt ármánya lappang az I. hadtestnek Komáromból történt elvonulása alatt.

Az első esetben én ezentúl főlöszleges voltam a főhad-sereg élén: az utóbbi esetben a cselszövőknek keresztül kellett járnom az eszén.

Mind a két esetben le kellett köszönnöm a főparancsnokságról. S én legott önként *leköszöntem*.

Ennek az lett a következménye, hogy még aznap, július 7-én este a Komáromban levő összes csapatok tisztjeiből álló küldöttség jelent meg nálam, mely a főhad-sereg nevében felszólított, hogy vegyem át újra a fővezényletet.

Erre az elmondott körülmények között kötelességemnek tartottam, a kormányhoz való viszonyom felől felvilágosítani őket.

Nyíltan feltártam a tisztek előtt a Kossuth közt és köztem fönnforgó viszálynak tulajdonképeni rejtjelmeit. Különösen arra figyelmeztettem őket, hogy e pillanatban nyílt ellenszegülésben állok vele szemben, mert az általa és legújabbán kinevezett főparancsnokai által elrendelt visszavonulásban nem láthatok egyebet az országból való gyalázatos futás kezdeténél; míg én részemről azt tartom, hogy ezen főhad-seregnek, ha tartozását a haza iránt, melynek igazai mellett fegyvert fogott, becsülettel le akarja róni, kötelessége az itt előtte álló ellenséget elszántan megtámadni, nem pedig előle kitérni, csak hogy abban a futásban még elég jókor résztvehessen. Felszólítottam továbbá a nálam megjelent tiszteket, gondolják meg, mikép hozzám intézett felhívásuk, hogy a főhad-sereg fővezényletét újra elvállaljam, a kormány irányában fönnforgó nyílt ellenszegülésem helyeslésével egyjelentőségű; mikép ők, a főhad-sereg küldöttjei, ezáltal erkölcsi tekintetben saját érdekek ellen cselekszenek, mert én már leszámoltam az étellel és aki magát ezután vezetésemre bizza, legyen szintén rá elszánva; és gondolják meg végre azt is, mikép mostani gyarló testi állapotomat tekintve, jövőre nem lehet többé ugyanazokat a személyes erő kifejtéseket várni tőlem, a melyekre ép állapotomban eddig képes voltam. De ha a főhad-sereg (így végzém) mindezek daczára engem kíván parancsnokának, s a

részemről hozzá kötött föltételeket is teljesíteni kész, tudniillik Komáromot csak akkor hagyja el, miután elébb egy elszánt kísérletet tőn, az osztrákok főtáborát megverni; és ha addig megint szolgálatképes leszek, akkor becsületi kötelességemnek fogom tartani, a főhadsereg vezetését megint kezembe venni.

A hadsereg küldöttjei megelégedtek ezen kijelentéssel. Az I. hadtest kivonulása Komáromból eszerint Klapka és Nagysándor tábornokok cselszövényének bizonyult. Az utóbbi kénytelen volt, azonnal visszavezetni hadtestét Komáromba, Klapka pedig újra késznek nyilatkozott a július 6-iki haditanács határozatai végrehajtására.

Mindazáltal július 9-ikén az ezen napra kitűzött támadás az osztrákok dunajobbparti felállítása ellen elmaradt és július 11-ikére halasztatott. Ezen halogatás okául azt jelentették nekem, hogy július 9-ikén, az előrenyomulás megkezdésére kitűzött korán-reggeli időpontnál *több órával későbbben is a csapatok még mindig nem voltak indulásra készen*, holott táborunk rendkívüli mozgolódását az ellenség szemlátomást már észrevette és jelezte. Július 10-ikének tétlen múlása pedig Klapka tábornok azon szándékában lelhetne valószínű okát, hogy a 9-ikén tapasztaltak után az ellenség figyelmét elaltassa.

Július 11-ikén végre megtörtént a Klapka tábornok vezetése alatti magyar főhadseregnek teljes erővel való támadása a Komáromi erődített táborunkat a Czonczó patak torkolatától Almásig félívben körülzáró osztrákok fő ereje ellen.

Részünkről a Czonczót torkolatától fogva Nagy-Igmándig elfoglalni, volt a napi föladat.

Ez megoldatlan maradt. — És két nappal később, július 13-ikán az I., III. és VII. hadtestek (az utóbbinak időközben bevonult különítményét is beleértve), élükön a szintén már bevonult Görgey Armin-féle hadoszloppal mint elővédcsapattal, a Duna balpartján kivonultak Komáromból a végett, hogy ettől fogva megint személyes vezetésem alatt a július 6-iki haditanács határozatához képest legelső hadművelleti célul az ország délvidékén gyülekező magyar seregekkel való egyesülést tartsák szem előtt, míg a II. és VIII. hadtestek, mint Komárom várának és erődített táborának őrhada Komáromban maradtak Klapka tábornok fővezénye alatt.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

(A főhadssereg egy része elhagyja Komáromot. — Visszavonulása Váczig. Első találkozás az orosz főhadssereg előőrseivel. — Ütközet Vácznál július 15-én. — Az ebben kivívott előnyöket nem használhatom ki, mert biztos értesülés szerint az orosz főhadssereg áll közvetlenül velünk szemközt; ezért arra határozom el magamat, hogy azt Miskolcz irányában megkerülöm. — Ez útirány választásának indokai. — Ez új hátrálási vonalon okvetlenül meg kell előznünk az orosz főhadssereget. — Ennek egyedüli módját, az éjjeli visszavonulást a Vác előtti felállításból, július 16-ika és 17-ike közti éjjelre rendelem el. — Ennek váratlan megzavarása. — Az ellenséges megrohanás július 17-én hajnal előtt. — Ennek daczára gróf Leiningen tábornok lehetővé teszi a hadssereg elvonulását. — Hátvédi ütközet a váczi hegyen (Naszálon) Rét-ság előtt és mellette. — Visszavonulásunk folytatása július 17-én Vadkertig. — A további visszavonulás kezdete július 18-án Balassagyarmat felé.)

Azon hadierő, melylyel 1849 július 13-án Komáromból kivonultam, az összeköttetést a Mészáros altábornagy alatt a délvidéken gyülekező seregekkel a Duna balpartján keresendő, mint már előzőleg említettem, az I. hadtestből (Nagysándor), a III-dikból (gróf Leiningen), a VII. hadtestből (Pöltenberg) és Görgey Armin hadoszlopából állt, összesen, a mennyire emlékszem, 27,000 ember.

Ez az összeköttetés először is erőltetett menetek által Váczon és Gödöllőn át volt eszközözendő.

E végett Görgey Armin hadoszlopa mint elővéd már július 12-én este indult útnak Komáromból Bátorkeszibe. Követte július 12-dikéről 13-dikára forduló éjjel az I. hadtest; 13-dikán hajnalban a III-ik s utána a VII. hadtest.

Ezen menetrend változatlan maradt Váczig.

Komáromtól Bátorkeszin és Garam-Kövesden át egyetlen úton haladtunk az Ipoly melletti Szobbig; de már ettől fogva

csak Görgey Armin hadoszlopa és az I. hadtest (mivel ezek mindig éjjel meneteltek) követték a legrövidebb utat Zebe-génynek és Nagy-Marosnak, Vácra; míg a III. és VII. hadtest ezt a szoros utat a Szobbtól Mária-Nosztrán át vezető hegyi-úton megkerülték.

Ez az óvatosság azért volt szükséges, mert az osztrákok, a kiknek lovasőrzárói előző napon Kövesd és Hellemba közti menetelésünket folyvást a Duna jobbpartjáról figyelve kísérték, könnyen megteheték azt, hogy éjjel néhány ágyút küldenek Esztergomból Visegrádra és itt a folyam felől teljesen nyílt nagymarosi szorongón elvonulásunkat másnap igen kellemetlen módon megzavarják.

Az előre megállapított menetállomások: július 13-ikára Bátorkeszi, 14-ikére Hellemba, Damásd és Szobb, 15-ikére Vác valának.

Július 15-ikén már hajnalban Görgey Armin hadoszlopa Vácához közeledtében az oroszoknak müzümánokból és kaukázsi hegyinépekből álló lovas ezrede előcsapatjával akadt össze, mely ezred a nevezett várost megszállva tartotta, de rövid elő-örsi viadal után Aszód irányában meghátrált.

Vác városa szorosan a Duna balpartján fekszik. Terjedése a folyam hosszában, melynek folyása innen kezdve északról délre irányul, körülbelül negyedrészt mérföldnyi; szélessége végig csekély. A pest—pozsonyi vasút itt többnyire töltés alakjában a városon kívül épülve, elválasztja ezt a keletnek emelkedő halmos tereptől, a Cserhát utolsó nyugoti nyúlványaitól (Naszál-hegy) s a közlekedést ezen terep és a város közt csak egyes pontokon engedi meg. Eszerint Vác mintegy összeszorul a Duna meg a vasút között. Hosszában kettéhasítja a várost a felföldről a fővárosokba vivő országút, miután ez még elébb a verőczei mellékutat, melyen mi nyomultunk előre, magába fogadta és vagy ágyúlövésnyire Vácson innen egy fa járomhíd segítségével egy mélyen bevált és meredek partjai miatt sehol másutt lovassággal és ágyúkkal át nem léphető vízszakadék árkon vezetett keresztül.

Görgey Armin hadoszlopa elérvén az országutat, miután az orosz előcsapatot elzavarta s az ellenséges lovas ezredet Váczból kiszorította, a maga előcsapatjával üldözőbe vette a hátráló ellenséget, maga pedig a zömével keresztülvonult a

városon és ettől délnek Hétkápolna mellett foglalt állást. Háta mögött az I. hadtestünk ütött táborát.

A Duna mentén lefelé mindinkább táguló, gyöngéden hullámos terepből, mintegy háromnegyed mérföldnyire Vácztól délkeletnek, Duka és Sződ falvak közt egy kikönyöklő tarhalom emelkedik — Vác felől nézve kúpalakú — melynek folytatása többszörös kanyarulatokban kelet felé egész a Cserhát gerinczéig felhúzódik. Ezen tarhalom északkeleti tövében meglehetősen szűk völgyben fekszik Duka helység a Gombás patak partján; e halomtól délnyugatra pedig a Duna felé, egy kissé távolabb tőle Sződ. Ettől ama halomig szőlők fedik a terepet. Ezeket mi rövidesen a «szödi szőlőknek» s az említett kopasz halmot «dukai hegynek»* neveztük el és rövidség okáért ez elnevezéseket a következő elbeszélésben meg is tartom.

A Gombás patak Dukától Vác délkeleti széléig csaknem egyenes irányban foly; itt aztán balra kanyarodván, Hétkápolna és Vác közt szakad a Dunába. Fordulópontja közelében a vasút, odább pedig közel a torkolatához Vác déli szélén az országút szeli. Medre ingoványos s abban az időben, melyről írok, Dukától le a vasúti hídig csak két, legfőlebb három ponton volt seregek számára veszély nélkül gázolható.

A Gombás meg a Duna közti terep — mind a kettőnek balpartján — mint már említettem, lankásan hullámos, szabad és nyílt. Csupán a vasút szeli ketté; de ez is csak helylyelközzel akadályozza a lovasságot és tűzérséget mozgásában. A Gombás jobbpartján ellenben csakhamar halmossá emelkedik a terep.

Görgey Armin az ellenség üldözéséből visszatérő előcsapatjával a dukai hegyet szállta meg. Innen azután, úgy déltájban ugyanaznap (július 15.), délkeletről minden fegyvernemből álló telemes orosz hadierők közeledését lehetett észrevenni. Az ezt hírül adó első jelentésre Görgey Armin hadoszlopa zömével rögtön elhagyja hétkápolnai táborát és a vasút töltésén keresztül a dukai hegy és szödi szőlők felé előrenyomulván, siet ezt a két pontot számunkra biztosítani, még mielőtt az oroszok megérkeznének. De már ez ekkor kívül esett a lehetőség határain, mert előőrseink az ellenség közeledését

* Az osztrák vezérkar térképén a neve: «Pendelhajtó». A fordító.

már csak későn vették észre. Így nemcsak előőrseinket kergették le a dukai hegyről a rajban vágató kozákok, hanem a ellenség zártsorú osztagjai már a sződi szőlőket is elfoglalták, mielőtt Görgey Armin a zömével odaérkezhetett volna. Ő már emezeknek a szőlőkből a síkra kibontakozását sem bírja megakadályozni, hanem csakis megnehezíteni. Rövid idő alatt oly nagy erő tömörül vele szemben, mely az ő 3—4000 emberből és tíz ágyúból álló hadoszlopát többszörösen fölmúlván, őt eleinte visszanyomja, addig tudniillik, míg nem jobbra tőle Nagysándor tábornok, az I. hadtesttel maga jobbkézt a Dunára támaszkodván, a csatasorba bevonul s a megbillent ütközeti egyensúlyt helyreállítja.

Időközben gróf Leiningen tábornok siettetí hadteste menetelét; délutáni három óra tájban Vác színvonalára érvén, a várost keleti oldalán megkerüli, a Gombás patak jobbpartján előretörtet, ágyúlövésnyire túl a mi csatavonalunkon — és oldalt csákány-forma állást vévén az ellenség jobbszárnya ellen — a maga két ütege szapora tüzével ellensúlyozza annak további támadásait Görgey Armin gyöngye hadosztálya ellen.

Erre az ellenség hatalmas lovassági támadást intéz I. hadtestünk ellen; 1. számú («Császár» nevű) huszárezredünk, melyet Nagysándor tábornok ellenrohamra indít, a rövidebbet húzza az ellenséges túlerővel szemben; de ez utóbbinak jobbszárnyunk szétrobbantására számító lökése megtörik Nagysándor néhány ütege derék kitartásán.

E perctől fogva az ellenség szemlátomást azon törekvésre szorítkozik, hogy a dukai hegy és sződi szőlők előtti szabad terepet, melyet kezdetben az elszigetelten küzdő Görgey Armin-féle hadoszloptól elhódított, a mi túlnyomó tűzéréségünk élénk tevékenysége daczára megtarthassa. És mivel a *magunk* napi feladata viszont, a hosszú gyorsmenetből közvetlenül az ütközetbe átment csapatjaink nagy kimerültsége miatt, szintén defenzívnek maradni kénytelen: az ezután még több óráig eltartó küzdelemnek egyedül a mindkét részről sötét éjig folytatott ágyúzás adja meg sajátos jellemét.

Csak estefelé kezd az ellenség lassankint hátrálni a csatától — jobbszárnyával fölfelé a dukai hegyre — hadvonalának többi részét pedig a sződi szőlőkön át húzván ki a viadalból.

Az utóbb említett hegyet és szőlőket mindazáltal elő-
őrsei megszállva tartják.

Még alkony előtt július 15-én Pöltenberg tábornok is a
VII. hadtesttel s a hadsereg szekérvonatával megérkezik Vác-
hoz; itt azonban parancsot kap, a város mögött annak fel-
végében tartalékban maradni.

Az elszántság, melylyel az ellenség Vác előtti felállítá-
sunkat megtámadta és koncentrikus túlnyomó ágyútűzünk
leghatékonyabb körében mutatott konok helytállása azt gya-
nították, hogy közel az általunk imént visszavert seregek
háta mögött az orosz hadierők hatalmas tartaléka állhat és
hogy másnap még erősebb támadásnak nézhetünk elébe.

Nekem tehát e kettő között választanom kellett: vagy a
Gödöllő irányában tervezett keresztültörési kísérlet azonnali
megkezdése által megelőzni ezt az újabb támadást, vagy pedig
azt Vác előtt bevárni, tehát a másnapi ütközet eredményétől
tenni függővé az áttörési kísérlet megkezdését.

Tekintve a fönnforgó rendkívüli körülményeket, hogy t. i.
csapatjaink szerfelett el voltak fáradva, élelemmel pedig még
csak másnapra (16.) sem voltak ellátva; hogy a kellő időben
való élelmezés előteremthetése a keresztültörési hadművelet
közben nem lehetett számítani; ellenben arra igen, hogy ha
helyben megmaradunk, a Vácson és környékén máris folya-
matba tett requisitiókból a hadsereget legalább egy napra
lehetend előre élelmezni: mindezen körülményeknél fogva arra
tökéltem el magamat, hogy a másnapra várható ellenséges
támadást Vác előtti állásomban bevárom.

De midőn a várt támadás július 16-án délutánig még
mindig be nem következett, jöllehet az ellenséges előőrsök a
dukai hegyet s a sződi szőlőket folyvást megszállva tartották;
az érkező kémiai tudósítások pedig egyezőleg azt jelentették,
hogy az előttevaló este velünk megmérkőzött s azóta szaka-
datlanul érkező új csapatok által tetemesen megsaporodott
hadierőnek táborát Hartyán mellett van: akkor mulhatatlanul
szükségnek láttam tervezett keresztültörési kísérletünk si-
kerülésének valószínűsége felől magamnak még július 16-ika
folyamában a lehető legnagyobb bizonyosságot megszerezni;
és ezért délutáni négy órára tűztem ezen vállalat megkezdését.

Ennek a Görgey Armin hadoszlopa által véghezviendő erőszakos kémszemléből kellett volna állnia.

De még a kitűzött időpont előtt az ellenség a dukai hegyen s a szödi szőlőkben zárt hadsorokban előrenyomult, Duka helységét pedig megszállta. S ugyanekkor csalhatalan forrásból arról értesültem, hogy immár *az orosz főhadssereg legnagyobb része itt áll előttünk Szöd és Hartján közt.*

Most már az erőszakos kémszemlékre nem volt semmi szükség, sőt ennek föltétlenül abban kellett maradnia, mivel az könnyen oly komoly és huzamos harcra keverhetett volna bennünket, mely nagyon megzavarhatná kivitelét azon elhalározásomnak, mely ama szavahihető jelentésre (a velünk szemközt koncentrált nagy túlerőről) bennem hirtelen keletkezett.

Ez pedig nem egyéb volt, mint rögtön fölhagyni a keresztültörés gödöllői irányának eszméjével s ehelyett a vezénym alatti hadtestek egyesülését délvidéki hadainkkal, most már csak Losonc, Miskolc és Tokaj felé kerülő úton kísérni meg.

Ezt az útirányt pedig azért választottam, mivel *ezt* az e pillanatban közvetlenül Vác előtt összevont orosz főhadssereg számításom szerint el nem állhatta. Igaz ugyan, hogy neki a gyöngyösi útvonalon csak 21 mérföldje volt Miskolczig, nekünk ellenben innen Losoncznak 25 mérföld, tehát négy mérfölddel több megjárni való ugyanodáig. De mivel az ellenség csak akkor, ha minket üldözve már Vadkertig követett, ismerheti fel egész bizonyossággal, hogy Miskolc a legközelebbi célunk: ezen négy mérföldnyi előnye kárba kell hogy menjen és lehetetlen minket Miskolcznál megelőznie. Vadkert és Miskolc közt ugyanis nincs más *rövidebb* közlekedési vonal, mint Losoncznak; legfőlebb még egy, csaknem ugyanilyen hosszú, de sokkal járhatatlanabb: Rombánynak, Berczelnek, Patának és Gyöngyösnek.

Arra ugyan el voltam készülve, hogy losonc–miskolci utunkat egy másik orosz hadtest által, a mely a felső Vág felől a felvidéki bányavárosokba benyomult, fogjuk már elfoglalva találni; aminthogy egyáltalán valószínűtlennek tartottam, hogy az általunk választott útvonal egész hosszában éppen semmi ellenséggel se akadjunk össze: de kombinálva azokat, miket az orosz beavatkozó hadsereg összes számere-

jéről eddig megtudtam, annak Vácznál velünk szemben tömörülő zöme stratégiai helyzetével — a legrosszabb esetben sem állhatja el utunkat akkora egy haderő, hogy ez *új* keresztültörési kísérletünk sikerülését kétségessé tehetné.

Csupán az ilyen minket elül szembe fogadó ellentállásnak a Vác felőli szakadatlan és erélyes üldözéssel való kombinációja válhatik, sőt válik okvetellenül vesztünkre. És hogy ennek a kombinációnak megvalósítása nagyon valószínű volt, azt sem lehetett tagadni.

De még e valószínűséggel szemben sem volt szabad a gödöllői keresztültörésnek adni elsőbbséget a tokaji felett; mert még ha mind a két hadműveletnek egyaránt szerencsétlen véget jósolunk is, az utóbbi (*a tokaji*) az orosz haderők legnagyobb részét mindenestre sokkal tovább tartja távol a déli harcmezőktől, vagyis más szóval: *Dembinski altábornagy részére sokkal több időt biztosít, mely alatt ő a déli magyar seregeket egyedül az osztrákok ellen fordíthassa* — mintsem a Gödöllőn át tervezett. Ha én ez utóbbi irányú kísérlethez ragaszkodom: azzal az orosz fővezérnek, a kinek a velt jelentés szerint legalább két annyi katonája volt Vác előtt együtt egy tömegben, mint magamnak, nagyon kapóra jött alkalmat szolgáltatam volna, engem és hadseregemet oly teljesen megverni, hogy azután a vert hadnak üldözőbe vételére és végképeni szétszórására az orosz zömnek *kisebb* része lett volna elegendő, míg a *nagyobb* része legott felszabadul az ország déli része elleni offensiva javára. Ellenben ha az itt minket túlerővel fenyegető támadás elől rendszeres visszavonulás által Losonc irányában hirtelen kitérünk, hogy azután Miskolcznál és Tokajnál törjünk át az ellenséges vonalon: ez esetben emitt az orosz fővezér bajosan nélkülözhet annyi haderőt, a mennyi elegendő, hogy vele operációit legott és állandóan a délvidék ellen is fordítani merhesse — föltéve, a mit én föltettem róla — hogy maga elé feladatul tűzte: az én hadtesteimet *még a Tiszán innen* semmisíteni meg. Mert felfogásom szerint ezt a feladatot ő csak úgy remélhette megoldhatni, ha az ország déli részével egyelőre nem gondolván, ereje zömével Vácztól fogva sarkon követ minket s azalatt egyidejűleg akár az északon betört orosz hadtestet, akár valamely más, teszem Miskolcz közelében álló hadosztályát veti

az útunkba oly parancscsal, hogy minket elöl mindenáron mindaddig feltartóztasson, míg hátul a zöme utólér.

Ebből a veszélyből a legjobb esetben is csak úgy menekülhetünk, ha nagyobb mozgékonyság és erőmegfeszítés által sikerül a minket üldözve követő orosz hadzömnél annyi idővel elébb járnunk, hogy e megnyert időnk bőven elegendő legyen minden lehető akadályok leküzdésére, melyek a Tiszántúlra visszavonulásunk útjában támadni találnak.

Azt hogy e végre mekkora idő- és térelőnyre van szükségünk és mekkora *elegendő*, a dolog természeténél fogva előre nem lehetett kiszámítani. De bármilyen számottevő legyen az: erre a bizonytalan előnyre is Vác előtti felállításunkból csupán *éjjeli* visszavonulással lehetett szert tennünk; mert nappal az ellenség a dukai hegy tetejéről nemcsak egész felállításunkon, hanem hátrálási vonalunkon, a felföldi vármegyékbe szolgáló országúton is, kényelmesen szétnézhetett, mi tehát visszavonulásunkat *nappal* semmikép sem leplezhattük.

Ezért egyaránt kínos és kikerülhetetlen kényszerűség volt július 16-án az éj beálltaig vácsi felállításunkban megmaradnunk; kínos azért, mert az ellenség minden pillanatban rendkívüli túlerővel megtámadhat bennünket s ezáltal szándékomat, hogy az éjjeli visszavonulással túljárok az eszén, megghiúsíthatja.

Szerencsénkre az ellenség maga is, a mint már említettem, délután már három és négy óra közt félbeszakította a dukai hegyen és sződi szőlőkben megindult előnyomulását még ágyúlövésnyi távolságon kívül; s azontúl vesztég maradt.

Esti hét óra tájban végtére azt hittem, hogy aznap többé nem kell támadástól tartanom és ekkor a vezérkari főnököt,* a három hadtest parancsnokait és testvérbátyámat, Görgey Armint haditanácsba gyűjtöttem, hogy föntebb kifejtett elhatározásaimat velök tudassam.

Miután ez megtörtént, annak eldöntésére nézve, hogy melyik a három hadtest közül fődözzé a többiek visszavonulását? azt hoztam javaslatba, hogy ezt bizzuk a véletlenre.

Elfogadták indítványomat és a sors gróf Leiningen tábor-

* Bayer József ezredest. A fordító.

nokot s a III. hadtestet jelölte ki arra, hogy a legközelebbi 24 óra alatt a hátvédet képezzék.

Ezen sors-döntése alapján azt adtam ki parancsban, hogy az esti szürkület beálltával a következő rendben kezdődjék a visszavonulás: legelől a VII. hadtest (Pöltenberg) a hadszekérvonattal; utána az I. hadtest (Nagysándor); ez után Görgey Armin hadoszlopa, ezek szakadatlan sorban; ellenben a III. hadtest (gróf Leiningen) mint utóvéd csak éjfél után, azonban még napkelte előtt július 17-én, kövesse a többit; továbbá, *nehogy az ellenség járőrei visszavonulásunkat még az éj folytában fölfedezzék, az I. és III. hadtestek s a Görgey Ármin-féle hadoszlop parancsot kaptak, hogy mindenik, mikor elvonul állásából, az előtte csupa lovasságból kiállított előőrszlánczát a maga helyén állva hátra hagyja* oly utasítással, hogy ezen előőrsök csak világos reggel sieszenek a hadsereg után.

Azért tűztem ki pedig az utóvédet képező III. hadtest indulási idejét egy *éjfelutáni* órára, mivel addig a hadsereg többi részei s a hadi szekérvonat a mintegy fél mérföldnyi távolságban a várostól északi irányban a váci hegyen* át vezető út-szerpentinákon könnyen elvonulhattak, tehát már eléggé messzire tovajárhattak, hogy az út szabad legyen az utóhad számára, hacsak valamely előre nem látott akadálya nem támad a csapatok szabad mozgásának. Ámde — a mit nem sejtettem — már mikor alparancsnokaimnak az imént említett visszavonulási parancsokat kiadtam, immár készülöben volt egy ilyen akadály!

Ugyanis kivonulásomnak Komáromból az volt a közvetlen hatása a környéken, hogy minden politikailag kompromittált ember a polgári rendből, a ki véletlenül az én csillagzatomban bízott inkább, mint a Klapkáéban, nem gyalogszerrel és nem is lóháton, hanem hintóban vagy szekérrel, e kivonuló hadsereghez csatlakozott. Útközben azután a boldogtalanok példája egyre több-több követőre talált, úgyannyira, hogy a hadsereg mindjárt július 14-én, a legelső napon kivonulásunk után, egy több ezerre menő minden fajta úri fogatokból összefüggő rablánczot vonszolt maga után! Nem lévén semmi ki-

* A Naszál északi hágóján. A fordító.

látás ezen a nagy kalamitáson túladhatni: a hadsereg szabad mozgásának, a mennyire lehet, biztosítása végett nem maradt egyéb hátra, mint ezt a hintó-, kocsi- és szekérhadat a hadsereg tárvonatának menetközben nélkülözhető részével s a kocsikázó markotányos néppel együtt, szigorú kényszerrel egyetlen szekérvárrá egyesíteni és ennek mindig jókor, lehetőleg biztos, de mindig a hadsereg hadműveletei körén kívül eső pontokra eldisponálását a hadtervezéskor szintén számba venni. Így történt ez már július 15-én is. A parancsnokságot e szekérvár fölött egy a hadseregnél akkor éppen nélkülözhető vezérkari törzstisztre bízta, egyszersmind a tábori rend és menetrend fönntartására elégséges őrcsapatot adván rendelkezésére. Ez július 15-én azt az utasítást kapta, hogy a szekérvárral *további parancs vételéig* Toronya helység mellett (mintegy két mérföldnyire Vácztól északra) állapodjék meg. Július 16-án este, a mikor a Losoncz irányában leendő visszavonulásban megállapodtunk, parancs ment a szekérvár parancsnokának, hogy ezt Toronyáról Nógrád helységen át a hadsereget megelőzve, az ennek hátrálási vonalában fekvő Vadkertig vezesse. Azonban július 16-ika folyamában Toronyán két hír röpködött a levegőben, egyik az, hogy előttevaló napon Vácznál az oroszokat megsemmisítettük; a másik meg (voltaképen nem is oly nagyon valószínűtlen, mint az első), hogy t. i. Esztergomnál osztrák csapatokat szállítottak át a Duna jobbpartjáról a balpartra. Ez esztergomi rémhír s ama váci mese pedig azt mivelték, hogy az egész szekérvár — parancsnokával együtt — fölkerekedett s új parancsot be nem várva, Toronyáról a rettegett osztrákok elől, az immár Gödöllő felé diadalmas előnyomulóban képzelt hadseregünk közvetlen közelébe menekült; és mikor az elébb említett parancs, mely szerint a toronyai szekérvár induljon Nógrádnak, Vadkertnek, — rendeltetése helyére elküldetett: akkor az ezer meg ezer úri togat és mindenféle jármű mind Váczon volt már.

Ez pedig oly körülmény volt, a mely éjjeli visszavonulásunk hadműveletét kivitelében több órával, tehát fényes nappalig hátravethette. És ennek — tekintve az orosz hadsereg közvetlen közellétét — teljes vereségünk vagy legalább is III. hadtestünké, lehet a vége. De mért Vác *előtti* helyzetünk sem volt kevésbé válságos: nem maradt más választásom, mint a már

kimondott elhatározásnál megmaradni és a váratlanul utunkba szakadt nagy veszély daczára az éjjeli visszavonulás kiviteléhez fogni.

E szerint a már kiadott visszavonulási parancson magán az a meglepő jelentés, hogy hátunk mögött a szekérvár előzőnlötte a várost, mitsem változtatott, de igenis véget vetett minden kiméletnek, melyet emberi érzésből és bizony sokszor még hadvezéri kötelességem rovására is, eddig ama szerencsétlen polgármenekülők iránt gyakoroltam.

A mint Vác és környéke előrebocsátott rövid vázlatából már tudva van, körülbelül ágyúlövésnyire északi irányban a várostól, egy magában jelentéktelen, de magas és meredek partok között mélyen bevájt medrű patak foly a közeli hegyek felől a Dunába. Ezen terepi akadály tehát közvetlenül a hadsereg háta mögött feküdt s rajta éjjel át kellett vonulnunk. Rajta vezet keresztül az országút az északi megyékbe (nekünk hátrálási vonalunk) s az országút egyetlen fahídja szolgáltatta egyszersmind az egyedüli lehetőséget ezen terepi nagy akadály leküzdésére. Fényes nappal ugyan még talán ki lehetett volna azt kerülni valahogy, de nem szintügy sötét éjjel, holdvilág idején kívül és a mikor a szövétnekvilágítástól szigorúan tartózkodnunk kellett, nehogy éjjeli hadműveletünket magunk áruljuk el az ellenségnek. Egy második híd megszerkesztéséhez még a teljesen nyers anyag is hiányzott. De ha ez meglett volna is ott a helyszínén, az előre meg nem idomított anyagból való hídveréshez nem volt meg a megkívánt időnk; hiszen az éjjeli visszavonulásra csak kevés órával annak kellő kiviteli időpontja előtt határozhattam volt el magamat, előbb pedig nem gondoltam annak eshetőségére. Volt ugyan egy, az osztrákoktól elvett $\frac{1}{4}$ hidszerkezet birtokunkban, ezt azonban itt most — tekintve az ellenségnek bizonyosra vehető hatalmas utánnymulását — csakis veszendőbe menetele árán lehetett volna felhasználnunk; s én számba vévén, hogy hány jelentékeny folyóvíz szeli keresztül még ezután új hátrálási vonalunkat, a hadseregnek ezt az egyetlen szállítható hidját meg akartam tartani jövőendő, esetleg még változatosabb folyóátkelések alkalmára. Ily körülmények közt az egész hadseregnek Vác előtti felállításából egyetlen menetoszlop alakjában amaz egyetlen állóhídon kellett éjjel átvo-

nulnia. Ez ugyan elméletileg szintén nem jár nagyobb nehézséggel, mint általában akármely más éjjeli visszavonulásnak egyetlen útvonalon való eszközlése: csak minden főnnakadásnak kell elejét venni! S ez a feladat is megoldható oly rendezett mozgó hadsereggel, mely semmiféle fölösleges szekérral haddal nincsen megterhelve; megoldható egyszerűen azáltal ha oly menetrendet alkalmazunk, melynek szélessége nem múlja fölül a megjárandó szorongónak szélességét. Ámde esztünkben itt volt az a több ezernyi kocsikázó menekülő, kik közül mindegyiknek csak önnön menekülésére lévén gondja, kiki legelsőnek törekedett oda megérkezni, a hol ő a mindnyájával közös stratégiai ösztönének sugallata szerint s a csapatok mozgásának irányából sejtve, legbiztosabb az ellenségtől. Ily elemeknek ekkora számban befurakodásával szemben minden megakasztó torlódásnak elejét venni, a menekülők ellen alkalmazandó drákói szigorú rendszabályok nélkül, előttem megoldhatatlan feladatnak látszott.

Mikor aztán július 17-ike rám virradt, akkor már gazdagabb voltam azzal a kétségbeejtő tapasztalással, hogy az elmúlt éjjel tényleg alkalmazott minden drákói intézkedéseim daczára feladatom megoldatlan maradt.

Alighogy a VII. hadtest eleje július 16-ikán este a visszavonulást a sokszor emlegetett hídon át megkezdte: rögtön az e csapatindulás jelentőségét kitaláló menekülők egész szekértömege szintén mozgásba jött és részint a városból, részint ennek felvégén a VII. hadtest táborhelyéhez közel eső tanyájáról fölkerekedvén, tömött sorban vágatott concentrice a mentő híd felé. Már az alapdispositio szerint, az országút két széle hosszában a hídig huszárok védő sorfalat képeztek az oldalt betolakodás ellen, hogy a csapat szabadon haladhasson. De a mint a növekedő sötétséggel együtt nőtt a rémledezők vágyakozása a hídontúli menedék után, a lovassági sorfalak feladata egyre súlyosabbá vált s az éj folytában azok több helyen ismételve áttörtek. Minden ilyen áttöréskor egy pillanat alatt teli lett az út betolakodó fogatokkal. Visszaszorítani ez áradatot lehetetlen volt; alig lehetett azt csak félbe is szakítani mindannyiszor folytonosságában. De a mi hintókból s egyéb mindenfajta járművekből már rákapott az úttöltésre, azt — még nagyobb idővesztés kikerülése végett — rajta

megtérni, hamar rendbe igazítani és föltétlenül a menetelő csapatok közé sorozni kellett. De ez az intézkedés is megint csak a legsűrűbb és huzamosabb fennakadásoknak lett a kútfeje! Mert alig jutottak át a hídon, a kiket az ily betörések alkalmával a véletlen kedvezése előbbre juttatott: már azontúl semmi kedvet sem mutattak a további sietségre. Egyelőre biztos helyen érezvén magukat, legott édes álmra hajtották le fejüket, kárpótlásul a kiállott viszontagságok és halálos félelem gyötrelmeiért. Kocsisaik még kevesebb okát látták, miért ne folytassák a kelletlenül félbeszakadt éjjeli nyugodalmat. És még maguk a csapatok is kaptak rajta, hogy az új akadály elhárulásáig egyet-egyed pihenhetnek.

Éjfél után, a mint tudva van, a VII. hadtestnek, a hadi tárvonatnak, az I. hadtestnek és Görgey Armin hadoszlopának nemcsak a hídon, hanem a hegylejtő útkanyarulatain, sőt magán a vácsi hegy hágóján is túl kellett volna járniuk. Ezzel ellentétben július 17-ikén virradatkor a VII. hadtesten kívül mind a tárvonatnak, mind az I. hadtestnek még csak kisebb része jutott át a hídon. A hadi tárvonat nagyobb része a körülötte szorosan egymásba akadt magánfogatok tömegében bennrekedvén, azt onnan ki sem lehetett szabadítani. Az I. hadtest többi része pedig, követve Görgey Armin oszlopától, még csak most tör magának utat, a város belsejébe mélyen visszanyúló kocsik torlaszán keresztül.

Vác északi végénél szakad el az országúttól, az ezzel párhuzamos vasúton keresztül, egy másik szekérút keletnek, melyen nagy ügygyel-bajjal ugyan, de szintűgy eljuthatni Rét-ságra és Vadkertre, mint az országúton.

Eleinte volt is szándékom az országúton kívül ezt a melléközlekedést is használni az éji visszavonulás könnyebb megajtására. De eltérített tőle annak meggondolása, hogy a két útnak eleinte szétágazó irányánál fogva a hadsereg éppen a visszavonulás legválságosabb perczeiben mérföldnyi távolság és járhatatlan bércek által egymástól elválasztott két részre fogna szakadni. Mikor utóbb Vácznak a polgári rendű menekülők kocsihada által történt előzőnléséről értesültem, akkor eszemben volt, az említett mellékszekerútát legalább arra felhasználni, hogy azon távolítsam el ama boldogtalanokat a hadsereg útjából. De ez sem ment, mivel a magánfogatok

egész tömegének, hogy amaz út elváló pontjához férhessen, a fennforgó helyi viszonyok sajátságánál fogva elébb egyetlen egyszerű kocsisor alakjában kellett volna *az országúton keresztül vonulnia*, ez pedig a hadsereg Vácztól délre táborozó kétharmadának indulását legalább 5—6 órával elodázta volna, tehát előre lehetetlenné teszi vala az *éjjeli* visszavonulást. Így ama mellékközeledési vonal Vác és Vadkert közt egész éjen át használhatatlan maradt. Jelenleg azonban a magánfogatok egész tömege immár úgyis minden ellene alkalmazott intézkedés daczára tetteleg az országútnak korlátlan birtokában lévén: lehetett is, okvetlenül kellett is ama mellékútat arra felhasználni, hogy az országúton összezsúfolt szekértömeg onnan minél elébb eltisztúljon a menetükben megakasztott csapatok útjából.

Ekkor is föllázadt a polgári menekülők stratégiai ösztöne az ellen, hogy oly úton induljanak, a melyre még katonaságot nem láttak rátérni. Az őket megvédő hadsereg közeléből végleg elszakadás félelme, a beléjük rögzött gondolat, hogy csak itt ezen a hídon át van biztos menekülés, oly általános passzív ellentállást szültek, melynek célja az országúton megmaradás, és melynek csökönyössége a legkeményebb kényszereszközökkel is daczolt.

Hadseregünk nagyobb részének imént részletesebben vázolt helyzete július 17-ikén hajnalban, összefoglalva, körülbelől a következő volt:

Az I. hadtest egyik fele, sarkon követve Görgey Armin hadoszlopától, a város belsejében egy végecelláthatlan, hullámzó szekértorlasz által nemcsak a visszavonulás folytatásában, hanem egyáltalán szabad mozgásában minden oldalról megakasztva; a III. hadtest ellenben még a városon kívül (dél vagyis Pest felé) felerészével a vasúttöltésen egyetlen hosszú, keskeny menetoszlopnak alakulva, másik fele osztagonként a Gombás patak mentén a vasút felé levonulóban; tehát mindnyája közül, az ellenség közvetlen fenyegető közelsége daczára csupán a III. hadtestnek utóbb említett fele *út-közetre készen*; de jelenleg ez is képtelen, a város belsejében megrekedt menetoszlopaink fedezésére, *számbavehető* dolgot elkövetni.

És mindezt a sok bajt Nagysándor tábornok még azáltal

is tetézte, hogy mielőtt Vác előtti hadállásából elvonulna, *előőrseit bevonta* s ezáltal lehetővé tette, hogy az ellenség váratlanul meglephessen minket!

Már kora hajnalhasadtával egynéhány ezred orosz lovas-ság előretörvén Nagysándor volt hadállása irányában, minthogy *sehol ellentállásra nem találtak*, akadály nélkül és magyar részről észre sem véve, Hétkápolna színvonaláig hatoltak. Itt pedig már azon szakasz előőrseink hátába kerültek, kiket Görgey Armin, a dispositiómhoz híven, a maga odahagyott állása előtt vesztég állni hagyott.

Ez utóbbiak a nagy veszélyt ugyan még elég jókor vették észre ahhoz, hogy Görgey Armin és zömét a városon belül a szekértorlasz között vergődése közben a meglepetéstől meg-óvhassák; az előőrsökre magukra azonban az ellenségnek hátuk mögött hirtelen felbukkanása egy sikerült meglepetés benyomásával volt s az ilyen benyomások rossz következményei közé tartozik egyebek közt a felizgatott *képzelőds*, mely nagyon sokáig hajlandó mindenütt kísérteteket látni.

Görgey Armin, a mint veszi a jelentést az ellenség előnyomulásáról, habozás és haladék nélkül visszavezeti csapatjait a városból ki, az ellenség ellen; Hétkápolna mellett arczba fejlődik, gyülekező előőrseit szélső balszárnyai oldalfedezet gyanánt a Gombás patak felé küldi és a közeledő ellenséges tömegeket rögtön megtámadja ágyútűzzel, *figyelmeztetől* a III. hadtestnek! Egy ideig sikerül azokat feltartóztatnia, sőt vissza is szorítania; azonban szélső balszárnya — még mindég az iménti meglepetés hatása alatt — a III. hadtestnek a Gombás patakon túl mozgó csapatjait a derengő reggel kétes világánál ellenséges megkerülő csapatnak nézvén, futásnak ered a város déli főbejárata felé és csakhamar Görgey Armin hadoszlopának összes lovasságát és tüzérségét magával ragadja. Armin bátyám ezt a bomlást nem bírja feltartóztatni; sőt maga is a balszárnyától vett hamis jelentés által tévedésbe ejtve, a lovasság és tüzérség támogatásától megfosztott gyalogzászlóaljait hátra vezeti, de nem a városon keresztül, hanem közvetlenül a Duna szélén.

Ellentállásunk e hirtelen elernyedését az oroszok gyorsan és merészen felhasználják; még mielőtt Görgey Armin lovas-sága észretért, benyomulnak a városba s az első rohamra el-

foglalnak négy ágyúkat. De a hadoszlop gyalogságának egy része magát csakhamar megemberelvén, a Duna felől oldalt behatol a városba a legnagyobb veszély helyére; csaknem ugyanekkor a másik oldalról a vasút felől a III. hadtestnek egy gyalogzászlóalja is ott terem: és három ágyúnk a négy közül visszakerül; egyet azonban sikerül az ellenségnek magával vinni, jóllehet menten kiverik a városból, sőt a III. hadtest Sződ irányában visszavonulásra kényszeríti.

Gróf Leiningen tábornok ugyanis Görgey Armin legelső ágyúlövése hallatára hadteste egyik felét rögtön előre indítja a Gombás patak jobboldalán föl Duka helység felé; a másik felével maga siet a vasút hosszában a Gombás patak s a Duna közti terepen előre. Ezen mozdulata közben arról értesülvén, hogy az ellenség már a városba is behatolt, gróf Leiningen tábornok egy gyalogzászlóaljat küld Görgey Arminnak segítségül — és láttuk, hogy ez éppen jókor érkezett a veszély helyére és közreműködött a három ágyú visszavételében; két gyalogszáznak pedig Leiningen parancsot ad, hogy gyorsan szállják meg a város déli kijáratát és ezzel az ellenség visszavonulásának a városból állják el az útját. De ez már kitakarodott a városból mire a két század oda érkezett rendeltetése helyére. És ekkor kiderült, mikép az ellenség ezen *hajnali* előnyomulásának nem is komoly és kitartó támadás, hanem csupán erőnk és helyzetünk kipuhatolása lehetett a célja és egyedül a véletlen körülményeknek, hogy t. i. egyrészt Nagysándor tábornok, mikor a vett parancs értelmében állomásából elvonult, épp oly önkényesen parancs ellenére, mint meggondolatlanul, a maga előőrseit bevonta és magával vitte, másrészt Görgey Armin hadoszlopa saját csapatjainkat ellenségnek nézte, — köszönhatték az oroszok ezen előnyomulásuknak oly eredményét, mely csakugyan fölért egy sikerült meglepéssel.

Egyébiránt magunk is ez összeütközésnek — a minket ért nem csekély veszteség daczára — egy, az akkori helyzetünkben éppen nem megvetendő előnyt köszönhattünk.

Említettem azt a rendkívüli szívósságot, melylyel a Vác felvégében szorosan egymásba akaszzkodott magánfogatok boldogtalan birtokosai — daczára az evidens lehetetlenségnek, hogy az országúton előre haladhassanak — ellene szegültek

annak a parancsnak, hogy távozzanak az országútról s a számukra kijelölt keleti mellékúton siessenek Vadkertre. Ennek a konok ellenszegülésnek most egyszerre véget vetett az a rémkiáltás: «Már a kozákok a városban vannak!» s a nyomban onnan kihallatszó sűrű puskaropogás. A csakhamar utána Leiningen előre nyomulásával kezdődő folytonos ágyúzás pedig végtére még azon menekülők tömegét is, a kik fogatjaikkal már a hídon átvergődtek, felrázta tunya biztonsági érzetükből és serényebb iparkodásra sarkalta. Így az ellenséggel támadt összeütközésnek a polgári kedélyekre gyakorolt erkölcsi befolyása hatalmasan meggyorsította a sokszor emlegetett kocsi-tömegek eltisztulását hadmiveleteink köréből.

És azalatt, míg gróf Leiningen tábornok a derék III. hadtest egyik felével a Gombás patak és Duna közti térségen az ellenségnek hajnal óta tűzben lévő csapatjait közel a sződi szőlőkhöz keményen visszaűzte s ezen elszánt föllépése, valamint hadteste másik felének a Gombás patak jobbpartján megindult egyidejű előrenyomulása által arra kényszerítette az ellenséget, hogy mielőtt újabb támadáshoz fogna, előbb tartalékban maradt egész erejét kifejtse, a mi újabb időveszteséggel járt rá nézve: és mialatt azután ezen többszörösen túlnyomó ellenséggel szemben is a III. hadtestünknek mind a két fele csak lépésről-lépésre és folyvást harczolva engedett tért: azalatt sikerült nemcsak az összes még hátralévő idegen fogatokat, hanem hadi tárvonatunk utóját is eltávolítani a csapatok útjából. Ez utóbbi már a váczy hegy innenső út-szerpentináin túl járt, mikor gróf Leiningen tábornok megint Vác színvonalára ért visszavonultában. A hadi tárvonatot nyomon követte az I. hadtest; míg Görgey Armin hadoszlopa a III. hadtest támogatására rendeltetett. Leiningen ütközve vonúl tovább, részint az országúton a hídon keresztül, részint az országúttól és vasúttól keletre fekvő szabad térségen fölfelé; és parancsot kap, hogy a III. hadtest felével a váczy hegy déli lejtőjén, az út-szerpentinán alul, foglaljon utóvéd-állást, melynek Görgey Armin a következő ütközeti momentumban a szélső balszárnyát képezendő, e végből a váczy hegy lejtőjén kiugró szőlős dombokat szállta meg.

Az ellenség most aztán csapatjai egy részét a Gombás jobbpartján, a vasúttól keletre, legelőbb Görgey Armin had-

oszlopának posztója ellen küldte támadásra; s ugyanakkor főereje keresztül vonult Vác városán és ennek felvégi kijáratán torkolván kifelé, itt abban a pillanatban bontakozott, mikor III. hadtestünk utolsó sorai a hidon átvonultak. Az ekkor rögtön rendkívüli hévvel ezen pontra irányzott ellenséges ágyútűznek az lehetett a célja, hogy a hid megsemmisítését megakadályozza. Célját el nem érte: mi a hidat fölégettük s a késedelem, melyet az országúton utánunk nyomuló ellenség ezen útjában támasztott akadály miatt szenvedett, elegendő időt biztosított III. hadtestünk említett felének ahhoz, hogy a számára kijelölt utóvédi posztót a hegyoldalban elfoglalhassa és Görgey Armin mellé csatarendbe bontakozzék.

Ezt a posztót — melynek balszárnyát, a mint mondtam, a váczi hegy lejtőin kiugró és már eleve Görgey Armin hadoszlopa által megszállt dombok képezték — az ellenség kemény támadásaival szemben mindaddig tartottuk, míg nem a III. hadtest *másik fele* az országúton körülbelől fél mérföldet tovahaladt és oda hátrább, de még Rétságon innen, nyugodtan egy újabb utóvédi felállítást szemelhet ki és foglalhat el, melyben az eddig harczban álló csapatjainkat felkarolja és a szolgálatban fölváltsa.

A váczi hegyen az utóvédi ütközetet a megjelölt időponton túl tovább folytatni azon okból nem láttam tanácsosnak, mivel attól kellett tartanom, nehogy az ellenség, ha a váczi hegyen még soká időzőm, a Vácztól keletnek eltérő mellékúton közvetlenül Vadkertre juthatván el, további visszavonulásunkat Losoncra veszélyeztesse. Ezen combinatio miatt tűztem ki eredetileg mindjárt Vadkertet aznapi célpontul.

Ezért a visszavonulást a váczi hegy dunafelőli lejtőjéről, már körülbelől egy órai kemény küzdelem után, legelőbb Görgey Ármint hadoszlopa kezdte meg, mivel ez volt az ottani felállításban az ellenség felé leginkább előre tolva s ennél fogva a többinél hevesebb támadásoknak kitéve. Harczolva kezdte meg s ugyanígy folytatta most az egyetemes utó-csapat addig a pontig, hol a III. hadtest *másik fele* foglalt volt új utóvédi állást. Itt ez utóbbi vévén át a hátvédi szolgálatot, állító helyében újabb ütközetet vívott az utánunk nyomult ellenséggel s ezt mindaddig föltartóztatta, míg nem a III. had-

test imént felváltott fele és Görgey Armin hadoszlopa Rétságra értek.

Rétságon én a Balassa-Gyarmatig való további visszavonulás fődözését a VII. hadtestnek (Pöltenbergnek) adtam át. Egyúttal elhatároztam, hogy Görgey Armin hadoszlopát feloszlatom és egyes részeit a három hadtest számereje közt létező tetemes különbségek lehető kiegyenlítésére fordítom.

Az ellenség III. hadtestünk azon felét is, mely őt még Rétságon innen, hosszabb ideig ellentállásával feltartóztatta, megint nyomon követi és a következő támadást ellene azon kezdi, hogy Rétságot hevesen ágyúzza, nyilván azon hitben, hogy mi azt még megszállva tartjuk. Rétság több helyen ki-
gyúladt.

Ezalatt Pöltenberg tábornok a VII. hadtesttel a Rétság mögötti magaslatokon egy tartható hadállást foglalt és ezt az ellenség rendkívül erőyes tüzértámadásai daczára sötét éjjel megtartja.

Mindjárt ezen ütközet kezdetével a hadsereg zöme odébb vonult Vadkertig. Mikor az éj kényszerű véget vetett az utóbbi ütközetnek, Pöltenberg tábornok is a maga hadtestével követte zömünket Vadkertnek mintegy fele útjáig, a hol aztán szoros csatarendben az országút nyergiben szállt éjjeli táborba. Hadseregünk zöme azon éjjel Vadkert mellett táborozott.

A további visszavonulás Balassa-Gyarmat felé csak július 18-ikán hajnalban folytatódott s ugyanakkor Pöltenberg tábornok is elhagyván éjjeli táborát, folytonos menetben s az ellenségtől *utól nem érve*, állandóan belartott felmércföldnyi távolban követte a hadsereget a Lókos patakon keresztül, mely a Cserhát hegységtől az Ipoly folyó irányában az országutat Vadkert és Balassa-Gyarmat közt — közelebb az elébbi helységhez — keresztül szeli.

A Lókos patak uralkodó jobbpártján Pöltenberg tábornok előnyös védelmi állásba bontakozik hadtestével s az utánnyomuló ellenséget itt bevárja, hogy azt hosszabb ideig feltartván ezáltal hadseregünk zömének újabban tetemesebb előbbre haladást biztosítson.

Azon pillanattól fogva, a mikor VII. hadtestünk a Lókos patak jobbpártján utóbbi véd-állásában fölfejlődött, a július 20-ika és 21-ike közti éjjelig magam személyesen a legkisebb

részt sem vettem a hadsereg vezetésében. Julius 16-ika este óta ugyanis a hadsereg mozdulatait megint személyesen intéztem és felügyeltem volt ; s eközben testi erőmnek is azt a rendkívüli megfeszítést ki nem kerülhettem, melyet a julius 16-ika és 17-ike közti éjjel a szolgálat tőlem követelt. Ennek következtében fej-sebem állapota ismét rosszabbra fordult. Már julius 18-ikán reggel teljesen szolgálatképtelen valék s a rá következő két napon át az is maradtam.

HUSZONKILENCZEDIK FEJEZET.

(Julius 18., 19. és 20-ikának hadi eseményei. — Akkori hozzávetéseink az ellenség haditervéről. — Ezeknek befolyása egyes hadtesteink alkalmazására. — Menet-intézkedéseink július 21-ikére.)

Azon tehetetlen állapotban, mely rajtam már július 18-án erőt vett, még aznap Losonczra hoztak, másnap pedig Rimaszombatig. Julius 19-ikétől (estve) 21-ikéig reggel Rimaszombatban maradtam. Huszonnégyszeres órai folytonos nyugalom annyit enyhített testi szenvedő állapotomon, hogy főparancsnoki kötelességemnek legalább részben megint meg bírtam felelni — a mennyire ez t. i. ily rendkívüli körülmények közt s egy, minden testi és szellemi *nagyobb* megerőltetést még mindig zsidbasztó állapotban egyáltalában lehetséges.

Julius 20-án délután vettem az első jelentést azon eseményekről, melyek július 18-ika reggel óta a hadsereg körül történtek. Ezek nagyjából a következők voltak.

Pöltenberg tábornokot — miután a VII. hadtest élén 18-án délelőtt a Lókos pataknál az ellenség feltartóztatása végett vele ütközetet vívott s azután harczolva Balassagyarmatig vonult vissza: emitt Nagysándor tábornok az I. hadtesttel váltotta fel a hátvédi szolgálatban.

Ellenkezőképen — mint gróf Leiningen és Pöltenberg tábornokok — Nagysándor tábornok, mint az utóvéd parancsnoka, a maga kötelességét hanyagul végezte. A helyett, hogy az üldöző ellenséget minél gyakrabban és minél tovább, még esetleg nehéz veszteségek árán is fel-feltartóztatta volna, hogy ezáltal a hadsereg zöme számára ha többet nem is, legalább a lovasság és haditárvonat *lovainak* megegetéséhez szükséges időt és nyugalmat biztosítsa, azzal kezdte meg utóvédparancsnoki működését, hogy nyakra-főre megretírált s

a maga (I) hadtestével a III. és VII. hadtestnek a szó szoros értelmében folyást a sarkára hágott.

Vezérkarom főnöke a Balassa-Gyarmattól Losoncznak fele útján fekvő Alsó- és Felső-Ludány helységeket tűzte ki nyugpontul a hadsereg zöme számára. De mert Nagysándor tábornok az egész útvonal hosszában Balassa-Gyarmattól Ludányig sehol sem birt oly positiót kiszemelni, mely előtte eléggé védhetőnek tetszett volna: a III. és VII. hadtest kénytelen volt még ugyanaznap több mint egy mérfölddel tovább menetelni, át az Ipoly folyón, Ráros helységig. Nagysándor tábornok pedig akkor is az I. hadtesttel nyomon követte azokat ugyancsak Rárosig.

Itt aztán végre lehetetlen volt tovább indulni, annyira ki voltak teljesen merülve ember és ló. Vácztól Rárosig 10 mérföld a távolság s ezt a csapatok két nap alatt járták meg! Most itt éjjelre már okvetlenül meg kellett állapodni. A rárosi hid már ugyancsak könnyűszerrel védhető szorulatot képez és ezt Nagysándor tábornoknak az I. hadtesttel másnap (július 19.) reggelig tartania kellett volna, mialatt a hadsereg zöme valamivel hátrább szállt menettáborba az országút mentében.

De egy vakriadó, a milyen az ellenséggel szemben majd minden éjjel meg szokott esni, elegendő volt, Nagysándor tábornoknak oly mértékben imponálni, hogy még azon éjjel vaksötétben a rárosi hadállást is oda hagyta és ezzel a hadsereg zömét ismét a rögtöni tovább vonulásra kényszerítette.

És a mi az utóbbi két nap rendkívüli fáradalmainak, a Vácznál átélt nyaktörő helyzetnek, a minket számban többszörösen meghaladó ellenség elleni folytonos egyenetlen harczoknak, sőt még a legvitézebb katonaságot is mulhatlanul demoralizáló örökös hátrálásnak az egyre üldöző ellenséggel szemben — eddig nem sikerült: tudniillik meglazítani a III. és VII. hadtestek soraiban is a fegyelem kötelékeit — az a legrövidebb idő alatt sikerült Nagysándor tábornok magatartásának, ki egy mindennap előfordulni szokott vakriadal által engedte magát eltántorítani a rábizott hátvédi szolgálat, lelkiismeretes és szilárd teljesítésétől.

Az éj sötétsége, az erejökből végkép kimerült tiszték és legénység mélységes álma, oly körülmények voltak, melyek

között az olyan közrémületnek, a minőt Nagysándor tábornoknak egy agyrém előli eszeveszett megfutása a III. és VII. hadtest soraiban elterjesztett, a hadsereg kétharmadrészének teljes feloszlását kellett hogy okozza; és minthogy ugyanakkor az I. hadtest nagyon érthetőleg nem sokkal rendezetebb állapotban lehetett: az egész hadsereg tényleg csupán annak a szerencsés véletlennek köszönhette további megmaradását, hogy az ellenség épp ekkor a Balassa-Gyarmatig túlhatalommal s erélyesen folytatott üldözést ezen városon túl egyszerre félbeszakította s ezáltal lehetővé tette, hogy a minden irányban szerteszéledt csapatokat másnap (19-én) Losoncznál újra összegyűjtsék. Mindazonáltal az akkor kitűnt veszteség emberben és lóban jóval meghaladta azt a mennyiséget, mit egy rendkívül heves csata szokott áldozatul követelni.

A Nagysándor tábornok által ily fényes sikerrel tulajdon hadseregünk zöme ellen végbevitt éjjeli megrohanás okozta zavart azonfölül még a kocsikázó polgári sorsú menekülők kikerülhetetlen tömege is segített tőle telhetőleg öregbítni. Hogy ezeket legalább a döntőknek ígérkező legközelebbi napokra félre lehessen terelni a hadsereg útjából: a vezérkar azokat Losoncz mellett újra a hadi tárvonattól elkülönített szekérsorba állította össze és fegyveres fődözet alatt — további hadművelati útvonalunkkal párhuzamosan futó — éjszakai mellékutakra irányította.

Julius 20-án délután, a mikor én az utóbbi két nap ezen eseményeiről legelőször értesültem, a VII. hadtest Rimaszombatban állt, a III. Osgyánban, az I. mint utóvédhad Apátfalván Losoncz mellett. Vezérkarom főnöke ugyanis indokoltnak látta, Nagysándor tábornoknak, a ki mint a hátvéd parancsnoka eddig vajmi rosszul felelt meg feladatának, nyomban alkalmat juttatni, hogy önnön becsületének megmentésére legalább félannyit tegyen és mutasson a hátvéd szolgálatában, mint a mennyit Julius 17. és 18-án gróf Leiningen és Pöltenberg tábornokok tettek.

Ezt az intézkedést annyiival inkább helyeselnem kellett, mivel a három hadtest ezen elhelyezése egyébkép is, a mint Losonczot elértük, hadműveletünknek ezen pontjától fogva, kezdődő új *phasisában* a legczélszerűbbnek tetszett.

Vácztól Losonczig ugyanis hadműveletünk cél és kivitel

tekintetében nagyon egyszerű volt. Egyedül az kellett, hogy Balassa-Gyarmatot és Losonczt, e két pontot lehetőleg hamarabb érjük el, mint az Árván keresztül betört éjszaki orosz hadtest. Ezen feladat sikeres megoldásának nélkülözhetetlen eszközei valának: gyors visszavonulás és folytonos hátvédi harcok minden áron, — hogy ezekkel az üldöző ellenséget fel-fel tartóztassuk, nehogy visszavonulásunk rendje felbomoljék.

De Losonczon túl bonyolódik — nem ugyan a végczél, de igenis kivitele hadműveletünknek. Ezt ugyanis úgy, mint eddig, hátul fedezni, de azonkívül egyidejűleg neki elől utat törni kellett.

A hátvédsszolgálat, a mennyire nyaktörő volt Vácztól Balassa-Gyarmatig, most már kevésbé veszélyesnek látszott, miután korábbi föltevésem az ellenség szándékáról, azáltal hogy július 18-án estve az üldözés az oroszok részéről hirtelen abban maradt, alaptalannak bizonyult s egy új hozzávetés lépett bennem ama föltevés helyébe. Váczon ugyanis azt véltem, hogy az ellenség az egész zömét ereszti nyomunkba: ezen üldözés váratlan megszűnte után ellenben azt gondoltam, hogy az ellenség már július 17-én még Vác előtt, ketté osztotta a maga zömét; hogy egyik felével csak az Ipoly folyónak balassagyarmati átkeléséig üldöztetett minket, de azontúl Szécsény, Lócz és Pétervására helységeken át eltérítette azt, nehogy magunk Pétervásárának dél felé kitörjünk és hogy ily kísérletünknek ő bevágja az útját; végre (azt véltem) hogy zöme másik felét mindjárt Vác mellől legott gyorsmenetekben a gyöngyösi vonalon Miskolcra irányította, egy emitt keleti irányban megkísérelhető keresztültörésünk megakadályozása végett.

(A Balassa-Gyarmaton túl Hugyag közelében lévő első Ipoly-átkelésig vitt erélyes üldözéssel az lehetett a *harczászati* célja, hogy a váci győzelem gyümölcseit mentül teljesebb mértékben szedje; egyúttal pedig az a kettős *hadászati* célja is lehetett, hogy nekünk egyrészt a visszatérést Komáromba, másrészt, ha netalán Gyöngyös vagy Hatvan irányában próbálnánk dél felé kitörni — a Szécsény és Lócz felé a Zagyva völgyébe való oldalmenetet tegye lehetetlenné.)

Az erélyes üldözés hanyatlása tehát, azon egyidejű kém

jelentéssel egybevetve, miszerint az éjszakon betört orosz hadtest immár Zólyom felől Losoncra tart, azon következőkre vezetett, hogy a minket hátul követő oroszok már most a *következő hadászati helyzetbe* iparkodnak és talán remélnék is még idején juthatni:

Rimaszombat: éjszaki orosz hadtest;

Pétervására: az orosz zömnek azon része, mely minket július 18-án késő estig folyton üldözött;

Miskolcz: az orosz zöm többi része.

Várható volt továbbá, hogy az ellenség magának azt, hogy Miskolczot nálunknál hamarabb elérje, minden áron biztosítani fogja, — hogy el fog követni mindent — Miskolczra való menetünk késleltetése végett; hogy ennél fogva mi talán már a legelső jelentékenyebb folyam-átkelésnél (teszem Dubicsány és Vadna közt a Sajón át) orosz ellentállásra fogunk akadni.

Am mindezen valószínűségekkel szemben fel kellett ismernem, mennyivel nagyobb fontossággal bír e pillanatban *elővédhadunk* feladata az *utóvédhad* (Nagysándor) feladatánál. Mert még ha az *utóvéd* teljesen meg is tagadja a szolgálatot, a mint Rárosnál tényleg megtörtént: hadmiveletünk végső czélja, keleti keresztültörésünk az oroszok hadvonalán Miskolcz-Tokaj mellett, mégis el volt érhető, ha csak az *elővédhad* megteszi kötelességét, Miskolczot az ellenségnek minden erőfeszítései dacára hamarabb foglalja el, és elejét veszi annak hogy az ellenség itt ellenünk tetemesebb erőket tömörítsen. Ellenben *ha az elővédhad meghátrál*: akkor keresztültörésünknek utolsó lehetősége is oda lesz, bármily fényesen teljesítse is feladatát a hátvéd.

Ezért — és azon szabálynál fogva, miszerint a legjelesebb alvezért kell csapataival együtt tartalékban a végső döntés perczére tartogatni: a vezérkarom főnöke által — teljes szolgálatképtelen állapotom napjaiban hadtesteink elhelyezése tekintetében kiadott intézkedést a legczélszerűbbnek kellett elismernem. Nagysándor tábornok a legkevésbé tehetséges s egyszersmind a legkevésbé megbízható volt a három hadtest parancsnokai közül: ő rá a fönt kifejtett conjuncturák középett *csakis a hátvédet* volt szabad rábízni. Nagysándornál sokkal biztosabban lehetett Pöltenberg tábornoktól annak a

feladatnak megoldását várni, mely most az *elővéd* parancsnokának jutott: míg gróf Leiningen tábornok, a legderekabbik mind hárma közül, szükségképen tartalékban maradt.

Így július 21-ikére Pöltenberg tábornok a VII. hadtesttel Rimaszombatból előre küldetett, hogy a Sajó átkelő pontját Dubicsány és Vadna között jókor elfoglalja; gróf Leiningen tábornok a III. hadtesttel tartalékban, Osgyánból Putnokra — és Nagysándor tábornok az I. hadtesttel, hátvéd gyanánt Apátfalváról Rimaszécsre rendeltetett.

HARMINCZADIK FEJEZET.

(Az első orosz hadikövetek az általam vezényelt magyar hadsereg táborában. — Ez esemény közvetlen következményei.)

Július 21-ére forduló éjjel két orosz tisztt jelent meg Rimaszombatban nálam: Katlarow huszárszázados és gróf Rüdiger tüzérhadnagy.

Őket 20-án este Chrulow orosz ezredes hadikövetek gyanánt közvetlenül csupán Apátfalván táborozó hátvédünk parancsnokához küldte. De Nagysándor tábornok személyemhez utasította és vezérkari főnöke* főhadiszállásomra kísérte őket.

Előttem kinyilatkoztatják, hogy az orosz hadsereg fővezére herczeg Paskievics tábornagy parancsára, hadtestvezér gróf Rüdiger lovassági tábornoktól, közvetve az előhad parancsnoka Chrulow ezredes útján meg vannak bízva, engem a császár ő felsége nevében felszólítani, parancsoljam meg seregeimnek, hogy rakják le a fegyvert, oszoljanak szét és kiki egyenkint térjen otthonába vissza, mert különben az orosz hadsereg tüstént megtámad bennünket.

Én mindenekelőtt a hadikövetek megbízólevelét kívánom látni.

Nekik olyan nincs — és azt állítják, hogy megbízatásukat előszóval kapták.

Erre azt jegyzem meg, hogy irott megbízás nélkül bajos lesz engem meggyőzni, hogy igaz járatban vannak.

Ők viszont azt tartják, hogy majd meglesz az is; egyelőre én csak kössck velők az alkudozások megkezdése végelt 48 órai fegyverszünetet.

* Pongrácz István őrnagy. Utóbb mint cs. és kir. nyugalmazott tábornok halt meg. A fordító.

A puszta fenyegetés, hogy tüstént megtámadnak, a július 15., 16., 17. és 18-iki események után engem kissé váratlanul érvén — arról győz meg, hogy a fegyverlerakásra való felszólítás csupán álarca a valódi küldetésnek. Megerősít ebben a 48 órai fegyvernyugvás rögtönös ajánlata. Tehát ezt a fegyverszünetet kieszközölni — látszik a hadikövetség tulajdonképeni feladatának. A fegyvernyugvás célja pedig egyéb nem lehetett visszavonulásunk késleltetésénél.

Ebből azt az örvendetes következtetést vonom le, hogy az ellenség többé nem hiszi Miskolczot nálunknál korábban elérhetni. És (a mint magától értetődik) eszemben sincs a fegyvernyugvást elfogadni.

De azon reményben, hogy huzamosabb beszélgetés közben sikerülhet az orosz hadsereg helyheztetése felől egyetmást, a mi tájékoztatás számba mehetne, a jövővényekből kicsalnom, fölteszem magamban, hogy a fegyvernyugvási ajánlat végleges elutasításával mentül tovább várok.

Egyelőre úgy tettem magamat, mintha a fegyverletétel eszméjébe bele bocsátkoznám; sőt, hogy a csalódás minél teljesebb legyen s a két hadikövet minél több szót szaporítson, egyenesen felszólítom őket, mondanák meg igazán: nincs-e egyáltalán semmi kilátásunk valamelyes kedvező föltételeket kieszközölhetni, ha leesszük a fegyvert?

Csak az egyik hadikövet, gróf Rüdiger hadnagy beszél németül is. Többnyire ő a szószóló. És társával folytatott rövid beszélgetés után feleletül kérdésekre e következő két föltételt ejti ki a száján.

1. a legénység számára szabad hazatérés és mentesség minden további kényszerű katonáskodástól;

2. a tábornokok és tisztek számára ugyanaz és azonkívül szabad belépés az orosz császári hadseregbe ugyanazon ranggal, melyet a magyar hadseregben viselnek.

Figyelmeztetem gróf Rüdiger hadnagyot, hogy a hadseregnek mindenekelőtt az *ország* jövőjére nézve kellenek biztosítékok.

Erre ő úgy vélekedett, hogy az ország érdekében is ígérhet annyit, hogy a czár szószóló lesz mellette az osztrák császárnál.

Gróf Rüdiger hadnagy kijelentései rövidek és szabatosak.

Ő általában inkább szótlán. A bohózat úntatni kezd, miután az ember szófukarsága miatt hovatovább fogy reményem, hogy tőle az orosz hadsereg széthelyeztetése felől valamely értékesebb felvilágosítást elkaphassak.

Több fecsegő kedvet árul el a másik orosz, Katlarow százados; ez azonban az oroszon kívül csak a francia nyelvet beszéli, melyben viszont én csak akadozva bírom gondolataimat kifejezni.

Mindazáltal ezentúl Katlarow századossal akarok szerencsét próbálni s ő vele folytatom a társalgást.

Az illendő alkalmat rá azáltal készítem elő magamnak, hogy gróf Rüdiger hadnagyot felszólítom, vesse papírra a szóval elmondott föltételeket.

Míg ez felszólításomat teljesíti, azalatt én Katlarow századoshoz a társalgás elindítása végett azt a kérdést intézem kész lenne-e egy levelemet Paskievics herczegnek kezébe szolgáltatni?

«Ön tehát, Tábornok úr, elfogadja a fegyverszünetet!» vág ez mohón a szavamba.

Semmi kétség többé: csak a fegyverszünet kell az oroszoknak!

Katlarow százados hamarabb, mint vártam, követett arra a sikamlós térre, melyre őt csalogatni törekedtem. Sietek ezt a kedvező körülményt kihasználni.

«A fegyverszünetre — mondám — még rátérünk.» És hogy a nyulat kiugrasszam a bokorból, mintegy indokolva hozzá teszem, hogy az orosz hadsereg éppen most oly mozdulatokat visz végbe, melyek egyelőre a visszavonulás szakadatlan folytatását teszik kötelességemmé.

«De Ön ezt az irányt már nem sokáig fogja követni» veti ellent Katlarow százados félreismerhetlen mohósággal «mert Ön *erre* halad (s ekkor ujjával az asztalon rajzolt vonalakkal kíséri a magyarázatot) és *itt* jön Rüdiger — *emerre* Tschegodajew és *itt* közeledik Grabbe.»

Ujjrajzai tökéletesen megfeleltek egyrészt kémeink azon tudósításának, hogy az északi orosz hadtest (Grabbe) a Bányavárosokból Losoncra tart; másrészt az ellenséges üldözés szüneteléséből meritett azon hozzávetésünknek, hogy az orosz zöm egy része (Rüdiger) Balassa-Gyarmatról délnek letérve,

Pétervásárának fordult ellenünk, míg a zömnek többi része (Tschegodajew) siet Miskolcznál elállni az utunkat.

Én amaz ujjal való rajzolatok megegyezését hozzátvetéssim-mel többnek nézem pusztá véletlennél.

Részletesebb felvilágosítást pedig nem várhatok egy alantas orosz tiszttól. Én tehát beérem azzal, a mit már megtudtam, és most már csak a hadikövetek visszaindulásának késleltetését tartom még kívánatosnak azon okból, hogy azáltal Nagysándor tábornok, a kinek július 21-én hajnalhasadtával apátfalvi hátvéd-állodásából indulnia kellett, további visszavonulásában némi előnyt nyerjen. E késleltetés különben feltűnés nélkül kínálkozik azáltal, hogy a hadikövetek késznek nyilatkoztak, egy leveletem herczeg Paskievics tábornagy számára magokkal vinni; ezt pedig (válaszomat tudniillik a fegyverlerakási felhívásra s a fegyvernyugvás megajánlására) még elébb meg kell írnom; megfogalmazása pedig némi időt vesz igénybe.

A június 26-iki minisztertanácsban Budapesten, a mint tudjuk, én egyebek közt azt indítványoztam: hogy a kormány azalatt, míg egész erővel az osztrákokra támadunk, az oroszokkal bocsátkozzék alkudozásokba, ha csak a végett is, hogy emezeket amazok előtt compromittáljuk s azáltal annak az egytetérés hiányának, mely, a történelem tanúsága szerint, szövetséges hadseregek hadimiveleteinek úgyis rendes nyavalyája szokott lenni — a magunk előnyére újabb tápot adjunk.

Mindazáltal arra, hogy magam személyesen ragadjam meg az iniciatívát ez indítványom kivitelében, nem éreztem hivatást magamban. De miután orosz részről megtörtént az első lépés a hadikövetek általi kölcsönös érintkezésre: most csakugyan kedvezőnek tartottam az alkalmat, eredetleges tulajdon eszmémnek legalább kísérletképen megvalósítására. S ezért a további kölcsönös követ-váltásra nyitva tartottam magamnak az utat azáltal, hogy herczeg Paskievics tábornagyhöz intézett válaszómban, a végleges nyilatkozásra a fegyverlerakási felhívás dolgában, 48 órai időt kívántam, azon ürügy alatt, hogy elébb meg kell kérdezmem a hadseregtől magától: akarja-e a közlött föltételek alatt letenni a fegyvert. A nekem megajánlott fegyvernyugvást mindazáltal azon szín alatt, hogy

csapatjaink a hadi szokások ezen nemét nem ismervén, meg találnák szegni — udvariasan visszautasítottam.

Említém, hogy én a fegyverszünet megkötésére való föl-szólítást együgyű hadicselnek néztem, melynek igazi célja a mi visszavonulásunk késleltetése azon végből, hogy egy orosz hadtest időt nyerjen nekünk Tokaj irányában bevágni az utat.

Hadicselnek — hadicsel volt tényleg ez a fegyvernyugvási ajánlat, de célja ez egyszer a mint utóbb kiderült, sokkal jelentéktelenebb volt az általam sejtetnél.

Chrulow orosz ezredes ugyanis parancsot kapott, hogy három század vegyes lovassággal és két agyúval ő vegye fel újra a mi visszavonuló hadseregünk üldözésének július 18-án félbeszakadt fonalát.

Ezen gyöngé hadoszlop élén Chrulow ezredes július 20-án Losonczt érí s itt a jövő pillanatban közvetlenül szemben találja magát egy körülbelől 9000 emberből és 40 ágyúból álló magyar haderővel (I. hadtestünkkel Apátfalván), tehát abban a nyilvánvaló veszélyben, hogy megtámadtatván, tönkre veretik — lévén többnapj járőföldnyire távol minden segítségtől.

Ezen veszélyből Chrulow ezredes hadikövetküldés által iparkodik szabadulni.

Chrulow ezredes egyébiránt tényleg, a mit persze nem sejtethetett, elszigetelt helyzete daczára, a mikor kis csapattja a mi I. hadtestünkkel találkozott szemközt — a legkisebb veszélyben sem forgott — lévén szerencséjére éppen az a Nagysándor tábornok a parancsnoka ennek a hadtestnek, a ki (július 18. és 19-ike közti éjjel Rárosnál kifejtett magatartása után ítélve, a hol semmiféle ellenséggel nem állt szemközt) valószínűleg maga örült neki legjobban, hogy Chrulow ezredes őt meg nem támadta.

Miután az orosz hadikövetek írott válaszzommal, melynek lényeges tartalmát az imént jeleztem, még azon éjjel (júl. 20—21.) főhadiszállásomból annak rendje szerint vissza kísértettek: hátra maradt számomra az a komolyan megfontolandó kérdés, vajjon a velök folytatott beszélgetést tudassam-e a hadsereggel, vagy se?

A közlés *ellen* szólt azoknak az előrelátható demoralizáló következményeknek az elgondolása, mikor egy meghódolási tény opportunitásának kérdése lesz közvita tárgyává.

Ámde azon ténynek, hogy orosz hadikövetek főhadiszállásomban jártak, köztudomásra jutását úgy sem lehetett megakadályozni: ilyen tény pedig eddig hallatlan volt nálunk. És bizonyos volt, hogy az csak annál szertelenebb combinációkat fog tenyészteni táborszerte arról, hogy mit is akarhattak voltaképen ezek az orosz hadikövetek? minél titokteljesebb homályban marad, a mi a való igaz a dologban.

Nekem továbbá komolyan még különösen attól kellett tartanom, hogy a kérdéses tárgy felőli hallgatásom csak azon gyanúnak fogna tápot adni, hogy én áruló szándékkal a haza ellenségeivel czimborálok.

Ezen gyanú nem is a komáromi júliusi napok óta datálódott legelőször. Első kútforrása nem is abban rejlett, hogy én Haynau pozsonyi kivégzéseit vonakodtam hasonlóval megtorolni, sem nem abban, hogy oly módon igyekeztem a háborút folytatni, a mely nem ellenkezik a nemzet jellemével; sem Dembinskinek Tiszafüreden a fővezéri polczról történt elmozdításában; sem a kápolnai csatatér nyomán mondva csinált rágalmakban; sem végre herczeg Windisch-Grätz tábornagy hirre kapott kísérletében, engem Magyarország igazságos ügyétől eltántorítani.

Az a cselekedetem, melynek én a honáruló, vagy legalább is önző törekvésekről való gyanúsíttatásomat köszönhettem, mind ezen elsorolt mozzanatoknál régibb keletű. Az e följegyzések I. kötetében közlött «Váczi proclamatio» általi első föllépésem Kossuth Lajos politikája ellen — volt az, a mi által a rágalom hydráját kihívtam magam ellen.

Nem volt abban mit csodálni, hogy mind azok, kik Kossuthban egy reménybeli teljesen független Magyar birodalom megalapítóját ünnepelték, — mindenek előtt ő maga — ama proclamatio következtében halálos gyűlölőim lettek. És miután azon hatalom daczára, melylyel személyem irányában bírtak, nem volt elég bátorságuk nyilvánosan állni bosszút rajtam: hátmögötti gyanúsítások által kísérelték azt meg; mely eljárásuk közben, nagyon természetes, hogy a minden szándékos gyanúsítás alkalmas eszközétől — a tények elferdítésétől — sem riadtak vissza.

Így először *nem vonták kétségbe* «bizonyos hajlandóságot», herczeg Windisch-Grätz tábornagy kísértő ajánlatával

szemben. Utána a kápolnai csatáról, természetesen Dembinski személyes közreműködésével, olyan versiót költöttek, mely szerint én már a csata első napján úgy tudtam keverni a másnapra való intézkedéseket, hogy miatta kikerülhetetlen volt a csata elvesztése. Egy nem kevésbé sikerült versio Dembinskinek a Tisza mögé történt visszavonulásáról és a hadsereg főparancsnokságától való eltávolításáról megint csak engem és állítólagos cselszövényeimet mondta főokának, hogy az ősz lengyelnek hadvezéri genialitása be nem válhatott s ő maga egyelőre mint a hadsereg főparancsnoka lehetetlenné vált. Végre azon törekvésem, hogy hadviselésünk olyan legyen és maradjon, mely a hadsereg legvitézebb tisztjeinek véleménye szerint a magyar nemzet becsületes jóhírnevét szep-lőtlenül megőrzi; — a tavaszi hadjáratnak Buda ostroma végetti félbeszakítása; — a budavári őrségnek utólag adott megkegyelmezés; — a pozsonyi kivégzésekért követelt megtorlás megtagadása; — és mind ezek hegyibe a július-eleji komáromi napok azzal a csakugyan hajmeresztő kívánsággal, hogy a kormány tagjai személyesen helyt álljanak a nemzet ügye mellett: mindezeket a tényeket egymásután — hasonló módon mint előbb a kápolnai csatát és Dembinski leléptetését — a szükséghez képest átidomították és lassanként a bizonyítékoknak oly *rendszerévé* egyesítették, mely ezentúl minden kételyt kizárjon aziránt, hogy nekem sohasem a haza boldogulása, hanem csupán *vagy* a dictatori hatalomra emelkedés, *vagy* éppenséggel csak az osztrák hatalom emberei előtti érdemek gyűjtése fekszik szívemen.

Ezen *vagylagos* ráfogásban sok kézzelfogható képtelenség volt ugyan összehabarva; ennek daczára az még a személyes vezetésem alatti csapatok egy részénél is hitelre talált. A hadsereg ezen része nem volt ugyan tömör, egységes és többnyire azon egyénekből vagy egyes csapatokból állt csak, a kik véletlenül egyszer-másszor oly szerencsétlenek voltak, hogy kötelességöket a csatatéren közvetlenül szemem láttára meg találták szegni. S az is igaz, hogy a hadsereg eme ki-sebbségének bármily leplezetlenül nyilvánuló bizalmatlansága irányomban, a hadsereg többi, nagyobb részénél még mindannyiszor a szándékoltnál éppen ellenkező hatást szült. De ennek oka éppen abban rejlett, hogy valamennyi eddig elle-

nem terjesztett rágalmak közül egyetlenegyét sem voltak képesek azoknak terjesztői oly tény által megindokolni, melyet abban a verzióban az egész hadsereg igaznak elismert volna. Ezért bizonyosra vehettem, hogy a legelső cselekedet részemről, melynek folyamán én csak legkisebb okot is szolgáltat nek szándékaim tisztasága elleni valamely pozitív gyanúra, ez legott a hozzám bizalommal ragaszkodó csapatok között is tág kaput fogna nyitni a kételkedésnek. De a köztem s az orosz hadikövetek közt folyt beszélgetéssel való titkolódzás most egy *ilyen* cselekedet lett volna és bizonyosan következményei is olyanok, mert a hadsereg felettébb válságos, sőt nagyon szerencsétlen helyzetben forgott, a szerencsétlenség pedig gyanakodóvá teszi az embereket.

Az elmondott körülmények közt nem lehetett aziránt sokáig tétováznom, hogy a kettő közül melyiket választsszam, melyik a kevésbbé veszedelmes? titokban tartsam-e a felszólítást, melyet a hadikövetek hozzám intéztek, vagy pedig tegyem közzé? Sőt én az orosz tisztekkel vitt beszélgetés titokban tartását már előre lehetetlenné tettem volt azáltal, hogy — át lévén hatva annak múlhatatlan szükséges voltától, hogy ha a hadsereg bizalmát könnyelműen kockára tenni nem akarom, nekem minden titkos érintkezést ellenséges közbenjárókkal föltétlenül kerülnöm kell — azon pillanattól fogva, a mint a hadikövetek lakószobámba léptek, ennek ajtaját tárva-nyitva hagytam, hogy így a következő beszélgetést a melléktérben válogatás nélkül jelenlevő szolgálati személyzet mind végig hallhassa és köztem s a jövevények között semmise történjék tanúk nélkül.

Egyébiránt pedig azon föltételeket, melyek alatt nekünk az orosz hadikövetek véleménye szerint a fegyvert tüstént le kellene tennünk, a hadsereggel hivatalosan tudatni nemcsak tanácsos volt, hanem egyenesen kötelesség. Mert csak így lehetett elejét venni annak, hogy az úgynevezett «kedvezmények», miket Oroszország nekünk a meghódolás díjába ajánlani látszott, szájról-szájra a mesésig nagyítva jussanak köztudomásra; és tekintve a valódi föltételek szembeszökő léhás voltát, csak így lehetett azoknak demoralizáló hatását a lehető legkisebb mértékre leszállítani.

Sokkal bajosabbnak látszott előttem annak eldöntése, mily

alakban és módon törtérjék a közlés a hadsereggel s én szükségesnek láttam ezt a kérdést gróf Leiningen tábornokkal és még néhány legmagasabb rangú és megbízható törzsliszttel megvitatni.

Az volt tudniillik most a közelebbi kérdés, vajjon az orosz hadikövetek részéről történt felszólítás hivatalos közlése alkalomával a hadsereg ítéletének — a fegyverletétel opportunitása tárgyában — elébe vágjak-e vagy se? vagyis, hogy az ellenség részéről történt felszólítást, mint már tagadólag elintéztet, úgy tudassam-e egyszerűen a hadsereggel? vagy pedig nyílt kérdés gyanánt terjeszszem elébe, egyenesen nyilatkozás végett?

A tanácskozmány eredménye az utóbbi rendszabály részére dőlt el; még pedig azon oknál fogva, mivel általa alkalom nyílt, az I. hadtestnek utóbbi napokban erősen rossz hírbe keveredett szelleme felől *vagy* megnyugtató, *vagy* pedig ezen hadtest feloszlatására jogosító bizonyosságra szert tenni. Nagysándor tábornok ugyanis a hátvéd szolgálatában tanusított vitézietlen magatartása által, de kivált a rárosi positionak július 18. és 19. közti éjjel történt fatalis feladása által, nemcsak önmagát, hanem a vezérletére bízott hadtestet is a csatakerülésnek oly nagyfokú gyanújába hozta, hogy immár az a lehetőség is megszűnt valószínűtlennek lenni, hogy az I. hadtest az orosz föltételek kétségbeejtő soványsága daczára még a fegyvert lerakni is képes talál lenni.

Hogy ama nyílt kérdés fölvetése netalán magának az egész hadseregnek exisztenciáját kockáztassa, ettől a veszélytől azért nem lehetett tartani, mivel a III. és VII. hadtestek (Leiningen gróf és Pöltenberg) részéről biztosan az orosz hadikövetek ajánlatát visszautasító nyilatkozatokra számíthattam, tehát az I. hadtest, ha elfogadó értelemben talál nyilatkozni, minden bizonynyal kisebbségben marad és mindössze is azt a bár nagyon szomorú, de a föltett esetben kikerülhetetlen s egyszersmind nyomban orvoslást is hozó rendszabályt vonja vala maga után, hogy az I. hadtestet menten fölösszlassam és alkatrészeit a többi két hadtest közé beosszsszam.

Szerencsére az I. hadtesttől beérkező nyilatkozat azt a Nagysándor tábornok megbízhatatlansága által fölkeltett aggodalmat nemcsak nem igazolta, sőt el is oszlotta. Ugyanolyan visszautasító volt az, mint a III. és VII. hadtestek nyilatkozatai.

Ha jól emlékezem, az egyedüli különbség egyfelől az utóbbi két hadtest nyilatkozatai és másrészt az I. hadtesté közt, abban állt, hogy csupán ama kettőében és nem emezében is, az 1848-ban V. Ferdinánd király által szentesített magyar alkotmány fönntartásának garanciája volt a békés kiegyezés föltétele gyanánt megjelölve. De minthogy az illető okiratok nem állnak rendelkezésemre, csupán homályos emlékezetből nem merek arról jótállni, hogy az említett különbség tényleg megvolt; ámbár alig képzelhető, hogy a Nagysándor tábornok (Kossuthnak ezen személyes híve) által vezényelt I. hadtestnek szolgálati úton beérkezett nyilatkozata is önszántából arra az alkotmányos törvényre hivatkozzék, melyet az április 14-iki határozat félrelökött.

De a III. és VII. hadtestek válaszaiban — erre világosan emlékszem — ama hivatkozás határozottan ki volt fejezve s azokból átvettem én azt azon nyilatkozatomba, melyet ezen válaszok értelmében szerkesztettem és visszautasító feleletem gyanánt az orosz hadikövetek fegyverletételi felszólítására, július 22-én sajószentpéteri főhadiszállásomból két hadikövetünk* útján a minket nyomon követő ellenséges hadoszlop táborába elküldtem, az orosz hadsereg főparancsnokához leendő továbbítás végett.

---

* Gróf Batthyány László és báró Mednyánszky Ede századosok.

HARMINCZEGYEDIK FEJEZET.

(A keresztültörési hadművelet folytatása Miskolcz irányában. — Hadseregünk fölvonulása a Sajó balpartján. — Ekkori helyzetünk ismeretése. — Előőrsi ütközet Harsánynál július 23-án. — Intézkedéseink 24-ikére.)

Július 21-én VII. hadtestünk Dubicsányt érte s a Sajó-átkelést, az I. pedig Rimaszécset, a nélkül, hogy amaz az ellenségre bukkant, vagy emezt az ellenség utolérte volna.

Ellenben Putnokon ugyanaznap kémeink azt hozták hírül, hogy Miskolczot ellenséges őrség tartja megszállva.

Ezen hirre arra határoztuk el magunkat, hogy a VII. és III. hadtest támadja meg Miskolczot, s azalatt az I. hadtest akadályozza meg a minket Losoncztól fogva követő orosz hadoszlopnak a Sajón való átkelését Dubicsány és Vadna közt s ezért csakis ezen pontig kövesse többi két hadtestünket.

Arra az esetre, ha a Miskolcz ellen intézendő támadásunk nem talál sikerülni: a concentricus oldalmenet Szikszón, Medgyaszón át Tokajba — volt mint utolsó kísérlet az ország déli hadaival való egyesülésre — tervül elfogadva, habár ezen hadműveletnek — a (föltéve) elül győztes, hátul minket üldöző ellenség szemeláttára való keresztülvitele végett — egyfelől az I. hadtestnek, másfelől a VII-diknek egy-egy részét esetleg fel is kellene áldoznunk.

(Menetirányunknak északra elhajlítása, teszem az oroszok kassai raktárainak megsemmisítése végett — azon rendíthetetlen szándékkal szemben, — hogy a Komáromban július 6-án tartott haditanács határozatát, ha csak lehet, mindenáron keresztül akarom vinni — azon hadműveletek közé tartozott, melyekhez csak akkor nyulok, ha az ellenség maga menthetetlenül rá kényszerít azáltal, hogy minden kísérletünket,

Tokajnál a Tisza balpartjára átjuthatni, idejekorán meg-
hiúsítja.

Ehhez képest hadseregünk július 22-én átlépte a Sajót Dubicsány és Vadna közt s a folyó jobbpartján a VII. hadtesttel Sajó-Szent-Péteren át egy mérföldnyi távolságra megközelítette Miskolczot. A III. hadtesttel pedig Sajó-Szent-Péterig —, az I. hadtesttel Vadnáig haladt előre. Ezt a menetünket a Sajó balpartján a VII. hadtestnek egy mellékoszlopa kísérte, szélső előcsapatjait balra a kassai országúton Szikszóig, jobbra pedig a Sajó *keleti* ágának sajóvamosi hidjáig tolván előre; mialatt fő oszlopunk előcsapatjai a Sajó *nyugati* ágának átjáratát Szirma-Besenyőnél, s aztán a keleti ágnak egy másik átkelési pontját Arnótnál és végre Miskolczot szemle alá fogták.

Ezen szemlejáratoknak az a *meglepő váratlan bizonyosság* lett az eredménye, hogy Miskolczot és környékét az ellenség már július 20-án *odahagyta* — és az a kémjelentés, hogy *Tokajban magyar csapatok állnak!* Ennek pedig az lőn a következménye, hogy VII. hadtestünk Miskolczot, a tőle délnek a gyöngyösi országút mentén fekvő Mindszent és Csaba helységekkel együtt s azonkívül még a nyugatra fekvő Diósgyőrt is, még július 22-ike folyamában megszállta, másnap pedig 23-án a hadsereg a következő mozdulatokat vitte végbe.

A VII. hadtest, bevonván a saját mellékoszlopát a Sajó balpartjáról, Csabától délirányban nyomult elő, még pedig zömével a gyöngyösi országútnak addig a pontjáig, a hol ettől balra a Mályiba és Nyékre vivő kocsíút elágazik, — előőrseivel pedig egyfelől ezen az úton Nyékfő, másfelől az országúton Harsány közeléig.

A III. hadtest a főhadiszállással Sajó-Szent-Péterről Miskolczra — és emitt a kassai országúton F.-Zsolczánál a Sajót átlépven, a balparton lefelé A.-Zsolczáig nyomult. A III. hadtest legközelebbi föladata volt: a Sajót hosszában Ónodtól, a hol az a Hernádba ömlik, föl Arnótig (Felső-Zsolczán túl) szállni meg.

Az I. hadtest Vadnáról Sajó-Szent-Péterig következett; egyik fele itt megmaradt, mint a hadsereg hádvédje; míg a másik fele legott átkelvén a Sajón, keleti irányban Szikszóig haladt, a folyó megfigyelését Arnóttól fölfelé végzendő.

A haditárvonat a polgári sorsú menekülők szekér-vonatóval együtt a sajószentpéteri táborból Sajó-Keresztúron, Szirma-Besenyőn és Arnóton át Ongára utasított s ugyanakkor Gesztelynél hid építéshez fogtunk. Ennek elkészültével a menekülők szekérhada s a hadsereg társzekereinek legott nélkülözhető része parancsot kapott, hogy Tokaj felé való útját szakadatlanul Szerencsig folytassa.

Mindezen mozdulatoknak a hadsereg felvonulása a Sajó balpartján Szikszótól Ónodig — s egyidejűleg ezen felvonulásnak a délről és északról várt ellenséges támadások elleni biztosítása volt a célja.

Az utóbbi két fejezetben elmondtam az ellenség haditerve felőli hozzávetéseinket, melyeket azon föltevés alapján tápláltunk, hogy az orosz hadvezérnek kitűzött legközelebbi célja: lehetetlenné tenni, hogy mi a tokaji hidon át a Tisza balpartjára eljuthassunk. Ebből a minden másnál valószínűbb föltevésből indulva, arra voltunk elkészülve, hogy már a Sajónál talán Dubicsány és Vadna közt, de minden bizonynyal Miskolcznál, orosz részről ellentállásra fogunk találni. És lám most e helyett még Miskolczot is védtelennek találtuk s ugyanakkor arról értesülünk, hogy egy 4—5000 emberből és több ágyúból álló orosz hadoszlop Miskolcz mellől déli irányban már július 20-án elvonult, a mely napon elővédünk még csak Rimaszombatot érte.

Első tekintetre tehát csakugyan úgy látszott, hogy az ellenség haditerve felőli hozzávetéseink tévesek valának.

De minthogy az ellenségnek részünkről tulajdonított ellenoperáció (Vácra Gyöngyösnek Miskolczra) tagadhatatlanul a legvésthozóbb volt ránk nézve: azon *hivatalos* értesítések benyomása alatt, melyeket az orosz főhadsereg számereje felől kaptunk, azt a körülményt, hogy ama legaggasztóbb ellenoperáció megkimélt bennünket, sokkal valószínűbben általán véltük megfejtetni, ha fölteszük, hogy az ellenség amaz operációt tényleg *meg is kezdte* és csak valamely közbejött akadályok miatt *megkészt* vele, mint ha azt tesszük fel róla, hogy elejétől fogva egy rá nézve kevésbé előnyös hadművelési tervet választott.

A mint mondtam, minden más tervét az oroszoknak, mint a Váctól az említett vonalon Miskolcz felé irányuló oly

végből, hogy itt bennünket megelőzzenek, már azon képzetünk-nél fogva, melyet az orosz főhadserég *számereje* felől magunknak alkottunk, kevésbé czélszerűnek kellett tartanunk. Ugyanis a Kárpátokon hazánkba betört orosz seregek *menngiségét* általánosan, mind a kormány, mind a járó-kelő, szegődött és nem szegődött kémek *sohasem tették többre a 70,000-nél*; és hozzájárult, hogy mikor Miskolcra értünk, mindenfelé azt beszélték, hogy annak immár egy harmadrésze cholerában elpusztult. Jóllehet ez utóbbi állításban félreismeretlen volt a túlzás: az utóbbi napokban Miskolcra Kassára visszaköltözött orosz kórház betegállományának különböző phasisai felőli körülményes tudakozódásunk útján gyűjtött adatokból annyi mégis hihetőnek tetszett, hogy az orosz főhadserég — amaz eredetleges számerejét alapul véve — *több alig lehet a 60,000-nél*.

Ezzel az (ámbár még mindig nagyon tekintélyes és a magunkénál több mint kétszer nagyobb) erővel pedig az orosz hadvezér — miután őt a Sajóvonálnak előle Szikszótól Ónodig terjedő elfoglalása által hadműveleti basisától elmentsttük — nézetünk szerint oly helyzetbe jutott, mely őt mindenekelőtt egyenesen a mi sajómenti hadállásunk ellen egész erővel intézendő támadásra utalta.

Ezen nézetünknek logikai folyománya volt, hogy az orosz főerőnek e pillanatban a poroszló-tiszafüredi átkelő pont közelében képzelt valószínű állása nekünk kevés aggodalmat okozott, a *déli hadainkkal* való, csak az imént helyreállított *összeköttetésünket* fenyegető természete daczára. Mert mihelyt az orosz hadvezér átlátta hogy neki a sajómenti hadállásunk ellen intézendő támadása *sikerülését* minden eshetőség ellen föltétlenül biztosítania kell: *annyi erővel a menngit neki tulajdonítottunk*, lehetetlen hogy *egyazon időben* itteni hadállásunkat is a Sajónál, és a poroszló-tiszafüredi tiszai átkelést is ki akarhassa erőszakolni. És hogy ez utóbbit csak erőszakolással lehet hatalmába kerítenie: ezt azért volt szabad bizonyosra vennünk, mert nemcsak azt tudtuk tapasztalásból, hogy mily nagyon alkalmas ezen pontnak terepi sajátossága egy ellenséges átkelési kísérletnek meggátolására, *hanem azt a megbízható jelentést is kaptuk, hogy a tiszafüredi s az ennél déliebb átkelési pontokat is a Tiszán — csak úgy mint Tokajt — magyar hadoszlopok megszállva tartják.*

Az imént fejtegetett (akkori) föltevésekből megérheti az olvasó, hogyan érlelődött meg bennem az az elhatározás, hogy a Tokaj felé folyamatban lévő *visszavonulást a Sajónál huzamosan megszakítsam* — ha az oroszok Miskolcz ellen *délről* oly támadólagos mozdulatot tesznek, melynek komoly jelentősége félre nem érthető.

Ha várakozásunk ellenére *semmi ilyes meg nem történt volna*: azt kellett volna hinnem, hogy az ellenség a Sajónál történt megállapodásunkat semmibe sem veszi és jobb szereti Poroszlón át *Tiszafürednél* lépni át a Tiszát mielőtt mi ugyanezt Rakamaznál Tokajon át megtehetnők. És ezen esetre én viszont el valék tökélve — az I. hadtestet Miskolcznál, ezen hadászati pontnak a Rimaszombat felől utánunk nyomuló ellenséges hadoszlop elleni biztosítása végett hátrahagyván — a III. és VII. hadtestekkel *Miskolczról dél irányban diverziót* csinálni és ezzel az oroszoknak szabad választást engedni: hogy *vagy hagyják a Szeged felé való sokkal rövidebb keresztültörést a Tisza jobbpartján számunkra nyitva, vagy* hagyjanak fel a poroszló-tiszafüredi hadmíveletőkkel és elébb szorítsanak minket megint Miskolcz felé s onnan tovább a Sajón át és Tokaj felé eredetleges tiszabalparti keresztültörési vonalunkra vissza.

Nem tiltakozhatom itt azon szemrehányás ellen, hogy ez egyszer megint egy nyaktörő combinatio után indultam. De mihelyt az orosz főhadsereg azalatt, míg mi még a Sajónál álltunk, nem riadt vissza a Tisza-Füred elleni hadmívelettől: akkor egyáltalán már a felől kétségbe kellett esnem, hogy a vezérletem alatti hadsereg s az ország déli haderői közti összeköttetést a Tisza *balpartján* vihessem keresztül; mert a Miskolczról Tokajnak, Debreczennek, Nagyváradnak veendő visszavonulásunkat az oroszok Tisza-Füredről, *a hol már sokkal közelebb állnak Debreczenhez, mint mi a Sajónál* — megelőzés által minden nehézség nélkül megakadályozhatják. Így tényleg nem maradt más választásom: nekem ez esetben azt a diverziót Miskolczról déli irányban okvetetlenül meg kell vala tennem hogy ezáltal valahogyan a Tiszának *vagy* az egyik, *vagy* a másik partján új esélyeket teremtsék dél-irányú keresztültörési szándékunk számára.

A legközelebbi körülmények úgy alakultak, hogy én (mindég *azon állandó csalódás hatása alatt, miszerint az orosz főhadssereg alig több a 60,000-nél*), a mint ez a következő hadműveletekből külön magyarázat nélkül is megérthető, tévesen azt hittem, hogy az orosz hadvezér *vagy* sohasem szándékozott túl a Tiszán operálni, *vagy hogy ezen tervvel* a mi VII. hadtestünk fenyegető előnyomulása következtében (Miskolczról a déli vidékre) *ismét felhagyott*.

Ezen előnyomulásunk célja — a mit most már szinte fölösleges külön megemlíteni — hadseregünk Sajóbaiparti (a szikszó-ónodi vonalon szándékolt) felvonulásának fődőzésén kívül, egy erőszakos kémszemle természetével is bírt. Arról volt az hivatva bennünket bizonyossá tenni, hogy mi voltakép az orosz főhadssereg *legközelebbi* hadművelési célpontja? Miskolcz-e? vagy Tisza-Füred?

A mint az elébb elmondottakból már tudva van, *Miskolcznak volt orosz őrsége már július 20-án ezt a pontot odahagyta*, a mikor elővédünk még 10 mérföldnyi távolban volt ezen város felé közeledőben, VII. hadtestünk járőrei pedig már július 22-én megtudták azt, hogy Harsány mellett (két mérföldnyire Miskolczhoz a gyöngyösi úton délnek) orosz előőrsök állnak, — nyilván a volt miskolczyi őrségei. Hogy ez a gyöngye hadoszlop nem tartotta többé szükségesnek, 10 mérföldre kitérni előlünk: ez a körülmény arra engedett következtetni, hogy van már minek megvetni a hátát. Már most: hogy az orosz főhadssereg maga-e ez a háti támasz, vagy csak egy oldalvéd-csapatja a talán éppen Tisza-Füred ellen előnyomulóban lévő *zömnek*: ezt kideríteni volt Pöltenberg tábornok feladata, mikor megkapta a parancsot, hogy július 23-án Nyék és Harsány irányában előrenyomuljon.

A mondott napon előcsapatjai az utóbb nevezett helység közelében Vatta felől keményen megtámadtattak s az országot mentén a Görömbölytől délnyugatra emelkedő magaslatig viasszaszorítottattak. Itt aztán az ellenség a VII. hadtest zömétől előre küldött erősítésre talált és a harc elöl kitérvén, menten visszavonult Vattáig. Úgy látszott, ő is csak kémszemlére indult. Ellenben másnapra, július 24-ikére valószínű volt, hogy VII. hadtestünk állása ellen komoly támadást forral.

Pöltenberg tábornok azt a parancsot kapta, hogy az

ellenséget készen várja be s föltétlenül fogadja el a csatát, csak kétségtelen túlerő esetében engedjen tért, akkor pedig az egész VII. hadtesttel Miskolczon keresztül vonuljon vissza a III. hadtestnek sajó-balparti felállítására.

Ezen esetleges visszavonulásnak a Rimaszombat felől közeledő orosz hadtest elleni fedezése végett I. hadtestünk egyik fele Sajó-Szent-Péteren maradt. Úgyszintén Diós-Győrt is megszállva tartotta a VII. hadtestnek egy különítménye. Általában hadseregünk július 23-dikai elhelyezése július 24-dikére is ugyanaz maradt.

HARMINCZKETTEDIK FEJEZET.

(Gróf Rüdiger orosz lovassági tábornok levele. — Válaszom rá. — Ez és Nagysándor tábornok. — Fegyvercsere Sasz orosz altábornagy közt és köztem.)

Julius 23-ikáról 24-ikére forduló éjjel előörseink egy hintóban utazó hölgyet állítanak meg és miután ez azt állítja, hogy *nekem* átadandó levélnek vivője, őt alsózsolczai főhadiszállásomra kísérik.*

A személyemre czimzett bepecsételt levélnek ez volt a tartalma:

«Balassa-Gyarmat, le 19. Juillet 1849.

Monsieur!

Les troupes placées sous mes ordres se sont trouvées en présence de celles, que vous commandez ; la faveur des armes s'est prononcée en ma faveur. En vous suivant, j'appris partout sur mon passage, que vous ne vous refusez point de rendre, avec une parfaite loyauté, pleine et entière justice à la valeur de mon corps d'armée. Ce procédé de franchise de votre part m'impose le devoir de vous donner une preuve de l'estime, que m'inspire votre caractère de brave militaire ; et c'est à cette fin que je me suis décidé à vous adresser la présente communication. Vos talens ont sans doute su faire surmonter de graves difficultés à votre corps d'armée ; mais vous ne vous dissimulerez point, qu'en ce moment un danger imminent le menace. Je viens donc vous offrir, Monsieur, en toute confiance, la voie des négociations. Veuillez m'indiquer les conditions, auxquelles vous jugeriez possible

* Bárá Boryné csillagkeresztes hölgy, nógrádmegyei birtokos.

A fordító.

de faire cesser une lutte désormais inégale pour vous ; et je m'empresserai de solliciter à cet égard les ordres de S. A. Mr. le Commandant en chef de l'armée Imperiale Russe. Je n'ai pas besoin d'ajouter qu'elles seront pesées avec toute la justice, qui distingue mon illustre chef, et que votre honneur de brave guerrier ne subira la moindre atteinte.

Recevez, Monsieur, l'assurance de ma considération la plus distinguée.

(Aláírva:) Le Comte Rudiger, Commandant en chef d'un corps d'armée de troupes russes.»*

(Magyarúl: «Balassa-Gyarmat, 1849 július 7/19. — Uram! A vezényem alá helyezett csapatok szembe találkoztak azokkal, melyeket Ön vezényel; a hadi szerencse az én részemre hajlott. Nyomon követvén Önt, utamban mindenütt arról értesültem, mikép Ön tökéletes őszinteséggel teljes igazságot szolgáltatott nyilatkozataiban hadtestem jelességének. Ezen nyíltszívű eljárás Ön részéről kötelességemmé teszi, tanújelét adni Ön irányában azon becsülés érzetének, melyet Önnek vitéz katonai jelleme gerjeszt bennem; s ezért elhatároztam magamban, hogy ezen sorokat intézem Önhöz. Önnek tehetsége kétségkívül súlyos nehézségeket győzetett le hadtestével. De Ön el nem titkolhatja önmaga előtt, hogy hadtestét e pillanatban egy közeli veszedelem fenyegeti. Ezért egész bizalmasan jövök, Önt, uram, az alkudozások ösvényével megkinálni. Meltóztassék velem azon föltételeket tudatni, melyek alatt Ön lehetők tartaná, ezen. Önre nézve most már annyira egyenetlen küzdelemnek véget vetni s én sietni fogok e részben ő magassága az orosz császári hadsereg fővezére elhatározásait szorgalmazni. Fölösleges hozzá tennem, hogy ezek mind azzal az igazságossággal fognak fontolóra vétetni, mely magas fölebbvalómat jellemzi és hogy Önnek vitéz katonai becsülete legkisebb csorbát sem fog szenvedni. Fogadja, uram! legkiválóbb tisztelem kifejezését. — Gróf Rüdiger s. k., egy orosz császári hadtest főparancsnoka.» — Külczím a borítékon: «Görgey Arthur úrnak, a magyar hadak főparancsnokának.»

* Külczím a borítékon: «A Monsieur Monsieur Arthur Görgey commandant en chef de troupes Hongroises.

A mennyire emlékszem, én az orosz hadtestparancsnok Rüdiger grófnak, a mi a válasz lényegét illeti, ezeket feleltem: *

— hogy én részemről kész volnék, tisztességes (ehren-voll) föltételek alatt a békekötéshez segédkezet nyújtani, ha csupán csapatjaim és személyem megmentéséről lenne szó.

— de hogy itt Magyarország megmentéséről van szó, melynek politikai lételet az osztrák császár és közvetlen környezete meg akarja semmisíteni; mely megsemmisítéshez legújabbán, fájdalom, az orosz császár ő felsége is — valószínűleg rosszul értesülve arról, hogy Magyarországnak jobb és nagyobb része mit akart és még most is akar — hatalmas segédkezet nyújtja:

— hogy nekünk mindaddig küzdenünk kell, mígnem polgártársainkat megmentjük a leigáztatás veszélyétől, vagy az egyenetlen küzdelemben magunk elbukunk;

— hogy ezt válaszolom, mint becsületes katona és az államtól rám bízott csapatok vezére;

— hogy azt remélem: minden magyar csapatvezér e részben úgy gondolkozik, mint magam; miért is bajosan lehet Magyarországot az egyes hadvezetőkkel való részleges kötések útján pacifikálni;

— hogy én mindazáltal kötelességemnek fognám tartani, a Magyarország ideiglenes kormánya és az orosz tábornagy, herczeg Paskievics között kezdendő titkos alkudozások útját egyenetni, ha ez utóbbi jónak látná velem tudatni, hogy mily föltételek alatt köthetne Magyarország az orosz császár ő felségével békét; és hogy ez esetben én Oroszország részére még Magyarország tökéletesen sikerülő leigáztatásánál is kedvezőbb eredményt vélek kilátásba helyezhetni.

Miután ezt az — itt tartalmának lényegére nézve kimerített — válasziratomat gróf Leiningen tábornokkal, továbbá vezérkarom főnökével és több más felsőbb állású tiszttel, a kik véletlenül a főhadiszálláson jelen valának, közöltem ezt bepecsételve a nevezett orosz hadtestparancsnok gróf Rüdigerre címelve, átadtam ugyanannak a hölgynek, a ki nekem ennek levelét meghozta.

* Németül. A fordító.

Ez azután július 24-ikén késő délutáni órában elhagyta alsószolczai főhadiszállásomat. Ő innen Miskolcznak akart visszatérni; de mivel ezen útirányt már ekkor a Sajó balpartjára visszavonulóban lévő VII. hadtest teljesen elfoglalta: azt tanácsoltam neki, vegye útját Szikszónak az I. hadtestünk felállításán keresztül. Ő megfogadja tanácsomat; már sötét éjjel érkezik Szikszóra, emitt be akarja várni a reggelt és tiszteséges éjjeli szállás iránti kérelmével Nagysándor tábornokhoz fordul, a kivel egyszersmind utazása célját közli.

Nagysándor tábornok rögtön árulást szimatol az orosz hadtestparancsnokkal való levelezésemben; ezt a gyanúját közli hadteste néhány törzstisztjével s ezek viszont őt megerősítik azon szándékában, hogy meg kell tudni, mi van a levélben. De a nyílt eljáráshoz hiányzik a mersz. Nagysándor tábornok tanácsosbnak tartja a bepecsételt levelet alattomban kilopatni vivőjének szobájából és miután föltörték, elolvasták és újra bepecsételték, visszalopatni azt a mitsem sejtő hölgynek szobájába. Ez azonban, mielőtt még ismét útra kelne, véletlenül észreveszi, hogy a borítékot záró pecsétlenyomat megváltozott s elmondja ezt az I. hadtest egyik törzstisztjének, a kivel szintoly véletlenül találkozik s a ki — nem pendülván egy húron Nagysándorral és így a levélfeltörési műtétről mitsem tudván — a megváltozott pecsét dolgát megtudakolja társaitól és engem Nagysándor tábornok irányában jóakarólag óvandó, az egész eseményről értesít. — Én azonban az egész dolgot hallatlanná teszem, mivel ellenkező esetben kénytelen lettem volna Nagysándor tábornokot oly cselekedetért megbüntetni, mely által neki kétségkívül akarajja ellen sikerült, ugyanazokban a tisztekben, a kikben a gyanú paraszát ellenem ő maga szítogatta, a szándékaim és tetteim iránti bizodalmat megint megerősíteni.

Július 24-ikén visszaérkezett azon két tisztem, kik a fegyverlerakási felszólításra adott válaszsomat Sajó-Szent-Péterről hadikövetségben Chrulow orosz ezredes táborába megvitték. Ők a most nevezett ezredes hadoszlopát már egy másik orosz hadoszloppal Sasz tábornok alatt egyesülve találták és mind a két táborban abban az illendő fogadtatásban részesültek, mely őket viselt tisztök erejénél fogva megillette. Az orosz parancsnokok ugyanis a mi hadiköveteinkkel szemben tiszteletben

tartották azon népjogi elfogadott elveket, melyeket, a mint a történelem tanítja, nem lehet soha büntetlenül megsérteni még azon ürügy alatt sem, hogy rebellisekkel áll az ember szemközt.

Itt utólag meg kell említenem, hogy Katlarow százados és gróf Rüdiger hadnagy, mikor mint hadikövetek táborunkban jártak, kíséretembeli két tiszttel szolgálati jelvényeket cseréltek.¹ Sasz tábornok és Chrulow ezredes azt az értelmet tulajdonítván ennek, mintha Katlarow századost és gróf Rüdiger hadnagyot én megajándékoztam volna: ezt alkalmúl vették, viszontajándékul számomra tulajdon pisztolyaikat adni át megtérő hadiköveteinknek. Én azonban ezen lovagias figyelemnek ezt a megindokolását el nem ismerhetvén, magát a figyelmet azzal viszonztam, hogy a következő napok valamelyikén Sasz tábornok és Chrulow ezredes czimére egy-egy pár saját pisztolyomat küldtem a legközelebb eső orosz táborba.²

¹ Huszártiszti vállsziyas tokmányt és gyalogtiszti övszalagot.

A fordító.

² Gróf Seher-Thoss Arthur és gróf Esterházy István huszárszázadosaink által. A fordító.

HARMINCZHARMADIK FEJEZET.

(Ütközet Görömbölynél július 24. — Ütközet a Sajónál 25. — Visszavonulásunk a Sajó mellől a Hernád balpartjára. — Elhatározásom, hogy a Hernádnál megállapodom. — Ennek indokai.)

A mint a 31. fejezetben már megemlítettem, Pöltenberg tábornok a VII. hadtesttel július 23-ikán azt az orosz hadoszlopot, mely Vatta felől a gyöngyösi országút mentében támadólag Görömbölyig előre nyomult, menten visszautasította és erre aztán azt a parancsot kapta, hogy ugyanazon állásában maradjon meg másnap is.

De július 24-ikén a közvetlenül VII. hadtestünkkel szemben összevont orosz haderőnek *mennyisége* felől annyira megbízható tudósítások érkeztek a főhadiszállásra, hogy ezekből már biztosra vehetni véltem, hogy Miskolcz (nem Tisza-Füred) az orosz főhadserégnek legközelebbi hadmiveleti tárgya. Ezért fölöslegesnek tartottam a VII. hadtestet még tovább is egy túlnyomó erővel ellene készülő ellenséges támadás veszélyeinek kitenni és további várakozás nélkül megadtam neki a parancsot, vonuljon vissza Miskolczon át a Sajó mögé.

Még mielőtt azonban Pöltenberg e visszavonulási parancsot kézhez kaphatta volna, a támadás ellene ugyanabból az irányból, mint előző napon, Vatta felől már megesett.

Több óráig tartó heves küzdelem után, melyben Pöltenberg tábornok a Görömbölytől délnyugatra fekvő magaslaton az ellenséges túlerővel szemben vitézül helytállott, ő — főleg azért, hogy bal oldalában Mályi közelében egy erős megkerülő hadoszlop is mutatkozott — kénytelennek látta magát a visszavonulás megkezdésére. Ezt aztán, folyvást viaskodva, a gyöngyösi úton Miskolczig, — és miután emitt a magadiósgyőri különítményét bevonta — tovább a kassai országúton folytatta Felső-Zsolczáig, át a Sajó balpartjára.

Már alkony után ideérve, parancsot kapott Pöltenberg tábornok, hogy a VII. hadtesttel még azon éjjel szállja meg a Sajóvonalt Alsó-Zsolczától le Ónódig, míg gróf Leiningen tábornok a III. hadtestet e vonalnak Alsó-Zsolczától fölfelé Arnótig terjedő szakasza hosszában vonta össze.

Most aztán az I. hadtestnek is az a fele, melyet július 23-ikán mint a hadseregnek utóvédjét, 24-ikén pedig a VII. hadtest hátrálási vonalának fedezése végett Sajó-Szent-Péteren hagyunk, hasonlóképen a Sajó balpartjára rendeltetett a Szikszónál felállított másik $\frac{1}{2}$ hadtesttel való egyesülés végett. Nagysándor tábornok feladata volt: egyelőre egy, Putnok felől hadseregünk jobboldala ellen jöhető támadás visszaverése végett az egész I. hadtesttel Szikszónál megállani és úgy mint eddig, az Arnóttól fölfelé Sajó-Vámosig terjedő folyam-szakaszt biztosítani.

A főhadiszállás július 24-ikén késő este Ongára jött — és július 25-ikén reggel Gesztelyre.

Az ellenség a mi VII. hadtestünket július 24-én este csak Miskolczig vette üldözőbe. 25-ikén délelőtt azonban előre nyomult a Sajó partjáig s itt a III. és VII. hadtest felállítását nagy erővel megtámadta. Csaknem kizárólag nagyszámú tüzérségnek élénk működésére szorítkozott. Csak a Sajó-Keresztúrról Arnóra vivő út hosszában intézett a III. hadtest jobbszárnya ellen erős lovassági támadást, mely azonban csak olyan sikertelen maradt, mint hatalmas tüzérségének arra irányzott minden erőmegfeszítései, hogy a mi centrumunk ütegeit állásukból kimozdítsa. Ekkor kivált az egyik orosz üteg tűntette ki magát rendkívüli vakmerősége által, melylyel egész közel a Sajóig előre rugtatván, oly állást tudott elfoglalni, melyben a mi ágyúink tüze ellen jól fődötten, felállításuk egész hosszában lövette ezeket. Ez az ellenséges üteg ebből a pozícióból a mi bal-centrumunkban oly nagy pusztítást vitt véghez, hogy azt onnan minden áron okvetetlen el kellett zavarni. Gózon Lajos alezredes a VII. hadtestből, ajánlkozik e veszedelmes vállalatra. A maga gyalog honvéd zászlóaljából válogatott ötven önkéntessel lopva átgázol a Sajón és észrevétlenül keresztül hatolván a túlparti ligeten, megrohanja az ennek nyugati szegélyén gondtalanul ácsorgó két zászlóaljnyi ágyúfödőzetet ama veszedelmes ágyúüteg közelében. A meg-

lepő roham oly tökéletesen sikerül, hogy mind a két orosz zászlóalj nyakra-főre szaladásnak ered. Az üteg is ugyancsak iparkodik őket utólélni és ezzel a magyar balközép hosszában az ütközeti egyensúly ezen a napon, a meddig csak tartott a csata, mindvégig helyre volt állítva.

Ugyanezt az eredményt általában mind Pöltenberg, mind gróf Leiningen tábornokok — felállításuk rendkívül hosszú kiterjedése daczára — ennek minden pontján biztosították maguknak azáltal, hogy csapatjaikat mindég a kellő időben a kellő pontokon osztották szét; és így az ellenségnek ismételt támadásai már több órával alkony előtt végképen elfogytak.

Mind a két hadtest, a VII-ik csakúgy mint a III-ik, a Sajóvonalt derekasán megállották és megtartották: de ezzel sehogyssem volt kizárva az a lehetőség, hogy az ellenség ennek a felállításunknak a Hernád folyón (a Sajónak belé torkolásán alul) eszközözlendő éjjeli áthidalás segítségével a hátába kerüljön.

Ez, ha megtörténik, arra kényszerít vala bennünket, hogy visszavonulásunkat a Tiszántúlra okvetlenül, még pedig a legkedvezőtlenebb viszonyok közt, sietlessük. Sőt mi több, abban a föltevésben, hogy az ellenség ezt az éjjeli átkelést és megkerülést a megfelelő erővel és gyorsasággal készül végrehajtani, még attól is tartottunk, hogy tokaji hátrálási vonalunkat a Tiszántúlra véglegesen elveszítjük, a melyért a hadsereg Vác kiürítése óta annyi áldozatot hozott, kimondhatatlan erőfeszítésben, fáradsalmakban és veszteségben!

Ezen aggodalmunk azt az eltökélést érlelte meg bennem, hogy — a mi meg is történt — az egész hadsereget július 26-ikán, még mielőtt hasadt a hajnal, a Sajó mellől a Hernád balpartjára vonjam hátra.

A hadtestek sorrendje ez új felállításban is ugyanaz maradt. Középre jött a III. hadtest Gesztelyre és Kákra. Jobbszárnyunkat Csanálostól Baksáig az I. hadtest foglalta el; balszárnyunkat a VII. hadtest Hernád-Németitől Körömig. Utóbbtól kiküldött járőrök figyelték a Hernád további folyását, a meddig a Tiszába szakad. A főhadiszállás Szerencsre jött. A hadi tárvonat nélkülözhető részét s a polgári menekültek szekérsorát előre küldtem Tokajon át a Tisza balpartjára.

Megtörtént Vácztól Miskolczig visszavonulásunk közben, hogy a hadsereg tisztjei közül számosan a sorokat önhatalmúlag odahagyogatták; néhányan ebből a fajtából Szerencsen kézre kerültek. Olyanok voltak a körülmények, hogy szükségesnek láttam ezen szerencsétleneket halálra ítélni.

Az ellenség csak részben igazolta, a mitől tartottunk, hogy tudniillik sajómenti felállításunkat Ónodtól Körömon át megkerülve, minket tokaji hátrálási vonalunktól el és keletnek akar szorítani. Tett ugyan átkelési kísérletet Ónod és Köröm közt, de már csak július 26-ikán, a mikor a vele elérendő cél tekintetében késő volt; és tette azonkívül oly elégtelen erővel, hogy a VII. hadtestnek Körömnél felállított gyöngye szárnyvezénylete egymagában elegendő volt, a Hernád partját ellene megvédeni.

E nem sikerült folyam-átkelési kísérlet volt egyszersmind az egyedüli vállalkozás az ellenség részéről július 26-ika folyamában, melyről értesültem. Őrjáróink valamennyi jelentései, valamint a kémeinktől vett értesülések megegyeztek abban, hogy az orosz hadsereg nem mozdul Miskolczról sem előre, sem hátra. Ebből azt következtettem, hogy az, mielőtt támadólagos hadműveleteit erélyesen folytatná, elébb Grabbe orosz tábornok megérkezését a felföldi Bányavárosokból be akarja várni. És mivel azon téves föltevésünkben, miszerint az előző napon a Sajónál az orosz *főhadsereggel* álltunk szemközt, még megerősített az, hogy *Tisza-Füred felől semminemű aggodalmat keltő jelentés nem érkezett* hozzám: arra határoztam el magamat, hogy mindaddig megállapodom a Hernádnál, míg csak akár egy itt arczban és túlnyomó erővel ellenem intézett egyenes támadás, akár pedig a vélelmezett orosz főhadsereg zömének valamely délfelőli oldal-mozdulata rá nem kényszerít, hogy a Tisza mögé hátráljak.

Indokaim, melyek ezen elhatározásra bírtak, ezek valának:

Kazinczy* hadosztálya még mindig tétlenül Mármaros vármegyében állt; ennek meg akartam könnyíteni a Bán-ságba való visszavonulását. Másfelől meg voltam győződve,

* Lajos, ezredes. A fordító.

hogy a mint a hadászati viszonyok az ország déli részeiben álltak, és szemben azon lehetetlenséggel, hogy az orosz főhadsereget nyakamról lerázzam, én a magyar ügynek az Al-Tiszánál és Erdélyben jobbra fordulása számára meglévő esélyeket csak azáltal biztosíthatom, ha további visszavonulásomat minél tovább halogatom, nem pedig annak sietelésével.

A hadászati helyzet ugyanis a déli harczterek körében, a mint a kormány közléseiből és egyes magán tudósításokból kivehettük, a következő volt:

A horvát bán Jellacsics báró a julius közepe táján Hegyesnél szenvedett veresége után Bács vármegyéből eltakardott s a Duna-Tisza-közben kizárólag a titeli főnnsík megtartására szorítkozott. A perlaszi szorongó, melynek felhasználásával a vert bán Titelből a Tisza jobbpartjára át diversiót intézhetett volna, a mi birtokunkban volt és Pétervárad erődje részben fölmentve. A bán meghátrálását magyar részről több kísérlet követte a titeli főnnsík elhódítására és Péterváraduak teljes fölmentésére. Ezeket a vállalatokat azonban, alighogy megindultak, rögtön abban kellett hagyni, mert a mint az osztrák főhadserég Pestről Szegednek tartott, a kormány az e vállalatok kivételére kirendelt csapatok legnagyobb részét Szegedre parancsolta vissza, a hol a «tartalék-hadtesttel» és Vysocki tábornok hadtestével a Dembinski-Mészáros-féle (az imént még Mészáros-Dembinsky-féle)* főparancsnokság alatt egyesítve, az osztrák főhadserég ellen állítólag tervezett offenzívában kell vala közreműködniök.

A mi Erdélyt illeti, az ottani események felől tudomásomra jött részint hivatalos, részint magán-adatokból annyit legalább biztosra vehettünk, hogy Bem altábornagy ezen országrésznek, noha fele már odaveszett, megtarthatásáról még nem esik kétségbe.

Tehát egyfelől Erdély, másfelől a Tisza közép és alsó vonala, ámbár még föl nem adva, de mindenesetre komolyan veszélyeztetve, s azonfölül az egyszerre kelet és nyugat ellen meg-

* Hogy voltaképen melyik napon történt ez a változás a fővezényben, nem mondhatom. Csak egyéb élénk emlékezősekből kombinálok, hogy julius utolsó napjaiban történhetett. Szerző.

védelveendő terület kellőközepében Temesvár erődje még az ellenség kezében, — ez volt, nagyjában nézve, az a hadászati helyzet Dél-Magyarországon, mely a július 26-ikáig kezemhez érkezett tudósításokból kivehető volt.

Ezen kétségkívül precarius helyzet nézetem szerint csakis Temesvár eleste után változhatik jobbra; mert csak akkor válik lehetővé, mindenekelőtt a *mozgó* tiszai hadsereget szaporítani meg. A megvert és Bács vármegyéből kiszorult horvát bán ugyanis az Al-Tisza jobbpartján minden pillanatban támadólag léphet fel újra; ő ellene is kell Szegedet s az Al-Tiszát fedezni s az ezért emitt déli irányban nélkülözhetetlen tetemes erőknek *hija lesz* amott a Szegedről északi irányban báró Haynau tábornok ellen indítandó offensívában, mely aztán már az erők elégtelensége miatt is már előre kétes sikerűvé válik. A Szegedről érkező tudósítások ugyan 50,000 emberre tették az említett offensívának szánt al-tiszai mozgó hadsereg létszámát. De az én számításom szerint ezen 50,000 közt *a szervezett* erő valósággal alig lehetett több a 30,000-nél, beleértve az ú. n. tartalék-hadtestet is, mely még mindig nem volt minden részében teljesen harczképessé fölszerelve. A többi 20,000 lehetett talán népfölkelés (s ez hogy mit ér az ellenséggel szemben, lásd I. kötetem 3. fejezetét). Lehet azonban, hogy e 20,000 ember egyszerűen egy hivatalos számhibának köszönhette létét.

Egy 30,000 emberrel, az orosz Paniutin-hadosztály által támogatott osztrák főhadsereg ellen meginduló offensívától valóban nem sok jót lehetett remélni. De ha Temesvár elesik, akkor lehetővé válik azt a 30,000 embernyi hadsereget a most még Temesvárt ostromló gróf Vécsey tábornok hadteste bevonásával s a bevett Temesvárban talált fegyverekkel hamarosan fölszerelt legújabb állítású újonczokkal közel 60,000-re szaporítani.

Ezzel, azt hiszem, eléggé megvan magyarázva, *hogy miért tartottam én Temesvár bevétele az első föltételnek* ahhoz, hogy hadászati helyzetünknek Dél-Magyarországon jobbra fordulását remélhessük.

De hogy Temesvárt meg lehessen hódítani, *ennek megint az volt a mulhatlan előfeltétele, hogy a Tisza közép és alsó folyása, valamint Erdély* — ennek legalább is délnyu-

gati része — *megmaradjon birtokunkban; ez pedig csak az esetben volt egyáltalában lehető, ha én az orosz főhad-sereget* mentül hosszabb ideig *mentül távolabb a Maros-vonaltól lekötve tartom*; mert minden lépéssel, melylyel az a Maroshoz közelebb ér, Erdély és a Tiszavonal okvetlenül veszítenek tarthatóságukból, azon egyszerű oknál fogva, mivel az orosz hadsereg, mihelyt a Maros partját éri, azonnal *hát-ban támadhatja meg seregeinket, mind az erdélyit, mind a Szeged* mellé összevontat.

Eszerint elhatározásom, hogy a Hernádnál megállapodom, nemcsak azáltal volt indokolva, mert az erőltetett visszavonulás következtében a kimerültségig meghajtott hadseregnek viszonylagos pihenésre volt szüksége. És szintűgy nem is csupán azon szándékom által, hogy egy 7000 embert számláló hadosztályt, a Mármarosban tétlenül vesztglő Kazinczyét, a küzdelemnek megnyerhessek oly időben, mikor ugyancsak *kellett és hiányzott az ember a harcztéren*, — volt a Hernád melletti poziczióban való megállapodás s ennek mentül további megtartása a priori *hadászatiilag indokolt* elhatározás, hanem hasonló viszonyok közt akkor is rá határoztam volna magamat, ha sem a Vácztól fogva a szertelenségig meg-erőltető visszavonulás a hadsereg testi erejét ki nem merítette volna, sem az alkalom a tényleg harczot vívó hadseregnek a Kazinczy-hadosztály 7000 emberével való erősbitésére — nem kecsegtet.

Most *utólag* arra a kérdésre, hogy a Bánságba törekvő visszavonulásunkat a hernádi poziczióban megszakítani, *tényleg* is hadászatiilag helyes elhatározás volt-e? nem lehet föltétlenül igennel felelni. Annak fönt kifejtett indokolása ugyanis azon a föltevésen alapult, hogy nekünk a Hernád melletti poziczió megadja a kettős lehetőséget: a körülményekhez képest *vagy* az orosz főhad-sereg teljes erejű arczul-támadásának hosszabb időig ellentállhatni, *vagy* az ellenségnek azt a szándékát, hogy egy Miskolczról Tisza-Füreden át Debreczen felé intézett merész oldal-mívelet által visszavonulásunknak elébe vágjon, megghiusíthatnunk ezen visszavonulás folytatása által. És ezen kettős lehetőség föltevésének megint az volt az alapja, hogy, a mint az előzményekből tudva van, mi *az orosz fő-hadsereget alig 60,000 emberből állónak hittük*, következés-

képen azt az ellenséges erőt, mely július 26-ikán, Miskolcz mellett táborozott, a zömének tartottuk.

Hogy e hiedelmünk hogyan-miből támadt, föntebb elmondtam; és egyfelől föltéve, hogy e hiedelmünk a valóságnak megfelelt, másfelől meg szemmel tartva az ország különböző harczterein működő összes hazai seregek imént vázolt hadászati helyzetét — *a mint tudniillik ezt július 26-ikán mi tudtuk és tudhattuk*: a Hernádnál megállás elhatározása ellen alig lehet valami nyomatékos ellenvetést tenni.

Ámde éppen ama hiedelmünk, a mint utóbb volt alkalmunk megtapasztalni, tökéletesen téves volt, mert azon seregeknek összes számereje, melyek az orosz hadvezérnek az én vezényem alatt egyesült három hadtest* ellenében rendelkezésére álltak, *tényleg 120,000 emberre* rúgott! és következésképen ennek a roppant erőnek július 26-án a Hernádnál korántsem a zömével, hanem legfőlebb egy harmadrészával küzdöttünk szemben, s azalatt baloldalunkban az oroszok zöme azon napon a maga előcsapatjaival már Tisza-Füredre érkezett, tehát az oroszok már hat mérföldnél is közelebb álltak Debreczenhez, mint mi. A távolság ugyanis Debreczen és Tisza-Füred közt kilencz mérföld; a mi hadseregünknek ellenben átlag 16 mérföldnyi utat kellett megjárnia, hogy a Hernád melletti felállításából kiindulva, Debreczenbe érjen.

Ezen viszonyok között, természetesen hadászati képtelenség volt a Hernádnál időzésem (csakhogy ezt mi nem sejtettük) czéltalan szélnekeresztése volt az alvidéki magyar seregekkel csak folytonos gyors visszavonulásunk által még megejthető egyesülésünk utolsó lehetőségének. Csakhogy öntudatlan.

Hogy mint történt az, hogy én július 26-ikán a Hernádnál egyáltalán megállapodhattam, mikor ugyanazon napon már 20,000 orosz Tisza-Füreden táborozott, elmondtam. De hogy mint történhetett meg az, hogy ámbár az oroszok Tisza-Füredet már július 25-ikén kezdték megtámadni, mégis onnan még július 27-ikén reggel sem érkezett a szerencsi főhadiszállásba semmi jelentés felőle?! erről csak annak a magyar hadoszlopnak szerencsétlen parancsnoka adhatja számot, a mely had-

* Ekkor körülbelől 20,000 ember. A fordító.

oszlopra Poroszlónak megszállása, az ellenségnek a Tisza jobbpartján szemmel tartása és végre a poroszló-tiszafüredi átkelő pont megvédelmezése bízva volt.*

* Sem ezt a tiszafüredi hadoszlopot, sem parancsnokát nem Görgey Arthur rendelte oda, hanem vagy közvetlenül a kormány, vagy a közép és alsó Tiszavonalon vezénylő Dembinski és Mészáros tábornokok. Tisza-Füredet biztosítani nem a Komáromból folyton csatázva levonuló Görgey Arthurnak állhatott, hanem a kormánynak, vagy a tiszavidéki főparancsnokságnak állt módjában és kötelességében. A fordító.

HARMINCZNEGYEDIK FEJEZET.

(Kossuth megrója az orosz hadvezérnek küldött válaszat. — Különös okaim, ezt a megrovást hallgatással mellőzni. — Klapka tábornokhoz intézett levelem tulajdonképeni célja. — A délmagyarországi helyzet kedvezőbbre fordulásának föltételei. — Kossuthnak azt tanácsolom, hogy Dembinskit mozdítsa el a főparancsnokságtól. — Kossuth beléegyezik és maga akarja kezébe venni a főparancsnokságot. — Kossuthnak általa tervezett találkozása velem meghiusul.)

Én a parancsom alatti hadsereg s az orosz hadsereg közt keletkezett hadikövet-váltás felől legott körülményesen jelentést küldtem a kormánynak Szegedre.

Tudva van, hogy a beavatkozó orosz hadsereg fővezéréhez írt válaszatban az V. Ferdinánd király által szentesített 1848-iki alkotmányos törvényekre hivatkoztam.

Ezen — egyébkép az Ausztia elleni háborúban való személyes részvételem vezérgondolatával megegyező — hivatkozást nekem *a hadsereg diktálta*.

Ennek daczára Kossuth ezt a hivatkozást úgy hanyta szememre, mintha az egyedül tőlem eredt demonstratió lett volna ő ellene és műve, az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat ellen.

Mindazáltal én e szemrehányást szó nélkül hagytam, mert nem akartam a szakadást közöttünk még tágitani; ellenkezőleg, oda akartam hatni, hogy Kossuthot hajlandóvá tegyem azon tanácsaim elfogadására, melyeket neki, a nemzet legéletbevágóbb — mivelhogy meggyőződéseim szerint, a mint a dolgok álltak, immár egyedüli még realizálható — érdekében részint már megírtam, részint még megírni szándékoztam.

A nemzet állami létének egyre közeledő, kikerülhetetlen összeomlásával szemközt, hogy mit lehet számára még megmenteni, a mi neki erkölcsi támaszt, erőt, kitartást adjon a vigasztalás nélküli jövőben, a mi tehát rá nézve nélkülözhe-

telen s a mire most mindenekfölött szüksége van: eziránti meggyőződése most is ugyanaz volt, mely a június 26-iki pesti miniszteri tanácsülésben tett indítványomat sugallta s azt az elhatározásomat szülte, hogy a magyar főhadssereggel Komáromnál maradok: hadd érezze Ausztria az orosz védszárnyak alatt is még egyszer a magyar fegyver életét.

Hogy minő viszonyok alapján, mily föltételek alatt látszott előttem némi valószínűséggel a nemzet emez erkölcsi exigenciája még kielégíthetőnek? és hogy kénytelen voltam bevallani magamnak, hogy ezen nemzeti exigencia kielégítéséből rész énnékem legkedvezőbb esetben is csupán közvetve fogna jutni, minthogy közvetlenül én az orosz hadssereggel — nem az osztrákkal — álltam szemközt, következésképen ahhoz hogy az osztrák főhadssereg elleni offensívában közvetlenül részt vehessek, *ennek* az offensívának basisát, a Bánságot kellett volna az oroszoknak átengednem, mely esetben az osztrákok ellen Szegeden tervezett támadólagos visszatörés csak múltó pillanatnyi lehetett, nem tartós: — mindezekről a körülményekről már az előző fejezetben szóltam.

Még csak azt kell megemlítenem, hogy közvetlen támogatását a Haynau báró hadserege ellen Szegednél éppen ekkor készülő offensívának én *a komáromi őrség* erélyes actiója által lehetségesnek s ezért Klapka feladatának tartottam. És ezért ily értelemben — mikor a Hernádnál maradásra határoztam el magamat — Klapka tábornoknak levelet írtam, melynek czélja volt, vele tudatni, hogy az orosz hadsseregen való keresztültörésem (a mint akkor hittem) immár sikerült, és egyszerűs mind őt cselekvésre buzdítani. Minthogy ezen levél útja Komáromba, az oroszok által elfoglalt vidéken vitt keresztül: óvatosságból e levélnek éppen a leglényegesebb részeit lehetőleg általános kifejezésekben kellett fogalmaznom és az értelmény helyes kibetűzését Klapka tábornok kipróbált leleményességére bíznom.

Ha Klapka *erélyesen mozog* Komárom alatt, az osztrák főhadsseregnek a maga hadműveleti basisával való összeköttetési vonalán; ha Temesvár elbukik; ha Bem altábornagy Erdélynek délnyugati részét még tovább is meg bírja védelmezni és ha végre én itt a felső Tiszánál hosszabb ideig lekötöhetem az orosz főhadssereget: mind ezek oly körülmények, melyeknek

az időben való szerencsés összetalálkozása esetén a báró Haynau elleni offenzívától — önáltatás nélkül is — Magyarország állami létének megmentését ugyan már nem, de igenis a nemzet főntemlitett erkölcsi exigenciájának kielégítését még lehetett várni, föltéve, hogy Kossuth valahára Dembinski tehetlenségét fel- és beismervén, amaz offenzíva vezetését képebb kezekre bízza és egyszersmind önnön kórságos hajlamát is megfékezni képes, melynél fogva minduntalan a hadműveletek menetébe szokott közvetlenül beleavatkozni.

Kossuthot rábírní, hogy az egyiket tegye meg és a másikat hagyja, volt azon tanácslataim célja, melyek megszívlelésére őt meg akartam nyerni. Megvallom azonban, hogy reményem, nála célzott érhetni, vajmi gyöngye lábón állt; mert ellenséges indulata irántam a tudvalevő komáromi események következtében annyira kiélesedhetett, hogy képesnek tartottam éppen ellenkezőjét cselekedni annak, a mit én neki tanácsolok. Hozzájárult még az a különös körülmény is, hogy lehetetlen volt Kossuthnak Dembinski eltávolítását tanácsolnom azon gyanújának felköltése nélkül, hogy ezt neki korántsem abból a meggyőződésből tanácsolom, hogy Dembinski a hadvezéri feladatnak megfelelni képtelen, hanem csupán abból a szándékból teszem, hogy ezáltal enmagamnak készítsem az utat a főparancsnoksághoz, tehát oly hatalmi állás visszanyeréséhez, melynek birtokában alkalmilag még a polgári kormányhatalom felsőbbségét is meg lehet támadni.

Mindezek daczára én nyíltan azt tanácsoltam Kossuthnak, hogy Dembinskit mozdítsa el a főparancsnokságtól; mert meggyőződés és belső ösztön hajtott, *a nemzet felismert erkölcsi érdeke előmozdítására minden eszközt megpróbálni*. Kossuthnak a hadműveletekbe gyakorolt közvetlen beavatkozásainak káros voltát mindazáltal egyelőre kimélő hallgatással mellőztem, részint azért, nehogy személyes hiúságát sértvén, mindent elrontsak, részint mivel úgy látszott előttem, hogy a meddig Dembinski áll az altiszai hadműveletek élén, Kossuth beavatkozásai valóban ártalmatlanok valának, legalább ottani hadseregünk eredményeire nézve aligha ártalmasabbak magának Dembinskinek hadvezéri intézkedéseinél.

Erre Kossuthtól engesztelékeny levelet vettem, melyben egyebek közt körülbelől azt írja, hogy ő Dembinski hadvezéri

tehetetlenségét, fájdalom, nem tagadhatja és szerinte a legjobb módja Dembinskin túladni az lesz, ha ő (Kossuth) maga eljön a táborba s ott a hadimíveleteket énvelem egyetértve, tanácsaim szerint személyesen intézi.

Együttal azt a hivatalos felszólítást kaptam, hogy július 27-ikére vagy 28-ikára a kormányzóval s az akkori hadügy-miniszter Aulich tábornokkal tartandó személyes tanácskozás végett (a helyre már tisztán nem emlékszem) Karczagon vagy Kisujszálláson megjelenjek.

Meg nem foghattam, honnan veszi Kossuth most egyszerre azt a túlradó bizodalmat irányomban, mely abban az elhatározásában nyilvánult, hogy ő a hadmíveleteket az én tanácsaim szerint akarja intézni. Maga ez a kijelentett elhatározása, valamint azon érzelmek valóságai, melyekkel engem említett magánlevelében elhalmozott, a komáromi napokkal szemben nagyon kétesnek látszott: s én ezen magánlevelekre nem is válaszoltam.

Ellenben a vett hivatalos felszólítás a Kossuthal s a hadügyminiszterrel való személyes találkozóra egészen kapóra jött nekem, annál inkább, mivel azt reméltem, hogy Kossuth egy olyan tanú jelenlétében, minő Aulich tábornok, talán mégis csak átallani fog többet ígérni, mint a mennyit meg is tartani őszinte szándéka.

Én eszerint július 27-én reggel elhagytam szerencsi főhadiszállásomat, hogy Tokajon, Nyiregyházán és Debreczenen át a találkozóra siessek.

De Nyiregyházán a tiszafüredi magyar hadoszlop parancsnokának az a jelentése szakította félbe útamat, hogy már előttevaló napon egy orosz hadosztály Poroszló és Tisza-Füred között átkelt a Tiszán; és erre az értesülésre kénytelen voltam a Kossuthal való személyes találkozásról lemondani és sietve Szerencsre visszatérni.

HARMINCZÖTÖDIK FEJEZET.

(Az oroszok átkelése Tisza-Fürednél és hadászati helyzetünk a Hernádnál. — Új orosz hadtest jelen meg a háború színterén. — Ütközet Gesztelynél július 28-án. — A Hernádtól július 28. és 29-ike közti éjjel kezdünk visszavonulni. — Az oroszoknak Tisza-Füredtől tovább indulása felőli hírek. — Hadseregünk kettéosztása Nyiregyházán. — Menetintézkedések a combinált visszavonulás számára. — Ezek megmagyarázása, és a mellék-hadoszlop vezetőjének szóló utasítás. — Ennek összeütközése az oroszokkal Debreczennél augusztus 2-án. — Főhadoszlopunk (a zöm) helyzete amaz összeütközés alatt és közvetlenül utána. — Visszavonulásunk Nagyváradig. — A fenytéket érdemlő Nagysándor tábornok iránti látszólagos elnézésem. — A debreczeni augusztus 2-ának következményei és ezek befolyása a további dispositiókra. — Szakadatlan visszavonulásunk Nagyváradtól Aradig.)

Mikor én július 27-én reggel szerencsi főhadiszállásomról a Kossuthal való találkozásra elindultam: akkor az előtte való napon Miskolcznál tétlenül maradt (általunk az orosz főhadsereg *zömének* tartott) ellenség felállításán járőreink, valamint kémeink még semmi változást nem vettek volt észre. És szintűgy hiányzott akkor a főhadiszálláson minden tudósítás arról, hogy az ellenség Tisza-Fürednél az átkelést a Tisza bal-partjára már kierőszakolta.

Ezért azt reméltem, hogy a főhadiszállást 48 órára, a mennyi időt arra a találkozóra — jövetet és menetet is beszámítva — szántam, különös aggodalom nélkül elhagyhatom, a nélkül tudniillik, hogy távollétem alatt az ellenségnek oly vállalatától kelljen tartanom, mely hadászati felállításunkat a Hernádnál lényegesen kiforgassa értékéből; mert, a mint már említettem, a magunk előtt képzelt orosz főhadseregnek vesztelését Miskolcznál arra magyaráztuk, hogy az orosz hadvezér, mielőtt valamely nagyobb vállalatba fogna, az északi Bányavárosokból közeledő Grabbe-hadtestet be akarja várni.

A korábbi fejezetekből már ismeretes körülmények ismétlése ugyan már untató is lehet; de én mégis kénytelen vagyok rá emlékeztetni, mikép e napokban a vett értesítések után az orosz főhadserég* összes erejét 60,000-nél nem többre becsültük, holott az tetteleg 120,000 emberből állt, a mit már csak — orosz fogságunkban tudtunk meg.

Mert meg kell magyaráznom azt a tényt, hogy a július 27-én Nyiregyházán vett hír, miszerint az ellenség Poroszló és Tisza-Füred közt már átkelt a Tiszán, engem kellemetlenül meglepett ugyan, de azért korántsem ejtett az iránt kétségbe, hogy további visszavonulásunkat a Berettyó-vonalig (Tiszán túl e legközelebbi támpontunkig) mégis folytathassuk. Hanem azt igenis átláttam, hogy most már ezt a visszavonulást rögtön meg kell kezdenünk, követezképpen a Kazinczy hadosztály fölszedéséről most már le kell tennünk. Éppen azért nem kételkedtem a mondott visszavonulás kivihetőségében, mert azt hittem, hogy az orosz főhadserég zöme Miskolcz mellett áll, tehát a Tisza-Fürednél a balpartra átkelt része aligha lehet akkora, hogy a tiszántúli rónán a Berettyó vizéig menetelünknek sikeresen útját állhassa. De a haladéktalan elindulást azért tartottam szükségesnek, mert a tiszafüredi balpárttal együtt *elveszett ránk nézve annak is a lehetősége*, hogy az ellenséges tömegek halmozódását ezen a hadászati ponton megakadályozhassuk, vagy csak ellenőrizhessük is. Ha tehát még tovább is a Hernádnál időzünk, az orosz hadvezér csakugyan megteheti azt, hogy túlnyomó erővel ellepven a mi hátrálási vonalunk vidékét, minket oldalt le Erdélybe, vagy éppenséggel föl Máramarosba szorít, s ezzel az ország alvidéki seregeitől mindenesetre elzár — s előreláthatólag minden időre.

Végkép elodázhatatlan lett azonban a mi hernádi felállításunk elhagyása, midőn a Hernád felső vidékéről július 28-ika folyamában több rendbeli egymást kölcsönösen igazoló jelentés érkezett a főhadiszállásra, melyek azt a kósza hír alakjában már egy nappal előbb Szerencsig elhatott ujdonságot minden

* A Haynaunak átengedett Paniutine tábornok alatti orosz hadosztálylyal, valamint az Erdélyben Bem altábornagyot szorongató Lüders alatti orosz hadsereggel szemben kell itt a «főhadserég» alatt a Paskevics herczeg közvetlen vezénylete alattit érteni. A ford.

kétségen kívül helyezték, hogy egy csak az imént hazánkba betört *ujabb* orosz hadtest (*Báró Sacken*) Kassa felől déli irányban Tokaj ellen nyomul. Mihelyt ugyanis ezen hadtest Hidas-Németinél átkelt a Hernád balpartjára: azon pillanattól fogva hadseregünk felállítása jobboldalt hadászatiilag meg volt kerülve és Tokaj az egyetlen kész hiddal mögöttünk, melyen a Tisza balpartjára átkelhessünk, maga is közvetlenül veszélyben. És így már egyedül ezért is kénytelenek voltunk rögtön a Hernád melletti felállításból a Zombor és Bodrog-Keresztúr, Mád és Tarczal közti útesomópontig vonulni hátra. *Itteni* huza-mosb megállapodásunk pedig, nemis tekintve a helyi viszonyok harcászati szempontból kedvezőtlen voltát, akkor sem lett volna indokolva, ha Tisza-Fürednél is a balpart még a mi hatalmunkban volt volna; mert mihelyt az orosz új hadtest Kassa közt és köztünk a színen megjelent, hadtestünk további helytállása a Tisza jobbpartján teljesen elvesztette azt a jelentőségét, melynél fogva eddig (60,000-nek hívén az orosz főhad-sereget) azt remélhettük, hogy *hadműveleti basisának felté-séből, nem fogja merni baloldalunkat Tisza-Füreden át meg-kerülni*, hanem a mi tiszta-jobbparti felállításainkat fogja arcz-ban megtámadni; mely esetben nézetem szerint az orosz fő-hadsereg déli irányú előre nyomulásának a felső Tiszánál hosszabb időre gátat vetni nem volt volna részemről megold-hatatlan feladat.

Július 27-én, mialatt én oda jártam, Miskolcz felől ellen-séges lovasság nyomult elő Ongán át a mi III. hadtestünknek Gesztelynél és Káknál foglalt felállítása ellen. Ezen előnyomu-lás azonban csakhamar csupán kémszemlének bizonyult, mert a támadó lovasság előőrseink villámgyors és vakmerő meg-rohanása után a komoly harcz elől határozottan kitértek és csakhamar Ongát is elhagyták.

Másnap aztán az ellenség a III. hadtestünket említett fel-állításában, ugyancsak Miskolcz felől Ongán át Gesztelynek tartva, a leghevesebben megtámadta.

Gróf Leiningen tábornok csak a védelemre szorítkozott ugyan: de oly védelem volt ez, mely a támadó ellenséget több órai ütközet után a csatatérnek és rajta sebesültjeinek is gyors odahagyására kényszerítette.

Ezúttal az ellenségnek, úgy látszott, igen komoly szándéka

volt ezzel a támadással; mert nem lehet tagadni, hogy, ha az ellenség győz és győzelmét erélyes üldözéssel toldja: akkor a Hernádnak gesztelyi és káki balpartjával együtt hadseregünknek is nagy része — jelesül balszárnya — odavész. A támadás hevességéről ítélve, semmi kétség, hogy az ellenségnek most ez egyszer hernádi felállításunkat közepén keresztül szakítani volt komoly szándéka: de ezzel a szándékkal ellenmondásban állt a támadónak számereje, melylyel hozzá fogott és mely mindazoknak a közönségesen ismeretes nehézségeknek is legyőzésére, melyek az e fajta vállalatokkal együtt szoktak járni, mindenestre elégtelen volt.

Ezen feltűnő aránytalanság a július 28-ikai támadás eszköze és sejtett célja közt, oly körülmény volt, melynek egyedüli plausibilis megfejtése most egyszerre azt az erős aggodalmat keltette fel bennünk, hogy a Hernádtól a Tiszán át a Berettyóhoz való visszavonulásunk kedvező időpontját talán már el is mulasztottuk és hogy a Berettyó-vonalt vagy többé nem, vagy csak a legnagyobb erőfeszítéssel fogjuk még elérhetni.

Hogy az oroszok július 28-án Gesztelynél csak amúgy vaktában találtak volna belénk bollani, ezt azért nem lehetett ama heves megrohanás magyarázatául elfogadni, mivel már előtte való napon éppen ezt a pontot puhatolták, azt erősen megrakottnak találták és csapatjainkat éppen nem tapasztalták csatakerülőknék, következésképen — a Sajónál is július 25-én tapasztalt erélyes ellentállásunknak friss emlékeztében — éppen nem várhatták azt, hogy a Hernádnál kevésbé erélyes ellentállásra fognak találni.

Sokkal természetesebben véllük úgy magyarázni meg a július 28-án hernádi felállításunk ellen intézett támadást, hogy az orosz hadvezér a maga hadművelleti bázisát most már a báró Sacken lovassági tábornok alatt legujabban betört hadtest által biztosítva lenni látván, a maga (föltevésünk szerinti) zömét már július 27-ike folyamában Miskolcztól Tisza-Füred felé útnak indította és hogy a július 27-iki és 28-iki ütközetek csupán erőszakos tüntetések valának, amaz oldalmenetnek s a tiszafüredi megkerülőnek palástolása végett.

Ezen hozzávetés szerint az oroszok (vélelmezett) zöme, mely július 26-án még Miskolcznál táborozott, július 28-án

valóban már Poroszló és Tisza-Füred közt átkelhetett a Tisza balpartjára s ezzel hadseregünk balszárnyának hadászati megkerülését be is fejezhette — míg mi azalatt még mindég, az arczul-támadtatás várakozásában, Baksától Körömig a Hernád mellett álltunk. Ennélfogva azt, hogy Debreczent veszély nélkül megjárhassuk, többé nem lehetett remélnünk. A Berettyóhoz *más*, a debreczeni úttól keletnek eltérő vonalt kellett választanunk és azonkívül azon lennünk, hogy a Hernádnál elmulasztott időt erős menetelek által pótoljuk helyre a mennyire lehet. Szerencsére gróf Leiningen tábornoknak azon erélyes magatartása következtében, a melylyel az ellenségnek Gesztely ellen intézett utolsó támadását visszaverte, hadseregünk visszavonulása legalább a Hernádtól Tokajon át a Tisza balpartjáig az ellenség általi üldöztetés ellen biztosítva volt.

Így a hadsereg július 28-án az éj beálltával elindult a Hernád mellől és 29-én Vaskapura (a Tisza balpartján, a tokaj-nyiregyházi úton) — július 30-án pedig Nyiregyházára ért.

Ezalatt arról értesültünk, hogy az ellenség Tisza-Füredről nem is Debreczennek, hanem a Tisza balpartján fölfelé tart, — nyilván oly szándékból, hogy nekünk, ha még tovább is a Hernádnál időzünk, a további levonulást egyenest azáltal tegye lehetetlenné, hogy a Tisza balpartját szállja meg Tokajjal szemben.

Arról, hogy az ellenség Debreczen felé is nyomult volna előre, sem Nyiregyházára menetelünk közben, sem azon rövid idő alatt, melyet ezen városban töltöttünk, semmi bizonyosat nem bírtunk megtudni. De az ellenség kérdéses mozdulatának sokkal nagyobb volt a valószínűsége, semhogy szabad lett volna arra bizakodnunk, hogy további levonulásunk a debreczeni vonalon még veszély nélkül eszközölhető.

Ezért hadseregünk zöme (a III. és VII. hadtest) Nyiregyházán a debreczeni útról keletnek letérve, a Nagy-Kállón, Nyir-Adonyon, Vámos-Pércsen és Nagy-Létán át a Berettyó balpartján fekvő Kis-Marjára vivő útra irányított, míg Nagysándor tábornok az I. hadtesttel — a mely Vác (július 15-ike) óta egyetlen egyszer sem ütközött meg az ellenséggel — azt a feladatot kapta, hogy a hadsereg zömének *oldalvédül* szolgáljon és e végből Debreczennek vegye útját s onnan tovább

Derecskén és Berettyó-Ujfalun át folytassa a Berettyó balpart-jáig, a hol megérkezvén, azonnal a nagyváradi országút nyeregében vegyen állást.

Hogy a hadsereg zömének és az oldalvédnek kombinált mozdulatait azon kettős tekintettel egyeztetsem, miszerint egyrészt a Berettyóvonalt mielőbb birtokunkba ejtsük, másrészt a súlyos veszteségeket kikerüljük, a következő menetrendet adattam ki :

július 31. *a zöm* Nagy-Kállóba; *az oldalvéd* Hadházra ;
 auguszt. 1. « « Nyír-Adonyba ; « « Debreczenbe ;
 « 2. « « Vámos-Pércsre ; « « Debreczenbe ;
 « 3. « « Nagy-Létára ; « « Derecskére ;
 « 4. « « Kis-Marjára ; « « Berettyó-Ujfaluba.

Nagysándor tábornoknak, az oldalvéd vezetőjének világosan meg volt parancsolva, hogy minden *túlnyomó* erejű ellenséggel szemben térjen ki a *komoly* küzdelem elől, még pedig a hadsereg zömére való oldalvásti visszavonulás által, ha az ellenséggel még Debreczenen innen talál összeakadni. Ellenkező esetben, ha tudniillik *maga elébb éri el Debreczent és azután ott támadja meg túlerő hadtestét : akkor térjen ki a komoly harc elől azáltal, hogy a részére előírt utat gyorsan folytatja Berettyó-Ujfaluiig.*

Ezen intézkedéshez képest július 31-én és augusztus 1-én, a meddig tudniillik annak a lehetősége tartott, hogy Nagysándor tábornok még Debreczen *előtt* találkozik az ellenség támadásával, — a hadsereg zömének nem volt szabad az oldalvéddel egyenlő színvonalon haladnia ; ellenkezőleg, annyi előrehaladást kellett engednie az oldalvéd előnyére, a mennyi (hasonlítsd össze a térképen a július 31-ére és augusztus 1-jére kiadott menet-állomásokat) okvetlenül szükséges annak megelőzésére, nehogy Nagysándornak esetleg a zömünk felé való visszavonulása *oldalmenetté* fajuljon el, máskülönben abba az alternatívába jut Nagysándor, hogy a Debreczenből Hadház irányában vele szembe jövő, vagy őt Debreczen előtt bevaró túlerős ellenség tönkre veri, vagy a zömünktől elvágja.

Ha Debreczent az ellenség még meg sem szállta, vagy ha annak valamely elszigetelten előre tolt gyöngébb csapata azt már megint elhagyta, mire Nagysándor tábornok oda ér (mind

a két eset feltehető, *ha* az orosz főerő tényleg Tisza-Füredről a Tisza balpartján *fölfelé* húzódott), akkor arra kellett irányulnia Nagysándor főgondjának, hogy valamennyi, Debreczenből a Tiszához vivő közlekedési vonalokra ismételve kiküldendő messzjáró czirkálói útján mentül biztosabb tudomást szerezzen az ellenség minden mozdulata felől. Hogy ekkor az oldalvéd augusztus 1-én napestig Debreczenben megmaradjon-e, vagy hogy az előre kapott menetdispositio értelmében még augusztus 2-án is ott pihentesse-e hadtestét: azt már csak Nagysándor tábornok belátására kellett bíznom. Ebben neki az a világosan kifejezett utasítás szolgált figyelmeztetőül, hogy túlnyomó ellenséggel szemben minden egyenetlen küzdelemtől tartózkodjék. Ha ily túlnyomó ellenséges erők őt mindjárt Debreczenbe érkezésekor találják támadással fenyegetni: ez elől is az elébb említett derecskei országúton kellett neki elvonulnia, de mindezekről egyszersmind haladék nélkül a hadsereg zömét értesítnie, hogy ez is magát a jelzett veszélyből — miszerint Debreczen felől oldalban támadják — idejében egy erőltetett menet által kihúzhassa és megint az oldalvéddel egyenlő színvonalba juthasson.

Igy szóltak az utasítások, melyeket Nagysándor tábornok Nyiregyházán kapott, mielőtt az I. hadtesttel a hadsereg zömétől külön vált, hogy azontúl a Berettyóig annak oldalvédhadát képezze.

Augusztus 1-én Nagysándor tábornok veszély nélkül ért Debreczenbe s onnan még aznap azt a jelentést is küldte a főhadiszállásnak, hogy szerzett értesülés szerint az ellenség, körülbelöl 15,000 ember, Újvárosnál áll, 3 mérföldre Debreczenhez, nyugati irányban a csegei úton.

A hadsereg zöme augusztus 3-án Vámos-Pércsre ért.

Most arra voltam elkészülve, hogy Nagysándor tábornok körülbelöl ezt fogja jelenteni: az ellenség Újváros felől túlnyomó erővel készül az I. hadtestet megtámadni és ez alkalmasint kénytelen lesz Debreczent még a nap folyamán odahagyni. De sem ilyen jelentés nem érkezett Nagysándor tábornoktól a vámospércsi főhadiszállásba, sem semminő más akár legkisebb tudósítás az I. hadtestnek (a mint utólag tudva lón) augusztus 2-án már reggel az Újváros felől előre nyomult ellenségtől erősen veszélyeztetett helyzetéről. S ennél fogva joga-

sult volt az a föltevés, hogy az ellenség részéről Újváros felől még semminemű előnyomulás nem történt Debreczen ellen és hogy az orosz hadvezér ellenünk egy főcsapáshoz készülöben, hihetőleg még csak most gyűjti hadserege zömét Újvárosnál össze.

Azonban e föltevessel ellentétben augusztus 2-ának már kora délutánján Debreczen irányából igen élénk ágyúzás hallatszott. A váratlan összeütközés jelentékenységet gyorsan megtudandók, menten lovas járőröket küldtünk ki Debreczen felé.

Az ágyúzás egy vagy két óráig tartott; azután megszűnt. De a kiküldött huszár járőrök közül egyetlen egy sem tért meg. És Nagysándor tábornoktól sem kaptam az egész délután folyamán semminemű felvilágosítást a talányszerű eseményről.

Ezen körülmények közt lehetetlen volt arról magunknak megállható képet alkotnunk, hogy mint állanak a dolgok Debreczen körül. Hogy az I. hadtestet megverték: ennek az aggodalomnak ellent mondott Nagysándor tábornok *előzetes* hallgatása. Hiszen fényes nappal csak lehetetlen volt észre nem vennie, hogy az ellenség Újváros felől közeledik Debreczenhez! és Nagysándor tábornok nem volt az az ember, a ki egy veszedelmet rejtő ellenséges előnyomulást ne tartson szóra érdemesnek; eddigelé legalább minden alkalommal mindig *több* ellenséget szokott maga előtt látni, sohasem *kevésbé* a voltánál, és veszély pillanataiban mindég sietett újabb bővebb utasító parancsokat kérni.

Viszont győzelmi hírt remélnünk nem engedte Nagysándor tábornok *utólagos* hallgatása. Hogy egy győzelmét hirdető jelentéssel ily sokáig késsék, nem volt hasonlatos hozzá. Saját-ságos egyéniségéhez sokkal inkább talált, ha azt tesszük fel róla, hogy vereséget szenvedvén, a fejét elvesztette — s azzal együtt *a megemlekezést az oldalvéd parancsnokának leg-sürgősebb kötelességéről.*

A tőlünk Debreczen felé kiküldött huszárörjárók következetes odamaradása is egyaránt volt balra is, jobbra is magyarázható jelenség. Az első esetben, ha Debreczennél csatánk veszett, az ellenség kezébe eshettek: a jobbik esetben a magyar fegyverek váratlan győzelmén való örömeükben könnyen a

legelső csárdában, melyet útban értek, úgy felborozhattak, hogy a hirhordás sietőssége kiment az eszükből.

Ebben a kínos helyzetünkben mégis csak azt tartottam a legokosabbnak, hogy a hadsereg zömével másnapi hajnalig Vámos-Pércsen megmaradjak: mert *csak itt* lehetett számot tartani másnap reggelig Nagysándor tábornok jelentésére, vagy az innen kiküldött őrzárók valamelyikének valahárai megjövetelére. És mielőtt megtudnám, hogy voltaképen hová lett Nagysándor tábornok az I. hadtesttel: szabad sem volt az előre megállapított és Nagysándornak miheztartás végett kiadott menetdispozíciókon, melyek szerint csak augusztus 3-án voltunk Vámos-Pércset elhagyandók — változtatnom annak veszélye nélkül, hogy a zavar, mely a hadsereg zömének és oldalvédjének kombinált mozdulataiban talán máris megesett, a változtatás által még öregbülni talál.

Jelesül pedig az, hogy zömünk Vámospércsről siessen Nagysándor hadtestének segítségére Debreczen irányában előre nyomulni: a lehető legczélszerűtlenebb lett volna, mit akár *az ágyúzás tartama alatt*, akár ennek *megszüntével* megparancsolhattam volna. Azon említettem kettős hadászati cél, miszerint idejekorán érkezünk a Berettyó-vizéhez és hogy súlyos veszteségektől megóvjam a hadsereget, csak úgy volt elérhető, ha a Tisza és Berettyó közti területen, a mennyire lehet, kitérünk az oroszok útjából, — nem pedig úgy, hogy felkeressük őket. Ezen meggyőződésből indulván, tiltottam volt el Nagysándor tábornokot határozottan attól, hogy bármelyes *kritikus* küzdelembe ereszkedjék.

Ha Nagysándor tábornok ezt a tilalmat megfogadta: akkor csak győzelem lehetett (valószínűleg valamely elszigetelten előre nyomult gyöngé orosz csapat felett), a mi most oda át Debreczen körül készül, és leszámítva a bizonytalanságot, melyben engem hagytak felőle, az egész dolog tökéletesen rendben van. De ha Nagysándor tábornok nem gondolt a tilalmammal: akkor ezt — ismervén *önálló* elhatározást követelő helyzetekben tanusítottl tétovázó természetét — csak valamely gondatlansága következményének tarthattam, mely őt *mint az oldalvéd intézőjét* súlyosan terheli; de akkor egyszersmind hiányzott részemre minden támpont annak megítélésére, hogy *meddig* ment el Nagysándor tábornok ama világos tilalmam

megszegésében; akkor éppen úgy lehettek 50,000-en is, a mint lehettek 15,000-en az oroszok, a kik meglepték; akkor hadseregünk zöme, ha mindjárt az ágyúzás legkezdetén indul is el Debreczenbe, nem csak ahhoz, hogy az I. hadtestet a tönkremeneteltől megóvja későn érkezhett a csata helyszínére, hanem még maga is utána szakadhatott volna az I. hadtestnek abba a veszedelembé, melyből ezt ki akarta volna menteni.

Nekem ahhoz, hogy a hadsereg zömét az elmondott konjunkturák közt még a debreczeni *ágyúzás tartama alatt* Debreczenbe vezessem, mindenekelőtt az eddig kitűzött és követett hadászati czélokat feláldoznom, vagy pedig meggyőződésemet azok elérhető voltáról megtagadnom kellett volna.

És *a mióta az ágyúzás rögtön megszűnt* Debreczennél, attól fogva már éppenséggel megszűnt minden ok is a hadsereg zömének ily mozdulatához. Mert ha Nagysándor tábornok ott győzött, akkor a hadsereg zöme ottan fölösleges volt. Ha ellenben Nagysándor tábornok futásnak eredt a maga hadtestével, akkor hadzömünk előnyomulása Debreczen felé csakis azt eredményezheti, hogy maga örökre elvágatik az oldalvédjétől s azonfölül elveszti utolsó lehetőségét is annak, hogy maga az oroszokat megelőzve érjen le a Berettyóhoz.

Én tehát, a mint már mondtam, arra határoztam el magamat, hogy a hadsereg zömével augusztus 3-ikának hajnaláig azon a ponton, a hol voltunk, Vámos-Pércsen megmaradok, föltéve hogy azalatt sem érkezik semmi jelentés az oldalvédtől.

Ilyen érkezett is aztán kevéssel a kitűzött határidő letelte előtt a vámospércsi főhadiszállásra. Az I. hadtestnél alkalmazott vezérkari főnök* ugyanis azt jelentette *Berettyó-Ujfaluból*, hogy Nagysándor tábornokot egy túlnyomó erővel ellene intézett ellenséges támadás Debreczentől Berettyó-Ujfaluig visszavonulni kényszerítette.

Erre hadseregünk zöme haladék nélkül elindult Nagy-Létára; emitt déli pihenőt tartott és menetét — oldalvéd hiányában saját kebeléből kiküldött kis huszár-vezények által

* A már említett Pongrácz István, utóbb nyugdíjban meghalt cs. és kir. tábornok. A fordító.

jobbaldalt kísérve — még aznap, augusztus 3-án, Kis-Marjáig folytatta.

Ha ekkor Nagysándor tábornok a kapott menetrendhez híven Berettyó-Ujfalú mögött a Berettyó vizénél a nagyváradi országút nyergében *megállapodik* és ha — a mi felől engem még mindig felvilágosítás nélkül hagyott — nem igen nagy veszteséget szenvedett Debreczennél: akkor még hagyján! az előző nap szerencsétlensége a maga következményeiben nem is volt annyira gonosz, mint mennyire hittem

De Kis-Marjára érvén, itt csakhamar arról értesültem, hogy Nagysándor tábornok szükségesnek tartotta már a Berettyóvonalt is odahagyni és szakadatlanul tovább relirálni Nagy-Várad felé. Egyszersmind némi hiteles adatot szereztem hadtestének bomlott állapota felől. Tüzérségének nagyrészt egészen elvesztette és jó szerencse, hogy hadzömünk kiküldött huszár járőrei azt azon a vidéken, melyen mi keresztül vonultunk és a hol Nagysándor tábornok kérdéses eltűnt ágyúi bolyongtak, fölfedezték és így azok megkerültek.

Ilyen körülmények közt — a mihez még az is járult, hogy a Berettyó vize, a mint most megtapasztaltuk, a nyári szárazság idején csak helylyel-közzel akadály a hadjáratban — átláttam, hogy le kell tennem arról, hogy az orosz főhadzsereg előrehaladását itt feltartóztassam. Minthogy Nagysándor tábornok, mint már említettem, Berettyó-Ujfalutól, ha jól emlékszem, egész Mező-Keresztesig hátrált s énnekem azt kellett hinnem, hogy ezt az oroszok által hevesen szoríttatva tette: a hadsereg zömének Kis-Marján továbbtartó megállapodását veszélyesnek tartottam, mert Nagysándor tábornok előrelátható erélytelen ellentállását tekintve, megtörténhetik, hogy az oroszok hadzöme a mienket Nagy-Várad elfoglalásában megelőzi s ezáltal a Bánságba való visszavonulásunk további útját bevágja.

Ezért hadzömünket még augusztus 3-án este elindítottam Kis-Marjáról Nagy-Várad felé, hogy szükség esetén már augusztus 4-én Nagy-Váradra érjen.

Ütközben Biharon megtudtam, hogy a legelső orosz járőrök augusztus 3-án este még csak Berettyó-Ujfalúig hatoltak előre, hogy tehát Nagysándor tábornoknak éppen semmi oka nem volt, már augusztus 3-án reggel Mező-Keresztest is oda-

hagyni. Épp oly kevéssé lévén most már nekem okom arra, hogy a hadsereg zömét, mely Nagysándor eszeveszett hátrálása miatt kénytelen volt augusztus 3-ika napkeltétől augusztus 4-ikének késő reggeli órájáig *egyhuzomban hét mérföldet menni*, ugyanaznap még két mérfölddel tovább Nagy-Váradig hajtsam: én vele ezt a várost már csak másnap augusztus 5-én értem el; hol is az megint egyesült az oldalvéddel, az I. hadtestnek itt összeszedett foszlányaival.

Joggal azt kérdezhetni tőlem, hogyan történhetett az, hogy én Nagysándor tábornokot, daczára Vácznál elkövetett gondatlanságának, a hol ő július 16-ika és 17-ike közti éjszakán táborából elvonulása alkalmával világos parancsom ellenére előőrseit bevonta és magával vitte s ezáltal tette lehetővé, hogy az oroszok észrevétlenül ránk lephettek; daczára azon súlyos kötelelességszegésnek, melylyel ő, mint a hálvéd parancsnoka, július 18-án és rá következő éjjel Balassa-Gyarmattól kezdve, nemcsak a meddig az oroszok minket keményen szorítottak, hanem még az üldözés megszűnte után is, a hadsereg zömét pihenés nélkül odábbvonulni kényszerítette, mígnem végre bajtársai őt kényszerítették, hogy helytálljon és a könnyű szerrel védelmezhető rárosi pozíciót szállja meg és tartsa, melyet ő mindazáltal a rákövetkező éjjel, ámbár az oroszok meg sem támadták, vad rendetlenségben otthagyt s ezáltal az egész hadsereget oly zavarba hozta, hogy egész existenciáját kockára tenni egyetlen kozák járőrsapatnak merész rajtütése is elegendő lett volna; daczára a súlyos vereségnek, melyet ő Debreczennél világos tilalmam megszegése által hozott hadtestére; daczára a rákövetkező észtelen hátrálásnak, melyet egész Mező-Keresztesig folytatott: hogyan történhetett (mondom), hogy én Nagysándor tábornokot minden esetek daczára, melyek az ő tábornoki diszkvalifikációját minden tekintetben eléggé bebizonyították, mégis megtűrtem a hadseregnél? Ezt a kérdést valóban joggal intézhetni hozzám, a ki annak idejében két más hadtestparancsnokkal, Asbóth ezredessel és Knézich tábornokkal oly kérlelhetlen szigorún elbántam s a ki általában ahhoz sohasem értettem, hogy a «Szelid» és «Elnéző» mézízű jelzőkre rászolgáljak hivatalos szereplésem idejében.

Erre a kérdésre a következő sorok talán megadják a választ:

Egyet kivéve, mind ez elsorolt események nem játszódtak le közvetlenül szemem láttára. A felölök utólag szerzett felvilágosítások, a szerint, hogy kiktől eredtek, sok tekintetben eltérők valának. Így aztán *rövid úton* nem lehetett a valódi tényállást minden kétségen fölül megállapítani. Másfelől Nagysándor tábornok jól értett hozzá, a mind ez esetekben őt terhelő vétség leglényegesebb részét mindig oly körülményekre hivatkozással magáról elhárítani, mely körülmények elhihetők voltak nem lehetett tagadni.

Így azt, hogy ő augusztus 3-án egészen Mező-Keresztesig meghátrált, csapatjainak dezolált erkölcsi állapotával mentegette, melyet tagadni annál kevésbbé lehetett, mert az I. hadtest tisztjeinek egy része egy huzomban Nagy-Váradig, más némely része (a mint később értesültem) Aradig menekült.

Így azt a tényt, hogy ő augusztus 2-án Debreczennél az oroszok túlerővel való támadását ki nem kerülte, oly körülmények elsorolásával mentegette Nagysándor tábornok, melyek közvetlenül és kizárólag az általa debreczeni táborából Ujváros felé előretolt biztonsági különítménye parancsnokát terhelték. Azt ugyan nem tagadhatta Nagysándor, hogy verőfényes délben lepték meg az oroszok: de erre ő viszont el tudta sorolni mindazokat az intézkedéseket, melyeket ő az ilyes meglepetések ellen megtett; és ki tudta mutatni, hogy nem az ő személyének tulajdoníthatni ez intézkedések elégtelenségét. Nagysándor tábornok ugyan nem tagadhatta azt sem, hogy az oroszok *támadása őt nem hadteste élén, az arcz előtti díszhelyén érte*, hanem díszhelyén egy hazafias lakomának, melyet az ő és tisztikara ünneplésére a város előkelő polgárai rendeztek: de ő erre megint azt felelte, hogy az ellenség őt bizonyosan nem diszlakománál, hanem a hadtest élén érte volna, ha a biztonsági csapat parancsnoka megteszi vala a kötelességét.

Rárosi megfutamodását (július 18. és 19. közti éjjel) azzal mentette Nagysándor tábornok, hogy elvonulását akkor az ott a csapatok közt rejtélyes okból hirtelen támadt óriási keveredés tette szükségessé, mely oly nagy fokra hágott, hogy többi közt például csaknem valamennyi huszár és szekeresz ló egyszerre kitört, mintha veszett lenne; mire ő kénytelen volt a rárosi útszoros megtartása végett elfoglalt pozíciót

menten odahagyni és egész hadtestével nyomát követni az eltűnt lovaknak. Ily viszonyok közt aztán tulajdonképen még nagy érdemül kellett öneki felróni, hogy az ágyúkból ki sem fogatott; így legalább a szekereszlovak nem szaladhattak el a nélkül, hogy az I. hadtest összes tüzérségét is egyúttal megmentsék a fenyegető ellenség elől! . . . A fenyegető ellenség elől?! Kétségkívül; mert hiszen Nagysándor tábornok legelőször azon állítással mentegette megfutamodását a rárosi felállításból, hogy ezt az ellenség már megkerülte volt; és csak mikor állítása utóbb tarthatatlanná vált az el nem tagadható ténynyel szemben, hogy az ellenség éppen abban az időben az üldözéssel felhagyott: vélekedett úgy (Nagysándor), hogy hát ha kozákok nem voltak, akkor farkasok lehettek, a kiktől magát Rárosnál éjnek idején körülkerítve és meglepetve lenni hitte.

Igaz, hogy mikor Nagysándor tábornok ily bizonytalan módon jelölte meg azt a veszélyt, mely őt ama végzetes éjjeli menekülésre ösztönözte — ez utóbbinak szükséges voltát kellőkép megállapítani nem igen lehetett és nagyon az a látszata volt a dolognak, mintha azon éjjel Nagysándor tábornoknak a férfiasság színvonalán jóval alul szállt volna le a szíve. Másrészt azonban az a körülmény, hogy azon éjjel tényleg az I. hadtestnek száznál sokkal több huszárlóva elszáguldozott, eltagadhatatlan tanúbizonyságot tett arról a határtalan zavarról, mely ezen hadtest csapatai között lábrakapott volt; és Nagysándor tábornok esküdözött, hogy ő mindent megkísérelt a hadtestében mutatkozó feloszlás megakadályozására, de utóljára is csak azzal volt képes a hadtestet úgy a hogy együtt-tartogatni, hogy a visszavonulást akkor éjjel is folytatta; azt az első állítását végre (mondá), miszerint az oroszok őt oldalt megkerülték, valamint azt a későbbit, miszerint farkasok jártak a táborban s ezek okozták a riadót, ő nem is a maga mentiségére, hanem csapattjai állapotának szépítgetésére kockáztatta s több effélét . . .

Hasonló módon mentegette Nagysándor tábornok végre azt a tényt is, hogy ő július 18-ikának folyamában, miután Pöltenberg tábornok neki adta át a hátvédi szolgálatot, egyetlen egyszer sem teljesítette azt a köteleességét, hogy minden ereje megfeszítésével határt vessen az ellenséges üldözések-

nek. Ezt tudniillik az ötlet akkor közvetlen közelből szorongató ellenség nagy sokaságával mentegette . . .

Már most sem ekkor, sem Rárosnál, sem Debreczennél, sem a Mező-Keresztesig történt futásnál én személyesen nem voltam jelen; a pillanatnyi körülményekről tehát nem volt közvetlen tudomásom; és így módomban sem állt közvetlenül meggyőződni, hogy Nagysándor tábornokot mennyire terheli a felelősség ama körülmények közt elkövetett azon cselekedeteiért, melyeknek következményei őneki a hadtestparancsnoki állásra való teljes diszkvalifikációját föltétlenül bebizonyítani látszótlak.

Egészen másképp állt a dolog, a mint tudva van, Knézich és Asbóth hadtestparancsnokokkal szemben június 20-án Perednél. Ott igenis megvoltak a föltételek a rögtöni ítélkezéshez; az én részemen: a tényálladéknak közvetlen felismerése és megállapítása a helyszínén; a vétkesek részéről: teljes lehetetlensége annak, hogy a felelősséget magokról másokra hárithassák.

Hogy Nagysándor eseteiben az ő vétkességének igazi mértéke felől oly körülményes felvilágosítást nyerjek, hogy annak alapján meggyőződésemet megnyugtató ítéletet hozhassak: ahhoz nekem *formális vizsgálati eljárást kellett volna elrendelnem* ellene. De ehhez akkori helyzetünkben nem volt meg sem az idő, sem az alkalom.

A hevenyében megfenyítő eljárást én Nagysándor tábornok ellen csupán egy ízben, az említett váczai esetben alkalmazhattam volna. Ekkor személyesen tettem volt őt felelőssé érte, hogy a tábora előtt kiállított előőrseit ott vesztleg állni hagyja! mikor hadtestével maga elvonul. Előőrsei ennek daczára elvonultak vele. Ez egyszer lehetetlen volt a felelősséget másnak varrni a nyakába. És valóban az a látszata lehet a dolognak, hogy én akkor feltűnő gyöngeséget árultam el Nagysándor tábornok irányában, mikor őt engedetlensége daczára az akkori rendkívül válságos körülmények között a hadtest élén tovább is meghagytam. Mindazáltal ez részemről nagyon meggondolt és megindokolt cselekedet volt.

Hogy Nagysándor tábornok a legkevésbé rátermett volt a fővezérletem alatti hadtestek parancsnokai közül: már azon váczai napok *előtt* sem volt titok többé. De éppen oly jól tud-

tam azt is, hogy ha az I. hadtest vezetését annak kebelbeli hadosztálynokai valamelyikére bízom, ezen változástól még kevesebb jót remélhetek, mint ha Nagysándort a már egyszer rábízott helyén meghagyom. Hogy tehát az I. hadtestet kétségtelenül ügyesebb vezetésre bízhasam, nekem a III. vagy a VII. hadtest hadosztálynokai valamelyikével kellett volna felváltatnom Nagysándor tábornokot. De ennek a kísérletnek ismétlésétől határozottan óvtak a június 21-én Perednél a II. hadtesttel, hasonló vezényváltozás következtében tett tapasztalásaim. Abban a kétségbeejtő helyzetünkben Váczon nekem ama tapasztalatok után még mindig tanácsosbnak látszott az I. hadtestnek a maga régi gyöngébb parancsnokát meghagyni, mint rögtön egy ámbár kétségtelenül tehetségesebb újat állítani az élére, a ki sem az egész hadtestnek, sem különböző csapatjainak sajátságos szellemét nem ismervén, *harczászati* hibáktól ugyan óvakodhatik, de a *fegyelmi* téren bajosan kerülheti ki, hogy hibát el ne kövessen; válságos esetekben pedig — ezt tulajdon tapasztalásaimból mondhatom — a parancsnok *fegyelmi* baklövési többnyire sokkal veszedelmesebbek amazoknál.

Én tehát, mikor Nagysándor tábornokot fogyatékos megbízhatósága és egyébképen is gyöngé tehetségei daczára nem mozdítottam el már Vácznál a rábízott I. hadtest vezényétől: a pillanatnyi körülmények kényszere alatt cselekedtem, abból a nézetből indulván ki, hogy ez még mindig a viszonylag legkevesebbé káros, még pedig annál inkább az, mert feltettem magamban, hogy Nagysándor tábornokot ezentúl komoly feladatok megoldása közben a helyszínén személyesen fogom szigorúan szemmeltartani. Ezen szándékom kivitelében azután, sajnos, megakadályozott a váczi események folyamában más ponton szükségessé vált személyes részvételem és testi erőm túlerőltetése következtében beállt tudvalévő fizikai tehetetlenségem.

Nagy volt az anyagi veszteség, mit az I. hadtest augusztus 2-án Debreczennél vallott, még sokkal nagyobbak az erkölcsi veszteségek. Ez utóbbiak miatt a biztonsági szolgálatot a visszavonulás további folyamában többé lehetetlen volt megnyugvással Nagysándor tábornokra bízni.

Ezért úgy intézkedtem, hogy ezentúl az I. hadtest járjon

elül, még pedig augusztus 6-án indulván Nagy-Váradról Arad felé. A III. és VII. hadtesttel ellenben a mondott egész napon át Nagy-Váradon akartam maradni, hogy ezáltal az I. hadtest és parancsnoka egynapi menettel előbbre haladhassanak és így az ellenségtől jöhető minden veszély ellen biztosítva, többnap nyugodt menetelés közben ráérjenek abból az elszontyolodásból, mely a debreczeni vereség következtében magát beléjük fészkelte, némileg kiépülni, a mire nézetem szerint mind a kettőnek (Nagysándornak és hadtestének) nagy szüksége volt.

De augusztus 5-én délelőtt Nagy-Váradon a hadügyminisztertől, Aulich tábornoktól oly rendeletet vettem, melyből az derült ki, hogy *Dembinski* altábornagy — ellenkezőleg, mint a mit a korábbi szegedi tudósítások után hinnem kellett — nem az offensívát ragadta meg Haynau tábornagy hadserege ellen, hanem már *augusztus 1-én a Tisza jobbpartját föl is adta* és a balpart védelmére szorítkozott; továbbá, hogy magam most már visszavonulásomat tekintet nélkül az orosz főhadsseregre, meggyorsítsam és előre tudassam a kormányval azt a napot, melyen a parancsaim alatti hadsereg Aradra fog érni.

Ezen rendelethez képest az I. hadtestet én még aznap, augusztus 5-én, a III. és VII. hadtestet pedig augusztus 6-án indítottam el Nagy-Váradról Aradra. A hadügyminiszternek pedig rögtön bejelentettem, hogy a hadsereg egyharmada *augusztus 10-én*, a többi része *augusztus 11-én* fog Aradra érkezni.

Ütközben a hadügyminiszternek oly tartalmú újabb rendeletét és értesítését vettem, hogy *Dembinski* altábornagy már a *Tisza balpartját is feladta* és azt a parancsot kapta, hogy *Aradvárra vonuljon vissza* s ott a parancsom alatti hadsereggel egyesüljön; miért is *én ez utóbbinak menetelését akkép siettessem, hogy legalább egy részével már augusztus 9-én érkezzen meg Aradra.*

Ezen újabb rendeletnek eleget teendő, a hátralévő menetállomásokat összevontam, úgy hogy tényleg az *I. hadtest már augusztus 9-én*, a III. és VII. hadtestek pedig *augusztus 10-én* meg is érkeztek Aradra.

HARMINCZHATODIK FEJEZET.

(Különféle körülmények, szálló hírek és események utólagos elmondása a Hernádtól Aradig való visszavonulásunk napjaiból.)

Az előző fejezetben többrendbeli oly körülményeket, szál-longó híreket és eseményeket, melyek a hadjárat alakulására befolyással nem valának, hallgatással mellőztem, nehogy a Hernádtól Aradig való visszavonulás hadmiveletei egységes elbeszélését megzavarjam.

Mielőtt azonban ezeket a körülményeket, híreket és eseményeket is most utólag szóvá tenném, előbb még saját személyes álláspontomról kell egyet-mást elmondanom, melyet egyfelől az általam vezényelt hadsereggel szemben, másrészt Kossuth és az ő személyes vagy politikai hívei és ellenei irányában elfoglaltam.

Én, a mint tudva van, Komáromban az ott töltött utolsó napokban azt tapasztaltam, mikép azon erős meggyőződésemben, hogy Magyarország ügye immár menthetetlenül veszendő, és hogy éppen ezért e pillanatban a legközvetlenebb hazafias kötelesség: a reménytelen küzdelemnek gyorsan és dicsőségesen véget vetni, az akkor ott még együtt lévő hadseregünk főembereinek többsége nem osztozott. Ennek daczára én — a mint a 27. fejezetben leírt komáromi eseményekből hasonlóképen tudva van — ama kötelesség teljesítésére a főhadsereget egy haditanács határozata útján akartam rákényszeríteni. És az is tudva van, hogy ez nekem nem sikerült; és hogy a július 6-iki komáromi haditanács azt az indítványomat (mely szerint a főhadsereg Komáromnál megmaradván, támadjon az osztrákokra) Klapka tábornok «jobbítmányának» egyúttali elfogadása által (miszerint az osztrákok felállításán keresztül-törési kísérletünk után, akár sikerül, akár nem, főhadseregünk

nagyobb részének a kormányval s az ország déli részében összevonuló hadakkal való egyesülése állapítottassék meg a legközelebbi hadműveleti célul) szűkebb körre szorította. És szintűgy tudva van, hogy azon haditanács tagjai többsége még csak ezt az egy támadást az osztrákok ottani felállítása ellen, sem vette komolyan és hogy az illetők másnap, tudtomon kívül a hadseregnek a Duna balpartján való levonulását készítették elő; hogy én erre a hadsereg főparancsnokságáról önként leköszöntem és azt ugyan a hadsereg küldöttjeinek fölszólítására megint átvenni ígérkeztem, de csak azon föltétel alatt, ha az említett haditanácsban elhatározott támadás báró Haynau táborszernagy hadserege ellen tényleg foganatba vétetik; és végre, hogy ezen, Klapka tábornok fővezetése alatt július 11-ikén tényleg foganatba vett támadásnak *sikertelensége* engem azon adott szavam alól fel nem oldhatott, hogy a főparancsnokságot megint átvegyem és most már a főhadsereg nagyobb részét (ama haditanács határozatának értelmében, melynek végrehajtását magam föltételül kikötöttem) a Duna balpartján, a kormányval s az ország déli részében gyülekező hadakkal leendő egyesülés végett levezessem azon nyíltan kijelentett meggyőződésem ellenére, hogy ez az egész intézkedés hiábavaló.

Ettől fogva főparancsnoki állásom nyilván nem az ideiglenes kormány tekintélyén többé, hanem — inkább ez elleni nyílt ellenszegülésben — egyesegyedül a hadseregnek személyiségem iránt kifejezett bizodalomán nyugodott, mely bizodalom maga nem alapulhatott a mi végleges győzelmünk reményén, mert ezt a reményt részemről én sem közvetlenül, sem közvetve nem élesztettem, nem biztattam. — Ez volt tehát álláspontom a feldunai hadsereggel szemben.

Kossuth és hívei irányában, a mióta Komáromból kivontunk, folyvást passzív viselkedtem; és ha az ideiglenes államfő ennek daczára indítatva érezte magát, nyilvános beszédjeiben személyem ellen agitálni: ezt én nem egyébnek vettem azon ijedtség utóhatásánál, mely az én tudvalévő meghívásomra, hogy helyezze át székhelyét Komárom várába, rajta erőt vehetett.

Kossuthnak, a vezényem alatti hadsereg sorain kívüli elleneivel nem volt semmiféle összeköttetésem; az ezen hadsereg

kebelében lévő ellenfelei pedig alárendeltjeim valának; ők *kénytelenek* voltak vesztég maradni. És vesztég is maradtak. Az a nyilatkozat, melyet ez a hadsereg, az oroszoknak fegyverlerakási felszólítására válaszul nekem tollba diktált, ez ugyan egy Kossuth elleni kirohanás komoly jelentőségével birt, de ennek sem volt semmi hordereje, valameddig a mindnyájunkkal közös ellenség özöne mind az alkotmányos monarchia elvének bajnokait, mind az április 14-ikén függőben hagyott kormányforma párhíveit a kölcsönös türelmességre kényszerítette. Egyébiránt Kossuth neheztelése a hadseregnek eme nyilatkozata miatt, szörnyűmód naiv volt, miután neki még nagyon élénk emlékezetében lehetett, mikép ezen főhadseregnek sohasem jutott eszébe, április 14-ike után egy hódolati nyilatkozattal neki kedveskedni.

A mit a hadsereghez, Kossuthhoz, ennek ellenségeihez és híveihez való viszonyomról most itt előre bocsátottam; ennél többnek magam sem jutottam öntudatára Komáromtól a Hernádig való visszavonulásom ideje alatt.

És most térjünk rá amaz említett körülmények, híresztelések és események fejtegetésére, melyek a Hernádtól Aradig folytatott visszavonulás napjaiba esnek, a vezérletem alatti hadsereg mozdulataira nem voltak semmi befolyással és ezért az előző fejezetben egyelőre hallgatással mellőztettek.

Kossuthnak már említett érthetetlen engesztelő hangú magánlevele hozzám, valamint a hivatalos meghívás a (Kard-szagra vagy Kisújszállásra) tervezett találkozóra, nem maradtak sokáig magyarázat nélkül. Szegedi hírek ugyanis a Mészáros-Dembinski-féle fővezérség működése ellen fordult általános elégedetlenségről s oly élénk rokonszenvek felől tudtak újságotlani, melyek Kossuthnak ellenem folytatott izgatásai daczára most egyszerre odanyilatkoztak, hogy engem kell valamennyi magyar hadierők főparancsnokává kinevezni. Hozzájárult csaknem e hírekkel azonegy időben Szemere Bertalannak sajátkezü magánlevele, melyben értésemre adja, hogy most itt a kedvező pillanat Kossuthot megbuktatni, és hogy csupán rajtam áll, a legfőbb hatalomban vele (Szemerével) osztkozni...

Mindezek alapján ekkép bontakozott előttem Kossuth fönt említett, hozzám intézett engesztelő hangú levelének keletkezési története:

Kossuth a közvéleménytől *közvetve* azzal vádoltatván, hogy a Mészáros—Dembinski-féle fővezérség megalkotásával a nemzeti ügyre nézve ártalmas dolgot cselekedett, szükségét érezhette, a *közvetett* vád most-most várható *közvetlenné* fejlődésének elejét venni minden áron.

E czél elérésének legegyszerűbb útja — feltéve, hogy az általános rokonszenvenek felém fordulása igaz volt — nem lehetett egyéb egy. maga Kossuth által rendezett kibékülési komédiánál a közönség vadonatúj kedvenczével szemben. Hogy pedig a közvélemény említett megfordulásában kellett valami igaznak lenni; e mellett Szemerének levele szolgáltatott kétségtelen tanúbizonytságot. Szemerének személyesen ellenséges érzülete Kossuth irányában már rég nem volt titok előttem; legalább abból a rosszakaratú módból, melyen Szemere, valahányszor a véletlen négy szemközt összehozott vele, mindannyiszor Kossuth felől nyilatkozott, kénytelen voltam azt következtetni, hogy Szemere az ideiglenes államfőnek nem annyira politikai, mint inkább *személyes* ellensége; és azon körülmény, hogy Szemere, kit irányában mindig egyformán mutatott rideg viselkedésem sehogysem jogosíthatott fel azt képzelni, hogy neki akár csak becsülésemet is, nemhogy még bizalmamat sikerült volna kiérdemelnie; hogy Szemere, a ki nek még élénken emlékeznie kellett azon erőlködéseire, melyekkel ő már ujdón respublikája mézes heteiben engem Kossuth elleni szövöttezésre megnyerni hasztalan iparkodott; hogy, mondom, Szemere ezen szövöttezési kísérleteinek ismétlését most időszerűnek tartotta: ez csak úgy volt megérthető, ha az ember a közvéleménynek énfelém fordulásáról szállongó híreket igazaknak vette.

Hiteles megerősítését e híreknek mindazáltal csak egyik országgyűlési képviselő közléseiből nyertem, a ki Szegedről jövet, július 31-én épp akkor ért Nagy-Kállóba, a mikor én is a hadsereg zömével ugyanoda bevonultam.

Ezen képviselő elbeszélte, mikép az országgyűlés többsége a provisorius kormánynak azt ajánlotta, hogy valamennyi magyar seregek főparancsnokságát én rám bizza s erre Szemere miniszterelnök a kormány nevében helybenhagyó feleletet adott az országos ülésben. Egyúttal ugyanezen képviselőtől arról is értesültem, hogy már a július 23-iki ülésben az országgyűlés

határozatilag bizonytalan időre széteszlott s a népképviselők nagyobb része Szegedről már el is indult, hogy az én táboromhoz csatlakozzék.

Én az országgyűlési többség említett indítványában a békeparl munkásságára véltem ismerni. De miután a dolgok sürgetős volta daczára fővezérré kineveztetésem még mindig késett: Szemere feleletének, melyet a kormány nevében az országgyűlésnek adott, őszinteségében erősen kételkednem kellett. Ezt a kételyemet az említett képviselő előtt, ki nekem mind ez adatokat szolgáltatta, annál kevésbé akartam titkolni, mennél inkább kellett egyéb mondásaiból azt következtetnem, hogy ő és képviselő társai az én fővezérré kineveztetésemről *igen sokat várnak*. A mondott képviselő azonban nem osztott kételyemben. Épp oly hívón, mint ő, fogadhatták képviselő társai is Szemerének hivatalos körmönfont nyilatkozatát: és így a hír, mely szerint a kormány a főparancsnokságot *valamennyi* magyar seregek felett én rám ruházta, az e hírhez tapadó minden vérmes várakozásokkal együtt csakhamar általánosan elterjedt s azonfölül újabb igazolást nyerhetett azáltal, hogy ugyanakkor az ideiglenes kormánynak két tagja hozzám való küldetésben táboromba érkezett.

A kormánynak ezen két tagja: maga Szemere és a külügy-miniszter Batthyány Kázmér gróf valának. Ezek augusztus elsején jelentek meg a főhadiszállásban Nyír-Adonyban. Mindazáltal a legelső alkalmat a velem való értekeződésre csak másnap, egy állomással odább, Vámos-Pércsen a délutáni órákban szolgáltattam nekik. Én ugyanis Szemere fentemlített levelének tökéletesen megfelelő büntetésnek tartottam e levél íróját egy ideig szembetűnő módon ignorálni s ezáltal a főhadiszálláson jelenlévő tisztek gúnyos megjegyzéseinek kitenni.

Igaz, hogy Batthyány Kázmér gróf mint Szemerének társa, szintén szenvedett alatta: de szánva ez a megalázás részemről csak az egy Szemerének volt. Hogy a külügyminisztert szintén készakarva részesítsem a Szemerének szánt fogadtatásban, ahhoz tényleges okaimnak kellett volna lenni, azt tenni föl róla, hogy neki (Batthyálynak) tudomása volt Szemerének tudvalévő leveléről, vagy hogy éppenséggel egyetértett tartalmával. És ezt róla föltenni tényleg nem volt okom.

A két miniszter váratlan megjelenésének hivatalos jelen-

tőségéről nem voltam előre értesítve. Hogy fővezérré kineveztetésem legyen e küldöttségnek célja, a mint az emberek ezt általában gyanították: ez — a köztem s a most már az országgyűlés alkalmatlankodó ellenőrzésétől megszabadult ideiglenes kormány közt létező vékony egyetértést számbavéve, előttem nagyon valószínűtlen volt. De hogy Szemere maga nem jött azon határozott szándék nélkül a táborba, hogy ama levelének hatásáról meggyőződjék és ha lehet, a Szemere-Görgey-féle szövetséget Kossuth ellen a legrövidebb úton megcsinálja: abban egy perczig sem kételkedtem. És Szemerét környeztem megjegyzései sem riasztották vissza annak beigazolásától, hogy az ő személyes úti célját kitaláltam. Legelső kérdése, melyet Vámos-Pércsen egy véletlen találkozáskor négyszemközt hozzám intézett, tényleg ez volt: *megkaptam-e a levelét?*

Szemerével négyszemközt beszélni nem is volt szándékom. De mikor végre a két miniszter kívánságának engedve, őket közös tanácskozás végett augusztus 2-ikán délután szobámba kísertem: gróf Batthyány Kázmér, szinleg egészen véletlenül néhány pillanatra hátramaradt és magunkra hagyott Szemerével.

Kevéssel ezelőtt a sűrű ágyúszó, mely nekünk Vámos-Pércsen oldaldvédünknek Debreczennél az oroszok által történt megtámadtatását jelentette, rosszat sejtető módon hirtelen megint megszűnt és ez engem folyvást rendkívül nyugtalanított. Ha ekkor nyugodtabb kedélyvel vagyok: aligha állom meg, hogy azt a valóban ritka önbizalmat, melylyel Szemere, a tőlem és környezetemtől tapasztalt éppen nem biztató fogadtatás daczára azt a fönti kérdést hozzám intézte, kellőképen nevetségessé ne tegyem. De a kínzó bizonytalanság, melyben a debreczeni összeütközés eredménye felől voltam, megövtá Szemerét egy újabb jól kiérdemelt castigatiótól.

Így aztán kérdésére (hogy levelét megkaptam-e?) egyszerűen igennel felelvén, azon valószínű szándékának, miszerint levelének tartalmára és céljára vonatkozó sok mindenfélét kérdezzessen, egyenesen bevágtam az útját azzal a hirtelen ellenkérdésemmel: *mi igaz van abban a mendemondában, hogy engem valamennyi hadak főparancsnokává kineveztek?* Erre Szemere nem igen lehetett előre elkészülve; mert először azt erősítette, hogy teljesen ismeretlen előtte ez a mendemonda

miből keletkezhetett. Mikor aztán én neki az erre vonatkozólag július 31-ikén Nagy-Kállóban hallottakat apróra elmondtam: megintelen azt beszélte, hogy fővezérré kineveztetésem az országgyűlésen szóba hozatott ugyan, de azt a mendemondát, hogy az országgyűlés kineveztetésemet javaslatba hozta és ő (Szemere) a kormány nevében arra igenlő feleletet adott volna, alaptalannak kell hogy kijelentse.

E pillanatban gróf Batthyány Kázmér megzavarta négy-szemközi beszélgetésünket — és most értesültem azon hivatalos küldetésnek voltaképeni céljáról, a mely végett a két miniszter az ideiglenes kormány megbízásából táboromban megjelent.

Ezen cél pedig nem egyéb volt, mint: az 1849. április 14-ike óta Ausztriától független alakatlan magyar állam megmentése végett a legvégső eszközhöz nyúlni és *a Romanow-dinasztiának ajánlani fel — a magyar koronát!*

Azok után, miket életemből és tevékenységemből eddig közöltem, azt vélhetné az olvasó, hogy az én indítványom, melyet a június 26-ikán Pesten tartott miniszteri tanácsülésben tettem, szülte ezt a legutolsó mentő eszmét.

De ezen nézetnek útjában áll azon eddig említetlen maradt körülmény, hogy Kossuth még sokkal 1849 április 14-ike előtt, a háza megmentésének lehetősége felől már akkor kétségbeeső honfiakat azzal a biztatással nyugtatgatta, hogy ő már megkezdte a diplomáciai alkudozásokat a külfölddel a végett, hogy a legrosszabb esetben — azon kötelezettséggel, hogy alkotmányosan kormányoz — *a Leuchtenbergi herczeg foglalja el Oroszország protektorátusa alatt a magyar királyi széket.*

Igaz ugyan, hogy amaz idő közé, melyben Leuchtenberg herceget az a nagy megtiszteltetés érte, hogy Kossuthot a végszükségben a zavarból kisegítse, és azon nap közé, melyen Szemere és gróf Batthyány Kázmér a tudvalévő küldetéssel megbízattak, közbeesett két bevégzett tény: az orosz fegyveres beavatkozás és a magyar kormánynak ez elleni keresztes-háború hirdetése; következésképen Kossuthnak ama külföldi diplomáciai összeköttetéseivel üzött kérdése sem volt egyéb azon számos szemfényvesztéseinek egyikénél, melyekre ő «Európa felszabadításának érdekében» oly feltűnő gyakran

vetemedni nem átallott. S ezen következtetés ellen én részemről nem igen tudnék valamit felhozni.

Azt mindazáltal kénytelen vagyok tagadni, hogy az ideiglenes kormányt az én június 26-iki indítványom hozta volna arra az eszmére, melynek foganatosítása most Szemerére és Batthyány Kázmér grófra bízott. Mert ha az ideiglenes kormányt már június 26-ikán az én indítványom, jobban mondva ennek egészen logikátlan erőszakos értelmezése hozta volna arra a gondolatra: akkor ezen körülmény nem maradhatott volna egy egész hónapra át minden legkisebb tényleges következmény nélkül. De ily következménynek az ideiglenes kormány cselekedeteiben a június 26-ikától július végeig lefolyt idő alatt sehol semmi nyoma.

Azon tapasztalások után ítélve, miket én Kossuthnak és Szemerének — az ideiglenes kormány ezen két, úgy állás, mint befolyás által legkitünőbb tagjának — gondolkodása és cselekvése felől gyűjtöttem, az a július végső napjaiban kelt kormánytanácsi határozat, melynek következtében Szemere és gróf Batthyány Kázmér a tudvalévő küldetésben az én közvetlen közzelemben megjelentek, a következő körülmények közrehatásából keletkezett:

1. Julius végén már az a nagy reménység, melyet széles körök a Dembinski által az osztrákok ellen állítólag tervezett *támadó* hadműveletnek kedvező eredményében vetettek, még Kossuthban és Szemerében is kialvófélben volt. Bizonyosság rá, hogy Kossuth hozzám intézett sokszor emlegetett magánlevelében a Dembinski-Mészáros-féle főparancsnokság felőli kedvezőtlen ítéletemet nyíltan magáévá tette.

2. Ugyanabban az időben az ideiglenes kormány hamar egymásután e következő jelentéseimet vette:

a) az oroszoktól hozzám intézett felszólítást, hogy rakjuk le a fegyvert — és válaszat erre,

b) jelentésemet, hogy a vezetésem alatt harczoló három hadtestnek keresztültörése az orosz főhadssereg hadművelési vonalán, azáltal, hogy a Sajóvonalt szerencsésen elfoglaltuk, immár sikerült (a mint akkor hinnem kellett);

c) jelentésemet az orosz hadtestparancsnok gróf Rüdiger lovassági tábornok közt és köztem történt levélváltásról. Ha jól emlékszem, ez utóbbi jelentéshez azt a javaslatomat fűz-

tem, küldjön ki a kormány főhadiszállásomba két alkalmas egyént az ily alkudozások továbbfűzése végett, vagy legalább tudassa velem, mit tegyek, ha az orosz hadtestparancsnok levelére adott válaszom esetleg nem marad következmények nélkül és orosz részről igazán valamelyes békekötési föltételek találnának tétetni.

3. Ezzel egyidőben a tudvalévő pisztolycserének híre terjedett el Szegeden. Jelentőségét túlhajtották. Azt ujságotlák, hogy már én a legjobb egyetértésben állok az oroszokkal; orosz közbenjárók főhadiszállásomban folyvást be- s kijárnak; a magyar tisztek a parancsom alatti hadseregből az orosz tisztekkel fraternizálnak; a háború már csak mintegy színleg foly tovább és ha nekem szabad kezem lenne a kormánytól, a béke Magyarország és Oroszország közt már rég meg lenne kötve; de a *kormánynyal* az oroszok nem állnak szóba; a haza megmentése már csak békés úton képzelhető és csakis én általam; mert csak én velem — az 1849. április 14-iki függetlenségi nyilatkozat nyílt ellenzőjével — fognak akár az osztrákok, akár az oroszok alkudozni s több efféle.

Kossuth — minden várakozásaiban megcsalódva, melyeket az e végett külföldről meghívott Dembinski altábornagynak mint hadvezérnek meg kellett volna valószínűsítania; és Bem altábornagy szorongatott helyzetét Erdélyben szintűgy jól ismervén; tehát annak immár minden reménye nélkül, hogy a Temesi Bánságban magát akár csak védőleg is sokáig tartsa, nemhogy belőle még támadólag ki lehessen törni; szintűgyan jól tudván azt, hogy az orosz főhadsereg a vezényem alatt egyesült magyar erőket aránytalanul fölűlmúlja; és ám-bár ő maga az osztrákok és oroszok kimaradhatatlan megsemmisítésére kiesztelt haditervek készítésében fáradhatatlan és kifogyhatatlan, mégis ezeknek kivihetőségében őnmaga is kételkedvén; ezen kétségbeejtő helyzetében az orosz hadtestparancsnok Rüdiger grófnak hozzám intézett levele által váratlanul meglepetve s ebben csálhatatlan bizonyosságát látván, hogy az oroszok komolyan egy Magyarországgal való nyereséges külön békekötést forgatnak eszközben; ezen föltevésben a fönti 3. pontban érintett hírek által még megerősítve; sőt éppen ezen hírek következtében engem azzal gyanúsítván, hogy saját szakállamra iparkodom az oroszokkal megegyezni.

s az ideiglenes kormányt földönfutóvá tenni; végre abban a kettős képzelődésben leledzván, hogy Magyarországot alkudozás útján még meg lehet menteni, de az ellenség egyedül én velem kész megalkudni; és így egyfelől a közvélemény által az alkudozás nyíltan vélt útjára ráterelve; másrészt attól tartván, hogy földönfutóvá teszem ha az állítólag már legjobb folyamatban lévő alkudozást tovább is egyedül én folytatom: Kossuth, Szemere által is biztatva, arra tökélt el magát, hogy ezt az alkudozást kiveszi kezemből és végső esetben még Szent István koronáját is feláldozza. *Mert csak ha többet ajánlanak fel, mint a mennyit én ajánlhatok* (nem lévén a korona az én birtokomban), remélhették Kossuth és Szemere — vagyis az ideiglenes kormány — az oroszokat rábirhatni, hogy velük (Kossuthtal és Szemerével, vagyis az ideiglenes kormánnyal) és ne én velem kössék meg a békét.

Amaz elhatározás e szerint nem lehetett sem régibb keletű, sem éretten megfontolt.

Csupán kétségbeesés szüleményének kell azt venni és a szerint itélni meg; kivált miután Kossuthnak miatta okvetlenül felettébb fatalis helyzetekbe kellett keverednie szemben a lengyelekkel, ezen egyedüli bajnoktársaival «Európa szabadságának kiküzdésében». Ezen veszedelmes következmény nem is került el Kossuth figyelmét és főleg nehogy a lengyelekkel kellemetlen összeütközésbe jöjjön, volt a Szemere és Batthyány Kázmér gróf tábori küldetésének tulajdonképeni főcélja ennyire titok leplébe burkolva.

De mert a hivatalos küldetés ténye maga titokban nem maradhatott: Kossuth annak a hírnek terjedezésél eszközölte, hogy a most nevezett két minister Magyarország generalissimusává kineveztetésemet viszi meg nekem. Ezen segédeszköz azonfölül azzal az előnnyel is járt, hogy az éppen ekkor (közhír szerint), személyem iránt terjedező-félben lévő rokonszenv nyilvánulásaival, valamint a szegedi közönség követelésével (miszerint az oroszokkal való alkudozásban nekem teljesen szabad kezét kell engedni) a kormány számolni látszott; következésképen a nyomott néphangulat ismét valamennyire föllendülhetett — a mi oly előny volt, melynek kedvéért ritkán rettent volna vissza Kossuth bármely eszköz alkalmazásától.

És hogy a nálunk alkalmazott lengyelek fegyverbarátsága iránti vékony rokonszenvem miatta most országos fővezérré kineveztetésem *híre* és az a másik *hír*, miszerint fel vagyok hatalmazva az oroszokkal saját belátásom szerint egyezkedni, — hogy Kossuthot ezek a hírek, mondom, mulhatalanul a lengyelekkel hozzák veszedelmes összeütközésbe: attól Kossuthnak mindaddig nem kellett tartania, valameddig Dembinski és Bem altábornagyok nem kapnak parancsokat *tőlem*, — valameddig Kossuth a Királyhágón innen és túl fegyverben álló valamennyi magyar seregek főparancsnokává *tényleg Bemet kinevező* kész okiratot és ezen valódi kinevezésben a csálhatatlan eszközt dugaszban tartogalja, mely által a lengyeleket minden pillanatban meggyőzheti irántok való hűségéről; — és valameddig ő a két minister tábori követsége valódi céljának következetes ellitkolása által azt a lehetőséget biztosítja magának, hogy még az esetben is, ha a lengyelek ama hírek hallatára gyanakodni kezdenének, velök azt szimatoltassa s elhitesse, hogy Szemerét és gróf Batthányi Kázmért éppen az én *ellenőrzésemre* — nehogy tervezett árulásomat elkövethessen — tehát mintegy «Európa szabadságának őrei» szerepében küldte ki főhadiszállásomba. Mindezek daczára az az egy dolog még mindég nincs megmagyarázva, hogyan remélhetett Kossuth az oroszokkal való alkudozásból hasznót húzni a nélkül, hogy a lengyeleket és velök «Európa szabadságát» utóvégre is feláldozza? És éppen ezért kénytelen az ember Kossuth elhatározását, hogy a Romanow dynasziát Magyarország koronájával megkínálja, holott másfelől az ország egyetemes hadseregének főparancsnokságát lengyelre akarja bízni (s a mint utóbb látni fogjuk, *valósággal bízta is*) kénytelen az ember, mondom, Kossuthnak ez elhatározását a *kétségbeesés örületében fogamzott, merőben meggondolatlan elhatározásnak tekinteni.*

Ezzel azonban korántsem azt akarom mondani, hogy én az oroszokkal való békekötés eszméje fölött *föltétlenül* pálczát törtem. Sőt magam is ezt az eszmét — *föltéve hogy valósítható* — még ma is az egyetlennek ösmerem el, melylyel az *akkori* körülmények közt, az Ausztria ellen fegyverben álló hazai pártok közül bármelyik is egyet ne értett volna.

A király által szentesített törvénynek (melynek felforgatása volt osztrák részről a háború célja) mind a békés hívei, mind a fegyverrel védői pártja előtt, — az egyetlen párt előtt, melynek tényleg volt veszténivalója — egyfelől az orosz fönnhatóság és másfelől az «osztrák szabadság és birodalmi egység» közt nem lehetett nehéz a választás, mielőtt szemelőtt tartotta azt, hogy ha Oroszországnak igazán Magyarország megszerzése jár eszébe: akkor arra is kell gondolnia, *hogyan tarthassa meg.*

A «ki-nem-fejezett», a függőben tartott államforma pártjának nem volt mit veszítenie, még csak egy elvet sem! a mint már címe is mutatja — ha csak az Ausztriától való függetlenség elvét nem értjük; ezt az elvét pedig — arról ugyan nyugodtan alhatott e párt is — Oroszország fönnhatósága alatt senki sem bántandja.

A «faj-republicanusok» végre abban, a mivel Magyarországnak birtak — térben az apostolkodásra — csakis nyervek széles Oroszországnak.

A lengyeleknek, az igaz, nehezen eshetett a választás Ausztria és Oroszország közt. «Európa szabadsága» itt is, ott is hoppon marad! De a mit a lengyelek aztán cselekedtek, miután Oroszország nem volt a békekötésre kapható: az ellenkező esetben is bizvást megtehették volna. Külömben én imént csupán a honi pártokat értettem. És valameddig a következő *tények*: hogy éppen miután a vezénym alatti hadsereg az orosz fegyverlerakási felhívásra feleletül *az 1848. évi törvényekre való hivatkozást dictálta* nekem tollba; és miután ezen cselekmény, gróf Rüdiger lovassági tábornok levelével és a pisztolycserével együtt mind köztudomásra jutott, éppen ezen események hajtották szárba a legvérmesebb reményeket s épp akkor kezdett az én nevem új népszerűsége vergődni; — hogy továbbá Kossuth személyesen arra szánta el magát, nem is hogy az oroszok ajánlatait meghallgassa, hanem hogy ő tegyen ajánlatot az oroszoknak; — végre hogy Szemere személyesen ezt az eltökélést végre is hajtotta, a nélkül, hogy *ezért* Szemerét vagy Kossuthot akár a «republicanus» párt, akár a «ki-nem-fejezett államforma» pártja valaha megtagadta vagy megtámadta volna — valameddig, mondom, mindezek a tények megczáfolva nincsenek: mindaddig azon

állításhoz ragaszkodom, hogy Oroszországgal pacificálni volt az akkori körülmények közt — *föltéve, hogy valósítható is* — az egyedüli mentő eszme, melyet az Ausztria ellen harczban álló valamennyi honi pártok annak elősmertek.

De a meddig az oroszok csak a fegyver lerakására szólítottak fel bennünket, békeajánlataik pedig nem voltak számunkra: éppen ez az eszme *nem volt megvalósítható*. És hogy Kossuth és Szemere ezt föl nem érték ésszel: ennek jellemzésére hasztalan keresek egy kíméletes szót.

Legelső beszélgetésemnek Szemere és gróf Batthyányi Kázmér miniszterekkel (Vámos-Pércsen), melyben az ideiglenes kormánynak azt a megállapodott szándékát kivettem, hogy az Oroszországgal való béke megkötéseért még az ország koronáját is kész odaadni — csupán a dolog velejét dióhéjba szorítva — a következő lefolyása volt:

Szemere, a megbízatás tulajdonképeni képviselője. (mert Batthyányi Kázmér gróf csupán a franczia nyelvre fordítónak szerepére látszott szorítkozni) azon kérdésen kezdte: hogy mire mentem eddig az oroszokkal való alkudozásomban?

En erre azt feleltem, hogy erről teljes tudomással bir a kormány, miután én neki a gróf Rüdiger tábornokkal történt levélváltást másolatban beküldöttem.

— De hiszen azóta — úgy tudja a kormány — én többször parlamentiroztam az oroszokkal (vélekedék Szemere).

Minthogy úgy fogtam fel a dolgot, hogy ministertársának, Batthyányi Kázmér grófnak, jelenlétében Szemere most nem mint Kossuthnak ravasz vetélytársa, hanem mint a kormány képviselője áll előttem: ezt a bizalmatlanságot eláruló kérdést nagyon komolyan vettem, valamint az egész tanácskozást általában szigorúan hivatalos jellegűnek és ezért rászántam a fáradságot (a mit ellenkező esetben bizonyosan meg nem tettem volna), hogy a minisztereket részletesen felvilágosítsam, mennyi fontosságot szabad az «ismételt parlamentirozásom» felőli besugdosásoknak tulajdonítani, ha a kormány balgatagul önmagát ámitani nem akarja. Kijelentém a minisztereknek, hogy én a tudvalévő rimaszombati *egy* eseten kívül semmiéle orosz parlamentairrel nem jöttem érintkezésbe, — hogy a Sasz tábornok és Chrulow ezredes pisztolyait saját hadi követeink, még pedig ugyanazok hozták magokkal számomra,

a kik a fegyverlerakási fölhívásra irt válaszomat Sajó-Szent-Péterről a legközelebb ért orosz táborba megvitték; — hogy a részemről másodízben küldött hadi követségnek egyedüli célja volt, lehetővé tenni, hogy az orosz részről kezdeményezett lovagias megtisztelést, a mint illik, viszonzozzam; — hogy eszerint «az oroszokkal való ismételt parlamentirozásomat» besugó árulkodások legfőlebb még amaz egy, nekem csak utólag szolgálati jelentés útján értésemre esett és gróf Leiningen tábornokunknak csak becsületére váló esetre vonatkozhatnak, hogy ő Gesztelynél július 28-án kivívt győzelme után az oroszoktól a csatatéren otthagyott sebesültjeik sorsa iránti utólagos érdeklődésből hozzáküldött hadikövetnek megengedte, hogy saját szemével meggyőződjék, mily lelkiismeretesen voltak a megsebesült oroszok már a kellő segélylyel el látva derék orvosaink részéről.

Most Szemere tovább puhatolódzott: hogy mindazáltal nem úgy látszik-e nekem, mintha az oroszok nem lennének idegenek az alkudozástól és mintha már legközelebb lehetne békeajánlatokat várni tőlök?

Erre azt feleltem, hogy az oroszok diplomatiái speculatiói felől nincs semmi kész véleményem; annyit azonban nézetem szerint az ideiglenes kormány bizonyosra vehet, hogy ha az oroszoknak volna kedvök velünk békét kötni: akkor a gróf Rüdiger tábornoknak küldött válaszon jobban kaptak volna és nem hagyták volna azt viszont-nyilatkozat nélkül, a mint valósággal történt; orosz békeajánlatra tehát hiába vár az ideiglenes kormány; ha ő neki szándéka alkudozni, vagy ha legalább *meg akar győződni, hogy van-e, nincs-e rá hajlam az oroszokban*: akkor *neki kell* — még pedig világosan és érthetőleg megszerkesztett békeföltételek megajánlásával — *az iniciatívát megragadnia.*

És Szemere azonnal kész volt, herczeg Paskiewitsch tábornaghyhoz intézendő levél megszerkesztéséhez fogni és az orosz táborba elküldés végett azt nekem adni át.

Augusztus 4-én Bihar nevű menetállomáson késő estve egy magános orosz tiszt (Miloradovitsch hadnagy) jelentkezett mint Paskiewitsch herczeg küldöttje főhadiszállásunkban, azzal a kettős megbizatással, hogy a nálunk hadifogságban levő orosz tiszteket a kényelmesebb élethez szükséges pénz-

zel ellássa és hogy nekem azokat a fegyvereket visszaszolgáltassa, melyeket én viszonzásul Sasz tábornok és Chrulow ezredes számára a július 26-án Miskolcznál tanyázott orosz táborba elküldtem.

Paskiewitsch herczeg tábornagy — ezt jelentette ki a hadikövet — az Oroszország és Ausztia közt fönnálló szövetséggel szemben meg nem engedheti tábornokainak és tisztjeinek, hogy az utóbbi hatalom ellenségeitől ajándékot elfogadhassanak.

Én erre azt feleltem, hogy akkor magam sem találhatom jelenlegi állásommal összeférhetőnek oly ajándékokat elfogadni, melyeknek viszonzása nekem lehetetlenné tétetik; eszerint a hadikövet úr lesz szives a Sasz tábornok és Chrulow ezredes uraktól számomra ajándékba küldött fegyvereket ezennel átvenni és elébbeni tulajdonosaik birtokába visszajuttatni.

— «Ez a becsületről való fogalmával ellenkeznék — mondta a hadikövet — s ő jobb' szeret személyes felelősségére a Sasz tábornoknak és Chrulow ezredesnek szánt viszontajándékaimmal és iménti nyilatkozatommal, tehát végezten, térni vissza».

Ezzel az egyik ügy el volt intézve.

Hogy az orosz hadikövet az általa *első* helyen említett megbízatásának megfelelhessen, neki személyesen Nagyváradig kellett tovább utaznia, minthogy orosz hadifoglyainkat a hadsereg tárvonatával együtt szállítottuk, az pedig már augusztus 4-én Nagyváradon tartott állomást; de a beállt esőzés következtében igen sötét éjszakában bajos lévén a hadikövetet odább utaztatni, ő éjjelre Biharon maradt és csak másnap augusztus 5-én reggel kísértettem én őt Nagyváradra.

Ide Szemere és gróf Battyányi Kázmér ministerek előre már augusztus 4-én érkeztek meg s itt a herczeg Paskiewitschnek szóló diplomatiái átirattal már el is készültek, mire én a főhadiszállással s az orosz hadikövettel oda megérkeztem. Így ez utóbbinak visszautazását az orosz táborba mindjárt alkalmatosságul lehetett használni, hogy a kész okiratot néhány kísérő soraimmal együtt rendeltetése helyére megvigye.

Kísérő levelemben azt írtam, hogy az ideiglenes kormány

erre a lépésre gróf Rüdiger tábornok sokszor emlegetett levele által érezte magát indítatva.

Maga az elküldendő államirat — a rám tett benyomás szerint — nyílt panasz volt Ausztria ellen és *burkolt* felhívás Oroszországhoz, hogy az Ausztria és Magyarország közti tökéletes meghasonlásból tessék hasznót húzni azáltal, hogy velünk békét köt. Mikor Szemere véleményemet kérdezte, mit tartok ezen államokiratról? én neki megmondtam, hogy annak *gyakorlati haszna* aligha éri meg a fáradságot, melyet ő megszerkesztésére fordított. Indokolása pedig e kedvezőtlen megítélesemnek körülbelül így szólt: Az oroszok e kínálkozásra nagyon valószínűleg éppen úgy, mint eddig Rüdiger grófnak írt válaszmra, csupán *hallgatással s a hadműveletek zavartalan folytatásával* fognak felelni; de mert ez a fajta felelet, a mint látszik, a kormánynak nem elég világos felelet: ezért tehát ennek az államiratnak sem fogja semmi eredményét látni.

Már most, hogy az én szavaim meggyőzték-e Szemerét; vagy hogy Nagysándor tábornok debreczeni veresége, valamint a hír, hogy Dembinski altábornagy már Szegedet feladta és a vezényem alatti hadseregnek szakadatlanul folytatott visszavonulása Arad felé — birták-e rá, hogy erélyesebben lásson a feladatához: azt én meg nem állapíthatom. Tény, hogy Szemere már másnap, augusztus 6-án estve Gyapju menetállomáson engem újra meghitt, vele és ministertársával tartandó titkos tanácskozmányra.

Ezt Szemere azzal a kijelentéssel nyitotta meg, hogy mivel énnekem határozottan az a véleményem, mikép az oroszokat egyenesen, még pedig az ő részükre előnyös föltételek felajánlásával kell az alkudozásra felszólítani: ő egy új levelet fogalmazott, Paskiewitsch herczeg czimére elküldendő és most ennek megbirálására hív fel engem.

Ezzel a hozzám intézett felhívással nyilván úgy tett Szemere, mintha az oroszokkal való alkudozási kísérlet megismétlésére én sarkaltam volna ötét és mintha egyáltalában *az a kormányi határozat*, melynek erejénél fogva Szemere a nagyváradi hivatalos levelet útnak eresztette és most egy újabbat készült útnak eresztetni, nem egyéb lenne egy *személyesen énnekem tett engedményről!*

Ennek észlelése azt az eltökélést érlette meg bennem,

hogy egyfelől éreztessen a ministerekkel, hogy keresztül látok a szitán, a mi küldetésök célját illeti; másrészt megértiesen velök meddő fáradozásuk egész döreségét. Előbb azonban hagytam Szemerét, hadd olvassa fel új fogalmazványát, melyről imént szólott. Ez pedig csupán paraphrasisa volt a nagyváradai levél azon helyeinek, melyek rám azt a benyomást tették volt, hogy az Oroszországhoz intézett tudvalévő *«burkolt invitatiót»* foglalják magokban. Kimondott véleményem ezen paraphrasis gyakorlati értékéről ugyanaz volt, melyet a nagyváradai levélről elmondtam.

Szemere — szemlátomást sértődve — azt kérdezte: *mit akarok hát, hogy mondjunk az oroszoknak?!*

Erre én kijelentettem Szemerének, hogy *én részemről semmi szükségét nem érzem magamban annak, hogy az oroszoknak bármi is ilyes mondassék*; mert a nélkül is meg vagyok győződve, hogy *nem* fognak velünk alkudozni, és ha erről még mindig nem volnék meggyőződve: nekem csupán az orosz hadvezér helyzetébe kellene belé képzelnem magamat. Akkora hadierő élén, a mekkorával ő rendelkezik, legalább *én nem* fognék alkudozni. És semmi okom föltenni, hogy az orosz nem bízik a maga erejéhez. Tehát a *kormány-nak* fekszik érdekében — *nem nekem* — hogy arra a kérdésre, vajjon Oroszország Magyarországgal bármely áron köt-e békét, vagy sem? még érthetőbb feleletet kapjon Nagysándor tábornok debreczeni vereségénél; és ezért a kormány *úgy* intézze a kérdést az oroszokhoz, hogy neki (a kormány-nak) *semmi felelet* is végre szintén *érthető felelet* legyen. Tessék a czárt egyenest a magyar koronával megkínálni: ha *erre* sem kap a kormány semmiféle választ — no akkor már csak fogja tudni, a mit tudni kíván, a miről meg akar győződni.

Szemere erre azt jegyezte meg, hogy ily magyarán egy diplomatiiai okiratban mégis csak nem szokás magát kifejezni; azt azonban kénytelen bevallani, hogy a felolvasott fogalmazvány kevesebbet fejez ki a kelleténél. Azonnal fog is változtatni rajta; én csak szemeljem ki azalatt a hadikövetségbe menendő személyeket, de ezek megválogatásában legyenek tekintettel arra, hogy mind a kettőnek már személyes tulajdonságainál fogva jó eredményt lehessen remélni a rájuk bí-

zott ügyben; legalább az egyik közülök magasrangú legyen (folytatá Szemere) azért, hogy személyisége már ennél fogva is kezeskedjék az ellenségnek róla, hogy a békekötés és az előnyös föltételek felajánlása részünkről őszinte. A másik hadi követnek megint a kellő ösmeretekkel és megfelelő szónoki tehetséggel kell birnia, hogy az orosz főhadiszálláson a Magyarország és Ausztria közti történelmi jogviszony felől a legkimerítőbb felvilágosításokat megadhassa és *annak* a legújabb eseményekkel való összehasonlítása által egyrészt azt beh bizonyítsa, hogy Ausztria ellen nekünk *minden* lépésünk jogosult, másrészt Oroszországnak tett ajánlataink komolyságában nem lehet kételkedni.

Én, mikor azt a kíméletlen s az ideiglenes kormányt egyenesen compromittáló kijelentést tettem, azt a hatását vártam, hogy a két minister rögtön félbeszakítja a tanácskozást és végképen felhagy azokkal a békekötési hasztalan kísérletekkel. Ezért Szemerének váratlan felelete, mely arról tett kétségbevonhatatlan tanúbizonyságot, hogy minden eddigi expectorációmnak a szándékommal éppen homlokegyenest ellenkező hatása volt, annyira meglepett, hogy meg nem állhattam a tréfát s az imént a hadikövetben megkívántató tulajdonságok felől kapott kioktatásra azzal a javaslattal feleltem, hogy legjobb lesz, ha maga a minis terelnök megyen hadikövetségben az orosz táborba, mert ő mind a három megkívántató tulajdont egyesíti személyében úgy mint: a magas rangot, a szónoki tehetséget és alapos ismeretét a Magyarország és Ausztria közti történelmi jogviszonyok.

Ezt a javaslatot Szemere — komolyan! — nem találta elfogadhatónak; az volt ugyanis ellene a kifogása, hogy személyes szabadságát az orosz táborban nem látja eléggé biztosítva.

Ha neki ez a nézete — mondám — akkor kérem, kíméljen meg ezentúl azzal a követeléssel, hogy a hadseregnek valamelyik magasabb állású tagját a hadköveti szolgálatra *kirendeljem*; mert nem látom át mi által legyen minden más előkelő személy szabadsága az orosz táborban inkább biztosítva, mint a minis terelnöké; miért is most már (Szemere) maga lássa, hogyan nyeri meg a hadtestparancsnokok valamelyikét — teszem a franczia nyelvet bíró Pöltenberg tábor-

nokot — az előtte (Szemere előtt) annyira veszélyesnek látszó hadköveti szolgálat elvállalására; ha Pöltenberg tábornok rá önként késznek nyilatkozik: én megengedem neki.

Ezzel a ministerek megszakítván a tanácskozást, mentek az elküldendő új levél szerkezetén igazítani és Pöltenberg tábornokot a táborban fölkeresni.

Ez utóbbi a küldetésre készségesen vállalkozván, — a ministerektől átvett és herczeg Paskiewitsch tábornagyhoz címzett levéllel zsebében, kíséretével * együtt augusztus 7-én reggel az orosz táborba elindult. Hogy ezen második állam-irat a rajta végzett igazítás után hogyan szólt: én meg nem tudtam; a ministerek elküldték *a nélkül hogy szövegét velem újra közölték volna.* És az egész további visszavonulás alatt le Aradig nem is tiszteltek meg többé bizalmukkal.

---

* Kísérte Beniczky Lajos honvédezredes és egy század Miklós-huszár. A fordító.

HARMINCZHETEDIK FEJEZET.

(A legközelebbi hadműveleti feladat és Dembinski altábornagy hátrálása Szőregről Temesvárnak. — Nagysándor tábornok Aradról Temesvárra indulóban az osztrákoktól megtámadtatván, visszavetetik Aradra. —

Az utolsó miniszter-tanácsülés 1849 augusztus 10-ikén.)

Mikor a vezérletem alatti hadsereg még a Hernádnál foglalt állást s én délvidéki helyzetünkről értesültem, akkor — mint az olvasó még emlékezhetik — Temesvár bevételenek *lehetővé tételét* ösmertem föl hármunk, ú. m. a Dembinski-Mészáros-féle főparancsnokság, Bem altábornagy és saját magam legközelebbi közös hadászati feladatául.

E végett Dembinski-Mészároséknak az Al-Tiszát, Bemnek legalább Erdély délnyugati részét kellett megtartaniok, míg nekem az orosz főhadsereget kellett mentül tovább a Maros-vonaltól távol tartogatnom.

De miheiyt csak egy is e hármas feladatok közül megihusult: attól a pillanattól fogva Temesvár ostromának fődőzése háttérbe szorul azon másik, felsőbb cél és feladat elől, hogy — mielőtt Magyarországnak el kell buknia — legalább még egyszer s talán utoljára, egy erőteljes vágást mérjünk Ausztriára.

Ugyanez a meggyőződés látszott a hadügyminiszternek azon rendeleteiben is kifejezve lenni, melyeknél fogva én a Nagysándor tábornok debreczeni veresége után meggyorsított visszavonulásunkat Nagy-Váradon nemcsak meg nem szakítottam, de sőt az Arad felé egyhuzamban folytatottat utolsó fe ében még erőltettem is. Ezen hadügyminiszteri rendeletekben ugyanis *Arad* volt mind Dembinskinak, mind nekem közös visszavonulási célpontul kitűzve. A hogy én ezt a diszpozíciót fölfogtam, *Aradnál* kellett — legrosszabb esetben még Temesvár ostromának abbanhagyásával is — az emlí,

tett két hadseregnek egyesülnie és utána rögtön, az orosz főhadsereggel nem törődve, egyesült túlnyomó erővel az osztrákokat megtámadnunk.

En augusztus 9-ikén az I. hadtesttel Aradra megérkezvén, itt arról értesültem, hogy Dembinski altábornagy augusztus 5-ikén Szőregnél Haynautól megveretvén. hátrálási irányát a hadügyminiszteri parancs ellenére nem Arad, hanem Temesvár felé vette, miért is a vezényem alatti hadseregnek, a Dembinskiével való egyesülés megejthetése végett, azonnal tovább kell sietnie Temesvár felé.

Hogy mely okok bírták rá Dembinski altábornagyot, hogy Temesvár felé hátráljon? arról sem Kossuthtól, sem a hadügyminisztertől nem nyertem felvilágosítást. Azokat az okokat később kiderült tényekből csak úgy ki lehetett találni. Különbén már egymaga az a körülmény is, hogy Dembinski hadserege augusztus 9-ikén *még nem* volt Aradon és hogy *nem állt többé Arad és Szeged között* — az oka felőli bizonytalanságom daczára — elégséges volt arra, hogy azokat a reményeket, melyeket még Nagy-Váradon a két hadsereg egyesüléséhez fűztem, teljesen megsemmisítse. Egyebiránt ezeket a reményeimet már Nagyváradról Aradra menetelés közben a Dembinski táborából hozzánk eljutott hírek nagyon szerény mértékre leszállították volt. Ezen hírek szerint, úgy látszott, a Dembinski-Mészáros-féle főparancsnokság épp oly kevésbé dicsekedhetett hadserege bizalmával, mint kevésbé elébb a Mészáros-Dembinski-féle; és minthogy tapasztalásból tudtam azt, hogy a csatát eldöntő pillanatokban még a legjobban szervezett hadierő is fel szokott bomlani, *ha nem bízik hadvezérében*; lehetetlen volt elképzelnem, hogy Dembinski altábornagy hadserege a Szőregnél szenvedett vereség után abban a fegyelmezett állapotban legyen, melyre pedig okvetetlen szükség volt a végett, hogy Dembinski hadserege a velünk való egyesülés után abban a támadásban, melyet az osztrákok ellen magamban terveztem, *számereje arányában* működhessék közre. Most az ezen támadástól remélt, már úgysem nagyon vérmes várakozásaimat is az a körülmény, hogy Dembinski hadserege Arad helyett Temesvár irányában hátrált, azért tette végkép tönkre, mivel a hátrálási célpontnak ez önkényes megváltoztatása Dembinski hadseregének az

enyimmel való egyesülhetését legalább két nappal késleltette (lévén az Arad és Temesvár közti távolság hat mérföld) és így Dembinski hadserege ugyanannyi idővel tovább volt *egymaga* a győztes osztrákok támadásainak kitéve s attól kellett tartanom, hogy ez utóbbiak élvén az előnnyel, Dembinskit még Temesváron túl is tova találják szorítani, mielőtt az általam vezényelt hadsereg ezt a pontot, Temesvárt elérheti.

Igy Dembinski altábornagy azáltal, hogy Arad helyett Temesvár irányában hátrált, az osztrákok ellen tervezett erőteljes támadásnak előfeltételét, *hadseregeink egyesülését már előre kétségesse tette*; és már augusztus 10-ikén délután meg kellett győződnöm, mennyire igazam volt attól tartani, hogy az osztrákok a nekik Dembinski által nyújtott előnyt alaposan ki fogják használni.

Augusztus 10-ikén Nagysándor tábornok az I. hadtesttel aradi menetállomásából már korán reggel tovább indult a temesvári úton, aznap Vingáig és másnap Temesvárig menendő, hogy az emitt koncentrált Dembinski-féle hadsereggel egyesüljön. Nyomon követték Nagysándort gróf Leiningen és Pöltenberg tábornokok a III. és VII. hadtestekkel augusztus 10-ikén Aradig; és ezeknek 11-ikén Vingát kellett volna érniök és 12-ikén nekik is közvetlenül Dembinski hadseregével egyesülniök.

Főhadiszállásomnak augusztus 10-ikén még Ó-Aradon kellett maradnia.

Augusztus 10-ikén a délutáni órákban Nagysándor tábornoktól a következő két jelentés érkezett a főhadiszállásra:

«Augusztus 10-ikén, déli 12 órákor.

«A mindhárom fegyvernemből álló ellenség Uj-Saágh* mögött áll a magaslaton. Erőszakos szemlénk alkalmával erősen lödözött ránk két üteg ágyúból. Még elebb egy sebesült tiszt érkezett hozzánk Temesvár vidékéről s ez azt állítja, hogy tegnap csata volt, melynek következtében a mieink kénytelenek voltak Lugosra retirálni. Kérdést teszek, hogy mennyire terjed feladatóm az esetre, ha túlerőtől támadtatom meg; jelenlegi állásom Uj-Saághon innen van a szállók mellett s én védőleg tartom magamat; ezért sürgetőleg várom a további

* Németül Dreispitz. A fordító.

parancsot. Ebben a pillanatban a magaslaton Uj Saágh fölött ellenséges hadoszlopok mutatkoznak, melyeknek egyrésze lovas-ságból állván, a Maros felé jobboldalomba húzódik. (Aláírva) Nagysándor s. k.»

A másik (későbbi) jelentés így szól:

«Az ellenség túlerővel nyomul előre; sürgetőleg kérdést teszek a további parancsok iránt, annnyival inkább, minthogy az ellenség jobbszárnyunkat bekerítéssel fenyegeti. (Aláírva) Nagysándor s. k.» «Elküldve 1 órakor délután.»

Az első jelentésre azt a parancsot küldtem Nagysándor tábornoknak, hogy fogadja el az ütközetet elszántan és állja meg emberül. Ha mégis visszavetnék: akkor az út nyergiben húzódjék vissza Uj-Aradra és fődözze ezt a pontot s a marosi átkelőket.

A második jelentés ellenben arra indított, hogy személyesen a harctérre siessek, mivel Nagysándor állításából, hogy az ellenség igen nagy erővel van, valamint a további parancsok sürgetéséből — oly esetben, mint a fönnforgó, mikor ez a helyzet egyszerűségénél fogva egészen fölösleges — azt kellett gyanítanom, hogy Nagysándor tábornok, most is mint rendesen, híjával van annak a hidegvérnek és elszántságnak, melylyel pedig okvetlenül bírnia kellett volna, nehogy hadteste fegyverbecsületén csorbát ejtsen.

Még Ó-Arad utcáin azon újabb jelentéssel találkoztam szemközt, hogy Nagysándor tábornok immár nagyban hátrál.

Hogy magamat az előttem teljesen ismeretlen terepen némileg tájékozhassam, legelőbb is az erőd vársíkjára * lovagoltam, itt azonban a kormányzó idéző levelét vettem, mely szerint egy most kezdődő minisztertanácsi ülésben személyesen résztvegyek; így Nagysándor tábornokot a csakugyan már Uj-Aradról pusztaszemmel kivehető visszavonulása folytatásában személyesen meg nem állíthattam és csak azt az ismételt meghagyást küldtem neki, hogy legrosszabb esetben legalább Uj-Arad birtokában maradjon meg.

Hogy egy ellenséges hadtest Temesvárnak háttal Arad ellen támadólag fölléphetett, ez a körülmény igazolni látszott annak a sebesült honvédtisztnek, kiről Nagysándor iménti első

* Glacis. A fordító.

jelentése szólt, azt az állítását, hogy az osztrákok előttevaló napon Dembinski altábornagyot Lugos felé hátrálni kényszerítették.

Ezzel ellentétben Kossuth a miniszterium tanácsulását, melybe meghivattam, azzal az értesítéssel nyitotta meg, hogy biztos forrásból vett jelentés szerint *Dembinski altábornagy előző napon augusztus 9-ikén Temesvárnál győzelmet aratott az osztrákokon.* Az utóbbiak voltak a támadók és Dembinski altábornagy eleinte csakugyan megint azon a ponton volt, hogy meghátráljon, midőn szerencsére váratlanul Bem altábornagy ott termett a csatatéren, legott átvette a vezérleletet s a már meg is kezdett visszavonulásból rögtön a támadásba ment át. Így beszéli — folytatá Kossuth — két honvédtiszt Dembinski hadseregéből, kik éppen Bem megérkezésekor a csatatéren, sebet kapván, a kötöző helyről még több órán át a mieinknek szakadatlan előrenyomulását szemmel kísérték. Mikor e két tiszt — így folytatá Kossuth — végre a kötözőhelyről Aradra elszállíttatott, a csata még egyre tartott ugyan, mindazáltal a Bem hirtelen megjelenése által az egész vonalon előidézett jobb fordulat után minden valószínűséggel föltehetjük, hogy a nap győzelme végig a mienk maradt.

— Ezen vélelemnek, jegyzém meg én, ellentmond ugyan az irány, melyből amaz osztrák hadtest ide közeledett, mely elől éppen most hátrál Nagysándor tábornok Arad vára alá; meglehet azonban, hogy az előzőnapi temesvári események felől a kormányzó úr van jobban értesülve — nem én — a ki ez eseményekről épp ellenkező tudósítást kaptam. Annál jobb ránk nézve, ha Dembinski hadseregének állítólagos győzelme igaznak fog bizonyulni, mert ez esetben a Nagysándor tábornokot szorongató osztrák hadtest 24 órán belül szét lesz verve, minthogy III. és VII. hadtestünket még ez éjjel szándékom a Maroson átkeletni és virradóra magamnak Temesvár irányában támadólag előre nyomulni. Most azonban, jegyzém meg tovább, aziránt kell felvilágosítást kérnem, hogyan értem azt, hogy Bem altábornagy, kit én Erdélyben képzeltem, augusztus 9-ikén hirtelen a temesvári csatatéren terem és Dembinski altábornagy jelenlétében az ennek hadserege fölötti parancsnokságot magához ragadja? A kormányzó úrnak egyik korábbi közléséből tudom azt, hogy Bem altábornagy július

31-ikén Marosvásárhelynél* súlyos vereséget szenvedett; Erdélyben nyert újabb győzelmekről pedig semmit sem hallottam; így sehogy sem lehet oly kedvező a dolgok állása Erdélyben, hogy Bem altábornagy személyes jelenléte tulajdon hadseregénél nélkülözhető legyen. Hogyan lehetett hát Bem altábornagnak a maga helyét Erdélyben odahagynia? hogyan vezérelhette Temesvárnál azt a hadsereget, melynek vezetése Dembinski altábornagra van bízva?

Kossuth erre azt felelte, hogy ő már abban az időben, mikor engem a tudalévő személyes találkozásra (Kárdszagra vagy Kis-Ujszállásra) hitt meg, megvult róla győződve, mikép a fővezérséget valamennyi hazai hadsereg felett egyetlen ember kezére kell bízni és leginkább a végett óhajtott velem személyesen találkozni, hogy a fővezér megválasztása kérdésében tanácsomat kérje; mikor azután e találkozó meghiusult, a Dembinski altábornagy ügyességébe vetett bizodalma pedig napról-napra jobban megrendült: ő a haza megmentése érdekében szükségesnek látta a bánáti hadsereg vezetését haladék nélkül ügyesebb kezekre bízni; így történt, hogy Bem altábornagyot, a maga személyére, meghívta a Bánátba, hogy a menyire még lehet, tegye jóvá, a mit Dembinski elrontott.

Ebből a nyilatkozatból még mindég nem lehetett kivenni, hogy az erdélyi hadsereget most kicsoda vezérli? és hogy a bánáti hadseregnél most milyen állást foglal el Dembinski altábornagy? általában mily formában történt Bem altábornagy meghívása Erdélyből a Bánátba? Mindezekről újra bővebb felvilágosítást kértem.

Kossuth előbbi közlései szemlátomást a kettős célzatot árulták el: a jelenlevőknek Nagysándor meghátrálása következtében borús, nyomott kedélyét újra földeríteni és Bem altábornagyot mintegy azon férfiú gyanánt tüntetni fel, kit az isteni gondviselés szemelt ki Magyarország dicsőséges megmentésére. Hogy annak távollétében az erdélyi hadsereget kicsoda vezényli?

* Helyesebben «Segesvárnál». Bem jelentése Kossuthhoz a tényleg Segesvárnál július 31-ikén szenvedett vereség felől Marosvásárhelyről lehetett *keltezte* (mivel Bem közvetlenül ama vereség után Marosvásárhelyre ment) és Kossuth hihetőleg a kelet helyét összetévesztette a vereség helyével. Kossuth volt az egyedüli kütfő, melyből én ezen hadiesemény felőli tudomásomat merítettem. Szerző megjegyzése.

ezen kérdésekre feleletet adni tényleg nehezebbé eshetett Kossuthnak, mert *erdélyi hadsereg többé nem létezett!* S ezért jobbnak látta többé nem titkolni, hogy ő Bem altábornagyot immár fővezérré kinevezte.

Nekem, mikor a kormány tanácsülésébe beléptem, az akkori viszonyok közt föl kellett tennem, hogy itt most főleg a főparancsnok megválasztásáról lesz szó. Ezért előttem Kossuth azon mondásának, mely szerint Bem altábornagy Temesvárnál a Dembinski altábornagy hadseregét az *utóbbinak jelenlétében* vezényelte, nagyon természetesen és annyival inkább fel kellett tűnnie, mivel ezen talány csak úgy volt megfeythető, ha Bem altábornagy már *eleve* volt *fővezérré* kinevezve.

Igy tehát teljes joggal gyanítottam, hogy ezen miniszter-tanácsülés megint csupán szemfényvesztés a kormányzó részéről; hogy Kossuth azt a fővezéri állást, melynek színleg még ezután leendő betöltése iránt az *e végett* egybehitt kormánytanácsnak most határoznia kell, már régen *a miniszterek megkérdezése nélkül* önkényesen betöltötte. Mégis azon gyanításom alapos voltáról, hogy Bemnek ezen kineveztetése tényleg a miniszterek tudtán kívül történt, még ekkor nem voltak csalhatatlan bizonyságaim. Lehető volt az is, hogy a miniszterekkel egyetértve, csupán egymagamot rászedni, volt ezen kormánytanácsülés célja.

Ezért azzal az ismételt faggatódzással, hogy milyen hát most voltaképen a szolgálati viszony Bem és Dembinski altábornagyok közt? én csak azt akartam tisztára deríteni, vajjon a jelen tanácskozással igazán az *egész* kormány csupán engem, vagy hogy velem együtt a minisztereket is az egy Kossuth szándékozik-e elámitani?

A mint majd meglátjuk, faggatásom eredménye közepes volt a kettő közt. Ugyanis tényleg nem valamennyi miniszter volt, de egyik közölők igenis, névszerint a közlekedési miniszter Csányi László minden bizonynnyal (és lehetséges, hogy még többen is voltak) arra kiszemelve, hogy velem együtt ezen fővezérválasztó tanácskozásban mint Kossuthnak megannyi *dupe*-je szerepeljenek.

Alighogy Kossuth, faggatásom által falnak szorítva, bevallotta azt, hogy ő Bem altábornagyot tényleg már fővezérré

kinevezte: Csányi ezt a kinevezést törvénytelennek nyilvánította, mert hiányzik alatta a miniszteri ellenjegyzés.

— Ez nem hiányzik, mondja Kossuth, mert egy miniszter ellenjegyezte, még pedig a hadügyminiszter (Aulich).

— Erre nem volt joga a hadügyminiszternek, viszonzá Csányi, mert a hadügyminiszter éppen oly jól tudta azt, mint maga Kossuth, hogy az országgyűlés a fővezéri állás betöltésére nem Bem altábornagyot, hanem Görgeyt ajánlotta a kormánynak és hogy Szemere miniszterelnök a kormány nevében igenlő választ adott az országgyűlésnek erre a javaslatára.

Csányinak ezt az utóbbi állítását most Szemere tagadta, azt állítván, hogy ő az országgyűlésnek ezen javaslatára *csak ennyit* válaszolt: a kormány a javaslatot tudomásul veszi.

Csányi erre azt felelte, hogy *ezt* a választ is az országgyűlés csakis helybenhagyónak vehette és hogy a kormánynak — ezen adott válasza után — már csupán a fővezérré kinevezés *időpontjának*, de már nem a fővezér *személyének* megválasztása állt jogában és hogy ennél fogva ő (Csányi) kénytelen iménti állítását fönntartani, hogy Bem altábornagy kinevezése főparancsnokká törvénytelen.

A többi miniszterek — csakúgy mint magam — nem vettek részt ebben a vitában.

Miután Csányi kijelentése nem talált újabb ellentmondásra, az igazságügyi miniszter Vukovics Sebő szólalt föl és azt, hogy kit kelljen az összes magyar hadak fölötti főparancsnoksággal megbízni, *nyílt kérdésnek* nyilvánította; — ennek bármennyire égetően sürgős eldöntését azonban, szerinte, szükségképen meg kell hogy előzze bizonyos differentiák kiegyenlítése, melyek az ideiglenes kormány közt s én köztem fönntforognak. A kormánynak ugyanis tudtára van (folytatá Vukovics) hogy cselekedeteinek legnagyobb része a vezérletem alatti hadsereg soraiiban, és leginkább az én közvetlen környezetemben éles kritikának szokott tárgya lenni; s hogy általában az ezen hadsereg tisztí köreiben az ideiglenes kormány felől nyilvánulni szokott megjegyzések és megszólások mind csak arra látszanak irányulni, hogy az országban fönntálló polgári legfelső hatalom a hadsereg szemében mentül mélyebbrealacsonyíttassék s a hadsereg maga mindinkább hozzá szok-

jék a «katonai kényuralom» eszméjéhez s több eff. — miért is mindenekelőtt szükséges magamat azon gyanú alól tisztáznom, hogy mind ez elsorolt, a kormány iránt ellenséges indulatot eláruló tüneteket a vezényem alatti hadseregben magam szándékosan tenyésztettem és hogy azok nem egyebek saját politikai érzületem kisugárzásánál, személyes céljaim megannyi tanujelénél. Siessek ezzel az önigazolással, mert szólónak meggyőződése, hogy mindaddig, míg én ezen gyanú alatt állok, az egybegyűlt minisztertanács nem foghat elfogultság nélkül a fővezér megválasztásához.

Az ideiglenes kormánynak azt a gyanúját, hogy én és a hadsereg a katonai kényuralom felállítására törekszünk, régóta ismertem. Hiszen Kossuth állt a kormány élén, a ki ezen törekvés meséjét maga költötte, hogy vele az országgyűlést a függetlenségi nyilatkozatba hajtsa belé, és azután úgy járt ezzel a mesével, mint a játszótársai ijesztgetésére mumust készítő gyermek járt, a ki végre önmaga is rémledezett tőle. Sőt már régóta azt vártam, lestem, mikor léptet a kormány oly újabb intézkedéseket életbe, melyek ama gyanútól sugalva, a parancsaim alatti hadsereg éléről elmozdításomat, sőt még ennek magának felosztatását is célozzák. De az igazságügyi miniszter komoly felhívása, hogy az engem terhelő gyanút most én *egyszerű nyilatkozatommal* czáfoljam meg, mégis váratlanul ért; mert sehogysem bírtam megérteni, hogyan lehessen egy újabb puszta nyilatkozatom most elégséges ugyanazt az eredményt elérni, a melynek elérésére minden eddigi hasonló, közvetlenül a kormányzóval szemben ismételve tett nyilatkozataim elégtelenek voltak! Még váratlanabbul ért az igazságügyi miniszter előadásának az a része, mely szerint a kormány csak most legújabbban a hadseregben iránta mutakozó ellenséges indulat tünetei következtében kezdett volna én rám gyanakodni. Mert el nem bírtam képzelni, hogy az igazságügyi miniszter azt az utolsó komáromi napokban a főhadsereg és kormány közt támadt mély meghasonlást már teljesen elfelejtette volna, a mely meghasonlás, megengedem, annál súlyosabb aggodalommal tölthette el a kormányt saját jövőre iránt, mennél bizonyosabb az, hogy állás és befolyás által legkiválóbb két tagja, Kossuth és Szemere, erkölcsi kvalitásuknál fogva képtelenek voltak a hadsereget arról meggyőzni,

hogy ezt a meghasonlást nem abból az okból provokálták, mert nincs elég lelkek a hidat, úgy a mint imént a nemzet mögött fölégették, most tulajdon becses hátuk mögött is fölégetni.

Különben az igazságügyi miniszter panasza a parancsom alatt álló hadsereg táborában és főhadiszállásában előfordult kormányellenes nyilatkozások miatt — nem volt minden alap nélkül való.

Az olyan kormányi intézkedések, mint teszem, az orosz interventio ellen hirdetett keresztes háború és bőjti prédikációk, — az a rendelet, hogy minden helységet, melyet az ellenség elől elhagyni kényszerülünk, tűzzel el kell pusztítani, — a Mészáros-Dembinski-féle, valamint a későbbi Dembinski-Mészáros-féle főparancsnokságok megalkotása, — a hivatalos hirdetmény, hogy Francziaország hadat izent Ausztriának, — az a még csak nem is eredeti bohózat a zsidóemancipatio s a nemzetiségek egyenjogúsága kimondásával, oly pillanatban, mikor magának a kormánynak már csak egyetlen menedékhelye maradt az országban, s ez is már csak néhány napra: — a kormánynak ezen s ehhez hasonló intézkedéseit közvetlen környezetemben bizony nem emlegették valami dicsérő módon.

És szintűgy sem Kossuthnak különös előszeretete oly camarilla iránt, mely mind személyes, mind hivatali tekintélyének észrevehetőleg ártott — sem a feltűnő ellentét a közt, a mit Kossuth beszélt s a mint cselekedett, — sem azon saját-sága, hogy minden hozzáfurakodó kalandor fecsegőnek, kivált minden besugónak hajlandó volt hitelt adni; — sem gyakori arról való megfélekedzése, hogy neki ugyan bizvást család-apai, de sohasem kormányelnöki minőségében szabad papucsot uralnia; — sem rendkívüli respectusa, melylyel minden veszéllyel szemben viseltetett, mely *személyét* fenyegette; — sem ennek daczára állhatatos törekvése, a kormányzói méltósággal a hadsereg főparancsnokságát is egyesíteni saját személyében; — sem a minden áron való, mindennemű ünnepeltetés iránti telhetetlensége; — sem az a szokása, hogy a nép hangukatát egyebek közt a hadsereg győzelmeinek mesés nagytábasban közhírül adása által iparkodott magas színvonalon tartogatni. mely hivatalos csatajelentésekhez képest a hadsereg *valódi hőstettei* szót is alig érdemlő csekélységek képpé törpül-

tek! — sem (hogy már most Szemeréről szóljunk) ennek, saját politikai multjával szemben nevétséges republikanus kormányprogramja; — sem azon törekvése, hogy az általa dédelgetett guerilla csapatokat a telivér republikanus hadsereg egy nemévé szervezze, melynek főparancsnokságát jóelőre önmagának szánta; — sem azon mesterfogások, melyek alkalmazásával a nevezett belügyminiszter e guerilla csapatokat, a már létező (igaz, hogy nem republikanus) hadsereg kiegészítésének hátramaradásával, mindég a legjava ujonczokkal szaporítani tudta; — sem, végre, velem szemben ismételt kísérletei, hogy engem egy Kossuth ellen irányuló duumviratus tervének megnyerjen: — meg kell vallanom, hogy a parancsom alatti hadsereg tisztjeit a táborban és főhadiszállásban mindezen s ehhez hasonló tények egyike sem ragadta lelkesedésre Kossuth, vagy éppen Szemere iránt. Ellenkezőleg, ezen két férfiúra, kiváltképen Szemerére, gyakran oly megjegyzéseket lehetett hallani, melyek a legfelső kormányhatalom képviselői irányában tartozó tisztelettel rosszul fértek össze és melyeknek hatása alatt az ideiglenes kormány *egyetemének* tekintélye csorbult, ámbár a többi miniszterek neveit a táborban és főhadiszállásban vagy éppen nem, vagy csak illő tisztelettel emlegették.

Mindezek után is az igazságügyi miniszter nézetem szerint nem szorult rá, hogy az ideiglenes kormány két feje felőli tiszteletlen megjegyzéseket, valamint az említett és más hasonló kormányi rendeletek fölötti kedvezőtlen ítéleteket abból az önkényes föltevésből magyarázza, hogy *én a katonai diktatúrára töreksem* és hogy a korlátlan hatalomhoz vezető utam egyengetése végett *én* idéztem elő mindazokat a szóban forgó kormányellenes jelenségeket. Az igazságügyi miniszter, mondom, mind ezen jelenségek eredetét, a nélkül, hogy kénytelen legyen bűnös merényletet az en törekvéseim erkölcsi tisztasága ellen elkövetni, igen egyszerűen és felettébb logikusan magából a hadsereg és kormány közti komáromi meghasonlásból származtathatta volna le, ha már sehogy sem akarta azt elismerni, hogy ama kedvezőtlen megítélések *igazságosak*, s ama tiszteletlen megjegyzések Kossuthra és Szemerére igen találók voltak. S ekkor az igazságügyi miniszternek még mindég szabadságában állt, engem — ha már meg kell lenni — egye-

nesen a *komáromi meghasonlás alapján* vádolni meg a korlátlan hatalomra törekvés miatt; mely esetben azonfölül előnyösen egy megállapított tényre (tudniillik engedetlenségre) hivatkozhatott s az ellenem emelt vád indokai közül minden denunciatiót kihagyhatott volna.

Mikor mindezek daczára az igazságügyi miniszter e helyett más, teljesen légből kapott indokkal támogatta vádját: én ebből azt láttam, hogy jobb szereti a komáromi meghasonlást, melyben a kormány nem valami dicséretes szerepet vitt, gondosan kerülni és hogy tulajdonképen ez fekszik a szíven — jobban magánál a vád megindokolásánál. E vád különben, meglehet, egyéb sem volt Vukovicsnak azon kellemetlen fogadtatáson való felháborodása alkalmi kifakadásánál, mely fogadtatásban minisztertársa Szemere a Feldunai hadsereg nyiradonyi főhadiszállásán érdem szerint részesült és melyről az igazságügyminiszter valószínűleg már tudott. És ez esetben — az is lehet — ez utóbbi engem talán nem is von soha kérdőre, ha azt is tudja hogy Szemere *miel* szolgált rá, hogy így fogadják.

Különben lett légyen ez akármint: azt, hogy az igazságügyminiszter micsoda *elérhető* célzt vett szemügyre, mikor engem ily határozottan felszólított, hogy a korlátlan hatalomra törekvés gyanúját *egyszerű nyilatkozatommal* hárítsam el magamról: én sehogy sem bírtam kitalálni.

És meg lévén győződve, hogy hiábavaló dolgot cselekedném, ha a felszólítást teljesítem és hogy ugyanezen tárgyban Kossuth előtt ismételve tett kijelentéseim sikertelensége után egy újabb hasonló nyilatkozatomnak sem lehet több sikere: azt feleltem Vukovicsnak, hogy a kormány soh'se késsék engem haditörvényszék elé állítani, ha alapos okai vannak arra a gyanúra; de azt ne várja tőlem, hogy az ilyen pusztá denunciatiókra, minőket az igazságügyi miniszter felhozott, s az ilyen pusztá besugásokra alapított gyanúsításokra valaha feleljek.

Különben — tevém hozzá — a szőnyegen lévő főparancsnok-választás fölötti tanácskozásban résztvennem és jelen lennem nem tartom illőnek, mikor a betöltendő állás jelöltjei sorában esetleg személyemről is lehet szó.

Ezzel eltávoztam ezen utolsó minisztertanácsból, melyben Aradon — sőt már egyáltalán — részt vettem. És minthogy

Nagysándor tábornokot újaradi felállításában az osztrákok már nem háborgatták, egyenesen visszatértem ó-aradi főhadiszállásomra, a hol tüstént hozzáfogtam azon intézkedésekhez, melyekkel a közeledő éjjel elő kellett készíteni azt a támadást, melylyel én Kossuthnak azon állítása következtében, hogy a mieink augusztus 9-én Temesvárnál győztek, az Új-Arad előtt álló osztrákokat, a mint a minisztertanácsban ki is jelentettem, hajnalban megrohanni szándékoztam.

HARMINCZNYOLCZADIK FEJEZET.

(Az ideiglenes kormány s az alkudozások Oroszországgal. — Mely okból, végből vettem én részt azokban.)

Mikor Szemere és gróf Batthyányi Kázmér miniszterek azon útról-módról, melyen az oroszokkal békealkudozásba lépni iparkodtak, Aradon előszóval beszámoltak a kormánynak : akkor közben megjegyezték, hogy én eljárásukat mint elégtelent, hibáztattam.

Én ekkor személyesen jelen lévén, a rosszalásom okait hallani kívánó Kossuth s a szintén jelenlévő miniszterek előtt, ugyanazon értelemben, mint a Gyapjún augusztus 6-án Szemerével és gróf Batthyányi Kázmérral tartott értekezleten, oda nyilatkoztam, hogy a kormánynak, mikor Oroszországgal alkudozni akar, nem szabad felejtienie, hogy neki — nem Oroszországnak — van békés kiegyezésre szüksége ; hogy tehát ő kénytelen az oroszoknak szabatos ajánlatokat tenni és hogy ilyeneket az oroszoktól hiába vár ; hogy ő (a magyar kormány) és nem Oroszország, bizonytalan benne, hogy az ellenfél egyáltalán hajlandó-e az alkura ; végre, hogy őneki (a kormánynak) sietős a dolga, — Oroszország ráér — miért is oly kecsegtető ajánlatokat kell hogy tegyen ő Oroszországnak, hogy ezáltal legalább az alku *előkérdésére* nézve jöhessen tisztába a kormány még az esetben is, ha az oroszok erre a kecsegtető szabatos ajánlatára is hallgatással felelnének. Az előkérdés pedig éppen az, hogy megvan-e egyáltalában az a szándéka Oroszországnak, melyet róla a békekötés gondolata föltesz ? Ezen előkérdés megoldására nekem mind a Szemere és gróf Batthyányi Kázmér miniszterek nagyváradi levele, mind az a fogalmazvány, melynek gyakorlati értékéről a nevezett miniszter urak Gyapjú menetállomáson véleményemet kérdez-

ték, elégtelennek látszott. Ez előkérdésnek végleges és a helyzet parancsolta gyors megoldására szükségesnek tartom, hogy az ideiglenes kormány a czárt a magyar koronával — ha már teszi — ne hímezve-hámozva, a mint a két miniszter az említett okiratban tette, hanem világosan érthetőleg kínálja meg.

Tisztán emlékezem, hogy Kossuth ezt a nézetet magáévá tette; hogy a jelen volt miniszterek közül egyik sem ellenezte és hogy még jelenlétemben ezen nézetnek megfelelő kormányi határozatot hoztak.

Szintoly tisztán emlékezem Kossuthnak éloszóval tett későbbi közlésére, hogy az embert is már kiszemelte (de a ki sem nem a hadseregből, sem nem a kormány tagjai közül való),* a ki késznek nyilatkozott, hogy a kormány utóbbi határozata értelmében megszerkesztett levelet megviszi az orosz hadvezérnek.

Hogy az Oroszországgal pacifikálás eszméje felől — föl-téve, hogy az valósítható — magam mily nézetten voltam: a 36. fejezetben, úgy hiszem, elég érthetően elmondottam. De ugyanott egyszersemind az ideiglenes kormány fejeit el is ítélttem miatta, hogy ezen eszmének kivihetetlen voltát át nem látták, sőt kormányzati tevékenységek utolsó pillanataig mind abban képzelegtek, hogy Oroszország a Szent István koronájának megszerzése kísértésének nem fog ellentállhatni.

Én tehát *elitélem* az ideiglenes kormány fejeit érte: és mégis magam voltam az, ki őket egyenesen felszólítottam, hogy küldjenek meghatalmazottakat főhadiszállásomba, kik a látszólag már gróf Rüdiger lovassági tábornok levelével megkezdődött és folyamatban lévő alkudozást folytassák; én továbbá Szemere és gróf Batthyányi Kázmér minisztereknek, mint a kormány béke-alkuszainak utóbbi ösmeretes működését meg nem akadályoztam, ámbár ez hatalmamban állott; sőt Aradon látszólag éppen az én felszólalásom idézte elő azt a kormányi határozatot, mely által az ideiglenes kormány Oroszországgal szemben az álarczot teljesen félre tenni magát el-tökélte.

Igenis, én az ideiglenes kormányt felszólítottam, vegye tulajdon kezébe a látszat szerint már megnyílt alkudozás ve-

* Csernovics Péter volt. A fordító.

zetését: de engem ezen felszólításra kevésbbé az ez alkudozástól talán várható kedvező eredmény reménye, mint azon aggodalom birt rá, hogy ama felszólítás elmulasztása által Kossuthnak bizalmatlanságát irántam a határtalanig fokozom! Ezen bizalmatlanság felcsigázásától pedig azért tartottam, mert tudtomra és emlékezetemre nem volt Kossuthnak ezen irántam vagy az általam vezényelt hadsereg iránt táplált bizalmatlanságából fakadt összes tettei közül egy is olyan, melynek következményei áldás lettek volna a nemzet ügyére.

Igenis, én Szemere és gróf Batthyányi minisztereknek az orosz hadvezért az alkudozásra rábírní törekvő kísérleteit nemcsak meg nem akadályoztam, sőt ellenkezőleg nekik ebben még segédkezet is nyújtottam és a végén még oly kormányi határozatot is előidéztem, melyen túl, ha foganatba mén, nem marad az oroszoknak többé semmi kívánni valójuk ebben az országban: de *nem* az oroszokkal pacifikálás *lehetőségének tévhite* indított engem mindezekre.

Mikor a sokszor emlegetett két miniszter nyomban a Vámos-Pércsen augusztus 2-án velem tartott legelső értekezlet után ama sokszor említett nagyváradi levél megszerkesztéséhez oly hévvel fogtak hozzá, minőt egyedül az a megjegyzésem — hogy ha az ideiglenes kormány az oroszokkal alkuba bocsátkozni kíván, akkor öneki kell az iniciatívát megragadnia — már csak annálfogva sem indokolhatott vagy magyarázhatott meg, mivel ezt a megjegyzésemet közvetlenül megelőzte az oroszok közt és köztünk addig történt hadiköveti szóváltások felőli *körülményes jelentésem*, és mivel *e jelentésből azon föltevésnek alaptalansága*, mintha az oroszoknak lennének *békekötési szándékaik, kétségtelenül kiderült*: akkor egy pillanatig sem kételkedtem benne, hogy Kossuth és Szemere a *haza megmentését többé nem a nemzet végső erőfeszítéseitől*, sem nem *Francziaországnak bevégezett tény gyanánt kikürtölt hadüzenésétől Ausztria ellen*, vagy a *Jankuoval és Sztratimirovicscsal kötendő s a mint híresztelték, már a befejezésig előkészített szövetségtől*, hanem egyesegyedül még csak az *Oroszországgal való békekötéstől remélik*; és épp oly kevésbé kételkedtem benne, hogy *ha Szemere és gróf Batthyányi Kázmér járadozásait* — Oroszországot rábírní a velünk való békekötésre — *én hiúsítom meg*: akkor a nem-

zet sohasem épül ki abból a balhiedelemből, hogy Magyarországot ama fáradozásaik még megmenthették volna! És ennek előrelátása ösztönzött rá, hogy a nevezett két miniszter békealkuszi fáradozásait én meg ne akadályozzam, sőt inkább, mihelyt az ideiglenes kormány fejeinek, ez «utolsó» mentő-eszméjükhöz tapadó szívós ragaszkodásáról végkép meggyőződtem — nekik Oroszországgal szemben szándékaik leplezetlen kijelentését ajánljam. Mert meggyőződésem szerint akkor már mindegy volt hazám ügyére nézve, hogy Kossuth és Szemere egy bakugrással többet vagy kevesebbet tesznek-e még a politikában, ellenben az nem volt mindegy, sőt attól még igen sok függött, hogy a nemzet a Kossuth és Szemere-jéle politika belbecsébe vetett vakhitéből egyszer mindenkorra kigyógyuljon és hogy a nemzetnek Kossuth és Szemere magok per absurdum bebizonyítsák, mikép Magyarország Ausztriától való teljes függetlenségének eszméje mindaddig a fonóba való, a míg a Kossuth által még Debreczenben 1849 április 13-án az országgyűlésnek bejelentett «Veronai kongresszus», melyen Európa politikai physognomiája megváltoztatandó volt, utólag egyszer valamikor létre nem jő.

A másik eszme azonban: Magyarországot republikánizálni — még akkor is kizárólag a fonóba való lesz, ha ama veronai kongresszus a maga föladatát valamikor Kossuthnak legteljesebb meglegedésére megoldja.

HARMINCZKILENCZEDIK FEJEZET.

(Utolsó együttlétem Kossuthal. — Gróf Guyon tábornok jelenti, hogy Dembinski hadserege Temesvárnál teljesen szétvercstelt. — Felszólítom Kossuthot, hogy köszönjön le. — Ő engem kinevez főparancsnokká. — Csányi rá bírja Kossuthot a leköszönésre. — Kossuth utolsó szózata «A Nemzethez». — Az oroszok válasza alkudozást kezdő felszólításunkra. — Indítványozom hogy adjuk meg magunkat föltétlenül — az oroszoknak. — A haditanács határozattá emeli ez indítványomat.)

Estve volt augusztus 10-én. Az intézkedések az Új-Araddal szemben álló osztrákok ellen augusztus 11-én korán reggel kezdendő támadásunk éjjeli előkészületeihez szét voltak már küldve: mikor Kossuth Lajos Magyarország kormányzója engem személyes tanácskozásra magához hivatott föl Arad várába.

Elfogadtam a meghívást s ugyanabban a szobában találtam a kormányzót, melyből néhány órával ezelőtt azért távoztam, nehogy őt s a ministereket, mikor főparancsnokot választanak, jelenlétemmel fészélyezzem. Azóta a ministerek is eltávoztak és Kossuth egyedül maradt. Velem való négyszemközi találkozóra vágyott. Ekkor láttam őt valószínűleg utoljára életemben.

Azt hittem: Kossuth azért hivat, hogy velem a fővezérválasztás ügyében kelt legújabb kormányi határozatot tudassa s azután a legközelebbi jövőben végbeviendő hadműveleteket vitassuk meg; — de ez a vélelmem csakhamar tévesnek bizonyult. Hogy *én* lettem az iménti miniszer-tanács-ülésben főparancsnokká megválasztva, ezt én már csak Karinthyban tudtam meg! És többé nem a jövő volt az, miről Kossuth ezen találkozók alkalmával elmélkedni kezdett, hanem már csak — a *múlt*.

Miután az ő talentuma és fáradhatatlan buzgalma által

teremtett, valóban nagyszerű sikereket, melyek nélkül a honvédelem minden bizonynyal már Ausztriával egymagával szemben is kimerült volna, rövideden összefoglalta; azt állította Kossuth, hogy ő neki ahhoz, hogy egyszerre az oroszokat és osztrákokat kiverhesse az országból, csak *egy* dolog hiányzott: — az én bizalmam! Megemlékezett arról az időről, mikor ő Tisza-Füreden 1849. mártius elején engem arra szólított fel, mondjam meg őszintén, ha a legfőbb hatalomra vágyom, — s akkor ő maga fog számomra pártot alakítani, — s ez a párt egész Magyarország lesz. Megemlékezett azon feleletről is, melyet neki ezen felszólítására adtam (t. i. azt, hogy neki nincs oka bennem vetélytársat látni), de ekkor, szerinte, én nem voltam *őszinte* iránta; e miatt volt lehetetlen, hogy velem egyetértsen és megegyezésre jusson; s egyedül ennek a következménye most, hogy Magyarország nem bírta ellenségeit megrontani, hanem a helyett maga jutott el a végromlás szélére.

Sokat és sokfélét beszélt Kossuth ily értelemben, a miből világosan láthattam, mennyivel könnyebb neki, a haza elvesztését az én nyakamba varrni, mintsem bűnbánólag bevallani, hogy ő a nemzetet elcsábította, hogy ez a maga szentesített törvényes igazát oda dobja egy oly eszme kedvéért, melynek megvalósítását az ereje meg nem bírta.

Ez az észlelet azt a fatalis kilátást nyitotta meg számomra, hogy valószínűleg nekem kell ezentúl a kormányzó vétkeiért bűnbakul szolgálni. De ugyanakkor Kossuthnak ez iménti állításából, *hogy őt* (kinek fején, a mint maga mondogatta, töviskorona volt a hatalom koszorúja)* *már pusztá kételkedése is azon kijelentésem őszinteségében, hogy nem vágyom a legfőbb hatalomra — nem engedte velem egyetértenie és megegyezésre jutnia* (azaz: Magyarországnak elszakadását Ausztriától *nem proklamálnia*) magából ezen állításából, mondom — a benne rejlő kézzelfogható képtelenségből — egyszersmind azt a reményt merittem, hogy Kossuth

* Widdini levél, vagyis «Kossuth a forradalom végnapjairól». Szilágyi Sándor. Pest, 1850. Heckenast Gusztávnál. 8. és 9. lap. — Németül: «Die Katastrophe in Ungarn von Ludwig Kossuth aus Widdin». Leipzig. Wigand. 1849. 6. lap.

maga lesz az, ki sajátos logikájánál fogva minden én rám tukmált tulajdon bűneit *időjárával* megint lassankint le fogja szépen szedegetni rólam.

Ezúttal én mind erre csak annyit mondtam Kossuthnak: biztosítom, hogy akkori feleletem, melyet kérdésére, hogy az ő helyén kormányozni kívánok-e? neki martius elején Tisza-Füreden adtam, *igenis, őszinte volt*, bármennyire kételkedjek is benne; — és hogy meggyőződéseim szerint Magyarország ügye aligha jutott volna el odáig, a hol ma van, ha ő nem kételkedik annyira őszinteségemben, hanem ezen alaptalan kételyek táplálása helyett azt a tanácsomat követi, hogy *maradjon meg a nemzet alkotmányos igazai megvédelméért mellette*...

Midőn Kossuth a maga nyilvános tevékenysége óriási sikereiről, valamint az akadályokról, melyeken a szövetséges nagyhatalmak legyőzése hajótörést szenvedett — egy szóval, a *mult*ról kezdett beszélni: azt hittem, hogy föltett szándéka a komáromi meghasonlásokat is kettőnk között szóvá tenni. Ez azonban, úgy látszott, sohasem volt elhatározott szándéka, valamint egyáltalán semilyen előre megállapodott szándéka sem, hanemha legfőlebb az, hogy *engem* puhatoljon ki, ha vannak-e nekem megállapodott elhatározásaim a jövőre? és melyek azok? Ő ugyanis, miután a multba vetett visszapillantásaira az elmondott módon rövideden megfeleltem — szakadatlan sorban a következő három kérdést intézte hozzám:

Először azt hívánta tudni, hogyan venném fel én, ha a kormány Bem altábornagyra ruházná a főparancsnokságot?

Erre kijelentém neki, hogy egy idegennek — nem magyar embernek — főparancsnokká kinevezését ebben a pillanatban egyenlőnek fognam tekinteni tulajdon elmozdítással a vezérletem alatti hadsereg éléről, és menten leköszönnék; mert nekem ahhoz, hogy magam még tovább is részt vegyek a hadviselésben, biztosíték kell arra nézve, hogy a háború nem fog még akkor is, mikor vele még csak *erkölcsi* előnyt sem lehet többé semminőt elérni, egyedül személyes — nem többé nemzeti — érdekek szolgálatában tovább folytattatni.

Ezután azt kérdezte Kossuth, mit szándékozom tenni azon esetben, ha a hír, melyet ő Dembinski hadseregének temesvári győzelméről kapott, igaznak bizonyul, — ha az álta-

lam vezényelt hadsereg csatlakozása amazzal sikerül és ha mind a két hadsereg fölötti főparancsnokság én rám bíztnék?

— Akkor — mondtam — támadásom, minden erők megfeszítésével, egyedül az osztrákoknak szól.

— És ha Temesvárnál az osztrákok győztek? — kérdezte utoljára Kossuth.

— Akkor leteszem a fegyvert — volt rá a válaszem.

— S én főbe lövöm magamat! — mondta Kossuth.

Én komolyan vettem a dolgot s igyekeztem őt rá venni, hogy ezt ne tegye; ő még a külföldön is — mondtam — hasznára lehet a nemzetnek. Az öngyilkosság helyett sürgetve azt tanácsoltam neki: meneküljön. Sőt életének megmentését egyenesen a hazafias kötelesség színében iparkodtam előtte feltüntetni.

És az is volt valóban; — csak hogy *milyen* értelemben volt az én szerintem: erről nem látszott Kossuth sejtelemmel bírni.

Szerintem hazafias kötelessége volt Kossuthnak, hogy a mire 1849. április 14-ikén tanította a nemzetet, azt a hamis tanát vonja vissza.

Mert képtelen volt azt a tapasztalati igazságot megcáfolni, hogy nemzetek, csak úgy, mint az egyének, elvesztik önmagukat, ha törekvésük oly célra irányul, mely elérhetetlen.

Azt a célt pedig, melyet Kossuth 1849. április 14-én a nemzet törekvésének céljául kitűzött, most már ő maga sem mondhatta többé elérhetőnek, miután közvetve ő maga minden kétségen fölül bebizonyította, hogy egész Európa tényleg nem Magyarországnak Ausztriától elszakadása *mellett* fog pártot, hanem *ellené*.

Azt pedig, hogy Magyarország önmagára, Ausztriával és Oroszországgal szemben magát önerejéből fönntarthassa: Kossuth maga sem hitte soha!

Bizonyság rá: azon nagy és számos erőfeszítései, melyeket ő mindjárt április 14-ike után a végre kezdett és állhatatosan folytatott, hogy a nemzetet az ezt Oroszország felől fenyegető veszedelem iránt folytonos csalódásban tartogassa, mely törekvése azután oly kitűnően sikerült neki, hogy egyebek közt Bem altábornagy maga is köztudomás szerint ebbe

a csalódásba esett és az erdélyi hegyszorosokat elvesztette mielőtt sejtette volna, hogy azok veszélyben forognak.

Bizonyosság rá: a nemzetnek hivatalos elámításáig vitt hivalkodása Kossuthnak azzal a roppant befolyással, melyet ő Európa politikájára — Ausztria és Oroszország ellen — gyakorolni képes volt; mely befolyásának kölömben — roppant mivolta daczára — Magyarország részére nem is az Oroszországon és Ausztrián kivívott *győzelem*, hanem (Kossuth tulajdon szavai * csupán «egy tisztességes, habár áldozatokkal összekötött *béke* a szabadság alapján» lett volna az ő szándéka szerint az eredménye.

Tehát — még nyugali Európa várva várt interventiójának segítségével is — *semmi győzelem* Oroszországon és Ausztrián, hanem csupán *béke*, — *áldozatok* árán — mely áldozatok a nemzetnek csak *becsületéből* és *szabadságából* telhettek ki! (Vagy mi-egyéből hát? talán Kossuthbankóból?)

És Kossuth valaha hitte volna, hogy «az ő népe» elég erős arra, hogy mind az oroszokat, mind az osztrákokat, legyőzze?

Kossuthnak tényleg még egy meggyőződést sem kellett megtagadnia, hogy annak az utolsó köteletségének, melyet még teljesíthetett, eleget tegyen és 1849 április 14-iki tanát visszavonja.

Hogy mindazonáltal ezt a köteletségét tudva és akarva teljesíteni nem fogja: abban egy perczig sem kételkedtem. De teljesítheti tudtán kívül és nem akarva is, nézetem szerint azáltal, hogy saját életének kedvez és jókor menekülni iparkodik.

Innen az én komoly fáradozásom, őt az öngyilkosság kétségbeesett gondolatáról lebeszélni, — őt elmenekülésre bírni. Mert tartottam tőle, hogy a nemzet aligha fogna ellentállhatni a kisértésnek, hogy Kossuth halálát — még az önkézétől valót is — ama tanának megpecsétléséül tekintse, mely tantól pedig a nemzetnek okvetlenül el kell fordulnia, ha nem akar azoknak sorsára jutni, a kiknek törekvése oly cél felé irányul, mely elérhetetlen.

Eme fáradozásom sikere felől azonban Kossuth egyelőre még bizonytalanságban hagyott. Minden rábeszélésemre ugyanis

* Widdini levél. Magyar kiadás 12. lap. — Német kiadás 7. lap.
A ford.

(életben maradását és életének szökés általi megmentését illetőleg) mitsem látszott hajlani. El is bocsátott nem sokára a nélkül, hogy kétségbeesett szándékának megváltoztatását velem tudatta volna.

Még éjfél előtt visszatértem a várból ó aradi főhadiszállásomra.

Néhány órával azután Kossuth megküldte nekem tudomás végett gróf Guyon tábornok jelentését a Dembinski hadserege részéről augusztus 9-én Temesvárnál az osztrákok ellen vívott csata végeredményéről.

Gróf Guyon tábornok ezen sajátkezűleg írt jelentésének szövege szerint a Dembinski-féle hadsereg — nem létezett többé.

Dembinski Szőregről Temesvárra (a helyett, hogy Aradra) visszavonulásának ezen végeredménye elenyészttette az utolsó kilátást is az osztrákok ellen tervezett offenzívánk sikerülésére.

Most már a szövetséges hadseregek elleni tetteles ellentállásunk folytatása csak legfőlebb még személyi érdekeket szolgálhatott — a nemzetét már nem.

Ezért, a mint Guyonnak Kossuthhoz írt ezen jelentését vettem, legott arra határoztam el magamat, hogy a parancsom alatti hadsereggel együtt, melyhez Aradon egy ott alakult tartalék-hadosztályt* csatoltak — leteszem a fegyvert, hogy ezáltal az ezentúl hasztalan küzdelemnek mentül előbb vérontás nélküli véget vessek, — hogy az ország, melyet megmentenem többé nem lehetett, legalább a háború további iszonyaitól megmeneküljön.

Elhatároztam ezt abban az erős meggyőződésben, hogy végrehajtásával nem cselekszem *félíg* való dolgot; mert a parancsaim alatti hadsereg most már *főhadserege* volt Magyarországnak s a mit az cselekszik, annak előreláthatólag valamennyi az országban egymástól elszigetelten még viaskodó apróbb seregekre nézve — a várak őrségeit sem véve ki — annyiival inkább kellett irányadóvá válnia, mivel fegyverletételi elhatározásommal maga Kossuth is egyetértett s így

* Querdönde ezredes alatt. A ford.

nem volt okom attól tartani, hogy ő a példának, melyet adni szándékoztam. általános követése ellen agítani fog.

Hogy Kossuth velem egyetért fegyverletételi szándékomra nézve: nem volt önkényes föltevés részemről.

Abban a pillanatban, mikor én Kossuth előtt azt az elhatározásomat kijelentettem, hogy ha a *nekem* jelentett hír Dembinski hadseregének *veresége* felől igaznak bizonyul, akkor én leteszem a fegyvert, abban a pillanatban *életem* a szó szoros értelmében *az ő hatalmában volt*. Történt ez négyszemközt Kossuth tulajdon lakó szobájában, az aradi várban. Az erődben Damjanics tábornok volt a várparancsnok. Ez — a komáromi viszályok óta határozottan elleneim közé tartozott.¹ Aradvár őrhada oly csapatokból állt, kik nevemről is alig ösmertek. Személyem iránti rokonszenvről ezen csapatoknál szó sem lehetett. Kíséretem, melylyel a várba siettem — egyetlen segédtszökből állt.² Mindezek daczára Kossuth szabadon engedett a várból ó-aradi főhadiszállásomra visszatérni. Kijelentett eventualis fegyverletételi szándékomról engem lebeszélni Kossuth még csak kísérletet sem tett. Azt mondta ugyan, hogy agyon lövi magát, ha én leteszem a fegyvert. De, hogy ezen kijelentésével eltántorít szándékomtól, erre azon csekély személyes részvét után, melyet részemről 1849. április 14-ike óta iránta mutattam, ő csak nem számíthatott! Én ezt a pathetikus kijelentését utóvégre is nem egyébnek vettem Kossuth azon régibb ismételt kijelentései természetes következményénél, hogy ő nem birna tovább élni sem a hazán kívül, sem a hazában, ha ez szolgaságba esnék.

Ha Kossuth határozottan ellenzi a fegyverletételt: akkor lehetetlen megengednie, hogy én szabadon elhagyjam a várat.

Különben megengedem, hogy az a tény, miszerint Kossuth sem ellenérvekkel, sem érvek s okok kifejtése nélkül, fegyverletételi elhatározásomat nem ellenezte, még mindig nem

¹ Damjanics tábornok 1849. áprilisban történt lábtörése óta hitvesével együtt a kormányzó és neje közvetlen közelében és gondjai alatt élván, ezen légkörben és befolyás alatt csak egyoldalú információból értesült a «komáromi viszályokról». A ford.

² Duka Tivadar honvédszázados, utóbb nyugalmazott angol-indiai törzs-orvos, s a magyar tudományos akadémia tiszteletbeli tagja. Meghalt Londonban. A fordító.

bizonyít egyebet annál, hogy ő csak azon *négyszemközti beszélgetésünk órájában* lehetett meggyőződve a haza megmentésének lehetetlensége felől. És hasonlóképen a várból ó-aradi főhadiszállásomra történt akadálytalan visszatérésem ténye is, szigorúan véve talán csak Kossuth azon meggondolásának szolgálhat tanúbizonyságául, hogy ha engem eltesz láb alól, ezzel csak valami még szomorúbbat talál előidézni magánál az általam Dembinski hadseregének veresége esetére elhatározott fegyverletételnél.

De Kossuth azt az elhatározásomat is tudta, hogy augusztus 11-én hajnalhasadtával én az Új-Arad előtt álló osztrák hadtestet meg fogom támadni; ezt a szándékomat már a délutáni minisztertanács színe előtt is (augusztus 10) világosan kifejeztem; az ugyanaznap késő esti órában Kossuthal négyszemközt tartott utolsó beszélgetés alkalmával pedig már jelentést is tettem a kormányzónak a tőlem kiadott, a másnap reggeli támadást előkészítő dispositiókról. Továbbá: azon határozott kijelentésem után, hogy le fogom tenni a fegyvert, ha a Dembinski-féle hadsereg *veresége* felőli hír igaznak talál bizonyulni, nem kételkedhetett abban a kormányzó, hogy én az előkészített támadást az Új-Aradnál álló osztrákok ellen *csak* abban az esetben fogom megindítani, *ha* a közbeeső éj folyamán Dembinski hadseregéről vagy *hiteles* *kedvező* tudósítás érkezik Aradra, vagy egyáltalán *semminő* *hiteles* tudósítás nem érkezik:

És Kossuth mégis, néhány órával várbeli utolsó együtt-létünk *után* és még hajnal *előtt* (augusztus 11) megküldte nekem tudomás végett gróf Guyon tábornok említett jelentését *felbontott* állapotban — tehát kétségkívül azután, hogy maga elolvasta.

Ha Kossuth a küzdelmet folytatni akarta; ha ellene volt a fegyverletételnél: akkor Guyon jelentésének tartalmát titkolnia kellett; és legeslegkevésbé volt szabad azt én velem közölnie!

Mint hogy ez utóbbit cselekedte és pedig a nélkül, hogy sajátkezüleg csak egyetlen, a fegyverletételt ellenző szót is írt volna hozzá, vagy legalább előszóval a jelentés átadójától üzent volna nekem: én valóban *nem azt*, hogy Kossuth a fegyverletételt *helyesli* — de igenis azt, hogy *ellenzi* — merőben a levegőből kaptam volna.

Azt azonban, hogy Kossuth hajlandó legyen, a fegyverletételben személyesen résztvenni — az előttem kijelentett öngyilkossági szándékával szemben — lehetetlen volt föltennem róla. És minthogy nagyon érthetőleg azon kellett lennem, hogy még a látszatának is elejét vegyem, mintha a határozatba ment önmegadás ténye hazaáruló cselekedet s az államban létező legfelső tekintély elleni lázadás cselekvénye lenne: írásban felszólítottam a kormányzót, hogy annak rendje szerint köszönjön le s ruházza rám a legfelső hatalmat.

Tevém ezt a felszólítást abban a reményben, hogy Kossuth át fogja látni, mikép az ő személyére nézve ugyan mindegy, de a fegyverletétel tendenciájára nézve korántsem közömbös, hogy ő mint Magyarország kormányzója, vagy pedig mint magánember, lövi-e magát főbe.

De Kossuth a helyett, hogy leköszönjön, úgy tett, mintha felszólításomat meg sem kapta volna — és egy — tőle mint kormányzótól aláírt és ministeri ellenjegyzéssel ellátott hivatalos okiratot küldött nekem, melynek tartalma szerint az ideiglenes kormány engem végleg Magyarország összes hadainak főparancsnokává nevez ki s azonfölül föltétlenül fölhatalmaz, *békét kötni — de csak az oroszokkal.*

Én nyomban ezen — az akkori körülmények közt teljesen értéktelen okirat vétele után Csányi László közlekedési miniszterhez mentem. Csányit én elhatározásaimról (letenni a fegyvert és Kossuthot felszólítani, köszönjön le s ruházza rám a legfelső hatalmat) már előzetesen értesítettem s ő akkor helyeselte indokaimat. Most arra kértem őt, magyarázná meg Kossuthnak, milyen nevetséges dolog, valamennyi hazai hadseregek fölötti főparancsnokká akkor nevezni ki engem, mikor ezáltal az a hadierő, a melylyel eddig is rendelkeztem, tényleg egyetlen emberrel sem szaporodik! és mennyivel még nevetségesebb az a másik intézkedése, melylyel engem az oroszokkal *békét kötni* hatalmaz fel oly helyzetben, a hol a békealkudozások megindíthatásának már *alapföltétele* sincs meg nálunk: *a további sikeres ellentállás lehetsége!* Továbbá arra kértem Csányit: értesse meg a kormányzóval, hogy ő sokkal kisebb csorbát ejt nyilvános (kormányzói) méltóságán azzal, ha belátván annak lehetetlenségét, hogy mostani állásában ezentúl bármely irányban hasznára legyen a nemzetnek,

ez állásáról önként leköszön, mint ejtene azzal, ha dőren ragaszkodván oly hatalomnak árnyékához, a melynek lényegét az ellenség győzelmei immár semmivé tették, valamely nyilvános megaláztatásnak teszi ki magát.

Csányi megígérte, hogy elkövet mindent annak kieszközlésére, hogy a kormányzó a miniszterekkel együtt önként lemondjon. És szavának is állt, mert már délután — augusztus 11-én -- kezemben volt a leköszönő okirat, Kossuthtól s a miniszterek többségétől sajátkezűleg aláírva.

A legfelső hatalomnak személyemre való átruházása világosan és érthetőleg ki volt fejezve ezen okiratban, de azzal a fönntartással, hogy az ideiglenes kormánynak ezen általam leendő helyettesítése csak ugyanazon napnak egy bizonyos esteli órájában lép érvénybe. — Ezen, mellesleg mondva, épp oly méltatlan, mint fölösleges óvatossági záradék azt engedé sejtetni, hogy előző esti biztatásomra (hogy a kormányzó kedvezzen életének és meneküljön jókor el a közel ellenség útjából), vagy nem is volt éppenséggel semmi szükség, vagy hogy ő tanácsomat megfogadta.

Ezt a sejtelmemet Kossuth csakhamar sietett is igazolni. Egy tiszt, kit kevéssel a leköszönő okirat vétele után a korona s az ország többi klenodiumai átvétele végett hozzá elküldöttem, eredmény nélkül s azzal a jelentéssel tért vissza, hogy a kormányzó már elutazott.

Az ország klenodiumai sorsa felől azóta sincs semmi tudomásom.*

Az ideiglenes kormány leköszönése s a legfelső polgári és katonai hatalomnak személyemben történt egyesülése még aznap, augusztus 11-ikén alkony előtt tétetett közhirre a következő két kiáltvány útján:

I.

«A nemzethez!

A szerencsétlen harczok után, melyekkel Isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harczát siker reményével folytathassuk.

* 1852. évig tudniillik. Ekkor írta ezt a szerző. A fordító.

Ily körülmények között a nemzet életének megmentése s jövőjének biztosítása egyedül a hadsereg élén álló vezértől lévén várható s lelkem tiszta meggyőződése szerint a mostani kormány további létezése a nemzetre nézve nemcsak haszontalanná, de károsná is válván: ezennel tudtára adom a nemzetnek, hogy azon tiszta hazafiúi érzéstől indítva, melylyel minden lépteimet s egész életemet egyedül hazámnak szentelém, magam s a minisztérium nevében ezennel a kormányról lelépek s addig, míg a nemzet, hatósága szerint intézkednék, a legfőbb polgári és katonai kormányzati hatalmat Görgei Arthur tábornok úrra ruházom.

Megvárom tőle, s ezért Isten, a nemzet s a história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti statuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja.

Szeresse hazáját oly önzetlenül, mint én szeretém és legyen a nemzet boldogságának biztosításában szerencsésebb nálamnál.

Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára: örömmel adandom életemet áldozatul.

Az igazság és kegyelem Istene legyen a nemzettel.

Arad vára, augusztus 11-iken, 1849.

(Aláírva:) *Kossuth Lajos, kormányzó. — Vukovics Sebő, igazságügyminister. — Csányi László, közmunka- és közlekedési minister. — Horváth Mihály, cultusminister.*»

II.

«Polgárok!

Magyarországnak eddigi ideiglenes kormánya nincs többé.

A kormányzó és a miniszterek ma hivatalaikról s a kormányról önként lemondottak.

E körülmény által kényszerítve, a katonai főparancsnokság mellett ma a polgári hatalmat is ideiglenesen átalvettem.

Polgárok! Mindent, mit súlyos helyzetünkben hazánkért tenni lehet, megteszek, harczczal vagy békés úton, akként, a mint a szükség fogja parancsolni; mindenesetre úgy, hogy a már annyira megfeszített áldozatok könnyíttessenek, az üldözések, kegyetlenkedések és gyilkolások megszüntessenek.

Polgárok! Az események rendkívüliek s a sorsnak csapásai súlyosak; ily helyzetben előleges kiszámítás lehetetlen; egyedüli tanácsom és kívánságom, hogy lakjaitokban békésen megvonulva, ellenszegülésre vagy harczba még azon esetben se keveredjete, ha várostokat az ellenség megszállaná, mert (a) személyi és vagyonbiztosságot legtöbb valószínűséggel csak úgy fogják (sic!) elérhetni, ha házi tűzhelyeiknél polgári foglalatosságaik mellett békén maradnak.

Polgárok! Mit Istennek megfejthetlen végzése reánk fog mérni, tűrni fogjuk férfias elszántsággal s az öntudat azon boldogító reményében, hogy az igaz ügy örökre veszve nem lehet.

Polgárok! Isten velünk!

(Kelt) Ó-Aradon, augusztus 11-én, 1849.

(Aláírva) Görgei Arthur.»¹

Búcsúzó kiáltványa utolsó mondatában kimondja Kossuth: «nincs többé remény», hogy a szövetszertett nagyhatalmasságok ellen a nemzeti önvédelmi harczot siker kilátásával folytathassuk. Ennek daczára közvetlenül rá mindjárt a második kikezdésben kijelenti azt, hogy ily körülmények közt a nemzet élete mindazáltal még megmenthető, sőt mi több, még jövője is biztosítható. Hogy «mi módon»: azt Kossuth a nemzet előtt elhallgatja. Megmondja csupán azt, hogy «ki által»: tudniillik «a hadsereg élén álló vezér által».

De a hadsereg, melyet Kossuth itt észszerűen érthetett, tényleg nem volt sem több, sem más, mint az, mely eddig is parancsom alatt állott.² Hiszen Kossuthnak tulajdon kijelentése szerint az *erdélyi* hadsereg — és gróf Guyon tábornoknak Kossuth által hitelesnek elismert jelentése szerint a Dembinski-féle, vagyis a *bánáti* hadsereg, már megszűntek létezni.

Tehát annak a Komáromtól Aradig végzett körülbelül 80 mérföldnyi visszavonulása által s az útközben vívott csaták és ütközetek által erősen megszárt és megfogyott egyetlen még fennmaradt hadseregnek kellett volna az országot — miután

¹ Ezt a két okiratot itt magyar eredeti szövegében közlöm, a budapesti Nemzeti Muzeumban, a Görgey-nemzetségnak ott letett levéltárában őrzött eredetiek után. A fordító.

² Az Aradon Querlonde ezredes alatt csatlakozott néhány ezer ujoncz még sohasem volt tűzben. A fordító.

azt *megtartani* eddig *három* hadsereg sem volt elegendő — most egymagának hamarjában visszahódítnia.

De nem! — nem is a hadseregtől, csak az ennek élén álló vezértől várja Kossuth — és tőle sem a haza *visszafoglalását*, hanem csupán *államéletének megmentését*; de ezért aztán, hogy meg is cselekedje, őt Isten, a nemzet s a história előtt felelőssé teszi, és pedig annál jogosabban, minthogy egyúttal a nemzettől ő rá (Kossuthra) s a miniszterekre bízott *államhatalmat* is ráruházza, «miután nincs többé remény, hogy az egyesült nagyhatalmasságok ellen a nemzeti önvédelem harcát a siker reményével folytathassuk . . .»

Kossuthnak különös okai lehettek, a miért a tölem, a hadsereg élén álló vezértől megvárt mentési míveltet «mikéntje» felől bizonytalanságban hagyta a nemzetet.

Mindazáltal azt, hogy ezen «miként» iránt maga sem volt tisztában, Kossuthról föl nem tehetjük, hacsak azzal nem akarjuk gyanúsítani, hogy a szóban lévő kiáltványnyal csupán palástolni akarta leköszönésének és elbujdosásának valódi indokát: azt a legbenső meggyőződését tudniillik, hogy a nemzetet valóban többé semmi eszköz által, még csak az ő halála által sem — lehet megmenteni!

Azonban vajmi közelfekvő legyen bár e föltevés s a belőle Kossuth búcsúkiáltványának célzatára levont következtetés bármennyire találó legyen is ez, az ő vajmi gyakran tapasztalt önszépítő hajlamához: mi mégis a Kossuth elleni ellenséges indulat vádjának tennők ki magunkat, ha ama föltevéshez (hogy azon út-mód felől, melyen még meg lehet menteni Magyarországot, neki magának sem volt valamely határozott gondolatja), ragaszkodnánk, mielőtt egy vizsga pillantással mindazokat az ismert tényeket szemügyre és fontolóra vennők, melyek ezt a föltevést talán tévesnek bizonyítanak.

És csakugyan vannak ilyen tények.

Kossuth rászánta magát, hogy alkudozni kezd az oroszokkal s ezt a határozatát foganatba vette. Elment egészen odáig, hogy augusztus 9. vagy 10-ikén személyesen hozzájárult ahhoz a kormányi határozathoz, hogy a Romanow-dinasztiát *nyíltan* meg kell kínálni a magyar koronával. Ő ezen határozat kivitele érdekében megtett mindent, a mi még idő és körülmények szerint hatalmában állott. Ő ez ügyben egy, az

orosz hadvezérhez intézett levelet vagy maga írt meg, vagy íratott (alkalmasint az e szakban már gyakorlattal bíró Szemere miniszterelnökkel). Ő személyesen és — a mint nekem maga mondta — nem eredmény nélkül, abban fáradozott, hogy valakit találjon, a ki ezt a levelet megvigye az orosz táborba.

Ennyi buzgalommal nem szokott az ember oly ügyben fáradozni, melynek sikerüléséhez semmi reményt nem köt.

Tehát Kossuth még abban a pillanatban, mikor búcsúkiáltványát megírta, *hitt* a lehetőségben, hogy a hazát az oroszokkal való békealkudozás által meg lehessen menteni.

És ebben fekszik egyszersmind a kulcs búcsúkiáltványa megértéséhez, melynek máskülönben helyes értelme sem lenne. Mert egyedül azon erős hitében, hogy *lehet* békét kötni Oroszországgal, szólhatott Kossuth egy és ugyanazon kiáltványában *a további harcz reménytelenségéről s a haza lehető megmentéséről*.

Hogy még miután őt a leköszönésre felszólítottam is, Kossuth mennyire hitt még mindég a békekötés lehetőségében, bizonyítja a békekötésre szóló meghatalmazás, melyet nekem leköszönési felszólításomra mintegy kitérő felelet gyanánt küldött. Ellenben az utóbb mégis megtörtént leköszönés éppen nem bizonyítja azt, hogy Kossuth azon hitének nevetéséges voltát az általam közbenjáróul fölkért Csányi miniszter érvei következtében belátta. Csányi nem azt ígért meg nekem, hogy az én nézetemet a szóbanforgó meghatalmazás gyakorlati értéke felől fogja elmondani a kormányszónak; ő csak annyit ígért, hogy minden tőle telhetőt el fog követni, hogy a kormányszót és minisztereket az önkéntes leköszönésre rábírja. Hogy ezt hogyan vitte keresztül, nem tudjuk. Meglehet, hogy Csányi, az általam elhatározott fegyverletétel tendenciáját tekintve; de előre láthatván, hogy Kossuth ezt a tendenciát az önkéntes megadás tényében való személyes részvétele által szentesíteni aligha lesz hajlandó; és nemzeti szempontból a kormányszó és miniszterek leköszönésének erkölcsileg szükséges voltáról meg lévén győződve: az általam javasoltal épp ellenkező módhoz nyúlt, hogy czélt érjen. S ez esetben lehet, hogy Csányi — ámbár maga cseppet sem áltatta magát azzal, hogy Oroszországgal való békekötés útján meg lehessen menteni Magyarország államéletét — mikor Kossuthnak ezen

meddő eszméhez való görcsös ragaszkodását látta, nem habozott, őt (csak hogy a lemondásra bírhatta) éppen ezen eszménél fogva ragadni meg és ekkor elmondhatta neki, hogy az orosz hadvezér aligha fog ő vele (Kossuthtal), legfőlebb talán én velem mint a hadsereg parancsnokával fog szóba állni. (S ezt a nézetet az a tény támogatta, hogy a Szemere és gróf Batthyány Kázmér. diplomatai leveleiket az én czégem alatt küldötték az orosz táborba.) — És így Kossuth önkéntes lemondásának fejlődési története körülbelől a következő lehetett:

Kossuth *hitt* annak lehetőségében, hogy az oroszokkal békét kötünk az osztrákok hátrányára, s hogy ez úton meg lehet menteni Magyarország államéletét, sőt biztosítani jövőjét. És szintúgy hitte azt is, hogy az oroszok csak én velem fognak alkudozni, vele nem. Irányomban pedig avval a gyanúval élhetett, hogy a kötendő megegyezésben csupán a hadsereg érdekére — nem a nemzetére, az államéra is — lesz gondom. (Kijelentésemet, hogy kész vagyok letenni a fegyvert, Kossuth azon pillanattól fogva, mikor felszólítottam, hogy mondjon le, valószínűleg csak annak vette, a minek én az ő kijelentését, hogy magát főbe lövi, vettem volna, ha már ekkor tudtam volna, a mit most tudok: hogy t. i. azt a gyakran ismételt fogadalmát, hogy ő nem akar élni sem a hazában, sem a hazán kívül, ha ez szolgaságra jut, — sohasem értette komolyan.) Kossuth e szerint hazafiúi kötelességének tartotta, a leköszönésre való felszólításomat hallgatással mellőzve, engem a főhadvezéri méltósággal s a békekötési meghatalmazással elégitni ki. A meddig ő még a kormány élén áll (remélhető), én nem fogok merni oly egyezményt kötni az oroszokkal, mely a nemzetet kiszolgáltatja. Több órai meggondolás után azonban rájöhetett, hogy éppen kormányzói méltóságának fönntartása fogná nekem a *hadseregen túl* terjeszkedő egyezmény kieszközlését merőben lehetetlenné tenni, mivel addig, míg ő tartja kezében az állam kormányrúdját, én a békealkudozásokban nem szerepelhetek sem mint Magyarország dictatora, sem úgy, mint az ideiglenes kormánynak (melylyel az oroszok érintkezni nem akarnak) a képviselője, hanem egyedül hadvezéri minőségemben lehet cselekednem. Ezen felismerés azután annál biztosabban bírhatta rá a formális leköszönésre, mivel ezen tényével melleleg jogot szer-

zett, engem a haza okvetetlen megmentéséért felelőssé tenni Isten, a nemzet s a história előtt.

Ha már most Kossuth önkéntes leköszönésének ezt a fejlődési történetét egybevetjük búcsúkiáltványának tartalmával: akkor ez utóbbitól, igazságtalanság nélkül, meg nem vonhatjuk azt az elismerést, hogy ez, úgy látszik, még sem az, a minek *első tekintetre* veheti az ember; t. i. a közönségnek szántszándékos mystificatiója.

Azonban midőn mi ezen proclamatio becsületének megmentése érdekében az imént egy másik pillantást annak keretén túl oly tényekre vetettünk, melyek azt *megelőzték* és melyekből az mintegy szülemlett: azzal feljogosítottuk az ellennézetén lévőket arra, hogy ők meg egy harmadik ellenőrző pillantást vessenek némely *rákövetkezett* tényekre, a melyek a megelőzőkből levont eredménnyel ellentétesek s így ama búcsúkiáltványnak alighogy megmentett becsületét megint veszélyeztetik.

Mentő nézetünk ellenesei ugyanis — még pedig elég erős logikával — azt mondhatják: ha Kossuth csupán azért köszönt le önként, hogy a hazának én általam leendő megmentését tegye lehetővé, vagyis hogy engem oly helyzetbe hozzon, melynélfogva Magyarországnak államéletét ne csak a jelen pillanatban megmentő, hanem jövőre is biztosító békét köthessenek Oroszországgal Ausztria kárára: akkor kötelessége volt Kossuthnak egyúttal meglenni minden lehetőt a végett, hogy a békét *megvásárolhassam*, mikor, a mint kiáltványa első bekezdőjében maga vallja, e békének fegyverrel *kívívásához* nincs semmi remény többé; mondhatják az illetők, hogy Kossuth jól tudván azt, miként én az oroszoknak a hazát megmentő béke díjába — a hadseregen és saját személyemen, no meg valamennyi Kossuth-bankón kívül — semmit sem ajánlhatok fel, még csak egy talpalatnyi földet sem többé az országból, olyat, mit az oroszok vagy az osztrákok vagy máris ne bírnának, vagy pedig további ellentállásunknak maga Kossuth által kiáltványában konstatált reménytelenségével szemben igen rövid idő alatt el ne foglalhatnának; hogy Kossuth mindezeket jól tudván, legalább *azt* kellett volna rendelkezésemre bocsátania, a mivel ő maga (ha az oroszok ő vele szóba álltak volna) a békét megvásárolni kész volt: *az ország koronáját* és hozzá-

tartozó klenodiumait tudniillik; hogy ezeket annyival kevésbé volt szabad megvonnia tőlem, mivel ő maga is abban az általános elterjedt képzelődésben leledzett, hogy az ország ellenségei csupán azért állanak én velem szóba, mert a vezetésem alatti hadsereg csak az V. Ferdinánd által szentesített 1848. évi alkotmányos törvényekért küzdött és az 1849. évi április 14-iki államcsínyt soha el nem ismerte, és mivel Kossuth *ezen képzelődése szempontjából* nem tagadhatta, hogy az alkotmányos magyar királyság koronázási klenodiumainak kiszolgáltatása fogja minden bizonynnyal az ellenség részéről követelendő főfeltételnek a tárgyát képezni.

Azon egyszerű tényből tehát, hogy Kossuth az ország klenodiumait nekem át nem adta, az illetők azt a fatális következtetést vonhatnák le, hogy önkéntes leköszönésének egészen más volt a célja, mint az Oroszországgal kötendő mentő békét tenni lehetővé; és hogy következőképen búcsúkiáltványa sem egyéb az ő önkéntes lemondása valódi indokának palástolásánál — nem más, mint a nemzetnek egy utolsó elámítása.

Ezt a következtetést mindazáltal — tagadhatatlan logikai voltának daczára — még mindég meg lehet támadni, még pedig egyszerűen azon veszélyekre rámutatással, melyekkel Kossuth augusztus 11-ikén életét fenyegetve lenni képzelhette. Először is emlékeztetek Kossuthnak és övéinek arra a köztudomású aggodalmára, hogy én neki alattomban élete ellen töreksem; mely aggodalma annál hajmeresztőbb lehetett, mivel egykori chemiai tanulmányaimmal hozták kapcsolatba; emlitem továbbá egy osztrák hadtest közelvoltát Arad várához, a hol Kossuth akkor tartózkodott; emlitem végre Kossuthnak gróf Guyon tábornok temesvári jelentése után igen természetes, tehát valószínű aggodalmát, hogy a Törökföldre (Aradról Lippán és Lugoson át) vivő út, meglehet, már másnap valamely osztrák száguldó csapat által el lesz zárva: és ekkor egyenesen Kossuth elleni igazságtalansággal, vagy legalább is méltánytalansággal vádolhatni az' illetőket, ha be nem ismerik, hogy őt mindezek a fenyegető veszélyek, ha nem is rendíthették meg azon hazafias elhatározásában, hogy a legelső hatalommal együtt nekem az ország klenodiumait is átadja, de igenis ezen elhatározásának *kivitele* pillanatában zavarba ejt-

hették; mihez képest az ország klenodiumainak visszatartása talán nem is volt szántszándékos, csupán *véletlen*, mintegy feledésből megesett, megfeythető a sietségből, melylyel Kossuth Aradról elutazott. S ezt annál határozottabban állíthatjuk, mivel bizvást számítunk rá, hogy ez állításunkat Kossuth maga igazolni fogja. Mindazáltal tartózkodjunk (s ezt tanácsoljuk Kossuthnak is) teszem, búcsúkiáltványa tisztességének túlzott féltéséből, az említett (mindegy, akár képzelt, akár valódi) veszedelmek zavaró befolyását Kossuthnak augusztus 11-iki cselekedeteire, *a kelletténél élesebben* kiemelni az ország klenodiumai átnemadásának kimentése végett. Máskülönben magunk szolgáltatnánk a legveszedelmesebb fegyvert az ellenvéleményűek kezére, a kik akkor éppenséggel *azt* mondhatnák, hogy Kossuth egyáltalán *önkéntes lemondásával csupán életét, búcsúproclamatiójával csupán népszerűségét akarta megmenteni*. Az önkéntes leköszönéssel életét, mert attól tartott, hogy én, a meddig megmarad kormányzónak, elmenekülését meg fognám akadályozni; búcsúkiáltványával népszerűségét, mert ezt *önkéntes* leköszönésének hatásától veszélyeztettnék látta; hisz a nemzet azt vélhetné, hogy önkéntes lemondása gyávaságból történt. Elejét kellett vennie a nemzet ilyen gyanújának, kijelentvén neki, hogy hazaszeretetből cselekedte.

És ekkor, mi tagadás benne, elleneseink fönti állítása mellett szól a búcsúkiáltvány karaktere. Ezen kiáltvány ugyanis szemfényvesztés volt mindenestre; habár nézetem szerint, a melyet keletkezésének története felől kifejtettem, lehet hogy akaratlan.

Szemfényvesztés volt ez a kiáltvány nem azért, mert Kossuth a maga hazafias érzelmeit emlegette benne; de igenis azért, mert benne a nemzetet még mindig a haza megmentésére (az akkori viszonyok közt lehetetlen valamire) való kilátással hitegette.

Azon eszméjéről, melyből Kossuthnak ki kellett indulnia, hogy ezt tenni merészelje, már föntebb szólunk. Hátra van még, okát adni, hogy az eszme (én kössek Oroszországgal haza-mentő békét) miért volt *tarthatatlan*.

Kossuth, a mint tudjuk, azt hitte, hogy neki nem, hanem egyedül nekem van módomban, az oroszokkal valamelyes békés

kiegyezést hozni létre, mert azok csak énvelem alkudoztak és nem övele.

Már pedig először is Kossuth egyetlen egy olyan tényre sem birt hivatkozni, melyből azt lehetett volna okszerűen következtetni, hogy az oroszok velem *alkudozni* fognak.

Az ilyen «præcedensnek» vehető tény nyilván csak az lehetett volna, ha az oroszok velem *már alkudoztak volna*.

De az oroszok engem csak arra szólítottak fel, hogy rakjam le a fegyvert, ez pedig éppen az ellenkezője annak, mit okszerűen *alkudozásnak* nevezhetni! Még gróf Rüdiger lovassági tábornok levele is, melyet a 32 fejezetben közöltem, ha komolyan bíráljuk, nem volt egyéb, mint egy udvarias fölhívás a fegyverletételre; azt nem is tekintve, hogy Rüdiger gróf csupán egyik alparancsnoka volt az orosz főhaderegnek, és hogy minden csak némileg is fontossággal bíró alkudozásnak okvetlenül magától a fővezértől, herczeg Paskiewitsch tábornagtól kell vala hogy kiinduljon. Végre, az ismeretes fegyvercsere hadi tisztességtudás volt, semmi egyéb, és annyiban is maradt minden következmény nélkül.

De tegyük, hogy Kossuth mindez eseteknek mégis oly fontosságot tulajdonított, melyből azt a folyományt vonhatja vélte, hogy az oroszok nem fognak vonakodni komolyabb alkudozásba bocsátkozni velem: akkor sem lehetett neki — bizonyos előtte tudvalévő körülmények optimista ignorálása nélkül — azt megjövendőlnie, hogy (föltevésünk szerint) az oroszok közt és köztem megindulandó komoly alkudozások hordereje valaha *a hadsereg személyes érdekein túl* fog terjedhetni s a Kossuth mentő eszméjének megfelelő *politikai* vá válni.

Hiszen az orosz hadvezér még azt sem akarta Sasz tábornoknak és Chrulow ezredesnek megengedni, hogy az én vizsontajándékaimat megtarthassák, mivel Ausztria elleni demonstratiót szimatolt benne.

Gróf Rüdiger lovassági tábornok levele hozzám az egyedüli kútfeje mindazon képzelődéseknek, melyek Kossuth phantasiájában szárba hajtván, végre Magyarországnak orosz protectoratus alá menekülése rögeszméjét szülték: és Rüdigernek ezen levelében a legtávolabb vonatkozás sincs Magyarországnak Ausztriához való államjogi viszonyára; az én válaszom pedig, a mely éppen ezt a viszonyt nagyon világosan szóba

hozta, szintúgy mint Szemere és gróf Batthyány Kázmér miniszterek diplomatiái levelei, mindeddig felelet nélkül maradtak.

De Kossuth vagy annyira szerelmes volt a maga politikai doctrinájába, hogy egyáltalán képtelen volt annak gyakorlatilag kivihetetlen voltát felösmerni; vagy ha ezt Bemnek Erdélyben, Nagysándornak Debreczennél, Dembinskinek Temesvárnál vallott vereségei után, Európa állhatatos részvétlensége és Szemere és gróf Batthyány Kázmér miniszterek békealkuszi fáradozásainak felsülése után talán mégis végre fölismerte: hát akkor nem volt elegendő lélekerő benne, a helyett, hogy a nemzetet új kieszelt megmentési lehetőségekkel tovább ámítgassa, búcsú-kiáltványában őszintén és nyíltan megmondani a nemzetnek: «Hiába! nincs mód benne!»

Ellenkező esetben Kossuth aligha merete volna — az oroszoknak a mi diplomatiái tolakodásunk iránt mutatott és Kossuth előtt tudvalévő feltűnő közönyével szemben — azt állítani, hogy az oroszok, nem ugyan ő vele, de igenis velem, Magyarország állami életét és jövőjét biztosító békét kötni készek. Kossuth ekkor annak a körülménynek megfajtását, hogy az oroszok velem *igen*. vele vagy Szemerével *nem* váltottak hadikövetséget, sem az oroszoknak valamely különös, az én személyem iránt, vagy a parancsaim alatti hadseregnek alkotmányos és monarchikus hitvallása iránt érzett rokonszenvében, sem az önnön személye, vagy Szemere ellen, vagy a függetlenségi, vagy a köztársasági eszme ellen viseltető ellenszenvében, hanem egyedül és egyszerűen *abban* kereste volna, hogy én *csupán a hadsereg parancsnoka voltam, semmi más*; következésképen a velem való hadikövetváltás *tisztán katonai* (a politikai jelleget kizáró) jelentőséggel bírt, míg ellenben ha az Ausztria megmentésére beavatkozott orosz hadsereg közt s a magyar ideiglenes kormánynak Ausztria megsemmisítésére törekvő fejei közt hadikövetek járnak-kelnek: ezen ténytől lehetetlenség lett volna a politikai jelleget eltagadni. Ha egyszer *ezt* megérti vala Kossuth: lehetetlen, hogy rá ne jött volna arra is, mikép azon pillanattól fogva, mikor én az ideiglenes kormányhatalmat átveszem, az oroszok épp oly kevésbé fognak énvelem — mint övele vagy Szemerével — parlamentirozni; ha pedig mégis megteszik: ez igen valószínűleg nem Magyarország dictatorának, hanem

megint csak a hadsereg parancsnokának fogna szólni és így minden reménybeli *alkudozás* hordereje ezután sem fogna tovább terjedni a *hadsereg táboránál*.

Valóban az eszme, hogy már most én Magyarország állam-életét megmentő és jövőjét biztosító békét kössék Oroszországgal — jóllehet Kossuth semmitsem habozott engem érte Isten, a nemzet s a historia előtt keményen felelőssé tenni — semmivel sem bírt nagyobb gyakorlati értékkel akárcsak Kossuthnak az első függetlenségi mámorban (talán csaknem egész komolyan, remélem) kimondott azon államalkotó gondolatánál, a Bánátot a ráczoktól és szerbektől egészen megtisztítani s az így néptelenné vált területeket honvédszászlóaljakkal telepíteni be s ennek a kitünően szabadelvű vállalatnak sebesebb gyarapodását a bigamia intézménye által biztosítani!

Józan észszel tehát Kossuth az orosz fővezér között és köztem való alkudozásoktól, még ha ilyenek már folyamatban voltak volna, sem várhatott a Magyar állam számára semmit; és — minthogy tényleg még eddig semmiféle ilyes alkudozások nem voltak folyamatban — az általam vezényelt hadsereg számára sem.

Kossuth azon állításomról, hogy még eddig semmiféle alkudozások az orosz fővezérrel nem voltak folyamatban, alkalmat vehetne, engem a tények elferdítésével megvádolni, állítván, hogy Pöltenberg tábornok iménti küldetése Szemere és gróf Batthyány Kázmér miniszterek gyapjúi levelével az orosz fővezérhez, már magában is a negociatio kezdetét jelenti. Hanemhát ahhoz, hogy valamely alkudozás folyamatban legyen, az egyik félnek egyoldalú hajlandósága még nem elegendő. És ha Kossuth csak vagy félórát még várt volna elutazásával: a maga sokat ígérő búcsú-kiáltványát kinyomatása előtt lényegesen módosíthatta volna, mert alighogy Kossuth eltávozott Arad várából, megjött az orosz táborból visszatérő Pöltenberg tábornok és hozta nekem a következő, rám címezett levelet:

«Tábornok úr!

Tudattam a Varsói herczeg tábornagy úrral báró Pöltenbergnek hadtestemhez hadköveti minőségben történt megérkezését. Ő magassága engem bízott meg, hogy Önt, Uram! arról értesítsem, mikép az ő hadseregének *harcolni* az egyedüli átrendeltetése; és hogy ha Ön, törvényes uralkodója előtti meg-

hódolásáról óhajt alkudozni: az osztrák hadsereg főparancsnokához kell fordulnia, ki az e végre szükséges teljhatalommal hihetőleg el van látva.

Fogadja, Tábornok úr! tökéletes nagyrabecsülésem kifejezését.

Ártádon, július 28. augusztus 9. 1849.

(Aláírva) Gróf Rüdiger Tivadar.» *

Ha ennek daczára Kossuthon kívül még sokan mások azzal gyanúsítottak, hogy én *csak a hadsereg* megmentésével gondolok, nem a hazáéval; és ha ők ezen gyanúsítás által azon hitökről tesznek tanuságot, hogy legalább a parancsom alatti hadsereget meg lehetett mentenem: ezzel csak azt bizonyították, hogy magok képtelenek azt a situatiót helyesen megítélni, melyben a nevezett hadsereg, a Dembinski hadseregének Temesvárnál történt szétveretése után létezett.

A hadsereget az alkudozás után még megmenthetőnek képzelők eme tévedése, meglehet, abból az eszméből támadt hogy én Arad várára támaszkodva, mind a két ellenséges hadseregnek még mindig annyira imponálhattam, hogy a capitulatio fejében emberies, tisztességes föltételeket csikarhattam volna ki tőlök.

Támaszkodni, az igaz, a hadsereg Arad várára támaszkodhatott, még pedig háttal a falának. És ezt a hátát fedezni, ugyancsak szükséges is volt; mert északról az orosz főhadsereg fenyegette, délfelől az osztrák. És a hadsereg háta

* Az eredeti francia szöveg így szól:

«Monsieur le Général!

J'ai fait parvenir à la connaissance de Monsieur le Maréchal Prince de Varsovie l'arrivée du Baron Pöltenberg comme parlementaire à mon corps d'armée; Son Altesse me charge de vous informer, Monsieur, que la destination de son armée est uniquement de combattre, et que si vous désirez traiter de votre soumission à votre Souverain légitime: il faut que vous vous adressiez au Commandant en chef de l'armée autrichienne, qui probablement a les pleins-pouvoirs nécessaires à cet effet.

Recevez, Monsieur le Général, l'assurance de ma parfaite considération.

Ártán le 28. Juillet 9. Août 1849.

Le Comte Théodore Rüdiger m. p.»

födözésének szükségét ki is lehetett elégíteni egész egyszerűen azáltal, hogy a hadsereget köröskörül állítom fel a vár körül. Ebben a felállításban kétségkívül hátulról megtámadhatatlan lett volna a hadsereg. Csakhogy az olyan imponáló katonai helyzet, melynek erejénél fogva az ellenségtől úgynevezett tisztességes föltételeket akarunk kicsikarni a capitulatio fejében, még egyebet is követel annál, hogy ne legyen *hátul* megtámadható; névezetesen követeli egyszersmind az *arcz* biztosítását akár természetes, akár mesterséges terepi akadályok által, még pedig oly mértékben, hogy az elleléség részéről a támadás csak nagyon kedvezőtlen körülmények közt történhessék meg. De még ennek a kelléknek is, megengedem, eleget lehetett volna tenni, a hadseregnek csak a vár külső erősítményeibe kellett volna visszavonulnia (föltéve, hogy el is fér ezekben) és itt aztán a hadsereg, *hátul* a belső várfal által, *arczban* a külerősítvények mellvédei által fedve, biztonságban volt volna egyik «miserere!» könyörgését a másik után, hogy csak mentül előbb a két ellenséges hadvezér közül valamelyik könyörüljön rajta és ha már nem akar a várt *tisztességes feltételek* megadásával sietni *miel ő az, a ki várhat*: siesen legalább a *támadással* ellene, nehogy az Arad várára illetéknépen támaszkodó magyar hadsereg abba a fatalis kényszerűségbe jusson, hogy azt az imponáló hadállását, a dolog természete szerint, utóbb is *kardcsapás nélkül feladni* és fegyvereit egyedül a hadifogsággal járó sovány *élelmezésért* cserébe, odaadni kénytelen legyen, csakhogy az éhhalált kikerülje!

Meggyőződéseim szerint a parancsom alatti hadseregnek azon percztől fogva, mikor a bánati hadseregnek végromlásáról megjött a jelentés, már csupán két dolog közül maradt szabad választása. E kettő pedig:

a *kényszerű*, vagy *önkéntes* — mindenesetre *föltétlen* — fegyverletétel,

vagy a Radnán és Lippán át csakugyan még lehetséges keresztültörés a *török területre*.

A török területen — sőt általában Magyarországon kívül — sem nekem, sem, a meddig én parancsolék, a hadseregnek nem volt semmi keresnivalója. Mert ez a hadsereg *nemzeti hadsereg* volt, nem bérencz; és én mint parancsnoka, magyar magam is, kötelességemnek tartottam, e hadsereget oly lépés-

től visszatartóztatni, melylyel az magyar nemzeti jellemét megtagadta volna.

Avvagy csalódtam volna-e, mikor azt hittem, hogy a nemzet igazi elidegeníthetlen nagysága nem egyeben alapszik, mint:

a magyareMBERnek az elleni mély ellenszenvén, hogy elhagyja hazáját, mely ellenszenv még akkor is él benne, ha itthon a hóhér keze általi halál várja hazájáért;

azon a nemes bátorságon, melylyel a magyareMBER megküzd balsorsával és azt ha le nem küzdheti, törhetetlen lélekkel el tudja viselni;

azon férfias megadáson, melylyel a magyareMBER a maga kikerülhetetlen végzetével, mihelyt annak felismerte, önként és nyugodt elszántsággal szokott szembemenni.

Hát hiú csalódás volt volna ez élő hitem?

Engem ez a hitem birt rá, hogy a Törökföldre való, még mindig lehetséges keresztültörést még csak fontolóra se vegyem, annál kevésbé megkísértem; és hogy az *önkéntes* fegyverletételt válaszszam a csakhamar bekövetkezendő *kényszerű* helyett.

De az osztrákoknak azt a tisztességet, hogy fegyvereinket közvetlenül kezünkből vegyék birtokukba, Oroszország fegyveres beavatkozása után lehetetlen volt oda itélnem.

Ehhez a tisztességhöz való jogosultságukat az osztrákok ítéletem szerint régen, már abban a pillanatban elvesztették, mikor a tavaszi hadjáratban letört bátorságuk nem többé a tulajdon erejökbe vetett önbizalmon, hanem már csak az Oroszország közeli megmentő segítségébe vetett reményen birt újra fölépülni.

Egyébiránt tőlem oly elhatározás, hogy az osztrákok előtt tegyük le a fegyvert (a meddig még szabad kezem volt e részben) megtagadása lett volna annak az elvnek, melynek a hadsereg, melynek magam személyesen védelmére keltünk. Nem azért, mintha Magyarország alkotmányos-királysági államformájának valami nagy garantiáját vártam volna Oroszországtól, hanem azért, mert Ausztria kormányától még sokkal kevésbé lehetett azt várni; és mert azonfölül egyetlen egy olyan tény sem volt tudva előttem, melyből azt lehetett volna következtetni, hogy a Magyarországnak V. Ferdinánd király által szentesített alkotmányos törvényeit erőszakkal felforgató háború Oroszországtól indult volna ki és nem Ausztriától.

És valóban csakis két esetben lehetett volna az általam igenis Isten, a nemzet s a historia előtt tulajdon felelősségemre elhatározott fegyverletételnek az osztrákok előtt végbemennie, ha tudniillik ez utóbbiak az oroszok segítségével nélkül győztek volna le bennünket, *vagy* ha a parancsaim alatti hadsereg határozottan azt kívánta volna, hogy a fegyverletétel cselekvénye az osztrákok előtt — ne az oroszok előtt — menjen végbe.

Miután az ideiglenes kormány leköszönő okiratát megkaptam és azt a szolgálati jelentést is vettem, hogy Kossuth már elutazott: gróf Rüdiger orosz lovassági tábornokhoz intézett levelet fogalmaztam, melynek lényeges tartalma a következő pontokat foglalta magában:

a tudósítást, hogy Magyarország ideiglenes kormánya leköszönt és a legfelső hatalmat nekem adta át;

azt az indokolt kijelentést, hogy kész vagyok föltétlenül letenni a fegyvert;

a czár nagylelkűségéhez és igazságérzetéhez appellálok azután a nemzetnek és különösen a magyar hadsereg azon tisztjeinek érdekében, kik elébb osztrák tisztek voltak; — tulajdon személyem kivételével.

Megvolt továbbá írva a levélben:

azon világos kikötés, hogy a fegyverletétel kizárólag orosz csapatok előtt menjen végbe;

a hadsereg menetrendje augusztus 12., 13. és 14-ikére (Világos, Borosjenő, Beél) a végett közölve, hogy gróf Rüdiger tábornok a maga csapatjaival közénk és az osztrákok közé húzódván, minket emezektől elválasszon;

végre óvatosságból az a megjegyzés, hogy azon esetben, ha ezt a miveletet az osztrákok meg találnák hiusítani: én támadásaikat visszaverni és a mondott útvonalon Nagyvárad felé visszahúzódni szándékozom, hogy így az orosz hadsereg körébe eljussak.

Ezen levélnek kész fogalmazványát menten az időközben a főhadiszálláson haditanácsba gyűlt, ekkor szolgálaton kívül ért tábornokok és magasabb rangú törzstisztek előtt egész terjedelmében felolvastam. Azután fölhívtam a gyűlékezetet: higgadt tanácskozás után határozottan jelentse ki nekem, hogy ezen levél elküldését és ennek a lépésnek összes

következményeit a hadsereg nevében helybenhagyja-e vagy sem; az utóbbi esetben hozzon a haditanács egyúttal mindjárt valamely tevőleges határozatot, melynek végrehajtására én magamat előre kötelezem. Támogatni, egyetlen szóval sem támogattam indítványomat. Sőt még személyes jelenlétem súlyát sem akartam a tanácskozás mérlegébe vetni. Mihelyt a levél tartalmát a gyülekezettel közöltem és hozzá a fönti fölhívást intéztem, rögtön elhagytam a tanácskozó termet.

Indítványom mindazáltal végzésbe ment s erről a haditanács engem két kiküldött tagja¹ útján értesített.

Mihelyt elmúlt a határidő, melyen belül Kossuth a kormányzói méltóságot magának még fönntartotta (a mint már említém, ez valamelyik esti óra volt, ha nem csalódom, a nyolczadik, augusztus 11-én), három hadikövetünk² útra kelt ó-aradi főhadiszállásunkról, ama leveletem gróf Rüdiger lovassági tábornoknak megviendő.

Annak fönti egyszerű elbeszéléséből, hogy mi módon vált az oroszok előtti föltétlen önmegadásra szóló indítványom a haditanács határozatává, az olvasó hajlandó lehetne azt következtetni, hogy a fegyverletétel általában és különösen annak az oroszok előtti végrehajtása, eredetleg még sem lehetett egészen komolyan elhatározott szándékom, mikor én magamat a haditanács irányában, a nélkül, hogy tőlem valaki ezt követelte volna, minden fönntartás nélkül bármely eltérő határozatának is végrehajtására lekötélteztem a nélkül, hogy eleve bizonyos voltam volna indítványom elfogadásában, vagy hogy ennek biztosítására bár a legcsekélyebb intézkedést is előre megtettem volna, minő teszem a korteskedés, a haditanács tagjainak megválogatása, személyes elnöklésem és más egyéb hatalmamban volt utak és módok.

Mind igaz. Tudtommal legalább senki sem korteskedett a hadsereg soraiban a fegyverletétel mellett, hanemha talán Kossuth, Szemere és gróf Batthyányi Kázmér nyilvánvaló elfogultsága az Oroszországgal kötendő béke feneketlen ötlete

¹ Aulich tábornok volt hadügyminiszter és gróf Leiningen tábornok. A fordító.

² Gróf Bethlen Gergely Mátyás-huszárezredes Bem erdélyi hadseregéből; gróf Eszterházy István és gróf Schidegg Kálmán huszárszázadosok. A fordító.

íránt, vagy ezen uraknak az ötlet megvalósítására elkövetett erőlködései, vagy végre Kossuth búcsúkiáltványa találtak közvetve a fegyverletétel melletti agitáció módjára hatni. Ámbár valami erős ez a hatás azért nem igen lehetett, mivel ezen urak személyes hitele nem volt valami tetemes a hadsereg körében. A haditanács sem mondva-készült. Nem volt az csupán egynéhány kiszemelt egyéniségből összealkotva, hanem személyválogatás nélkül, a kiket csak szolgálaton kívül ért, tábornokot, magasabb fokú törzstisztet, a meghívó: mindnyájából csak úgy taláломra alakult az össze; sőt még oly egyének is, a kik már nem, vagy egyáltalán nem voltak az általam vezényelt hadseregnek tagjai, mindnyájan engedelmet kaptak résztvenni a tanácskozásban, mihelyt katonai rangjuk őket arra képesítette. Az elnöklés jogával én nem éltem, sőt még csak jelen sem akartam lenni, mikor indítványomat tárgyalják. Mind igaz ez is. De a ki jól meggondolja mindezen s ehhez hasonló eszközöknek részemről készakarva történt mellőzését: ebben inkább annak bizonyítékára fog ösmerni, hogy a fegyverletétel és különösen ezen cselekvénynek kizárólag orosz csapatok előtt leendő végbemenetele nekem már a haditanács döntése előtt mennyire komolyan volt eltökélt szándékom.

A fegyverletétel eszméje melletti agitálás meggyőződésem szerint csak arra szolgált volna, hogy csapatjainkat demoralizálja, az esetleg osztrák részről jöhető támadások visszautasítására alkalmatlanná, ellenben annál hajlandóbbá tegye a szétesésre és elszéledésre. Meggyőződésem szerint továbbá egy csupán kevés számú híveimből összeválogatott haditanács határozatával, valamint általában egy, az én személyes részvételem túlnyomó befolyása alatt keletkező haditanácsi határozattal éppen csak egy *határozatot* nyertem volna: ennek *végrehajtása* ekkor még mindig kétes marad.

Hogy a fegyverletétel ne csak határozatba menjen, hanem foganatba is: ahhoz éppen az kellett, hogy a haditanács számos, a véletlen szerint összegyűlt tagokból álló, ne pedig összeválogatott legyen; az kellett, hogy indítványomat teljesen szabad vitára bocsássam és hogy ezt a vitát még csak személyes jelenlétemmel se korlátozzam. És leges-legkevesebbé volt volna szabad, még ha erkölcsileg képes lettem volna is rá (a mi nem vagyok) család agitációkra vetemednem.

Csak ily magamtartásával lehetett a hadsereget az utolsó pillanatilag együtt tartanom; csak így érhettem el azt, hogy a haditanács azon gyanú számára, hogy a fegyverletételt és különösen az oroszok előtti, személyes érdekemben tervezem, csaknem épp oly hozzáférhetetlen maradt, a milyen távol volt annak még a gondolatja is éntőlem, hogy cselekedeteim következményei alól személyemmel ki akarjak bújni. És csak így volt lehetséges, hogy indítványomnak határozattá emelése egyszersmind a keresztülvitelét is biztosította. Mert csupán annál fogva, mivel az sem nem agitáció következtében, sem nem személyes vitatkozásom nyomása alatt keletkezett, lehetett annak végrehajtása alkalmával is mindazoknak önkéntes hathatós közreműködésére számot tartanom, a kik a döntő tanácskozásban magok is részt vettek. Ezek közt pedig ott voltak a hadsereg legvitézesebb tábornokai és törzstisztjei, oly férfiak, a kiknek minden önéletmegmentési kísérletről való hőslelkű lemondása nélkül a fegyverletétel egyáltalában kivi-
hetetlen lett volna.

Állításom, hogy ezen férfiak önnön életök megmentéséről önként lemondottak akkor, midőn a magunk megadása cselekvényének az oroszok előtti végbemenetelét elhatározták, igen valószínűleg különböző oldalról, különböző célból meg fog támadtatni.

De ez állításom azon tényeken alapszik, hogy én a haditanácsal, még mielőtt az indítványom feletti tanácskozásra és határozathozatalra fölhívtam volna, az orosz fővezér feleletét, melyet ez a gróf Rüdiger imént közlött ártándi levelében Szemere Bertalan és gróf Batthyányi Kázmér diplomáciai fáradozásaira adott, nemcsak hűségesen közlöttem, hanem a haditanácsot egyenesen fel is szőlítottam, hogy a csár nagylelkűségéhez és igazságszeretetéhez apelláló kérelmemtől semmi kedvező eredményt ne várjon, és általában, mikor most határoz, ne abból az illusióból induljon ki, mintha még az osztrák haditörvényszékek elől orosz protekturatus alá menekülés lehetősége léteznék számunkra. Ezen felhívásom után s az orosz hadvezér ama felelete után, mely még azt a reményt sem hagyta meg, hogy Oroszország kész lehetne Ausztria és Magyarország közt közbenjáró szerepet vállalni — indítványomat a haditanács minden bizonynyal elvetette és helyébe a Török-

földre való keresztültörést határozta volna el, ha a haditanács tagjai tulajdon életöket többre becsülték volna, mint polgártársaik gyors megváltását egy reménytelen háború iszonyaitól.

Az a nézet, hogy a haditanács a gróf Rüdiger lovassági tábornokhoz írt levelemet csupán azért hagyta jóvá, mert azzal a reménynyel kecsegtette magát, hogy az oroszok az osztrák haditörvényszékektől meg fognak menteni bennünket, az elmondottaknál fogva teljesen tarthatatlan és nem egyéb a szándékos gyanusításnál.

Azért hagyta jóvá a haditanács az orosz hadtestparancsnokra címzett levelem elküldését, mert a haditanács minden egyes tagja élénken érezte, mikép itt most elvégre is annak eldöntése forog szóban, hogy utolsó konzekvenciában melyiket a két ellenséges hadvezér közül — az orosz-t-e, vagy az osztrákot — illeti meg az a legfőbb tisztesség, melyet ellenség az ellenségének valaha megadni képes; és mert a haditanács minden tagja megemlékezett róla, hogy az osztrák hadvezér, báró Haynau táborszernagy már azon legelső cselekedetei (az ismeretes pozsonyi akasztások) által, melyekkel pályafutását Magyarországon megkezdte, erre a legfőbb tisztességre érdemtelenné tette magát.

Hogy a haditanácsot indítványom elfogadásában (hogy a fegyverletétel kizárólag orosz csapatok jelenlétében történjék) még más egyéb okok vezették volna; arról semmi tudomásom.

Azon főntebb világosan kifejtett *politikai* okok, melyek *engem* indítottak a fegyverletételnek csupán orosz csapatok előtti végrehajtását hozni indítványba: a haditanács döntésére be nem folyhattak, mivel én ezeket sem a haditanács tagjai közül senkivel, sem senki mással nem közöltem és mert utóbb sem hallottam soha senkitől oly nyilatkozatot, melyből gyaníthatnám, hogy csak egy is az említett indokok közül a tanácskozás folytában bárki által szóba hozatott volna.

Sőt erősen meg vagyok győződve, hogy indítványommal, miszerint *egyedül az oroszoknak* tegyük le a fegyvert, biztosan megbukom, ha báró Haynau táborszernagy az az emberséges ember, ki a háboruban is a humánus személyiség hírnevére törekszik szert tenni, mely hírnév pedig bárkinek, még az ellenség ajkáról is csak a legnagyobb becsületére válhatik.

NEGYVENEDIK FEJEZET.

(Aradról Világosra. — Emitt történt események.)

Mihelyt a gróf Guyon tábornoktól a kormányzónak küldött eredeti jelentésből a temesvári csata valódi kimeneteléről értesültem (tehát még hajnal előtt augusztus 11-én): az utolsó dispositiók szerint már a Maros tulsó (bal) partján csatarendben fejlődött I. és VII. hadtesteknek rögtön azt a parancsot küldtem, hogy haladéknélkül vonuljanak vissza a Maros innesső (a jobb) partjára. Ez utóbbinak ezentúli védelmét az előző napon a temesvári úton már közel Új-Aradig előre nyomult osztrák haderővel szemben, az I. hadtestre bíztam, míg a III. és VII. hadtestek a tartalék hadosztálylyal együtt Ó-Aradtól északra és északnyugatra a Simánd felé és a Pécska felé vivő országutak mellett szálltak táborba csatarendben. Ezt az intézkedést a kétfelől is érkezett hírek tevék szükségessé, melyek szerint egyrészt az orosz főhadserég előhada már Simándnál áll, másrészt Pécska felől egy erős osztrák hadosztály van előnyomulóban.

Hadseregünk ezen felállítása azután egész napon át változatlan maradt s az osztrákok azt meg sem támadták. Az oroszok pedig a mint utóbb kitűnt, még nem jutottak volt olyan közel hozzánk, hogy bennünket augusztus 11-ike folyamában megtámadhattak volna.

Augusztus 11-ről 12-ikére forduló éjjel (miután hadiköveteink az előző fejezetben ismertetett, gróf Rüdiger lovassági tábornokhoz intézett levelemmel már elhagyták főhadiszállásomat; miután továbbá én Damjanich tábornokot a hadseregnek az oroszok előtt végbemenendő föltétlen megadása elhatározásáról eleve értesítettem és erre ő nekem önként kijelentette, hogy ebben, mint Aradvár parancsnoka, a hadsereg pél-

dáját követni szándékozik) a parancsaim alatti egész hadsereg az imént említett, Ó-Arad városában és körötte elfoglalt felállításából elindult a Világosra vezető országúton; hajnalban augusztus 12-én Világos alá ért és ezen helység közelében ütött táborot — arczczal és előőrseivel Arad felé.

Itt az egész hadsereg másnapi (augusztus 13.) késő reggelig mozdulatlan maradt.

Az orosz főhadssereg mozdulatai felől még előttevaló napon Ó-Aradon vett legutóbbi hírek után ítélve, nekem azzal a lehetőséggel, melyet gróf Rüdiger tábornokhoz írt levelemben említettem — hogy tudniillik Aradról Beél felé vonulásom közben osztrák had üzőbe talál venni — okvetlenül számolnom kellett.

Ama hírek ugyanis azt jeleztették, hogy még nem maga az elüljáró orosz hadtest, hanem még csak ennek legszélső kozákjai értek augusztus 11-én Simándig. Azon tapasztalások után pedig, melyeket Komáromtól Aradig végzett visszavonulásom közben a kozákok alkalmazása felől szereztem, tudtam azt, hogy a mikor valamely ponton az első kozák raj magában megjelent, akkor nagy valószínűséggel föltehetni, hogy mögötte a legközelebbi tetemesebb orosz haderő attól a ponttól még két, sőt néha három napi közönséges menet-távolságra hátrább táboroz.

Ezért azon hírből, hogy augusztus 11-én a legelső kozák szotnyák még csak Simándnál (4 német mérföldnyire Aradhoz, északi irányban) jelentkeztek, azt következtettem, hogy az oroszok elővéd hadtestének (melyet Pöltenberg tábornok jelentése szerint gróf Rüdiger lovassági tábornok vezényelt) a zöme még alig kelhetett át a Körösön Nagy-Zerénd mellett (Simándhoz 3–4 német mérföld északi irányban). Ezt a föltevést külföldben az a körülmény is igazolni látszott, hogy a Pöltenberg tábornok útján kezemhez jutott levelének kelte szerint Rüdiger gróf augusztus 9-én még Ártádon táborozott és hogy a távolság Ártánd és Nagy Zerénd közt tiz német mérföld.

De ezen nem alap nélküli vélelemből kiindulva, arra nem lehetett számítanom, hogy gróf Rüdiger lovassági tábornok még az augusztus 12-iki nap folytában fog a maga hadtestével Világos és Arad között megjelenni, hogy itt engem (a mire levelemben őt felszólítottam) az osztrákoktól elkerítsen és ez-

által a köztünk való összeütközésnek elejét vegye. Ezt azon egyszerű okból nem lehetett várnom, mivel a távolság Nagy-Zeréndtől az arad—világosi országútig körülbelül hat német mérföld s ezért teljes lehetetlen volt, hogy gróf Rüdiger lovasági tábornok ezt a távolságot hadtestével, még az esetben is, ha ezt rögtön levelem vétele után indítja útnak, augusztus 12-én késő este előtt megjárhassa. Ellenben egy osztrák hadosztálynak előnyomulása Aradról Világos felé igenis lehetséges volt még ugyanazon nap folytatában.

De — mit én előre nem láthattam — gróf Rüdiger tábornok, az osztrákoktól elkerítésünk végett, elégségesnek tartotta, a maga szélső előcsapatjait indítani Simándról az arad—világosi országútra. S ez tényleg augusztus 12-én még délelőtt történt meg. És csakhamar rá emez orosz előcsapatok parancsnoka, visszatérő saját hadiköveteink kíséretében meg is jelent világosi főhadiszállásunkban, hogy engem ezen mozdulatról értesítsen.

A meddig arra el kellett készülnie lennem, hogy az osztrákok megtámadnak, addig rám nézve, a ki komolyan el valék szánva, az osztrákok minden támadását teljes erélylyel visszaverni, föltétlen szükséges volt, az aradi haditanács elhatározását a csapatok előtt titokban tartani. Ennek szükséges voltát a haditanács Aradon maga is elismerte s ezért tagjai mind, arra kötelezték magokat, hogy a kellő időpontnak meghatározását: *mikor* kell majd az Aradról Beélre való visszavonulásunk tulajdonképeni célját a hadseregnek is tudtul adni, valamint magát a tudtuladás módját, énám bízzák.

Már most — a kellő pillanat: a szomorú végzetet, mely rájuk vár, a csapatoknak tudtul adni, kétségkívül az lett volna, mikor előőrseink azt jelentették, hogy egy ellenséges hadoszlop Simánd felől az arad—világosi országúthoz közeledik. De az orosz előhad parancsnoka a maga hadoszlopát megelőzván, még előőrseink ama jelentésénél is hamarabb érkezett meg világosi főhadiszállásomra, és én részint az ő jelenléte, részint számos félbemaradhatlan szolgálati ügyek elintézése miatt feltartóztatva, elmulasztottam ama kellő pillanatban rögtön lemenni a táborba s a csapatokat amaz orosz hadoszlop közeledésének valódi jelentősége felől felvilágosítani. Ezalatt oda lent a hadsereg összes csapatjai, az orosz had-

oszlop előnyomulása miatt riadót fuvatván, csatakészzen sorakoztak: és ekkor az én egyszerű parancsom, hogy minden ellenségeskedéstől tartózkodjanak, minden magyarázat nélkül érte őket. A gondolat, hogy itt árulás van a játékban, elég közel fekvő és arra igen alkalmas is volt, hogy azt egyes izgatók, minők eddig is akadtak a táborban, a kiknek a czéltalan szökés jobban inyökre lett volna a hadifogságnál és ennek minden lehető következményeinél — akár személyem, akár általában a további együttmaradás elleni izgatásra felhasználják. Ebből az lett, hogy egy késő délutáni órában, augusztus 12-én az a jelentés lepett meg engem, hogy a táborban zendülés van kitörőben.

El lévén szánya, ezt megakadályozni, tüstént a táborba siettem. S a következés megmutatta: hogy vagy túlzáson alapult a jelentés a zendülésről, vagy személyes megjelenésem a felizgatott csapatok között már maga elegendő volt arra, hogy a hadsereget az utolsó perczig, a fegyverletétel befejeztéig a parancsaim iránti engedelmességben megtarthassam. Mert én a táboron végig jártomban mindössze is tudtokra adtam az egyes hadtesteknek: hogy én — meggyőződve annak lehetetlensége felől hogy mind a két ellenséges hadseregen győzedelmeskedjünk — elhatároztam, hogy az orosz csapatok előtt letesszük a fegyvert; hogy ebben is engedelmességet követelek és rá teszem az életemet, hogy ez irányomban, úgy mint eddig, most is meglesz; mi kegyelemre adjuk meg magunkat; ennek daczára Magyarország mostani reménytelen helyzetében ez a fegyverletétel hazafias cselekedet, nem gyalázatos; az igaz, hogy életveszélyes; de én, a kinek fejét az ellenség bosszúállása a legsúlyosabban és legelsőbben kell hogy érje, én nem rettenek vissza e lépéstől és meg vagyok győződve, hogy a kik eddig férfias elszántsággal a csatákban híven követtek, most sem fognak elmaradni tőlem; a többieket pedig tudni fogom vitéz bajtársaik segítségével, valamint egykor a csatának, úgy most a hadifogságnak is neki kényszeríteni; — különben ez utóbbiak — a gyávák — tudják meg, hogy egyedül a gyalázatos szökdösés megakadályozása végett, a hadsereg egyetértésemmel, orosz csapatok által immár körül van kerítve; a bátraknak nem szól ez az intézkedés; ők, a derék vitézek, biztos vagyok benne, soha meg

nem felejtkezhetnek a katona legfőbb kötelességéről, hogy a katonai rendet a hadseregben az utolsó pillanatig önként fönnt kell tartani.

Miután ebben az értelemben a csapatokhoz szóltam, visszatértem a főhadiszállásra; mert a csapatoknak irányomban mutatott magatartásából máris azt a meggyőződést merítettem, hogy — még ha a zendülés, mielőtt a táboron végig lovagoltam, valósággal közel volt volna is a kitöréshez — ez a veszély immár elmúlt.

Az oroszok elleni ellenségeskedés váratlan beszüntetése következtében világosi táborunkban mulólag észlelt lázítási tünetekkel sajátságos ellentétben, augusztus 12-én este egész raj-számra szökevények és menekülők érkeztek Világosra, s ezek közt egy zárt csapat is több száz főből, többnyire fegyvernélküli ujonczból álló, melynek a Maros jobbpartján létezése felől engem senkisémet értesített. Ezen csapat parancsnoka azt jelentette nekem, hogy ő aznap déltájban annak a hírére, hogy az osztrákok már Ó-Aradot is elfoglalták, Radnáról éppen indulóban volt Lippán át Lugosra, midőn váratlanul egy osztrák hadoszlopot látott a Maros túlsó (bal) partján közel Lippához előrenyomulni; erre ő nem csak felhagyott Lugosra menő szándékával, hanem legott a Maros hídját Radna és Lippa közt föl is égette s azután egy darabig Radnáról Arad felé vonult vissza, nem tudván most voltaképen merre is forduljon. Ezalatt az országutat ellepő menekülők közt, kiknek csak úgy, mint neki, amaz osztrák hadoszlop Lippánál, a Lugosra vezető utat elvágta, az a hír kezdett terjedni, hogy én Világosra vonultam és már az oroszokkal előnyös békét is kötöttem. Erre ők s a menekülők egész tömege szintén Világosra jöttek.

Hogy ezen «előnyös magyar-orosz békekötés» meséjébe vetett vakhit a mi táborunkon és a főhadiszálláson kívül mennyire lehetett már elterjedve: ennek mindennél inkább az a figyelemre méltó tény a bizonyága, hogy az augusztus 12-iki nap folytában Világosra sereglett menekülők közt egy tekintélyes csomó, többnyire Dembinski hadseregéből való honvédtiszt is találkozott, a kik már augusztus első napjaiban elhagyták a zászlót. Ezek az emberek kiválóan szemes és óvatos természetűek voltak. Ők minden bizonynyal a vezényletem alatti

hadsereg táborhelyét már messziről kerülték volna, ha lelkekben csak a legkisebb gyanú is férközhetett volna ahhoz, hogy a köztem s az orosz hadvezér közt létrejött békekötésből — semmi sincs! De hogyan is sejthették volna akár ők, akár kívülök sok ezer számra menő más hazámfia, a kik Kossuthnak ismeretes búcsúkiáltványát olvasták vagy hírért vették, — hogyan sejthették volna, hogy az abban megírt, épp annyira rejtélyes mint sokatigérő oraculumok megfejtése a — föltétlen fegyverletétel legyen?! Ne mondja senki, hogy kiolvashatták volna abból a másik kiáltványból, melyben én az ideiglenes kormány leköszönését s a legfelső polgári és katonai hatalomnak személyemben történt egyesülését Ó-Arad polgárainak tudtul adtam. Az én kiáltványom próza volt: a Kossuthé — *költészet*. A közönség pedig, melyhez mind a ketten szóltunk, a kemény katona prózája iránt nem birt fogékonysággal: ellenben a nagy agitator költészetét nagy móhon bevette. Ne kárhoztassuk a miatt a közönséget. Legtölebb azt lehet sajnálni, hogy az agitator nem volt katona s a katona nem agitator — és hogy ezért szükségképen útjaiknak széjjel kellett válniok.

Alig érdemli meg a megemlítést, hogy mindnyája közül, kik utólag személyöknek orosz protectoratus alá menekülése szándékával gyülekeztek Világosra — miután az «előnyös föltételekről» (!) — értesültek, csupán azok maradtak meg a táborban, kik mint alárendelt sorsú katonák a csapatsorba tartozának és ennél fogva kénytelenek voltak az odább szökésről letenni.

De az ama balgatag hírektől Világosra csalogatott menedékesek sorába *nem* szabad azon férfiakat számítani, kik el lévén szánva, oszlozni a hadsereg sorsában, ezt Ó-Arad óta el sem hagyták. Ezek: a két miniszter Csányi László és Aulich tábornok; továbbá a hadsereg harczoló állományához *nem* tartozó Kiss Ernő, Láhner György, Knezich Károly, Schweidel József, Gáspár Andor, Török Ignác és Lenkey János tábornokok és azonkívül számos országgyűlési képviselő. Tudtomra ez utóbbiak csaknem mindnyájan a békeparthoz tartoztak.

Csányit én, a mint már említettem, a kegyelemre megadás felőli elhatározásomról még előttevaló napon Ó-Aradon, és pedig még az ideiglenes kormány leköszönése előtt értesítettem. Nyomban az ideiglenes kormány lemondása után

pedig, és még mielőtt a döntő haditanácsot összehívtam, Csányival még egy hosszabban tartott tanácskozásom volt a kérdés felett: föltétlen megadás legyen-e, vagy a küzdelemnek folytatása? Csányi tudniillik még a harcztéren elérhető sikerek különféle lehetőségének fölvetése által iparkodott engem a küzdelem folytatására rábírní s ebbeli fáradozásával csak akkor hagyott fel, mikor azt a meggyőződésemet fejeztem ki előtte hogy tetteges helyzetünkben, hadiszer és pénz nélkül, a hadsereg élrelmezésére nézve pedig kizárólag a hadisarcz eszközére utalva — egyfelől azt határozottan tagadni vagyok kénytelen, hogy, ha mindjárt új sikerek lehetőségét föl is tesszük, ezek *tartósak* lehessenek; másfelől ő kénytelen bevallani azt, hogy a háborúnak amaz ismeretes wallensteini elv szerinti folytatása *tulajdon hazánkban!* — bűn.

Ez alkalommal volt, hogy Csányi előttem önszántából azt is kijelentette, hogy maga is a hadsereghez csatlakozik, mert nem érez semmi vágyat, megmenteni az életét, ha azzal nem szolgálhat többé a hazának.

Aulich tábornok szintűgy mint mind a többi tábornok, meghivatott és résztvett abban a haditanácsban, mely a Rüdiger grófhoz intézett levelém elküldését jóváhagyta.

Az országgyűlés elébb említett tagjai végre tulajdonképen közvetlenül Csányi minster személyéhez csatlakoztak. Bántott a gondolat: hát ha ezek az urak ezt abban a csalárd reményben tették, hogy az orosz tábor nekik menedéket nyújtanak Ausztria üldözése ellen. E részben bizonyosat megtudandó, kérdéssel Csányihoz fordultam. Tevém ezt Világoson augusztus 12-én: s ő megnyugtató azzal a kijelentéssel, hogy ő társainak még Aradon megmondotta: hogy önmegadásunk minden föltétel nélkül történik. Erre egyesek közülök tétovázni kezdtek, mitévők legyenek, maradjanak-e, menjenek-e? de a nagyobb része habozás nélkül kijelentette, hogy el vannak szánva a rájuk *a hazában* váró végzet elől ki nem térni és csupán sorsuk eldőltségéig óhajtanak a hadsereg közelében maradni; a habozókat ellenben maga biztatta: meneküljenek; de sajnálja, hogy ezt tette, mert erre emezek is hihetőleg ezen tanácstól sértődve, kijelentették, hogy ők is maradnak; pedig ő (Csányi) tart tőle, hogy a nemzeti becsületérzésnek ezen győzelme az önfenntartás ösztöne felett, állhatatlan talál

lenni; már pedig nézete szerint mindazoknak, kik ebben a nagy pillanatban erkölcsi szükségét érzik, a nemzeti ügy igazságos voltába vetett hitökért szembe menni a halállal, — mielőtt ez irányban az elhatározó lépést megtennék, komolyan számot kellene vetniök magokkal: nem fogja-e majd akkor őket elhagyni az erő, mikor az ellenségek gúnykaczaja közt, sőt talán a vesztőhelyen kell helyt állniok e hitök mellett; s a kik ennek a feladatnak megfelelni elég erőt nem éreznek magokban, azoknak hazafias kötelességök lenne menekülni, nehogy a nemzet még azt a szégyent is megérje, hogy azon férfiak gyarlóságán pirulnia kelljen, a kiknek szikla szilárd jellemökben bízott.

Ha az olvasó mindezen tényeket a kellő komolysággal fontolóra veszi: kénytelen lesz nekem igazat adni, mikor azt állítom, hogy ezen ministereket s ezen országgyűlési tagokat, kik már Ó-Aradon önként a hadsereghez csatlakoztak, nem szabad egy sorban emlegetni amazokkal, kik, a mint láttuk, az általam az oroszokkal kedvező föltételek alatt megkötött béke balgatag híréől csalogatva, augusztus 12-ének folyamában Világoson termettek és hirtelen kiábrándulva, megint szintoly gyorsan tova tűntek.

Duschek pénzügyminister, ki a mint nekem Kossuth maga mondta, korántsem szabad akaratából vett részt mindvégig az Austria elleni küzdelemben, abban az időben, mikor én Aradra jöttem (augusztus 9-én), már Lugoson volt, emitt a pénzjegy-sajtót újra működésbe hozandó. Ezt Dembinski hadseregének temesvári veresége megghiúsította. Így a pénzsajtókat Duschek megint visszahozta Lugosról Aradra — még Kossuth rendelkezéséből. Ezen rendelet következtében a pénzügyminister augusztus 11-én érkezett Aradra, de csak mikor az ideiglenes kormány már leköszönt volt; legalább nem emlékszem, hogy ennél előbb vele ott beszéltem volna. Én azután azt hagytam meg neki, hogy másnap (augusztus 12-én) az állampénztár egész még meglévő készletét, akár veretlen rúd-, akár vertpénz aranyát és ezüstjét, a maradék állami papírpénzzel együtt, teremtsen elő nekem Világosra; és mivel parancsaim teljesítésére való készségéről nem valék egészen meggyőződve, két tisztet rendeltem melléje azzal a felhatalmazással, hogy őt meghagyásom pontos teljesítésére ha kell

erőhatalommal is rá szorítsák. Így kerültek az állampénztár készletei rendelkezésem alá s én az összves készpénzt a hadsereg több heti fizetetlen zsoldjának legalább részbeni kifizetésére fordítottam. A hátralékos zsold *teljes* kielégítése — sajnos! már nem telt ki belőle. A nemesfém-rudakat ellenben meghagytam a pénzügyminister őrizetében és neki szabad választást engedtem, hogy azokat tetszése szerint akár az oroszoknak, akár az osztrákoknak vigye meg. Ő az utóbbit választotta.

A pénzügyministeren kívül tudtomra csak még két huszártörzstiszt nyilatkozott az osztrákok előtti önmegadás mellett: Zambelli ezredes és Markovics Adolf alezredes. Ezt azonban csak véletlenül tudtam meg egy heves szóváltás következtében, mely ezen most említett két törzstiszt és néhány bajtársa közt Világoson augusztus 12-én keletkezett. Mindazáltal szükségesnek láttam, a hadsereg tábornokai és törzstisztjei jelenlétében Zambelli ezredesnek és Markovics alezredesnek azt az akaratomat kijelenteni, hogy az aradi haditanácsban hozott határozat az utolsó és megmásíthatatlan eldöntése egyen a hadsereg sorsának; hogy azon pillanattól fogva, mikor az orosz hadtestparancsnok gróf Rüdiger lovassági tábornokhoz írt levelem az ó-aradi főhadiszállást elhagyta, én az aradi haditanács ezen határozatának végrehajtását a hadsereg becsületi kötelességének tekintem; s ezért annak a kérdésnek utólagos megvitatását, hogy az osztrákoknál van-e több kilátás — vagy az oroszoknál — ép bőrrel megmenekülni? mint a hadsereg becsületével meg nem férőt, meg kell akadályoznom; ezért nekik azt az ajánlatot teszem: tessék haladéknélkül elhagyni a hadsereget és magokat a legközelebb érhető osztrák előőrsnek megadni; ajánlom pedig nekik ezt annál határozottabban, mivel nincs módomban, számukra az oroszok részéről, a nem-brutalis bánásmódon kívül, bármely olyan kedvezményt helyezni kilátásba, mely azon várakozásokkal fölrerne, melyeket ők az osztrákok előtti fegyverletételhez kötni látszanak. A nevezett két törzstiszt azonban jobbnak áta a hadseregnél megmaradni.

Én a hadsereg tábornokai és törzstisztjeinek imént említett aradi utolsó gyülekezetében azt a meggyőződésemet, hogy az oroszoktól legfőlebb kevésbé brutalis bánásmódot — mint

az osztrákoktól — de ezen fölül éppen semmit, különösen pedig Ausztria bosszúállása elleni oltalmat nem szabad remélnünk, szándékosan ismételve nyíltan és határozottan kifejeztem, hogy ezáltal azokkal az önámításokkal szembe szálljak, melyekkel a tisztikar egy része már augusztus 12-én Világoson (igaz, hogy egy különös körülmény következtében) magát hitegetni kezdte.

Ez a körülmény az orosz hadtestparancsnok gróf Rüdiger tábornoktól ugyanaznap hozzám intézett azon fölhívás volt: tudassam vele a hadsereg legsürgősebb kívánságait, minthogy ő ezeknek teljesítése érdekében főlebbvalójánál pártolólág közbe akar járni. És erre csakhamar egynémely tisztünket képzelődése, ama felhívás hordereje felőli találgatás közben, elragadta egész addig a reményig, hogy most már egyenesen át lehet lépni az orosz szolgálatba! Sőt néhány alantas tiszt mindjárt még azt a kérelmet is intézte hozzám, hogy még a fegyverletétel előtt hamar előléptessem egy fokkal fölebb; mivel nézete szerint a magyar hadseregben viselt rangja az orosz hadseregben is a megfelelő felsőbb rangot fogja részére biztosítani! Ezekkel én megértetni iparkodtam, mily alávaló kívánság az részükről, mikor hazánk ügye egyenesen az orosz beavatkozás következtében megyen veszendőbe, akkor orosz szolgálatba akarni szegődni! De ezen hazafiaknak nem a feddő szavaim szándékolt hatását lehetett arczokról leolvasni, csak a kérelmök határozott megtagadása miatti szomorú csalódást. És csakugyan nem is fogott sem ezeken, sem velők egy gondolkodáson lévő számos másokon a kemény rosszalás sem, melyet a velem egyetértő legvitézebb tábornokaink és törzstisztjeink is az orosz szolgálatba kívánczósra minden alkalommal kifejeztek. Azzal az indokolással, hogy kérni mindent szabad, számosan eddigi bajtársaik becsülésének elvesztésével keveset gondolva, megátalkodottan kérték, hogy a hadsereg nevében gróf Rüdiger tábornok elé terjesztendő kívánságok sorába az is fölvétessék, hogy a ki kéri, annak meg legyen engedve, orosz szolgálatba lépni át.

Én a gróf Rüdiger tábornok emberbaráti felajánlkozását, hogy főlebbvalójánál hadseregünk legsürgősebb kívánságainak szószólója akar lenni, őszintének vettem ugyan: de ebbeli

fáradozásainak kedvező eredményéhez nem lehetett semmi reménységem. Hiszen az orosz fővezér a Szemere és gróf Batthyányi Kázmér ministereink diplomatiai leveleire (lásd a 39. fejezetet) adott válaszában világosan tudtomra adta, hogy velünk szemben kizárólag mi az ő feladata; már pedig kívánságaink figyelembe vétele, még a legszerényebbeké is, már nem hadműveleti, hanem politikai természetű volt és mint ilyen már kívül esett az ő magyarországi küldetése határain.

És így én jövőnket augusztus 12-én Világoson is, az orosz hadtestparancsnok emberbaráti ajánkozása daczára, csak olyan reménytelennek láttam, mint egy nappal előbb Aradon; és nekem azt, hogy a nemzeti becsület szempontjából mennyire szükséges a fegyelmet a hadseregben az utolsó pillanatig csorbátlanul fönntartani, magamban egyre ismételtnem kellett, nehogy erőt vévén rajtam az a kínzó kétely, vajjon saját személyem kiszolgáltatása alárendeltjeim élete megváltására elégséges lesz-e? a hadsereg valamennyi tábornokait és törzstisztjeit magam egyenesen felszólítsam, meneküljenek. Néhányjával, nevezetesen azokkal szemben, kik nem a szülő hazájokat gyászolták Magyarország bukásában, meg is tevém ezt.¹ Felszólítottam őket, meneküljenek. De hasztalan! Közülök egy sem akart a maga megmentéséért barátaitól és bajtársaitól önszántából elszakadni.

Azonban közelgett a kényszerű elválás órája. És a mely napon végzetünknek, melyet magunk önként választottunk, be kellett telnie, annak előestvéje egy ünnepélyes órájában barátaim és bajtársaim, csak úgy, mint magam, szükségét éreztük, egy lélekemelő bucsúzó jelenetben kölcsönösen egy «Isten hozzádot» mondani egymásnak.

Augusztus 12-ről 13-ra forduló éjjel gróf Rüdiger hadtestének vezérkari főnöke ² jelent meg Világoson nálam, a

¹ Így gróf Leiningen Károly tábornokot és báró Uichtritz Emil ezredest. Lásd: id. Görgey István ily című munkáját: «1848-ból és 1849-ből stb. Franklinnál 1888. III. köt. 585—588. és 626.. 627. lap.

A ford.

² Froloff tábornok. L. id. Görgey Istvánnál. III. 577—9., 504—5.

A ford.

másnap i fegyverletétel alkalmas színhelyének kölcsönös megállapítása végett. Ekkor a következőkben egyeztünk meg:

A vezérletem alatti magyar hadsereg fegyvereinek önkéntes lerakása *Szőllős* helység közelében menjen végbe, ott hol egyfelől a Kis-Jenőről Zarándon át, másfelől a Világosról Új-Pankotán át Boros-Jenőre vivő két útvonal egyesül; még pedig a Szőllős déli széle közt s a világosi utat keresztben metsző malomcsatorna közt terülő sikon.

Ezt a sík területet augusztus 13-án korán reggel gr. Rüdiger tábornok hadteste, Kis-Jenő felől közeledvén, egyelőre kelet, éjszak és nyugat felől fogja elkeríteni; csapatjai egy részével a Moroda és Szőllős közti Csigér patakot s az utóbbi helyiséget megszállván és derékhadával Zaránd és Szőllős közt bontakozván — arcczal keletnek.

A vezérletem alatti hadsereg ellenben, az orosz hadtestnek a főntiek elvégzésére időt engedendő, augusztus 13-án csak dél felé induljon ki világosi táborából Szőllőstre. Követi az Arad és Világos közt álló orosz lovashadoszlop. S ugyanez szállja meg az említett malomcsatornát, mihelyt az utolsó magyar csapat átvonult rajta.

NEGYVENEGYEDIK FEJEZET.

(A fegyverletétel.)

1849 augusztus 13-ikán délelőtt 10 és 11 óra közt hagyták el utolsó hadi táborhelyöket annak a hadseregnek megrendült utolsó maradványai, a melynek győzelmei megóvták ugyan Magyarországot attól a gyalázattól, hogy elmulassza megadni az ¹ olműtzi octroyált alkotmányra az illő, kellő feleletet, de mely győzelmek egyszersmind Kossuth Lajosnak lehetővé tették, hogy *a törvény melletti igazságos küzdelemnek* oly fordulatot adjon, mely által ő (Kossuth) kiforgatván a nemzetet törvényes igazából, csakis Ausztria kormányának köszönetére szolgált rá, de sohasem hálájára önnön hazájának.

Magam egy csoport tiszt kíséretében, kiket a szigorú fegyelem közvetlenül a csapatsorban le nem kötött, lóháton előre siettem Szöllös irányában.

Uj-Pankota közelében egy sebesen vágatva felénk közelő orosz hadikövettel találkoztunk szemközt. Ez megnevezvén magát,² gróf Rüdiger tábornok nevében felszólított, jelentsem ki élőszóval még egyszer és utoljára, hogy csakugyan komoly a szándékom a megállapított helyen letenni a fegyvert.

Tartózkodás nélkül megadtam a kívánt nyilatkozatot. És hogy a hadikövetet teljesen meggyőzzem kijelentésem őszinte voltáról, arra kértem, vezessen el legott fölebbvalójához.

A hadikövet erre késznek nyilatkozván, azalatt míg kíséretemmel az említett szöllösi malom-csatornáig folytattuk utunkat, oldalomnál lovagolt. Itt a csatorna hidjánál elvált

¹ (állami létét, alkotmányát, törvényeit, önállóságát tagadó, megsemmisítő). A fordító.

² Herczeg Bariatinski.

tőlünk s előre vágatott, válaszat fölebbvalójának megviendő.

Ezalatt mi a mondott hidnál bevárván a hadikövet visszatért, volt alkalmunk meggyőződni, hogy az orosz hadtest a megállapodás szerinti felállítást tényleg elfoglalta.

A nyílt róna szabad látást engedett. Keletre tekintve, ott egy ellenséges hadoszlopot láttunk felvonulva a Csigér jobbpartján, Moroda és Szöllős közt. Ez utóbbi helység északra esik a csatorna hidjától; s a falu szélétől az orosz sisakok sorai fénylettek felénk. És nyugatra nézve, ott állt tömött sorokban, baloldalával Zaránd helysége, a jobbal a malomcsatornára támaszkodva, az orosz hadtest zöme.

A hidnál tőlünk elvált hadikövet ez irányban tért le az egyenes útról. Ugyanő nemsokára visszatérvén, értésemre adta, hogy gróf Rüdiger lovassági tábornok engem csapatjai élén vár.

Ekkor kísérőimtől követve, a megjelölt irányban előre vágattam. A mint az ellenséges felállításhoz mind közelebb értünk, ennek homlokzata előtt egy különvált csoport lovas vettünk észre. A jövő pillanatban egy magános lovas kiválván a többi közül, felénk léptetett.

Kiséretem megállt. Magam egyedül közeledtem a magános lovashoz, köszöntem és megneveztem magamat, mert föltettem, hogy e pillanatban az orosz hadtestparancsnok gróf Rüdiger lovassági tábornokkal állok szemtől szembe. Úgy is volt.

Rüdiger gróf azon nemes indulattól lehetett eltelve, hogy helyzetem nyomasztó súlyán a mennyire lehet könnyítsen; mert legelső szavai, melyeket hozzám intézett, azt az őszinte biztosítást fejezték ki, mennyire érzi ő és teljesen méltányolni képes azokat az indokokat, melyek minket arra bírtak, hogy önként lemondjunk a harcz folytatásáról. És szavai megerősítésül velem kezét szorított. Az ekkor kíséretem sorából felhangzó, hallhatólag önkéntelen fölkiáltás elárulta az örvedetes meglepetést, melylyel ezt, a győző részéről a legyőzöttel, az ő szerencsétlen vezérökkel szemben érzett tisztelet nyilvánulását szemlélték. Lehet, hogy e felkiáltás a reménynek is társaim egynémelyikének szívében újra éledését jelentette, oly remény, éledését, melyet megvalósítani mindazáltal *annak* a férfiúnak nem állt hatalmában, a ki azt (a legtisztább szán-

dékkal, erről meg vagyok győződve) e perczben élesztette és utóbb is táplálta.

Én az ellenséges tábornoknak irányomban mutatott figyelemteljes magaviseletét egy bizonyos hódolat nyilvánulásának vévén, melyet ő nem személyem iránt, de igenis a mi nemzeti szerencsétlenségünk nagyságával szemben érezhetett, Rüdiger grófnak a hadsereg kivánságait magában foglaló jegyzékkel együtt a kormány és országgyűlés azon tagjainak névsorát is átadtam, kik önként a hadsereghez csatlakoztak és engem arra kértek, hogy, ha lehet, legalább azt az engedelmet eszközöljem ki számukra, hogy egyelőre, a míg kinek-kinek sorsa el nem dül, a hadifogság alatt is a hadsereggel együtt maradjassanak.

Ezen resignált férfiak e túlszerény óhajlását alig lehetett volna nem teljesíteni. De Rüdiger gróf azonkívül úgy nekik, valamint mindenkinek, ki az önmegadási cselekvényhez csatlakozott, legott biztosította a körülötte lévő ingó vagyona háborítlan birtoklását; valamennyi tábornoknak és az egész tisztikarnak pedig meghagyta a kardját. A többi kérelmekre nézve, melyeknek teljesítése meghaladta saját hatalomkörét, megígérte, hogy azokat egész erejével pártolni fogja főlebbvalójánál.

Mindezért én gróf Rüdiger tábornoknak sorsosaim nevében is legott köszönetet mondtam.

Azon kérdésem, nincs-e neki a vezérletem alatti hadsereg föllállítását illető valamely külön kivánsága? s a tőle kapott válasz, melylyel önlefeigyverzésünk alaki elrendezését egészen saját tetszésemre bizta, képezték a többi részét az ezzel kiméritett egyetlen beszélgetésnek, mely az orosz hadtestparancsnok gróf Rüdiger lovassági tábornok közt és köztem a fegyverletétel előtt történt.

Lassan közeledett ezalatt a magyar hadsereg eleje a malomcsatornához. A híd keskeny volta könnyen fönnakadásra és zavarra adhatott alkalmat; ennek elejét veendő, haladék nélkül visszatértem kísérőimmal a csatorna hidjához és e helyről úgy intéztem az egymásután érkező csapatoknak tömegidomban, a malom-csatorna és Szöllös helysége közti térségen, arczczal a Zarándnál álló orosz hadzöm felé, két harczielben

való felvonulását, hogy mire ez bevégeződött, az első harczélt a III. s a VII. hadtestek, a második harczélt pedig az I. hadtest képezték; közbül a két harczél között valamennyi ütegeink sorakoztak; a hadi társzekerek leghátul.

A felhőtelen ég boltjáról sütő nyári napnak semmi szellő által nem enyhített rekkenő hősége rendkívül késleltette a csapatok menetét. Aztán meg nem is volt többé nekik miért sietni . . .

Mikor a magyar hadsereg utolsó osztagjai átvonultak a csatorna hidján: a nap leáldozóban volt.

S az esti szürkületben 1849 augusztus 13-án egy orosz hadtest parancsnoka, gróf Rüdiger lovassági tábornok, tartott szemlét a vezetésem alatti magyar csapatok felett. De a huszár talpon állt a lova fejénél, kardja a nyeregkapára volt akasztva; a gyalogság fegyvere gúlában; az ágyú mind szorosan egymáshoz szorulva és védtelen. És védetlenül ott heverték a zászlók is a fegyvertelen hadsorok előtt.

NEGYVENKETTEDIK FEJEZET.

(A fegyverletétel után.)

Engem még az augusztus 13-ikára következett éjszakán a Zaránd melletti orosz táborból Kis-Jenőre kísérték, a fegyverletétel többi részeseit pedig 14-ikén ugyanoda valamennyit.

Az augusztus 15-ikére forduló éj beálltával kénytelen voltam egy orosz törzstiszt * felügyelete alatt kocsin Kis-Jenőről Nagyváradra, az orosz hadsereg főhadiszállására indulni. Orvosom, a kinek segítsége nélkül még mindig el nem lehettem, s azonkívül 3—4 tiszt legközelebbi környezetemből engedelmet kaptak engem oda elkísérni. A többi hadifogoly tábornokok, tisztek és polgári előkelőségek augusztus 14-ikén Kis-Jenőn kiszegezett falragaszok útján felhívtak, hogy készüljenek augusztus 15-én reggel hasonlóképp Nagyváradra indulni. A mint utóbb értesültem, őket augusztus 15-ikén csakugyan Nagyváradra indították útnak, de Nagyszalonta állomásból váratlanul visszavitték őket a Nagyváradtól nyolcz mérföldnyire délnyugatnak fekvő Sarkadra; én pedig Nagyváradon hasztalan vártam a viszontlátásra, a viszontegyesülésre társaimmal.

Ezalatt én az Aradon augusztus 10. és 11-ike közti éjjel végleg elhatározott szándékomat, hogy a reménytelen háborúnak gyors és vérontás nélküli bevégzésére példám által megadjam a lökést, a végső folyományokig keresztül vittem. Sajátkezű leveleim voltak útnak mind a még magyar kézen lévő várak, mind az oroszok hadművelleti területén elszigetelten létező magyar mezei hadak parancsnokaihoz. Az utóbbiakat egyenesen felszólítám, kövessék példámat. Ellenben a várak parancsnokaival szemben, a mennyire emlékszem, csupán a tények egyszerű közlésére szorítkoztam — kettős okból: mert nem hagyhattam figyelmen kívül sem valamely az ellenségtől támadással fenyegetett vár parancsnokának kivételes termé-

* Anrep tábornok. A fordító.

szetű, teljesen független állását, sem azt a lehetőséget, hogy az, egy erőd birtokában, esetleg még kedvező föltételeket is csikarhat ki az ellenségtől a feladás fejében.

Az imént még parancsaim alatt állott hadsereg bizalma irántam főleg azon férfiakban volt összpontosúlva, kik gondolkozásom és tetteim tisztasága felől tisztában lévén, hozzáférhetlenek maradtak azon gyanú számára, hogy én a föltétlen fegyverletétellel, vagy legalább annak az oroszok előtti végrehajtásával, saját személyem megmentésére számítgatók. Azok ellenben, kik engem ezen számítással gyanúsítani hivatást éreztek magukban, a csapatok előtt vagy semminő, vagy talán olyannyira rossz hírben állhattak, hogy e gyanúsításuk a csapatokon nem fogott.

Ebben rejlik azon talány kulcsa, hogyan sikerülhetett nekem, a ki minden megmenekülési kilátásokkal való biztatást gondosan kerültem, sőt az efféle képzelődések és remények táplálása ellen erősen kikeltem, a fegyverletételt végrehajtani a hadsereg fegyelmének csak némileg is szót érdemlő megzavarlatása nélkül.

És ha a győztes szövetséget hatalmaknak tetszett volna a következő adatokat venni figyelembe:

hogy én — ámbár a debreczeni április 14-iki függetlenségi nyilatkozatot elítéltem — mégis ennek zászlója alatt is tovább harczoltam az «olmützi octroyált alkotmány» ellen, melynek keresztülvitele mellett annyi s oly hatalmas erőmegfeszítés történt!

hogy továbbá — ámbár a szövetséges hadseregek ellenében a küzdelemnek hosszúra elnyújtását elejétől fogva reménytelennek tudtam — mégis ezt a harczot, még pedig minden erkölcsi és testi erőm megfeszítésével mindaddig folytatni segitettem, mígnem végre Kossuth maga hivatalosan kijelentette, hogy Magyarország számára nincs többé semmi remény, az önvédelem harczát az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmaságok ellen siker reményével folytathatni;

hogy végre — ámbár fegyverletételünk következtében egy-néhánynyal több orosz és osztrák maradt is meg élve — én a fegyverletételt sem nem ezen oroszok és osztrákok kedvéért, sem nem cselekedeteim miatti bűnbánatból határoztam el és hajtottam végre;

hogy ha, mondom, mind e szembeszökő körülményeket fontolóra vévén, tetszett volna a győztes szövetezett hatalmaknak azt is figyelembe venni, hogy a fegyverletétel valamennyi részesei közül az ő kegyelmükre *én* minden bizonynyal a legérdemellenebb vagyok; és ha következképen elejtenek engem: akkor nagyon valószínűleg *engem* azon utólagos elrágalmazástól, hogy tulajdon hazámat, vagy legalább is bajtársaimat elárultam, — *önmagukat* pedig azon megszólástól, hogy nekik Magyarországot csakis az én árulásom segítségével sikerült legyőzni, annál bizonyosabban megkímélik, minthogy tudtomra *sem nekik* (a szövetséges nagyhatalmaknak), *sem nekem* nincsen okunk oly tények fölfedezésétől tartani, a melyekből csak legtávolabbról is azt lehetne kisütni, hogy akár ők a megkegyelmezéssel a fegyverletételre, akár én ez utóbival a megkegyelmezésre alkudoztunk.

Azonban Nagyváradra történt kényszerű megérkezésem első napján mindjárt (augusztus 15-ikén) az orosz hadvezér megparancsolta, hogy elébe vezessenek; és ámbár eleinte heves szemrehányásokkal halmozott el fegyveres ellentállásom konoksága miatt és nekem kereken kijelentette, hogy ezáltal mind a magam életét, mind a társaimét eljátszottam: mégis rögtönösen áttért meghódolásunk *önkéntes* elhatározásának méltánylására és szavait azzal a — részemről sem közvetve, sem közvetlenül nem provokált — ígérettel végezte, hogy közbeveti magát kegyelemért, de egyedül számomra.

És alig telt bele nyolcz nap — és egy tiszt* az orosz hadvezér kíséretéből azt az üzenetet hozta nekem tőle, hogy a czár ő felsége nekem megkegyelmezett; hogy továbbá a czár ő felsége elsőszülött fiát, a trónörökös nagyherceget bízta meg azzal a küldetéssel, hogy az osztrák császár ő felsége bocsánatát is eszközölje ki számomra; és hogy, ha ez megtagadtatnék, engem a czár ő felsége parancsából Oroszországba fog-nak vinni. S ekkor az említett tiszt elkérte kardomat és tudtomra adta herczeg Paskiewics tábornagynak azt az óhaját, hogy a honvédegyenruhát levessem és ezentúl polgári öltözetben járjak.

* Ugyanaz a Bariatinski herczeg, ki a fegyverletétel szemtanúja volt és ennek híret legott a czárnak megvitte. A fordító.

Ismét újabb néhány nappal rá végre Andrássy Norbert osztrák őrnagy (bárá Haynau táborszernagy szárnysegédje) a következő két okiratot adta a kezembe:*

I.

«Csász. kir. hadsereg főparancsnoksága. 186. szám. Titkos.

Ő Felsége legkegyelmesebb uram és császárom, vele született legfelsőbb kegyességéből bocsánatot ad Önnek.

Azonban Magyarországon tartózkodnia meg nem engedtetik, hanem e végre más koronaország, még pedig egyelőre Karinthia tűzetik ki, a hová Ön Andrássy cs. kir. őrnagy úrtól kísérve, haladék nélkül el fog indulni.

Önnek családját és podgyászát szabad magával vinnie.

(Kelt:) Aradi főhadiszállásból augusztus 26-ikán. 1849.

(Aláírás:) Haynau s. k. táborszernagy.

(Külczim:) Görgey Arthur úrnak.»

II.

«Görgey Arthur úr hitvesével együtt kötelesek báró Haynau táborszernagy és főparancsnok ő excellentiája szárnysegédjének, nagyságos Andrássy Norbert őrnagy úrnak társaságában azon helyig utazni, a melyet az említett szárnysegéd úr ki fog jelölni.

(Kelt:) Nagyváradon, augusztus 27-én, 1849.

(Aláírva:) Gróf Szirmay István s. k., csász. kir. alezredes és a cs. kir. országos főcomissarius gróf Zichy Ferencz úr ő excellentiájának helyettese.» (PH.)

Ez utóbbi okiratot az osztrák kormány az orosz hadsereg főhadiszállásán képviselő hatóság állította ki.

És ezzel engem Andrássy őrnagy Krakkón és Bécsen át elhozott Klagenfurtba.

★

Hogy mily pusztító visszahatással voltak mind e tények jó hírnevemre, abból mindjárt még Nagyváradon kaptam egy kis mutatóványt ízelítőnek. Már annak következtében, hogy engem társaimtól elkülönítettek, az a hír kerekedett, hogy orosz

* Mind a kettőnek eredetije német. A fordító.

tábornokká kineveztetésem bizonyos; és maga az, hogy egy ilyen mendemonda egyáltalában hívókra talált, elég bizonyosság volt arra, mennyire sietett a közvélemény az árulás bélyegét sütni rá a fegyverletétel tényére!

A hamar rá egymást nyomon követő újabb tények: hogy az orosz czár a döntést egyedül az én sorsom fölött tartotta fönnt magának, ellenben mind a többi hadifoglyokat föltétlenül Ausztriának kiszolgáltatni parancsolta, megtevék a többit a fejemre kimondott ítélet igazolására.

Hozzájárult mindehhez azonfölül, hogy az oroszok, hír szerint a fegyverletétel alkalmával kerítettek kézre egy alárendelt egyént, a ki tőlük hozzánk átszökött. Mikor ugyanis hadseregünk még Miskolcz és Tokaj közt csatázott, a mondott egyén mint egy orosz lovas őrjárat vezetője a gyöngyösi országútról az akkor még magyar kézen lévő Poroszló-tiszafüredi átkelő felé kiküldve, átszökési szándékát legénysége feláldozásával vitte végbe. Azon kifejezett kívánságára azután, hogy Bem altábornagy alatt óhajt szolgálni, a tiszafüredi magyar hadoszlop parancsnoka őt azonnal Aradra kísértette. Itt azután a szökevény valahogy nem Bemhez, hanem az én parancsaim alatti hadsereg táborába tévedt s a fegyverletétel következtében orosz haditörvényszék elébe került.

Én ugyan arról, hogy ő egyáltalában van-e a világon, először életemben csak már hadifogságom ideje alatt egy orosz törzstiszt¹ szájából értesültem, a ki nekem az elítéltnék élete folyását, mint a napi közbeszéd tárgyát elmondta: ennek dacára a közvélemény ellenem fordult a váddal, hogy én szándékosan szolgáltattam ki «a lengyelt» az oroszoknak (a «lengyen» a súly) s hogy, ime, nincs semmi, a mitől visszariadnék, csakhogy a czár kegyét megnyerjem...

És így előrelátható volt, hogy azon ezeregyszáz félimperiál aranyban,² melyet nekem Paskiewics herczeg küldött, a

¹ Bewatt gend'armerie-ezredes, az orosz főhadiszállás katonarendőrségének feje. A fordító.

² A fegyverletétel után minden készpénzem vagy 50 darab aranyból és vagy 2000 forintból állott úgynevezett Kossuth-bankóban; ez utóbbit az orosz főhadiszállást kísérő osztrák főcomissariatust elszedte tőlem s én kénytelen valék lovaimat minden áron elvesztegetni s a cselédséget rögtön elbocsátani. Herczeg Paskiewicz tábornagy erről

közvéleményben csakhamar ama «lengyel» kiszolgáltatása által kiérdemelt poroszlóbér gyanánt fog szerepelni, vagy éppenséggel mint vérdíj, a miért hazámat, vagy legalább is társaimat elárultam.

De én, ámbár eredetileg korántsem megvetője a hazai közvéleménynek, mégis már jóval augusztus 13-ika előtt elszoktam volt attól, hogy neki föltétlenül hódoljak. Elszoktatnak tőle ama számos eltévelyedések, melyeket, aránylag rövid ideig tartott ismerkedésünk alatt, róla tapasztaltam.

De meg azokban a napokban nem is az én nyilvános hírnemem volt az, mi fölött elszomorodtam, hanem hazám szomorú jövője.

Magyarország jövője fölött a fegyverletétel után azok a hazafiak is kétségbeestek, kik a Magyarország és Ausztria közti fegyveres küzdelem idejében az utóbbinak pártjára álltak (de nem a csatatéren).*

Értésülvén, mindjárt hadifogságom első napjaiban háromszáz darab félimperialt küldött rendelkezésemre; és Nagyváradról való kényszerű elutazásom előestéjén a herczeg személyesen adott át nekem ötszáz darabot ugyanebből a pénznemből, minthogy értésére esett, hogy Klagenfurthba nem a kormány költségén szállítanak és életem tengetésének lehetősége még a legközelebbi időre sincs számomra sehogyan biztosítva. Azon nyilvánvaló szándékkal, nehogy érzésemet sértse, a herczeg mind a két összeget nekem úgy ajánlotta fel, mint kölcsönt bizonytalan időre. De azon hilemből, hogy forradalmi tevékenységem visszahatása úgyszólván örökre megszabadít minden megélhetési gondtól, az előre nem látott amnestia által kiforgatva, most egyszerre oly helyzetben találtam magamat, melyben kénytelen voltam azt az úgynevezett kölcsönt a herczegtől, annak daczára köszönettel elfogadni, hogy attól kellett tartanom, hogy aligha leszek képes az visszafizetni.

Én az inémt ezeregyszáz darab arany félimperialnak mondtam a herczegtől vett összegek végsommáját, mert ő az említett 800 darab félimperialon kívül még további 300 darabot azon rendeltetéssel küldött hozzám, hogy azt azon tisztek közt osztszam szét, kik részint velem egyidejűleg, részint a rákövetkezett napokban Nagyváradra hozattak, vagy ide elvetődtek. Ezáltal a herczeg a mondott tiszteknek is módot nyújtott polgári öltözetre szert tenni a honvédegyenruha helyett, melyet ők is leveetni kénytelenek voltak. A szerző.

* Hogy ezen patrióták *előbb* tápláltak-e reményeket és minőket, a haza megmentését illetőleg: nem tudhatom, mert a fegyverletétel előtt (itt gróf Zichy Ferencz nagyváradi látogatására czélzó a szerző. V. ö. Id. Görgey István 1848 és 1849-ből III. köt. 634. lap) nem akadt alkalmam közülök egyikkel is találkozni. A szerző.

Bajtársaim nagy részének jövője nyilván a börtön és halál közt ingadozott.

Csányi Lászlót egy-két nappal utánam szintén Nagyváradra hozták és itt rögtön a legszigorúbb őrizet alatt elzárták a világtól. Gyámfia* vagyonának egy része ércpénzben vele volt s ő oly szándékkal, hogy ezt közvetítéssel gyámfia kezéhez juttathassa, sürgősen velem érintkezni kívánt. De már késő volt! A találkozót megtagadták tőlünk. Úgy Csányitól, valamint többi társaimtól, egyesek kivételével, utoljára, a nélkül, hogy gyanítottam volna, már Kis-Jenőn augusztus 14-ikén búcsúztam el örökre.

A hadsereghez csatlakozott többi polgári állapotú előkelőségekkel, a mint értesültem, egyelőre kevésbé kegyetlenül bántak. Közülök néhánynyal még Nagyváradon beszéltem. Őket egyelőre kényszerűtlevéllel haza bocsátották.

A huszár és gyalog honvéd őrmesterek, altisztek és legénység, azok is, kik azelőtt osztrák szolgálatban voltak, mindjárt az első napokban a fegyverletétel után, amnestiát kaptak.

De a tábornokokat és tiszteket tovább is fogva tartották. Báró Haynau tábornakszernagy egy kedvezőbb alkalomra tartotta fenn magának sorsuk eldöntését. Ezen fönntartás undok jelentősége felől nem lehettem kétségben...

A meddig boldogtalan bajtársaim, csak úgy mint magam is, az oroszok kadifogságában voltak, addig ugyan még egyre reméltem herczeg Paskiewics tábornagyot rábírhatni, hogy befolyását, melyet én rám pazarolni látszott, inkább bajtársaim érdekében vesse latba. E részben abból a föltevésből indultam ki, hogy az orosz hadvezér azért vetette magát ennyire *egyedül* az én megmentésem érdekében közbe, mivel azt hitte, hogy fegyverletételünk az én korlátlan akaratomnak volt a kénytelen következménye. Őt az ellenkezőről meggyőzni volt eszerint a legelső feladatam. Elmondtam neki, hogy bajtársaim teljesen szabad akaratból egyeztek belé a harcz megszüntetésébe; hogy mennyire közreműködtek a fegyverletétel végrehajtásánál és hogy az ő beleegyezésök és közreműködésök nélkül egyáltalában lehetetlen lett volna az egész dolog. És nyíltan kijelentettem neki, hogy a nekem szánt megkegyel-

* Schmidegg Kálmán gróf. A fordító.

mezésnek előttem a jelen pillanatban nincs semmi értéke, legkevésbé pedig akkor, ha bajtársaimnak Haynau kezébe kiszolgáltatása kikerülhetetlen lenne.

Azonban Paskiewics herczeg tagadhatatlan nagylelkű hajlamai daczára, melyekről az általunk, társaim és magam által, az orosz táborban tapasztalt emberséges bánásmód is tett fényes tanuságot, neki az én többször ismételt kérésemre mindannyiszor csak egy és ugyanazon lesújtó felelete volt: hogy kérelmeimet és ezek támogatására felhozott érveimet bármi részben is figyelembe vennie, sajnos! teljes lehetetlen. És mikor aztán egy napon a magyar hadifoglyok kiszolgáltatása osztrák kézbe tényleg megtörtént: akkor — jóllehet tudva volt előttem, hogy milyen nemes hangon folyamodott Paskiewics herczeg egyenesen az osztrák császár ő felségéhez kegyelemért bajtársaim számára — nekem ezek megmenthetése felől végkép kétségbe kellett esnem, annyival is inkább, mivel időközben oly dolgok történtek, melyeknek hordereje egymagára is már elégséges volt a legnagyobb mértékben ama szerencsétlenek *életét* veszélyeztetni.

Damjánics tábornok, Aradvár parancsnoka a maga elhatározását: egyedül orosz csapatoknak adni fel a várat, mindjárt a világosi fegyverletétel után tudatta gróf Rüdiger tábornokkal. A várral való alkudozás megkezdésével megbízott Buturlin orosz tábornok, Damjánics tábornokhoz írt levelemmel augusztus 15-én érkezvén Aradra, még ugyanaznap olyan kapitulációt hozott létre, melyben Aradvár őrsége kötelezte magát, már augusztus 17-én délután az erődöt föltétlenül — de csupán orosz csapatoknak — föl- és átaladni, míg viszont Buturlin tábornok aziránt vállalt kötelező szavatosságot, hogy a várfeladás cselekvénye alkalmával osztrák katonaság nem lesz jelen.

De az erőd a Maros balpartján egy osztrák hadtest, a gróf Schlick altábornagyé, által volt körülfárva. Az osztrák tábornok fölkérte volt a várat még mielőtt ez az oroszokkal szóba ereszkedett volna és ekkor határozottan visszautasító feleletet kapott. Mikor aztán báró Haynau tábornok a közvetlenül rá a vár őrsége s az orosz Buturlin tábornok közt létrejött várfeladási szerződésről értesült: gróf Schlick altábornagra oly parancsot küldött, melynek végrehajtása Buturlin orosz tábornokot okvetlenül abba a végzetes alternatívába

hozta volna, hogy vagy az aradi várőrséggel szemben lekötött szavát (hogy a vár feladásakor osztrák csapat nem lesz jelen) beváltatlan hagyja, vagy pedig a maga oroszai élén ellenségesen gróf Schlick altábornagy hadteste ellen forduljon. A Haynau parancsáról még jókor értesült gróf Rüdiger lovassági tábornok megértvén a helyzetet, mely szerint Buturlin tábornok az Aradvárával megkötött szerződés szerint tartozik Haynau nak említett parancsa végrehajtását ha kell, még fegyveres erővel is megakadályozni, tehát az ellenséges összeütközés az osztrák és orosz csapatok közt kikerülhetetlen: rögtön egy tisztet Temesvárra küldött az osztrák főhadiszállásra oly megbízással, hogy báró Haynau tábornakszemélyt bírja rá a gróf Schlick altábornagnak adott parancs visszahúzására. Rüdiger gróf követe az osztrák fővezért a legnagyobb mértékben csökönyösnek találta és csak az orosz tiszt komoly figyelmeztetése: gondolja meg jól a tábornakszemélyt azt, hogy szóban forgó parancsa Ausztriának alighogy megmentett existenciáját újból fölteszi kockára, volt képes még az utolsó pillanatban a parancs visszavételét tőle kicsikarni. Gróf Rüdiger tábornok előre meghagyta volt a maga követének, hogy az osztrák fővezértől nyerendő ellenparancsot közvetlenül vigye meg Aradon gróf Schlick altábornagnak. Ez utóbbi, egyrészt saját császárájának jól megértett érdekében el lévén magában szánva, Haynau ama végzetes parancsának nem engedelmeskedni; másrészt Haynau bárót képesnek tartván arra, hogy a bár még annyira indokolt éngedetlenséget a legpéldásabban megtorolja — a főparancsnoka ellenparancsával kezében Temesvárról Aradra visszasielő orosz tisztet úgy üdvözölte, mint ön-élete megmentőjét.

Ez események gyorsan elterjedő híre az orosz táborban báró Haynau tábornakszemélyes jellemét érintő oly nyilatkozatokat keltett, melyek éppenséggel nem a tisztelet érzelmeiből látszottak fakadni. Az osztrák fővezér Aradról 1849 augusztus 18-ikáról keltezett proklamációjának, mely által az orosz hadsereg magát érzékenyen megsértve érezte, végképen rászolgált azután, hogy hasonló nyilatkozatok az osztrák fővezér személyiségén kívül elvétve a parancsai alatt álló hadsereget is érik.

Az orosz tisztek, kik tábornokaik nemes példájára, mindjárt a fegyverletételt követő legelső naptól fogva a magyar

hadifoglyok balsorsát enyhíteni iparkodtak, most az osztrákok elleni ingerültségekben oly messze mentek, hogy a fogoly honvédtiszteket még osztrák katonatisztek jelenlétében is felötölően kitüntették, sőt emezekkel amazok szemeláttára leplezetlen kicsinylően bántak. Nemsokára összekocczanásokra került a dolog a szövetséges hadseregek egyes tisztjei között, s ebből a mindent a meséig túlozó kószahír menten azt következtette, hogy már annyi mint bizonyos az Ausztria és Oroszország közötti háború kitörése; és el lehet gondolni, hogy e képzelt háborúban Magyarországnak nem Ausztria oldalánál szántak szerepet a hírkövácok. De mind e légvárakat vajmi hamar eloszlatta hadifogoly társaimnak az oroszok részéről Sarkadon az osztrákok hatalmába tényleg megtörtént kiszolgáltatása; és csak az elébb elmondott események, melyek ama tiszavirág életű álhireknek alapul szolgáltak, és *ez eseményeknek utóhatása* voltak maradandók, még pedig szerencsétlen társaim előrelátható bizonyos vesztére. Mert minden, mit én addig báró Haynau táborszernagy gondolkozásáról és cselekedeteiről hallottam, csak még fokozta azt az aggodalmamat, hogy ő a mikoron bajtársaim sorsa fölött döntend, élni fog az alkalommal, hogy magát minden, főleg önszeretétén, fegyveres oroszok részéről ejtett bántalmakért a fegyvertelen magyarokon megbosszulja.

S ő ebbeli belső ösztönét mindaddig, míg az engem ért megkegyelmezés még csak Oroszországban volt érvényes — *nem Ausztriában is* — annál féktelenebbül követhette, mivel a ráruházott «jus gladii» legtagabb alkalmazását is úgy lehetett feltüntetni, mint a «szabad egységes Ausztriának» államérdeke követelményét.

De azon pillanattól fogva, mikor az osztrák császár ő felsege is *nekem* megkegyelmezni méltóztatott: meggyőződése szerint a «jus gladii» uralmának azok fölött is, kik Ausztria ellen az én parancsaim alatt küzdöttek, meg kellett szűnnie osztrák államérdek követelményének lenni.

Klagenfurt városában, 1852. év tavaszán.

(A munka vége.)

És most: «Audiatur et altera pars.»

FÜGGELÉK.

A „WIDDINI LEVÉL“.

Függelékül Görgey Arthur munkája végéhez ide ragasztom a volt kormányzónak u. n. «Widdini levelét».

Teszem ezt azért, mert e — korszakot alkotott — nevezetes mű ma már antiquariusi úton sem szerezhető meg, csakis közkönyvtárakból, nehézséggel, kölcsön; az olvasót pedig Görgey beszámolója után méltán érdekelheti, legott a Kossuthét is birni s egybevetetni ezt amazzal.

Megjelent emez először németül már 1849. évben ily czím alatt: «Die Catastrophe in Ungarn. Original Bericht von Ludwig Kossuth, aus Widdin 12. September 1849. An die Gesandten und politischen Agenten in England und Frankreich. Leipzig, Verlag von Otto Wiegand 1849.»

Magyarul csak azután, 1850. évben adta ki azt Szilágyi Sándor Pesten Heckenastnál az eredeti magyar fogalmazványról, melyet a kiadó előszavának tanúsága szerint, gróf Batthyányi Kázmér Pulszky Ferenczhez (akkori külföldi követeink vagy politikai ágenseink egyikéhez) küldött közzététel végett.

Tehát Pulszky fordította azt le németre Wiegand számára és Pulszky küldte azután az eredeti magyar kéziratot Heckenastnak, ki azt Szilágyi Sándor bő megjegyzéseivel kiadta a következő lapon olvasható czím alatt.

Erről híven lemásolva közlöm itten, Szilágyi Sándor előszavával, de jegyzetei nélkül.

Id. Görgey István.

KOSSUTH

A FORADALOM VÉGNAPJAIRÓL.

VIDDIN, SEPTEMBER 12-IKI SZÓZATA AZ ANGOL ÉS FRANCZIA
POLITICAI AGENSEKHEZ.

JEGYZETEKKEK KISÉERVE
SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

PESTEN, 1850.
HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

A KIADÓ ELŐSZAVA.

Alig hiszem, hogy nevezeteseb okirattal kezdhethném meg gyűjteményemet, mint éppen ezzel.

Ki fő volt a forradalomban, ki megteremté, folytatá azt, maga nyilatkozik.

S csodálatos, mennyi őszinteséggel!

Vádat mond saját fejére. Nem egyszer itéli el, nem egyszer kárhoztatja saját magát.

Gyakran következetlenségbe esik. Egy tényt megtagad, mást kivall. Legtitkosb terveiket előadja s miket a rejtelem leple borított, eseményeket a nyilvánosság színe elébe vezet.

E jelentést Batthyány Kázmér küldte Pulszkihoz nyilvánossá tétel végett.

Tagadni nem lehet, hogy író tollát e jelentés készítésében nem egyszer vezette szenvedély. Pártszínezet; sőt gyűlölet nem egyszer vezette tollát. S mégis legtöbbször a perczben, midőn a villámokat saját fejéről el akarja hárítani, idézi azokat oda.

Ez volt az indok, miért kísértem ezt jegyzeteimmel.

A kiadó.

(Szilágyi Sándor.)

A KÖVETEKHEZ ÉS POLITICAI ÁGENSEKHEZ

Angol- és Franciaországban.

Widdin, szept. 12-én 1849.

Szegény szerencsétlen hazánk el van veszve. Nem az ellenség ereje, hanem árulás és alávalóság által esett el. Óh hogy ezt meg kell érnem, s nem szabad még meghalnom!

Én Görgeit a porból emelém fel, hogy magának halhatatlan dicsőséget, s a hazának szabadságot vívjon ki! S ő Magyarország gyáva hóhérévá lőn.

Görgei már rég sokak által azzal vádoltatott, hogy dictaturára törekszik. Én, a dicsvágytól ment, ki nem fogom fel, miként lehet a hazán és szabadságon kívül még egyebet szeretni, már hónapok előtt s azóta ismételve felszólítám, mondaná meg nekem őszintén, hahogy a legtöbb hatalom után törekszik, én magam teremtek számára pártot, a párt pedig, melyet én teremtek, nagy, az egész hon lesz. Csak azt ígérje meg, hogy a hazához és a szabadsághoz hű marad. Hogy én kész vagyok neki a hatalom koszoruját átadni, mely nekem — kinek dicsvágya egyedül oda tör, hogy a magánélet homályába visszavonulhassak, szegényen és egyszerűen, miként mindig valék — csak töviskorona, mely dicsőségével is mindig csak ijeszt és nyom. Azonban ő mindig esküvel állítá, hogy ő semmi hatalomra nem törekszik, maga is a magánélet után vágy és érzelmeimet tökéletesen osztja.

És én, szívetem véve mértékül, lecsendesítém a vádaskodásokat s erősítém népszerűségét, mert tiszteltem tehetségét.

Azonban a táborban egy camarilla képződött, nélküle, miként állítá, de mégis tőle kiindulva, miként most tudom. Aristocratai érzélem s népmegvetés mindig mélyebb gyökeret vertek a hadseregben, mely azonban iránta személyes bátorsága miatt oly határtalan kegyelettel s ragaszkodással visel-

telett, hogy őt a seregtől elvonni annyi lett volna, mint attól a győzelmi tudatot elrabolni s győzhetetlen hősöket kétséggel eltölteni.

Miután őt árulónak nem tartám, ki ellenségeinkkel egyet-értésben lehet s miután tábori kamarillájának iránya csupán katonaszerű volt, mely többnyire magának a polgári hatalom megvetésében tetszik s ennélfogva tulajdonkép csak az én állásomat látszék fenyegetni: azért annál kevésebbe vevém, mert tapasztalatból tudám, hogy míg a veszély tart, ennek közössége minden pártszakadások ellen megvéd; ha pedig a veszély eltűnt, visszalépésem által minden visszavonást elháríthatok s az egységet fenntarthatom, melynek fenntartása kulcsa azon nagyszerű eseményeknek, melyeket én, egyszerű férfiú, elővarázsolni s nemzetem általános bizalmát, a nélkül, hogy kerestem volna, megnyerni képes voltam, mert tudá, hogy mit nekem ajándékoz, azt nem a dicsváagnak, hanem a szabadságnak hozza áldozatul

Így álltak a dolgok az isaszegi, váczi és sarlói győzelmek után. Én magam is oly erősnek tartám nemzetemet, hogy még az oroszokat is legyőzheti, vagy legalább a harczot hosszú időre kihúzni képes lesz, míg az európai diplomatia Európa fenyegetett békéjének érdekében kényszerítve leend ügyeinkről tudomást venni s közbenjárása által bennünket tisztességes, habár áldozattal összekötött békéhez a szabadság alapján segíteni.

Azalatt Görgeiben, mint vezérben egy hibát vevék észre. Ő tudott győzni, de nem egyszersmind a győzelmet hasznára fordítani. Minden győzelem után megpihent, mint Hannibal Cannænál. Minden győzelme taktikai volt, de egyiknek sem volt strategiai eredménye. A komáromi győzelem ápril 26-án második marengói csata lehetett volna, ha Gáspárnak a színhelytől három órányira tétlenül álló hadtestét a csatába hívja, s ekként képessé teszi magát, az ellenséget nyomatekkal üldözni. Bécs akkor érett gyümölcs gyanánt kardcsapás nélkül esett volna kezébe s Ollmützből az uralkodóháznak távozni kellett volna.

De ő nem használta fel győzelmét, ő Ausztriának időt engedett, magát összeszedni, időt engedett az orosz intervencióra. A menekülő Jellachichot háborítlan hagyá dél felé sietni

tizenkétezer emberével, kiket egyetemben s egyenkint el lehetett volna fogni; s a legrosszabb volt, hogy míg azt parancsolám neki, miszerint 8–10,000-nyi hadtestet küldjön Buda ellen és 30,000 emberrel a vert és elkedvellenül ausztriaiakat szakadatlan üldözze s nekik pillanatnyi nyugalmat se engedjen, ellenkezőleg cselekedett s csak 10,000 embert küldött az ellenség üldözésére s ezeket is csak Győrig; Jellachich után pedig egy embert sem; ellenben Buda ostromát 30,000, köztük hétezer huszárral kezdé. napokat és heteket vesztegetett, míg kényszerítve valék neki megírni, miszerint attól félek, hogy Buda a mi Mantuánk lesz, de miután már ott áll, tehát minden érdek azt kívánja, hogy előbb el ne hagyja, míg be nem vette. Ő dicsőségesen el is foglalta, valaminthogy a historia nem is bir hősiebb rohamot felmutatni; azonban három hetet veszített; * utána ismét kipihent, újonta elveszett egy hét s azzal a haza.

Én ez időben nem voltam a táborban. Még azelőtt, a hatvani, tápió-bicskei, isaszegi ütközetek napjaiban Görgei személyem iránt kimondhatlan aggodalmat szinlelt, oly gyakran emlegeté, hogy mozgalmaiban személyem által gátolva van. miután nemcsak az ellenségre, hanem reám is ügyelnie kell, nehogy elfogattassam s velem, miként magát kifejezé, a haza is elveszzen, úgy hogy én, nehogy alkalmat adjak arra, miszerint valamely hadiszerencsétlenség személyem jelenlétének tulajdoníttassék, inkább Gödöllőről Debreczenbe visszatértem, hol egy párt az országgyűlési képviselők közt oly veszélyes ármányt szőtt, hogy a nemzet és becsülete érdekében ily gyáva árulásnak véget vetni s a hidat hátunk mögött lerontani kényszerítve valék. Én kikiáltám a függetlenséget, mely a nép által oly enthusiaslussal, oly minden erőmegfeszítéssel, készséggel fogadtatott, úgy hogy ha Görgei ravasz árulással közbe nem lép, mi legyőzhetetlenül még egyesült ellenségeinket is megtörjük.

Azonban én Görgeiben nem láttam árulót, hanem csak vitéz katonát, de miként maga bevallá, tapasztalatlan fővezért. Miután a sereg élén szívesen láttam volna oly vezért, ki gyorsabban nyomul előre, ő pedig saját vallomása szerint inkább

* Május 4-kétől 21-kéig csak 2 hét és 2 nap. *G. I.*

organizáló mint stratégiai talentummal bírt, tehát Damjanichnak szántam a fővezérséget és Görgeit a hadügyminiszteri tárczával megbízám. Ő elfogadta, de nem jött el. Allitá, hogy Buda bevétele előtt nem hagyhatja oda a hadsereget s miután különös ügyessége van, meghitt embereket elkedvetleníteni s ellátvolítani, rábeszélte Damjanichot, hogy Debreczenbe menjen s őt pótolja. Én borzadék e hirtől, azonban isten is el látszik bennünket hagyni, mert midőn Damjanich hadtestéhez kocsizott, hogy attól elbúcsúzzék, eltöré lábát s ezen törés gyorsítá a haza bukását, miután most Klapkának, az egyetlen tábornoknak, kire a főparancsnokságot bízni lehetett volna, Debreczenbe, a hadügyminiszterium átvételére kelle sietni. Miután e tárczát négy héten át ideiglenesen kezelé, Komáromba kelle visszamennie s Görgei ekkor a hadügyminiszteriséget is átvevé!

Egyik ürügye Görgeinek, hogy nem jött, az volt, miszerint a hadseregnek vezére nincs. Szép kibeszélésekkel huzá-voná az időt, hogy a vezéri és miniszteri hatalmat minél tovább kezében tartsa. Az elsőnél fogva 50,000-nyi válogatott sereg parancsnoksága volt kezében, ez utolsónál fogva a többi seregek felett is rendelkezett. Ismételve felszólítám őt, sőt parancsolám neki, hogy a fővezérséget tegye le. Ő engedelmességet színlelt, de azon kérdést tévé: hogy kinek kezeibe tegye le? Nincs más fővezérünk, mint Bem. És ez így vala, mert Vettert ármányaival lehetetlenné tévé, Klapka pedig Komáromban nélkülözhetetlen volt. Ő felszólította engem, hogy hívnam meg Bemet; azonban ehhez idő kellett, mert Bem Erdélyt nem hagyhatá tüstént oda s ekként a kétszeres hatalom még tovább is kezében maradt.

Ő ezután idejét leginkább a tábor és Buda közti utazásokkal tölté. Távollétében kedvence, Bayer ezredes tábornoki főnöke vezényle a mozgalmakat, nyolcz mérföldnyire a csatahelytől távol. Egy ütközet a másik után veszendőbe ment. Görgei ekkor oda sietett, hogy a csorbát kiegyenlítse és a sereg imádta őt, mint nemtőjét. Ekkor ismét haza sietett, működését mint hadügyminiszter végzendő; azonban Debreczenben létét, miként azóta világossá lőn, arra is használá, hogy magát az országgyűlés azon pártjával tegye összeköttetésbe, mely maga rettegéssel telt, mindenfelé félelmet terjesztett s

üdvtelen károgtásával többet ártott a hazának, mint az ellenséggel czimboráló reactionariusok.

Azon gondolat mindig tovább harapódzott, hogy az oroszoknak meg kell magunkat adnunk.

Az Oroszországgali pacificationak eszméje észrevétlenül kelt Görgei környezetéből, ki a közönségbe.

Azalatt bekövetkezett az orosz invasio. Seregeink következőleg álltak :

A főssereg Komárom körül, bárha az utolsó hetekben Görgei gondatlan attackjai által sokat veszített, mind a mellett ----- 45,000 emberből állt.

A bács-bánáti sereg ----- 30,000

Az erdélyi sereg ----- 40,000

Felsőtiszaí sereg Sáros megyében 12,000

Mármárosi hadosztály ----- 6,000

Péteváradí osztály ----- 8,000

összesen 140,000 ember ●

a csatapiaczon. Ezenkívül a várak őrségekkel gazdagon ellátva. Azonfelül új zászlóaljak folyvást alakulásban, mert a nép, nagylelkű honszeretettől égve, szavamra örömmel állítá ki fiaínak ezreit hadi szolgálatra; a ruhabizottmány bámulatos tevékenységgel működött, a 19 lovasezredek tartalékosztályai mindig teljes számban; ágyúk öntettek, lő- és szuronyos fegyvergyárak, lőpormalmok salétromfőző intézeteink szakadatlan munkásságban; kórházaink 20,000 beteget ápolhatának, a várak élélmezve, a gabnatárak százezzeivel a mérőknek megtelve és én magam kötelességemhez képest, szüntelen lelkesedést önték a nép szívébe s a honvédelem minden ágai felett örködém.

Igy elkészülve talált bennünket az osztrák-orosz invasio. A szerbek le voltak győzve, az oláhok békealkudozásokban; a főváros kezünkben. Ki kétségeskedhetett azon, hogy győzni fogunk? Én a nemzetet az egyesült osztrák-orosz hatalom ellen tökéletesebben találtam felkészülve, mint taval Ausztria ellenében. Mi már ekkor a büszke Ausztriát meggyengítettük, úgy, hogy kényszerülve lőn, természetes ellenségéhez fordulni védelemért, mert még bukásában sem akart szegény hazánkhoz igazságos lenni.

Ellenünk elkülönözve három sereg állt; 80,000 osztrák,

140,000 orosz és Jellachich a 40,000-nyi déli sereggel. Azonfelül még az Oláhországban kóborló 12,000-nyi hadtest Clam-Gallas alatt, az előbbi osztrák-erdélyi sereg. Feladatunk volt, az ellenséget egyenként megverni. Görgői beleegyezésével következő haditervet állapítánk meg.

Az oroszoknak Galicziából betört seregével semmi eldöntő csatába nem ereszkedünk, a felső tiszai sereg az oroszok előhaladását nehezítve, lassan Pestig visszavonul. Azalatt Bem kitisztítja Erdélyt, Vetter megveri Jellachichot, vagy lassan a Duna mellett felhúzódik s azon átkelve Budának tart, Görgői pedig a legyőzhetlen hősökké edzett 50,000-nyi seregével rögtön a jobbdunaparttól a balra veti magát s Komáromhoz támaszkodva, magát szüntelen erősítve, Ausztriával eldöntő csatában mérkőzik meg, győzelem esetében aztán Bécsbe siet, megveretve pedig Komáromhoz veti hátát, míg vagy a tiszai, vagy a bács-bánáti seregeket magához vonja, vagy Bem 20 ezernyi emberével segélyére nem érkezik, szóval Ausztriát külön megverni, akármint nyomuljon elő az orosz, aztán pedig egyesült erővel erre törni s körülmények szerint a háborút vagy Ausztriába, vagy Galicziába átjátszani, rosszabb esetben pedig 50–60,000 emberrel Fiumén és Styrián át Olaszországba nyomulni, onnan a felszabadított olaszok segítségével és Radeczky seregének magyar részével ismét hazánkba visszatérni, ez volt feladatunk. Ez utolsó oly tervezet volt, mely következményeiben iszonyúan nagyszerű lehetett volna.

Görgői színleg e tervtől áthatva, Komáromhoz felvonult, hogy annak leglényegesebb részét teljesíteni látszassék. Azonban a helyett, hogy 80,000 emberével Komárom mint tengely körüli megállapodás nélkül a jobbpartra átvette volna magát, Győrnél egy hadtestet az egész ausztriai sereggel hagy megütközni s midőn 10,000 ember 60,000 által megveretett, ír Pestre, hogy a kormány mentse meg a mi menthető, a bankot, ruhatárakat stb. s meneküljön Nagyváradra, hol saját terve szerint alig állott két zászlóalj — de igen az orosz, 60,000 emberrel a Tisza mindkét partján, — őt pedig hagyja saját sorsára! mert ő túl van szárnyalva s többé nem képes a fővárost csak 24 óráig is fedezni.

En a jelenlévő tábornokokkal haditanácsot tarték s abban állapodánk meg, hogy miután az ausztriai főhadseregnek szán-

dékolt semmivététele nem sikerült, mindenekelőtt a tervet kell megváltoztatni. A hadi működések alapjául a tiszta és marosvonal vétetett. Kmety 6,000 emberrel, kik úgy is a győri eset által a főseregtől el voltak vágva, Vetter támogatására siessen; egyesülve mentsék fel Péterváradot s így egyik szárnyal Péterváradra, másik szárnyal az aradi várra — melyet én egész sietséggel védelmi állapotba tettem — támaszkodva, Jellachichot Bem segítségével megsemmisíteni, azután Temesvárnak már jó előre haladott ostromát gyorsítani. Görgei a mindennel ellátott Komárom falai alatt 22,000 embert hagyjon, kik a hatalmas vár alatt 50,000 osztrákot sakkban tartani elég erősek leendnek s miután ő a Pest körül egész hirtelenséggel organizált tartalékokat fölvéve, a fővároson keresztül 25—30,000 emberrel a czeplédi vonalra siessen, hogy az oroszokat mindaddig feltartsa, míg a három ellenség egyike, Jellachich megsemmisítve lesz s hogy ez annál bizonyosabban megtörténjék, a tiszai sereg, 12,000 ember Visoczky és Desewffy alatt gyors menettel Vetter segítségére a Bácskába nyomuljon, mihelyt Görgei 25—30,000 emberével állását az oroszok ellenében elfoglalta.

Ezen terv szerint az egyesülésnek Bácska vagy Bánatban kelle megtörténni, a Bemmel egyesülés helyre lett volna állítva, Jellachich megsemmisülése bizonyosan bekövetkezett volna. A kilátások ismét úgy álltak, hogy a győzedelmes déli sereg, a lassan közelgő Görgeivel egyesülve, vagy az oroszokkal megmérkőzik s egy csapással szétugrasztja, — teljes megsemmisítésök aztán a nép feladata lett volna, — vagy az út Fiuméba nyitva állt volna, vagy Komáromhoz vethetők magunkat, s az ottani sereggel egyesülve Ansztriába törhetnénk.

Csányi miniszter, Kiss és Aulich tábornokok Görgeihez azon parancscsal küldettek, hogy legközelebbi nap 25,000 emberrel gyors menetben Buda felé vonuljon. A podgyász szállítására gőzösök küldettek. Felelete volt, hogy engedelmeskedni, s másnap bevonulni fog. Ő megszegé szavát. nem jött hanem haditanács alakjában katonai forradalmat rögtönzött, mely őt a hadügyminiszterium letételére s a parancsnokság tovább megtartására kényszerítse. Annak következtében ezentúl nem a miniszterium rendeletéből, hanem a tisztikar választása által lett vezérnek nevezé magát. Ezután hasztalan ütkö-

zetekbe bocsátkozék, patakjait a vérnek fecsérle el, s miután engedetlensége folytán leideztetett, orvosi bizonyítványokat küldött, hogy meg van sebesítve, s azért nem jöhet. Az ármány egyéb főczinkosai is hivatának, de ők betegséggel menték magukat. A kormánybiztos velük egyetértett s ő színleg elfogadott, a hadsereget pedig engedék az ellenségtől körülvétni, és így minden összeköttetés a kormányval el lőn vágva.

Ezelőtt azonban Görgei ígéretet tőn, hogy átlátván a centralás szükségét, mihelyt hatalmában lesz, lesietend, de most körül van véve, s nem teheti.

Azonban még ezen engedetlenség sem döntötte volna meg a hazát. Igaz ugyan, hogy Visoczky és Dessewffy seregeit Vetter tábornoknak segítségével nem küldhettük, minthogy nem volt erőnk a czeglédi vonalban helyettük az oroszok ellen felállítandó; s Bem sem küldhetett a Bánátba Jellachich ellen segítyt, minthogy az oroszok Erdélybe is igen nagy erővel betörték; de mi mindent megtevénk, mi csak emberi erőből kitelik.

Nyolcz nap alatt Kecskeméten és Czegléden egy 14,000 főből álló sereget gyűjtöttünk, felszereltünk, fegyverrel ellátunk Perczel tábornok alatt, ki Visoczkyval egyesülve az oroszokat feltartá.

A kormány Szegedre vonult, s ott egy hét alatt ismét 7,000 főnyi sereget felállítottunk. Aradvárát mindennel ellátuk; Temesvár ostromára 25 nehéz kalibert szállíttattam; azonkívül Guyon tábornok derekasan megveré Verbásznál Jellachichot, visszanyomta Tittelig, s ekként Pétervárad is fel lőn szabadítva.

De kipótolhatatlan kárt okozott több puskapormalomnak lassankénti elvesztése, mint Kassán, Eperjesen, Zólyomban, Nagyváradon, Budán, Szebenben felállítottaké; nyomasztó a fegyverhiány, melyeket lehetetlen volt elegendő számmal készíteni, becsempészni pedig már Viddinen keresztül sem. Azért hasztalan igyekvém városról-városra járva, egy 30,000 főnyi új tartaléksereget felállítani, melyhez, mert vezérül ígérkezém, ezrenkint tódult a vitéz magyar nép. Érzékeny csapás volt Bemnek többszöri megveretése, mely által az erdélyi hadsereg paralyzáltatott; de a haza romlása csak azáltal idéztetett elő, hogy Görgei s környezete pártütőleg a seregben azon hitet

terjeszték, hogy a győzelem lehetetlen, oktalanság lenne további küzdés, és hogy Görgei kötelesnek érzi magát, a tisztikart, mely vele harczolt, mindenesetre megmenteni.

Es azon bajnokok, kik «súlyban» fegyverükkel, lövés nélkül a keresztútba — Vörösmarty csatadalait énekelve — rohantak, és a kétszerte erősebb ellent szorosokból, sánczokból, pallizádok mögül kiűztek, a sereg, mely szuronyszegezve az előrerobogó lovasságnak neki ment, mely töltények nélkül énekelve és füttyürészve sietett a harczba; ezen sereg hosszas machinatiók által demoralizálva, gyáva tisztjeiktől minden csatában cserbe hagyva, hihetetlen hosszú napi utak és nélkülözések által meggyengülve, fonák rendszabályok következtében hasztalan ütközetek által két harmadára leolvasztva, a győzelem hitétől, az önbizalomtól erőszakosan megfosztva, ezen sereg tutni tanult, tanulta azt hinni, hogy az ellenséggel megmérkőzni nem képes.

Ily módon készítettett elő Magyarország bukása.

S ily 30,000 főből álló sereggel indult el Görgei Komáromból, három héttel később, mintsem kellett volna, magát az orosz seregeken, mint említé, keresztülvágandó, hogy velem a Tiszánál egyesülhessen, de ezen újáról nekem sem nem írt, sem nem tudósított.

Midőn Vácznál verekedett, Perczel 26,000 emberrel Nagy-Kátánál állott, de Görgei sem nem írt, sem nem tudósított. Csak egy sor írásba kerülendett, s mi az oroszokat két tűz közé szorítván, megsemmisíthettük volna, de ő hallgatott. Egyedül daczolt a túlnyomó erő ellen, Váctól Losonczig visszavonulva; innen erőtetett marsok után érkezett a Sajóhoz, miután 10,000 embert hasztalanul feláldozott.

Ezalatt folyvást parlamentirozott, követségeket, ajándokokat váltott az oroszokkal.

Putnoknál pénzt kért, egy szó tudósítás nélkül, hogy mit céloz, hová igyekszik. Tudósíta, hogy nincs munitiója, de nem izente meg, hová küldjük, mindamellett szállíttaték, sőt magam sieték őt felkeresni.

Alig voltam fertályóránaira az orosz előőrsöktől; de ő nem küldött a munitióért, hanem időközben bántatlanul engedett 10,000 orosz t háromszorta nagyobb erejének daczára Tiszafürednél állani, mert — úgymond — nem akará lőszerét

előni, s így alkalmat nyitott 60,000 orosznak háborítlanul a Tiszán átkelni.

Seregének egy részét képezé az első hadtest, azon Nagysándor tábornok vezérlete alatt, ki egyszer a tábori camarilla közepette elég bátor volt kinyilatkoztatni, hogy az, ki katonai dictatura után merne kacsintani, benne Brutusát találandja. És Nagysándor titkos megbizottat küldött-hozzám azon tudósítással, hogy Görgei őt és hadtestét készakarva igyekszik tönkretenni, hogy mindig őt teszi ki a legnagyobb veszélyeknek, s minden támogatás nélkül. Midőn a küldött hozzám érkezett, az orosz főerő megtámadá Nagysándort Debreczen alatt a legmakacsabb s vitézebb ellenállás után majdnem megsemmisíté; míg Görgei két hadtesttel alig háromórányi távolban időzött. Az utóbbi tudósít, hogy Berettyónál positiót veend. Azonban ezt nem tévé, hanem kardcsapás nélkül feladta Nagyváradot, fegyvergyáraival, ágyúöntődeivel, löpormalmaival, s minden ütközet nélkül visszavonult Aradra a concentrálás eszközlése végett, mint mondá, vagy inkább, miként későbbben kitünt, árulásból.

Mig ezek történtek, Perczel egyrésről az orosz haderőtől, másrésről Haynaunak a Duna mentében levonuló 55,000 emberétől nyomva, ügyesen visszavonult Szegedig, hova Guyont 8000 emberrel a déli hadseregből felrendeltem, hozzá még 8000 főnyi erősítést csatoltam, és a szegedi árkot két hét alatt erős redoutok és sánczok által védhető állapotba helyeztem. Ott 34.000 emberünk volt egyesítve, mely okból Szegedet csata nélkül nem akartam feladni; de Dembinszki ezen vitéz, de elaggot s megtört hadvezér, csatát lehetetlennek, s Szegedet tarthatlannak nyilatkoztatá; s így a kormány ismét kényszerülve volt a roppant mennyiségű hadikészlettel a még meg sem indított banksajtóval együtt Aradra vonulni.

Dembinszki a Tiszán átkelt, Szeged alatt három napig verekedve, de végül a Maros-vonalt is feladta, s alig öt nap alatt a banksajtót másodszor is szét kellett szedni és Lugosra szállíttatni, az egyedül lehetséges helyre, melyet hátulról Bem, elül pedig a Temesvárt ostromló Vécsey által hittünk fedezve. De már két hét óta egy fillérünk sem volt, a hadsereg zsoldot nem kapott; a közlegénység túrt ugyan és várt, — de nem úgy a tisztek, melyek nagyrésztint mellékutakon elszök-

dösve, a fölnépét fizetetlen előfogatokkal podgyászaik s kéjhölgyeik számára kegyetlenül kinzák.

A nép és a demoralizált hadsereg a békét — minden áron óhajtani kezdték.

De még mindamellett nem volt a haza elveszve. Nagyobb-szerű megnyert ütközet a seregnél mindent pótol, s a népet szenvedéséért vigasztalta volna.

Azért azon tervet állapítám meg, hogy ha Dembinszki kényszerítve lenne a szőregi posíciót elhagyni, vagy ha ennek szüksége nélkül is, azon nap biztosan tudomásomra jönne, melyen Görgei Aradra érkezhetendik: nyomuljon amaz is ezen vár alá. Az ellenség a Tiszán át követendi. Ekkor egyesüljön a két hadsereg, és mitsem gondolva az oroszok előrenyomulásával, kik kétnapi úttal Görgei után levonulnak, támadják meg egyesült erővel a bánáti osztrák főerőt, melynek megveretése ekkint elkerülhetetlenné válnék; és míg Aradvára a szükséges kerület végett akadályozná az oroszoknak átkeltét a Maroson, seregünk fáradhatatlanul nyomban üldözze lefelé az ország ezen legvégső szögletében az osztrákokat, kiknek ezáltal más menekülési útjuk nem maradna, mint Oláhországba vonulni, úgy, hogy őket így egy ütközet által az országból kiverendettük, mint azt Bem Puchnerrel tevő. Erre keljen seregünk át a Tiszán Bácskába, az oroszokat folyvást bántatlanul engedvén előnyomulni, s onnan Ujvidéknél a Dunán át. Ezután vegye útját Komárom felé, hol Klapka az osztrákok fölött éppen a legfényesebb diadalokat kivívta, ott egyesüljön a 22,000-nyi várőrségnek legalább felével, s kezdje meg ismét megújult erővel a harczot, mely végett már minden szükséges előkészületeket megtevék, hogy a minden áldozatra kész dunántúli nép kimeríthetetlen ereje czélszerűen felhasználathassék. De arra az esetre is, ha tervemnek lényege, az osztrákok kiűzése nem sikerülne: akkor vonuljanak 50,000 emberrel Erdélybe, s míg a szorosokat legerélyesebben védelmezik s az ottani ellenséget túlnyomó erejükkel megsemmisítik: támadják meg az orosz erőt Moldva és Oláhországban, mikor aztán a kedvező siker esetében a török cabinet is felhagyott volna ingatag rendszerével.

De miután magam vezér nem valék, azért csak az irányt szabhattam meg, a kivitel másokat illetett.

Dembinszki Szőregnél megveretve, 4. Augusztusban kényszerült visszavonulni; de ezt nem saját várunk, Arad felé irányzá, hanem az ellenség kezében lévő Temesvár felé, azért, mint mondá, hogy az ostrom felszabadítását gátolja. De ez tökéletes fonákság volt, mert folyvást megveretve, ezt nem eszközölheté, hanem ellenkezőleg Temesvár ágyui alá nyomattott, s azáltal aradvárrali összeköttetése s Görgeiveli egyesülése elvágtatott.

A folytonos visszavonulás fáradalmi s nélkülözései által serege, melynek száma a temesvári ostromscreggel együtt mintegy 40,000 emberre rugott, ép oly érzékeny veszteségeket szenvedett, mint hasonló körülmények között Görgei.

E hibát eliszonyodva vettem észre; és alig érkezett meg Görgei hadteste Nagysándor vezérlete alatt 8—9000 emberrel és 42 ágyúval augusztus 8-án¹ Arad alá: azonnal elrendeltem, hogy 9-én² hajnalra megindulván, vegye be Vingát és állítsa helyre a közlekedést. De fájdalom a Görgei környezete által elterjesztett demoralisatio a minden önbizalomtól megfosztott sereg bátorságát tökéletesen megtörte. úgy hogy azon hadtest, mely Buda bástyáit először megmászá, — midőn Dreispicznél 10,000 ember és 18 ágyúval megtámadtaték — elfutott.³ Szomorú bizonyosság, tisztjeik s vezéreik mivé sülyeszthetik a legvitézebb sereget.

9-én⁴ Görgei is megérkezett két hadtesttel. Azonnal elhatároztaték, hogy 10-én mind a három hadtest Vinga és Temesvár felé nyomuljon, mire Görgei a szükséges rendeleteket meg is tevé.

Azonban éjszakára megérkezett a szerencsétlen hír, hogy Dembinski hadteste közel Temesvár alatt tökéletesen szétveretett. Bem, ki a csata folyama alatt megérkezett, átvette ugyan a fővezérséget, de hasztalan. A szerencsétlenség tetézéséül még lováról is leesett s karját eltöré. Ezen tudósítást küldé Guyon az oroszlánszívű, ki mindamellet irá, hogy a

¹ Nem 8-án; — csak 9-én az I. hadtesttel Görgey Arthur.

² Nem 9-én, — hanem csak 10-én.

³ Nem futott — csak rendben meghátrált Nagysándor.

⁴ Nem 9-én, — hanem aug. 10-én értek Pöltenberg és Leiningen hadtestei (VII. és III.) Aradra. Görgei már Nagysándor I. hadtestével előttevaló napon (lásd fölebb) jött Aradra.

sereg tökéletesen feloszlott, s ő Lugos felé siet, romjait ha lehet összegyűjtendő.

Ezen csatavesztés Görgeit csak nagyobb sietésre készítette volna, de ő éppen ellenkezőjét tévé. Minthogy tudá, hogy nincs többé seregem, melyre ellenébe támaszkodhassam, levette az álarczot, parancsait kiosztá, hogy serege a város mögé vonuljon, s ennek élén játszá dictatori szerepét. Ha annyi erő lett volna közelemben, hogy csak színleg is ellenében felállíthassam: akkor vagy saját kezeimmal serege élén elfogom, vagy magam összekonzoltatom. De így egyedül állék, s tán rosszabbul mint egyedül.

Görgei sohasem mert volna árulásra vetemedni, ha egy országgyűlési párttól nem támogatatik, mely már Buda bevétele előtt vele conspirált. Szegedtől kezdve mesterségesen terjeszté e párt azon eszmét, hogy csupán Görgei dictaturája menthet meg bennünket. Ezt az országgyűlés titkos üléseiben is egykor szóba hozzák, s Görgeit követek által táborába körülrajongták, kik a dictatura átvételére rábeszéljék. De kit annyszor megkínálék a főhatalommal, még akkor sem mutatott irányomban őszinteséget.

Es az utolsó perczben még szövetkezett vele három miniszter: Csányi, Vukovics és Aulich; lemondó leveleiket azzal indokolván, hogy más menekülési eszköz nincs, mint az orosz-szal alkudozni. Ámde Paskievics kihallgatásban sem részelteté a polgári kormányt, de igen a hadvezért, Görgeit, mert azzal folytonosan érintkezésben állt; azért is ennek adjam át a kormányt.

Ezt kívánta tőlem írásban Görgei is.

Meggyőződésemmel tisztába jövén, ha bele nem egyezek s a haza megbukik: akkor nevemre a historiában, s lelkemre éltemen át azon gondolat súlya fog nehezedni, hogy Görgei a hazát talán megmentheté, de általam a főhatalom túlzó megtartani akarásával akadályoztaték. Ily szennyet emlékemem nem tűrheték. Soha nagy becsét a hatalom birtoklásába nem helyezék; mindig akaratom ellen viseltem azt. Lelkem előtt csak a haza magasztos képe állt. Átadtam tehát neki a legfőbb hatalmat, azon nyilatkozattal, hogy ha ő bármikor oly egyeségre lépne, melylyel a haza önállósága egyesek jólétének feláldoztatnék: én azt árulásnak fogom tekinteni, s vele nevével

s emlékével isten, az emberiség és a nemzet előtt mint árulóval bánni.

Így lőn Görgei urává a nemzet jövőjének; urává annál inkább, mert a temesvári csatavesztés következtében a bankjegysajtot továbbszállítani kénytetvén, miután az út Erdélybe el volt vágva, azt csak Aradra lehetett visszaszállítani, azaz Görgei hatalmába.

Én sietve távoztam Lugosra, látni, minő hatalma maradt még fenn a hazának, ha netalán Görgei árulóvá lenne. Az út szökevényektől zsibongott, kik közül ezeket személyesen kényteték kérelemmel, zászlóaljaikhoz visszatérni. Lugoson találtam még egy, számra tetemes erőt, de melyről legjobb vezéreink, mint Kmety, Dessewffy bizonyították, hogy az többé tűzbe nem vihető s az első ágyúszóra szét fog futni. Mindenki megtevé előkészületeit a szökésre, különösen a tisztek; a sereg éhezett; pénz és élelmiszernek hiánya mindenütt. Elkerülhetetlenül bekövetkezendőnek láttam, hogy, *ha Görgei a fegyvert leteendi*,* nincs isten, ki a lugosi sereget csak egy 24 óráig s tömegben megtarthatná; épp oly kevéssé az erdélyit, melyet az utónapokban vesztes vesztesre ért s melyben amúgy is mindig a reactionarius elem túlnyomó volt.

És nem engedhetém meg, hogy jelenlétem védpajzsul használtassék egyes kalandorok terveinek kivitelére. Orsovára utaztam tehát, az átmenetet biztosítandó azok számára, kik a számkivetés által akartak a rabság elől menekülni. Nekem nem lehetett mást választanom, mint nyugalma a halálnak, vagy a hontalanság borzasztó kínjait. Az elsőre unszolt egy szerencsétlen, örömtelen élet gyűlölete; az utóbbinál a hazafi, keresztény és családanya kötelessége parancsolá meggondolni, hogy a szerencsétlenség e tetőpontján is kell igyekeznünk a hazának legalább a diplomácia útján használni, hogy az életnek némi elemei jövő idők számára fennmaradhassanak. E köz-

* Óvatlan-akaratlan beismerése az eltagadott ténynek, hogy neki a dictatura átadása *előtt*, sőt az aug. 9-ikei temesvári katasztrófa bizonyossága *előtt* Görgey megmondotta, hogy leteendi a fegyvert, *ha* a temesvári csata Bem vereségével végződött. *Tehát ezt tudva* — küldötte meg Kossuth aug. 11-ikére virradó éjjel Görgeynek a Guyon levelet, melyben a temesvári katasztrófát megírja. Aug. 11-ikén délelőn ruházta át a diktatúrát Görgey Arthurra. *G. I.*

benjárásra Angolhon az egyetlen működhetési tér. Ez okból választám tehát a számkivetést és léptem át a török határt, oly feltétellel, hogy onnan azonnal Londonba indulhassak.

A törökök barátságos szóárral fogadtak s Oláhországon át Widdinbe védereg őrizete mellett kísérték, itt azonban ki nyilatkozta Zia basa, hogy bár személyem biztos, de további utazásomban nem egyezhet meg addig, míg erre nézve Konstantinápolyból utasító rendelet nem érkezik.

Itt vagyok tehát három hete tétlenül, a számkivetés végtelen fájdalmaival. Gyermekeimtől már rég elválva, kik a haza valamely rejtekében kerestek menedéket. Nőm a kétségbeeséstől űzve gyorsan útra kelt, gyermekeit keresendő, anyai kötelessége erejét fentartandja gyermekeink megmentéséig, de akkor összerogy az élet fájdalmai alatt s vele el lesz szakítva végső köteléke is a reménynek, mely engem még az élethez csatol. De el a hozzám nem illő panaszokkal!

Görgei megadta magát augusztus 13-ikán az oroszoknak s a tapasztalás igazolta szavaimat. E 25 ezer ember, 170 ágyú s az Aradon összehalmozott hadiszerek vesztesége már iszonyú nagy csapás volt, de még ez sem buktatta volna meg a hazát. Mert felszólításomra a magyar nép szeretete s hálája által háttartalan bizalommal hozzám csatolva, ismét ezreit fiainak kiállította volna védelmére. De a példa ereje buktatá meg a hazát. A vitéz nép csatára kelni még mindig örömmel kész vala, mert magasztosabb hazafiasságot a világ története nem mutathat fel; de egy része a tiszteknek csak saját személyeik s zsarolás által szerzett vagyonaik megmentésére ügyelt. Egyik csapat a másik után tévé le fegyverét, először a sereg java (Vécsey), utóbb Török és Lázár, végre Bem is elhagyatott serege által, tisztjei titkon, háta mögött capituláltak az ellenségnek. S míg én a kormányzó, ki milliommok felett rendelkezhetém, olthatatlan hazaszereteten kívül mit sem vivék magammal a számkivetésbe s arra büszke vagyok, hogy kétszáz arany összes vagyonom: addig az erdélyi hadtest tisztjei a megadás egyetlen feltételül tűzék ki: podgyásaik s vagyónuk biztosítását!

Most mindennek vége van. A dicsőségnek fényes meteorja volt s eltűnt. Külellenség ellen meg tudtam hazámat védeni, belárulás ellen nem. Talán ha Robespierre voltam volna. De

ilyen nem tudtam, nem akartam lenni s végtelen szerencsétlenségemnek közepette is fölemel azon gondolat, hogy kezem vértől tiszta.

Akadályozva lévén személyesen Londonba mehetni, kérem nem kell Önöket uraim, tegyenek mozgásba minden rugót s működjenek erélyesen a hazáért. A legmegfeszítettebb tevékenység most szükségesebb, mint valaha volt.

Nézeteim eziránt a következők:

A sír nem adja vissza többé zsákmányát. A történet egy halottaiból feltámadott nemzet példáját nem mutatja fel. Magának Görögországnak sem ez volt esete; galvanikus rángatózás nem élet.

Oda kell tehát törekedni, hogy nemzetünknek jövőre a statusélet valamely eleme fentartassék.

Ha Magyarország felosztása egyszer be lesz fejezve, ha fel lesz darabolva s az ausztriai centralisatióba beolvasztva: akkor Európa régi szokás szerint bevégzett ténynek tekintendi. Akkor pedig mindennek vége van, talán örökre.

Most a beosztás még nincs bevégezve, mert Komárom és Pétervárad magukat még meg nem adták. Most tehát még ideje volna egy angol intervenciónak. Miért hagyott bennünket Angolország mindez óráig cserben? Miért tevő ingadozása által természetes szövetségesünknek, a töröknek lehetetlenné, hogy nyilatkozhassék, mielőtt késő lett volna? Mert az egy erős Ausztriának, mint Oroszország túlhatalma elleni ellensúlynak cizméje készítése erre.

Anglia nem volt eléggé elszánva, a régi Ausztria helyébe egy iljú, erős Magyarországot Oroszország elleni védfalul felállítani, s az erős Ausztria helyébe egy erős Magyarországot.

Azon pillanattól fogva, melyben Oroszország interveniált: többé sem győzelem, sem veszteség esetében egy erős Ausztria, mely Oroszország ellen védbástyául szolgáljon, a harczból több föl nem merülhetett. A lehetőség szerint csak kettő következhetett. Vagy nekem kelle az oroszokat a magyar nemzettel megsemmisítenem, Lengyelországot helyreállítanom s Törökországnak tökéletes önállóságát visszaszereznem: vagy orosz befolyásnak kelle Bécsben, Pesten, Triesztben, Milanóban, Prágában és Olmützben uralkodni. Csak e kilátás létez-

hetett. S Palmerston lord ezt nem látta be? Vagy tán azt hívé, az elsőt magamra hagyatva is kivihetem? ¹ — — —

— — — — —

— — — — —

Használják fel tehát uraim, az angol nép sympathiájában fekvő morális erőt. Rendezzenek meetingeket; szóljanak Cobdennel, értekezzenek a cabinettel, a parlamentnél kércelmeztesse, hogy Angolország közbelépjen s *Magyarország önálló alkotmánya fenntartása által Ausztriát Oroszország ellen megerősítse.*²

Látják uraim, ez óhajlás támogatásához nem is kell magyar szemponthoz vagy a históriai jog, szabadság és humanitás eszméjéhez folyamodni; elégséges magának az érdeknek szempontja, mely hisz Angolország politikájában régóta mérlegbe szokott vettetni.

Ehhez járul még az ozmán birodalom tekintetbe vétele. A török ösztönszerűleg érzi, hogy a mi esetünkkel az ő bukása is össze van kötve. A belgrádi pasa könnyeket ejtett bukásunk felett s európai birtokát áruba bocsátá, mondván, miként előre látja, hogy az ozmánoknak tartózkodása Európában aligha még két évre terjedhet. Még gyermekek is imádkoztak győzelmünkért. S mindez könnyen felfogható. Hát ha még Önök, úgy mint én, látnák Törökországban a rothadás jeleit, ha még hasonlóan hozzám, tapasztalnák határtalan gyöngeséget Oroszország ellenében s azon végzetszerű hódolatot azon gondolat előtt, hogy a mi esetünkkel ők is az enyészet áldozatául estek!

Szerviában a törökök még ez év lefolyása előtt csak egy erősített helyet nem birandnak; ez ország Oláhországhoz hasonlóan orosz tartományyá lesz s Törökország szláv törzsokei, támogatva a horvát és szerb nép által, az ozmán birodalmat mint kiszáradt agyagot örlendik össze.

¹ Ezek a magyarban kipontozott sorok a német szövegből pótolhatók.

² Ausztriát megerősítse Magyarország önálló alkotmánya fenntartása által! — melyet ő, Kossuth Lajos 1849. április 14-ikén abrogált! I. G. I.

Bennem erre nézvé így alakulnak az eszmék: * — — — — —

Most személyes érdekeinkről kell szólnunk.

Hallik, hogy a porta el van határozva, személyeinket ki nem adni s lakásul a birodalom belsejét, vagy egy szigetet akar kijelölni. Én részemről megköszönöm e kegyelmet, nekem nem kell. Nem lenne egyéb, mint rabszolgabílics; én nem akarok rabszolga lenni. Élni, hogy pusztán éljek, nem fogok, nem akarok. Ily védelem alól halál által mentendem fel magamat. Az életre nekem egy szabad ország levegője s határozott életcél nélkülözhetlen. Ez utolsó csak abból állhat, hogy hazámnak némileg használjak, családomat magam körül összegyűjtsem, munka által gyermekeimet lápláljam s civilizált emberekké neveljem. Mint török földhöz lánczolt rabszolga, egyik hivatást sem tölthetem be; alamizsnát pedig nem fogadok el.

És ennélfogva Angolország oltalma alá helyezem magam; kinyilatkoztatom, hogy a török kormánytól más pártfogást sem el nem fogadok, sem nem kívánok (inkább magam szolgáltatam ki magamat az oroszoknak) mint azon engedelmet hogy Angolországba szabadon utazhassam.

Felkérem Önöket uraim, eszközöljék, hogy az angol kormány ez engedelmet számomra és kis kíséretemre követelje s egyszersmind mindazokra, kik azt használni kívánják; hogy továbbá consulait utasítsa, miszerint a szükséges ótalomban részesítsenek.

Itt velem vannak: a külügyminister gr. Batthyány Kázmér, Mészáros, Dembinski és Bem altábornagyok; Perczel, Guyon, Visoczky, Kmety és Stein tábornokok, sok törzs- és főtisztek, 3400 katona, azonkívül az olasz és lengyel legiók s többen a polgári életből.

A közvitéztek és polgári egyének, valamint a tisztek közül is többen, vissza kívánnak térni, de meg nem engedtetik. El kell itt nekik veszniök, pénztől és mindentől megfosztva lévén. Csupán élelmet kapnak, egyebet semmit. A katonák

* Ez a kihagyás a németben is ki van pontozva.

többszöre mind mezítlábúak s köpenyök sincs, most a zordon idő közeledtével odahalnak, mint a legyek. Sem bakancsot, sem egy krajczár pénzt nem adnak nekik: s mégsem engedik hazatérni. Ez borzasztó barátság!

Igyekezzenek Önök kieszközölni, hogy mindenki, ki ezen óhaját kinyilatkoztatja, hazájába küldessék némi útiköltséggel ellátva; a tiszteknek pedig vagyonuk, lovaik szolgáltatassanak vissza, melyek Calafatban tőlük jogtalanul elvételtek.

Kérem az angol kormányt, hogy amnestiát eszközöljön és ha kivételeknek lenniök kell, azok név szerint kijelöltessenek. Én nem magamért szólok, mert én hazámat soha többé nem látandom; én számadásomat az élettel befejeztem.

De nők, gyermekeim rejtőzve bujdokolnak a hazában. Az emberiség nevében kérem az angol kormányt azon kegyelemért, hogy ótalmát s az Angolföld vendégszeretetét tőlük meg ne vonja, azért az ausztriai kormánynál eszközölje ki, hogy szabadon kivándorolhassanak.

Én kötelességemnek tartottam ezt Önöknek megírni és az erre szükséges lépésekre figyelmeztetni. Felhatalmazom Önöket e levél történelmi részéből tetszésük szerint kivonatokat közleni.

Ha az életben többé nem látnók egymást, úgy tartsanak meg Önök emlékezetükben.

Isten veletek!

Kossuth Lajos.*

* Nem lehet itt elhallgatni, hogy vagy négy évtized elmúltja után, a mikor a widdini levél a neki szánt hatást már teljesen megtette, lábra kapott az a hír felőle, hogy apokryph.

Ennek ellenében a hitelességének megannyi tanúi:

1. az okirat észjárásán és irányán kívül, melyekben utánozhatlan plastikával domborodik ki Kossuth Lajos páratlan egyénisége, — le style c'est l'homme;

2. Wiegand Ottó kiadó Leipzigban,

3. Heckenast Gusztáv kiadó Pesten,

4. Szilágyi Sándor,

5. az 1881. évi Budapesti Szemle 53. füzeté, 18. és 19. lap,

6. Pulszky Ferencz és

7. Szemere Bertalan.

A kiadók, Wiegand Otto Leipzigban, Heckenast és Szilágyi Sán-

dor Pesten talán csak tudták, hogy mit és kitől, meg kinek a kezéből vesznek át kéziratot kinyomatás végett!

A Budapesti Szemle föntidézett füzetében «Még egyszer Kossuth és Görgey» cím alatt megjelent cikk írója combinációval ugratta ki a nyulat a bokorból — Pulszkyt.

Szilágyi Sándor, «a kiadó» aláírású második rövidebb előszavában ezt írja: «E jelentést Batthyány Kázmér küldte Pulszkyhoz nyilvánossá tétel végett.»

Ezen határozott állítás által, valamint a Budapesti Szemle jelzett cikke által nyilatkozatra, határozott czáfolatra egyenesen provokált Pulszky Ferencz pedig erre késő haláláig soha tagadólag nem nyilatkozott.

Szemere Bertalan végre 1853. évben Hamburgban Hoffmann és Campe kiadásában megjelent «Jellemrajzaiban» (Batthyány L. Görgey—Kossuth. II. R. 34. és 35. I. III. R. 82. és 91. I.) ismételve tanúbizonyosságot tesz a mellett, hogy az a hirhedett widdini levél Kossuth Lajosnak valódi nyilatkozata és ténye. És ezzel Szemere véget vetett az utóleg megkisérelt mystificationának.

Id. Görgey István, s. k.

